No. B. 1996.

॥ नमो तित्थस्स ॥

જૈન યુગ

[શ્રી૦ જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સનું માસિક-પત્ર]

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ત્રણ.

પુસ્તક ૫ — ભાદ્રપદથી કાર્તિક

અંક ૧-૨-૩ — ૧૯૮૫-૬

માનદ તંત્રી

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ

બી. એ. એલએલ. બી.

વકીલ હાઇકોર્ટ, મુંબઈ

વિષયાનુક્રમ.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
આત્મક્ષમાપના (કાવ્ય) રા. ડાહ્યાલાલ દલીચંદ દેસાઇ.	૧
જૈન દૃષ્ટિએ મહાત્મા ગાંધી રા. મોહનલાલ દ. દેશાઈ B. A. LL. B.	૨
वर्तमान समस्या બાબુ પુરણચંદ નાહર M. A. B. L.	૧૬
'ઉત્તર હિંદમાં જૈન ધર્મ' (ઇ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ થી ઇ. સ. પછી ૫૨૬) રા. ચીમનલાલ જે. શાહ M. A.	૧૭
श्री वादिदेवसूरिकृत प्रमाणनयतत्त्वालोकालंकार (અનુ૦ રા. મોહનલાલ ભ. ઝવેરી સોલિસિટર.)	૨૧
સ્વ. પુણ્યાત્મા શ્રીમાન્ મુનિશ્રી મોહનલાલજી (રા. મોહનલાલ દ. દેશાઇ B. A.)	૩૧
श्री ओसवाल उत्पत्ति-पत्र બાબુ પુરણચંદ નાહર M. A. B. L.	૩૬
India and Religious Suicide G. K. Nariman E. Q.	૩૮
महाकवि वाग्भटके जैनग्रंथकी व्याख्यामें गड़बड़ મુનિશ્રી હિમાંશુવિજય)	૪૨
दर्शन और अनेकान्तवाद (समालोचक-बालचंद्राचार्य)	૪૬
અર્થશાસ્ત્ર એટલે શું? રા. ઝવેરચંદ નેમચંદ શેઠ.	૪૮
મેરૂનંન્દનકૃત અજિત-શાંતિ સ્તવ (સં. તંત્રી)	૫૨
Place of Mantra Vidya and Tantra in Jainism (Mohanlal B. Jhaveri Solicitor.)	૫૩
અપભ્રંશમાં સીમંધર સ્વામી સ્તોત્ર. સં. તંત્રી.	૫૬
વિજયતિલકસૂરિ અને વિજયાણંદસૂરિના પાદુલા લેખો. સં. તંત્રી.	૫૮
છૂટાં સુભાષિત. સં. તંત્રી.	૫૮
જૈનતીર્થ ભીમપલ્લી અને રામસૈન્ય (મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજી)	૬૦
સમયસુંદરકૃત સતાસીઆ દુકાળનું વર્ણન સં. ૧૬૮૭ (સં. તંત્રી)	૬૮
દીક્ષા-મીમાંસા (તંત્રી)	૭૦
રત્નવિજયકૃત અમદાવાદ તીર્થમાળા સં. ૧૯૧૨ (સં. તંત્રી)	૭૮
વસ્તુતેજયુગમાં સાહિત્યપ્રવૃત્તિ [જૈનસાહિત્યના ઇતિહાસનું એકપ્રકરણ] તંત્રી	૮૨
લંડનના પત્રો.	૯૬
વીકાકૃત અસૂત્રનિરાકરણ બત્રીશી—	૯૯
ત્રણ રાજેમતિ ગીતો.	૧૦૧
જર્મનીના પત્રો.	૧૦૨
અમારો જ્ઞાનપ્રકાશ-ઝીંઝુવાડા [તંત્રી]	૧૦૭
તંત્રીની નોંધ. ૧ સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ. ૨ સ્વ. ઝવેરી મણિલાલ સુરજમલ. ૩ સંઘ એટલે શું? શ્રાવકવર્ગ. ૪ નવીન વર્ષ. ૫ બાબુ પુરણચંદ નાહર અને ગુલાબકુમારી લાયબ્રેરી. ૬ દેશી રાજાઓને માનપત્ર. ૭ જુન્નેરમાં કૉન્ફરન્સના અધિવેશનનું આમંત્રણ. ૮ દિગંબર પરિષદ. ૯ બાબુ જુગલકિશોર અને સમન્તભદ્રાશ્રમ. ૧૦ સમન્તભદ્રાશ્રમે કરવા ધારેલાં કાર્યો. ૧૧ 'અનેકાંત' પત્ર.	૧૧૧
વિવિધ નોંધ. ૧ સ્વ. શેઠ મણિલાલ સુરજમલ ઝવેરી. ૨ કૉન્ફરન્સ નિભાવફંડ. ૩ શ્રી તીર્થંકરોના ફોટાઓની થતી આશાતના. ૪ શ્રી સુકૃતભંડાર ફંડમાં ફાળો. ૫ નવા રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરી. ૬ કૉન્ફરન્સનું તેરમું અધિવેશન. ૭ કૉન્ફરન્સનો સં. ૧૯૮૪ ની સાલનો હિસાબ. ૮ ઑાડીટરની નિમણુંક. ૯ જૈનતીર્થોના ઇતિહાસ સબંધે અમારો ખુલાસો.	૧

જૈનયુગ.

દરેક મોટી લડતમાં વિજય લડવૈયાઓની સંખ્યાથી નહિ પણ તેમનાં શૌર્ય, વીરતા, સહનશક્તિ આદિથીજ થાય છે. જગતની બધી મહાન વ્યક્તિઓએ તેમનાં મોટાંમાં મોટાં કામો એકલાજ રહીને કર્યાં છે.

મૅક્સમુલરે એક જગ્યાએ કહ્યું છે. 'હિંદુસ્તાનના લોકોના જીવનનો આદર્શ માત્ર કર્ત્તવ્યનો જ છે; તેમાં અધિકારની વાતજ નથી.' એ વાતનો પુરાવો આપણાં શાસ્ત્રોમાંથી પણ મળે છે. પોતાના કર્ત્તવ્યપાલનથી માણસને કેટલાક અધિકારો પ્રાપ્ત થાય છે એ ખરૂં, પણ આ અધિકારોનો ઉપયોગ જો કોઈ સ્વાર્થ માટે કરે તો તે પદભ્રષ્ટ થાય. અધિકારનો ઉપયોગ પણ પારમાર્થિક દૃષ્ટિથીજ થવો જોઈએ. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ અધિકાર મેળવવાના હેતુથીજ પોતાનું કર્ત્તવ્ય બજાવે છે ત્યારે નથી તે શોભતું, નથી તેને અધિકાર મળતો; અને એ મળે તો પણ તે તેને બોજારૂપ થઈ પડે છે.

—ગાંધીજી.

પુસ્તક ૫ વીરાત્ ૨૪૫૫-૬ વિ. સં. ૧૯૮૫-૬ ભાદ્રપદથી-કાર્ત્તિક. અંક ૧ થી ૩

આત્મ-ક્ષમાપના

ભવાબ્ધિમાં પડી ભૂલો,
અજબ સંયોગ સંસ્કારે;
છતાં સંબંધ નવ સમજ્યો,
ખમાવું આજ હું સહુને.

અનંતા જન્મ પામીને,
કમાણી શી કરી જીવે ?
અરે ! ઘટ કર્મ-થર-પર-થર; !
ખમાવું આજ હું સહુને.

ફર્યો મદ મોહમાં પૂરો,
કરી દરકાર ના કોની;
ગયો બાજી હવે હારી,
ખમાવું આજ હું સહુને.

ધવાયાં કાળજાં કુણાં,
ઉચ્ચારી આકરી વાણી;
દયાદૃષ્ટિ કૃપા વૃષ્ટિ;
ખમાવું આજ હું સહુને.

વસ્યાં જે વેર હૈયામાં,
ભર્યાં જે ઝેર આ જગતમાં
અમીની આંખથી જોજે,
ખમાવું આજ હું સહુને.

કર્યા અપરાધ જાણીને,
વિચારે ચિંતવ્યું બૂરૂં.
બળી એ ભસ્મ થઈ જાજો,
ખમાવું આજ હું સહુને.

વિચારૂં તત્વ આ ઉંડા,
પ્રભુ મહાવીરનાં પ્રેર્યાં;
સદા કલ્યાણ કરનારાં,
ખમાવું આજ હું સહુને.

ક્ષમા યાચું, ક્ષમા આપું,
હળુ-કર્મી થવું, બંધુ;
કરૂં સંપ્રાપ્ત પદ-સિદ્ધિ,
ખમાવું આજ હું સહુને.

રાવવાર ભાદરવા શુદ ૫.

ડાહ્યાલાલ દલીચંદ દેશાઈ.

જૈન દૃષ્ટિએ મહાત્મા ગાંધી.

[સં. ૧૯૨૦-૨૧ માં આપેલ વ્યાખ્યાન. મુંબાઇમાંગરોળ જૈનસભા ભાષણ શ્રેણી.]

મહાત્મા ગાંધીને જૈન દૃષ્ટિએ ચર્ચીએ, કહીએ તે પહેલાં જૈન દૃષ્ટિ એટલે શું તે વિચારીએ. જિનના સિદ્ધાન્તોને અનુસરનાર એ જૈન. જિન એટલે જીતનાર-જય મેળવનાર. કોને જીતનાર તો શત્રુને, કયા શત્રુ-સામાન્ય નહિ, પણ જે આત્માને વિરોધ કરનારી શક્તિરૂપી-આત્માની અંદર રહેલી રાગદ્વેષની ભાવનારૂપી શત્રુઓ. બાહ્ય શત્રુઓ ઉપર જય મેળવવો સહજ સ્વાભાવિક સુલભ બને, પણ આંતરિક શત્રુઓ ઉપર જય મેળવવો જ પરમ દુર્લભ્ય અને અતિ અસાધ્ય છે. જે પુરૂષ એ શત્રુઓને જીતી લે છે-એમના પર વિજય મેળવે છે-તેજ પુરૂષ 'જિન' એ મહાન્ વીરત્વ સૂચક વિશેષણને પાત્ર થાય છે. એવા જિનોને આપણા પરમ નમસ્કાર હો.

આવા જિનજ જગતને કલ્યાણનો ખરો માર્ગ બતાવી શકે તથા તૃષ્ણાના વેગમાં તણાતા જતા જીવાત્માઓને ધારી રાખનાર યથાર્થ ધર્મની પ્રતિષ્ઠા કરી શકે. આવા સાર્થક 'જિન' નામધારી સમર્થ પુરૂષોએ ચલાવેલા અને બતાવેલા ધર્મનો અનુયાયી તે 'જૈન'.

આ 'જૈન' ની દૃષ્ટિથી જોતાં ગાંધીજી જૈન ગણાય? એ પ્રશ્નના ઉંડાણમાં ઉતરી ઉત્તર લેતાં જણાશે કે ગાંધીજી પોતાને કુલધર્મ તેમજ પોતાના સ્વીકારેલા ધર્મથી વૈષ્ણવ જણાવે છે, છતાં તે 'જૈન' છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેમના વિચાર અને આચાર જોતાં પરમ જૈન છે એવું ઘણા સ્વીકારે છે.

પરમ જૈન-મહદ્ જૈન કોણ છે એ માટે એક સુંદર પદ શ્રીમદ્ **યશોવિજયજીએ** રચ્યું છેઃ-

પરમ જૈન-મહદ્ જૈન.

(રાગ ધનાશ્રી.)

જૈન કહો ક્યું હોવે? પરમ ગુરૂ! જૈન કહો ક્યું હોવે?
ગુરૂ ઉપદેશ વિના જન મૂઢા, દર્શન જૈન વિગોવે-પ૦
કહત કૃપાનિધિ સમજલ ઝીલે, કર્મ મેલ જો ધોવે,
બહુલ પાપમલ અંગ ન ધારે, શુદ્ધ રૂપ જિન જોવે-પ૦
સ્યાદ્વાદ પૂરન જો જાને, નયગર્ભિત જસ વાચા,
ગુન પર્યાય દ્રવ્ય જો બૂઝે, સોઇ જૈન હે સાચા-પ૦
ક્રિયા મૂઢમતિ જો અજ્ઞાની, ચાલત ચાલ અપૂઠી,
જૈન દશા ઉનમેં હો નાહી, કહે સો સબહી જૂઠી-પ૦
પરપરનતિ અપની કરી માને, કિરિયા ગર્વે ઘેહેલો,
ઊનકું જૈન કહો ક્યું કહિએ, સો મૂરખમેં પહિલો-પ૦
જૈનભાવ જ્ઞાની સબમાંહી. શિવસાધન સદ્દહિએ,
નામ ભેખસેં કામ ન સીઝે, ભાવ ઉદાસી રહિએ-પ૦
જ્ઞાન સકલ નવસાધન સાધો, ક્રિયા જ્ઞાનકી દાસી,
ક્રિયા કરત ધરતુ હે મમતા, યાહિ ગલેમેં ફાંસી-પ૦
ક્રિયા વિના જ્ઞાન નહિ કબહું, ક્રિયા જ્ઞાન બિન નાહિ,
ક્રિયા જ્ઞાન દોઉં મિલત રહતુ હે, જ્યોં જલ રસ જલ-માંહિ-પરમ૦
ક્રિયા મગનતા બાહિર દીસત, જ્ઞાન શક્તિ જસ ભાંજે,
સદ્ગુરૂ શીખ સુને નહિ કબહુ, સો જન જનતેં લાજે-પ.
તત્ત્વબુદ્ધિ જિનકી પરનતિ હે, સકલ સૂત્રકી કૂંચી,
જગ જૈસવાદ વદે ઉનહીકો, જૈન દશા જસ ઉંચી-પ૦

—યશોવિજયજી.

"પ્રસંગોપાત આવાજ એક મહદ્ જૈનનો પરિચય કરાવું તો અસ્થાને નહિં ગણાય. એવી કોને કલ્પના હશે કે ભગવાન્ **મહાવીર** અને **બુદ્ધ** પછી વર્તમાન કાળમાં અહિંસા ધર્મનો પુનરૂદ્ધાર જૈનેતર કુટુંબમાં જન્મ પામેલ એક નરવીરથી થશે? આજ દેશના નવજીવનના મંત્રો અવ્યાહત નાદથી મહાત્મા **મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી** ઉચ્ચારી રહ્યા છે અને સમગ્ર આર્યાવર્તની નવ પ્રજા તે મંત્રોને અપૂર્વ શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી ઝીલી રહી છે. તે મંત્રનું રહસ્ય માત્ર અહિંસા, સત્ય અને સંન્યાસ (યા સ્વાર્પણ) માં સંક્રાંત થાય છે. જો આમ્રફળને આપણે તે ફળની છાલથી જૂદું કલ્પી શકીએ, જો આકાશને રંગએરંગી વાદળોથી ભિન્ન સમજી શકીયે, જો વસ્તુને પડછાયાથી વ્યતિરિક્ત ગ્રહણ કરી શકીએ તો એ

પણ સહજ સમજાય તેવું છે કે મહાત્મા ગાંધી જૈન ધર્મનોજ પ્રકાશ છે. અને જૈનધર્મ મહાત્મા ગાંધીના નિર્માણનું મૂળ છે. તેમણે સત્યાગ્રહ આશ્રમમાં દાખલ થનાર માટે જે પાંચ વ્રતો આવશ્યક ગણ્યાં છે તે શું છે? અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ. આમાં અને આપણા પાંચ મહાવ્રતમાં શું ફેર છે? તેમની જીવનચર્યા તપાસો તો પણ એકજ ઝંખના માલૂમ પડશે કે મારા જીવનમાંથી હિંસાને કેમ દૂર કરૂં, અસત્યને કેમ નિર્મૂલ કરૂં, સ્વાર્થને કેમ બહિષ્કાર કરૂં? આજ દેશની રાજકીય નૌકા તેમની પ્રવૃત્તિઓથી હાલકલોલ થઈ રહી છે. આખું વાતાવરણ ક્ષોભાયમાન બની રહ્યું છે. દેશ અધર્મ અને પરતંત્રતાથી છુટો થાય અને સ્વાશ્રયને સ્વીકારે એ તેમનો જીવન સંદેશ સમગ્ર પ્રજાને તે સંભળાવી રહ્યા છે. દેશને સ્વાતંત્ર્ય અપાવવું છે પણ તે મારામારી, છળકપટ કે ખૂનરેજીથી નહિ, પણ અહિંસાથી, સત્યથી, સહનશિલતાથી, સ્વાર્પણથી, દેશના ખૂણે ખૂણે તે અહિંસાનો પટહ વગાડી રહ્યા છે. સત્યનું સિંચન કરી રહ્યા છે, આત્મભોગથી ઉત્તેજી રહ્યા છે. આવા મહદ્ જૈનને જૈન સાધુ તેમજ શ્રાવક વર્ગ હજુ કેમ ઓળખી શકયો નથી તેજ આશ્ચર્ય છે.

"આવા એક નહિ પણ અનેક પ્રગટ તેમજ અપ્રગટ મહદ્ જૈનો દેશમાં વસે છે. પણ એકતો આપણને તેમની ઓળખ થવી બાકી છે અને બીજું આપણી ભાવનાઓ તેટલી વિશાળ બનવા પામી નથી. આપણે એટલું નથી સમજી શકયા કે જૈન ધર્મને જાતિ કે કુળ સાથે સંબંધ નથી, વર્ણ કે દેશ સાથે સંબંધ નથી, પણ માત્ર આચાર અને ચારિત્ર સાથેજ સંબંધ છે. આટલી વિશાળ આપણી ભાવનાઓ બને અને તે ઉપર આપણા જીવનમાર્ગો ઘડાય તો ટુંકી દૃષ્ટિના કલહો એની મેળે શમી જાય, કૃત્રિમ બંધનો સહેજે ટળી જાય, સાધારણ બાબતોમાં વધી જતા વિવાદો એકદમ બંધ થાય અને આપણી જૈન સમાજનું જીવન વિશેષ ઉજ્જવલ અને લોકોપયોગી બની શકે. આશા છે કે ભાવી જૈન પ્રજા આ અભિલાષને સફળ કરશે." (રા. પરમાનંદ કુંવરજી આણંદજી. તા. ૧-૯-૨૦. મહાવીર જૈન વિદ્યાલયના પાંચમા વર્ષના રીપોર્ટના પુંઠાપરથી).

જિનપ્રરૂપિત અહિંસામાં અપવાદ હોયજ નહિ અને ગાંધીજી પણ જણાવે છે કે:—

અહિંસાનો નિરપવાદ કાયદો—'અહિંસાનો અપવાદ વિનાનો કાયદો શોધનારા ઋષિમુનિઓ પોતે મહાન યોદ્ધા હતા. જ્યારે તેમણે આયુધ બળની તુચ્છતાને જોઈ લીધી, મનુષ્ય સ્વભાવનો સાક્ષાત્કાર કર્યો ત્યારે તેઓ આ હિંસામય જગતમાં અહિંસાનો નિયમ જોઇ શકયા. આત્મા આખા જગતને જીતી શકે છે, આત્માનો મોટામાં મોટો શત્રુ આત્માજ છે, તેને જીત્યો એટલે જગતને જીતવાનું જોર આવ્યું એવું શિક્ષણ તેઓએ આપણને બતાવ્યું.

'એ કાયદો ઋષિઓએ શોધ્યો તેથી તેઓજ પાળી શકે એવું કંઇ તેઓએ જાણ્યું, જણાવ્યું કે શીખવ્યું નથી, તેઓએ જણાવ્યું કે બાળકને સારૂ પણ કાયદો તો એજ છે અને તે તેને પાળી પણ શકે છે. એ સાધુ સંન્યાસીજ પાળે છે એમ નથી; બધા થોડે ઘણે અંશે તો પાળેજ છે. અને થોડે ઘણે અંશે પાળી શકાય તે સર્વાંશે પણ પળાય.

ગાંધીજીનું નવજીવન (૪૩૦).

આ રીતે શ્રી મહાવીર બુદ્ધાદિ અહિંસા પ્રવર્ત્તકોને પોતે માન આપે છે, અને તેમના પ્રરૂપેલા અહિંસા સિદ્ધાંતનું નિરપવાદ રીતે પ્રતિપાદન કરે છે.

પોતાનો દેહરખો કે ક્ષેત્રરખો ધર્મ નથી—હવે જૈનધર્મ તેમજ દરેક આર્યધર્મ Universal Brotherhood—વિશ્વના દરેક જીવ પ્રત્યે બંધુભાવ શીખવે છે, તો ગાંધીજી શામાટે હિન્દ પ્રત્યેજ અભિમાન રાખી ક્ષેત્રરખો ધર્મ રાખે છે? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર તેમના નીચેનાં વાકયોથી મળી જશે કે પોતે તેટલા સંકુચિત નથી, એટલુંજ નહિ પણ હિન્દ પ્રત્યેની પોતાની મમતા વાસ્તવિક છે:—

'હિન્દુસ્તાનને મારો મુલક ગણી હું અભિમાન ધરાવું છું, કેમકે હું માનું છું કે હિન્દુસ્તાન આત્મ-

બળની સર્વોત્તમતા જગતને બતાવવાની શક્તિ ધરાવે છે. જ્યારે પશુબળની સર્વોત્તમતાનો સ્વીકાર હિન્દુસ્તાન કરે ત્યારે તેને મારી માતૃભૂમિ કહેવામાં મને હર્ષ ન રહેવો જોઇએ, મારા ધર્મને ક્ષેત્રની, ભૂગોળની મર્યાદા નથી એમ મારૂં માનવું છે. દેહરખો કે ક્ષેત્રરખો ધર્મ હું નથી માનતો એમ સિદ્ધ કરવાની મારી શક્તિ હો એવી મારી પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના છે."

નવજીવન (૪૩૧).

"જે દિવસે આ દેશમાં તલવાર ખેંચાશે તે દિવસે મને હિમાલયનાં અરણ્યો તરફ ચાલી નીકળેલો જોશો. હિન્દ જે દિવસે તલવારનો ન્યાય સ્વીકારશે તે દિવસે **હિન્દી** તરીકેનું મારૂં જીવન સમાપ્ત થશે. હિન્દુસ્તાનને આ દુનિયામાં પ્રભુના ઘરનો વિશેષ આદેશ છે એમ હું માનું છું તેથીજ, અને હિન્દના પ્રાચીન ઋષિઓએ સેંકડો વર્ષોના અનુભવ પછી પશુબળ ઉપર ખડો થયેલો ન્યાય નહિ, પણ આપભોગ ઉપર, યજ્ઞ (સ્વાર્પણ) ઉપર, કુરબાની ઉપર ખડો થયેલો ન્યાયજ આ સંસારમાં કોઇ પણ મનુષ્યને માટે ખરી વસ્તુ છે એ મહાન્ સત્યને શોધી કાઢ્યું છે એમ હું માનું છું; તેથીજ એ સિદ્ધાન્તને વળગી રહ્યો છું અને મરણની ઘડી લગી વળગ્યો રહીશ.

નવજીવન ૪૪૫.

જૈનો સાથે પરિચય.

અજૈન કુલમાં-વૈષ્ણવધર્મમાં રહીને પણ મહદ્ જૈન એવા ગાંધીજીના વિચારોનો પરિચય કરીએ તે પહેલાં જૈનોના પરિચયમાં તેઓ આવ્યા છે અને તેમની પાસેથી જૈનતત્વ લીધું છે, તે સંબંધી ટુંકમાં અત્ર જણાવીશું:—

તેમના માતુશ્રી ચુસ્ત વૈષ્ણવ હતા. તેમને ત્યાં બેચરજી સ્વામી કરીને સ્થાનકવાસી જૈન સાધુ આવતા. ગાંધીજીએ વિલાયત જવાનો આગ્રહ લીધો અને માતુશ્રીએ ના પાડી એવું કહીને કે ત્યાં તું વટલી જા-માંસ લેતો થા તે મને ન પોષાય. ગાંધીજીએ ખાત્રી આપી કે હું માંસ કદિ પણ ખાઈશ નહિ; પણ માતાજીને શ્રદ્ધા ન બેસે. બેચરજી સ્વામીએ તોડ કાઢયો અને બાધા આપી. ગાંધીજીએ તે વિલાયતમાં સાંગોપાંગ સાચવી. તે વખતના તેમના સહાધ્યાયીઓ અહીંથી ગયેલા ઉચ્ચ વર્ણના-બ્રાહ્મણો વગેરે હતા છતાં ભ્રષ્ટ થયા હશે પણ તેમાં અપવાદ રૂપ ગાંધીજી રહ્યા. ત્યાં ટાઢ હતી તો નવશેકું પાણી રાખી પીતા, ઘઉં પલાળી ખાતા; વગેરે વગેરે. આ તપશ્ચર્યા ૧૯ મા વર્ષથી માતાજી ને બેચરજી સ્વામીની બાધા સાચવવા કરી. ત્યાર પછી વિલાયતથી પાસ થઇ આવ્યા. ત્યારે રાજચંદ્રજીનો સમાગમ થયો. આત્મા શું છે તે જાણવામાં અને તેનો ઊહાપોહ કરવામાં સાથે રહી કેટલોક સમય ગાળતા. હિંદમાં ૧૯૪૭ માં નાસ્તિકતાનું વાદળ ચડી આવ્યું હતું. વિલાયતવાસી થયેલા માંસ ખાતા, અનાત્મભાવ ઘણામાં હતો. ત્યાં રાજચંદ્રજીનો પરિચય સુભાગ્યે થયો. પછી આફ્રિકા ગયા; અને ત્યાં ખ્રીસ્તી પાદરીઓ સાથે સંબંધ થયો. મિશનરીઓ ગરીબની સેવા કરતા એ બહુ નિહાળ્યું, પોતાને આત્મામાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા હજુ આવી નહોતી. હિંદુશાસ્ત્રોમાં જ્ઞાન જે કાંઇ ભર્યું હોય તે બહાર હિંદુઓમાં પ્રત્યક્ષ દેખાય નહિ, જ્યારે ખ્રીસ્તીઓમાં કેટલાંક સારાં તત્ત્વોનો સાક્ષાત્કાર જોવામાં આવ્યો, એટલે તે પ્રમાણે જણાવી પોતાને ખ્રીસ્તિ થવાની ઇચ્છા પ્રકટ કરી સાથે તેમણે કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા. (આ પ્રશ્નો શ્રીમદ્ રાજચંદ્રમાં તેમના ઉત્તર સહિત છપાયા છે.) આમાં પહેલોજ પ્રશ્ન એ હતો કે આત્મા શું છે? તે કંઈ કરે છે? અને તેને કર્મ નડે છે કે નહિ? આ અને આવા બીજા અનેક પ્રશ્નોથી પોતાની શંકાઓ ઉઠાવી. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર મહા બુદ્ધિવાન્ ફિલસુફ અને સુન્દર ન્યાયપુરઃસર, સમદૃષ્ટિથી આંતરિક ભાવ જાણી મર્મને પ્રકટ કરનારા હોઇ તેમણે અતિ બુદ્ધિગમ્ય ઉત્તર આપ્યા. છેલ્લો ૨૭ મો પ્રશ્ન તો જરા અજબ હતો કે 'મને સર્પ કરડવા આવે ત્યારે તેને મારે કરડવા દેવો કે મારી નાંખવો? તેને બીજી રીતે દૂર કરવાની મારામાં શક્તિ ન હોય એમ ધારીએ છીએ'—આનો ભવ્ય ઉત્તર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે આપ્યો કે 'સર્પ તમારે કરડવા દેવો એવું કામ બતાવતાં વિચારમાં પડાય તેવું છે, તથાપિ તમે જો 'દેહ અનિત્ય છે' એમ જાણ્યું હોય, તો

પછી અસારભૂત દેહના રક્ષણાર્થે, જેને તેમાં પ્રીતિ રહી છે એવા સર્પને, તમારે મારવો કેમ યોગ્ય હોય ? **જેણે આત્મહિત ઇચ્છયું હોય તેણે તો ત્યાં પોતાના દેહને જતો કરવો** એજ યોગ્ય છે. આત્મહિત ઈચ્છવું ન હોય તેણે કેમ કરવું ? તો તેનો ઉત્તર એજ અપાય કે, તેણે નરકાદિને પરિભ્રમણ કરવું; અર્થાત્ સર્પને મારવો એવો ઉપદેશ કયાંથી કરી શકીએ ? અનાર્યવૃત્તિ હોય તો મારવાનો ઉપદેશ કરાય–તે તો અમને તમને સ્વપ્ન પણ ન હો એજ ઈચ્છવા યોગ્ય છે."

આ પ્રમાણે ઉત્તરો આપી ષડ્દર્શન સમુચ્ચય નામના ગ્રંથને સમજવા જણાવ્યું. ગાંધીજીના પ્રશ્નો ઉપરથી જણાય તેવું છે કે તેમના મનની સ્થિતિ તે વખતે જડવાદ પરની હતી, પણ તે સાથે એ પણ ખરૂં કે તેમની સત્યની શોધ તરફજ પ્રગતિ હતી, અને આચરણ પવિત્ર હતું. સત્યની શોધ કરતો નાસ્તિક અંધશ્રદ્ધાવાળો, જ્ઞાનહીન યા ક્રિયાજડ હજારો આસ્તિક કરતાં ચઢીઆતો છે કારણકે તે નાસ્તિક હમેશ સત્યની શોધમાં પ્રગતિ કરતોજ જાય છે અને પછી તે ઉત્ક્રાન્ત થતો થતો અંતિમ આસ્તિક એવા પ્રકારનો થાય છે કે તેની અટલ શ્રદ્ધા બ્રહ્મા પણ ચળાવી ન શકે, તેના સિદ્ધાંતો અચળ રહે.

ગાંધીજીના ઘણા વિચારો પરમ જૈન ફિલસુફ બોલતો હોય તેવા છે, સૂત્ર જેવા છે અને જણાય છે કે તે પર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની છાપ છે. તેઓ પોતે પણ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર સંબંધી જણાવે છે કેઃ–

'યુરોપીય તત્ત્વજ્ઞાનીઓમાં હું ટૉલ્સ્ટૉયને પ્રથમ અને રસ્કિનને બીજો ધારૂં છું; પણ એ ઉભય કરતાં કવિ રાજચંદ્રભાઇનો અનુભવ ઉચ્ચ હતો.

"ઘણીવાર કહીને લખી ગયો છું કે મેં ઘણાના જીવનમાંથી ઘણું લીધું છે. પણ સૌથી વધારે કોઇના જીવનમાંથી મેં ગ્રહણ કર્યું હોય તો તે કવિશ્રીના જીવનમાંથી છે. દયાધર્મ પણ હું તેમના જીવનમાંથી શીખ્યો છું."

આવા શ્રી રાજચંદ્રની સાથે પત્રવ્યવહાર થયો તેમાં રાજચંદ્રજીએ ગાંધીજી પર લખેલા ત્રણ પત્રો 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર' માં છપાયા છે તે ખાસ મનનીય છે. પછી વિચાર થયો કે સમાગમ કરી સમાધાન કરવું એ યોગ્ય છે તેથી સં. ૧૯૫૧–૫૨ માં આફ્રિકાથી આવ્યા. મુંબઇ છમાસ રાજચંદ્રજી સાથે રહ્યા. ખ્રીસ્તી ધર્મમાં જવાના વિચાર ઉડી ગયા હતા ને અહિંસાઆદિ સનાતન તત્ત્વો પર પૂર્ણ શ્રદ્ધા થઇ. રાત્રે ફરવા સાથે જતા હતા. જૈનધર્મ પર પ્રીતિ જામી. ત્યારપછી પોતાની આત્મદશા વૃદ્ધિ પામી. છેવટે એવો વિચાર થયો કે રાજચંદ્રની સાથે રહી ધર્મનો ઉદ્યોગ કરવો ત્યાં તો શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર સ્વર્ગસ્થ થયા.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનું આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર છે તેનો પોતે અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કર્યો હતો, પણ તે મનસુખભાઈના પ્રમાદથી ગુમાઇ ગયો. રાજચંદ્રજીનું ઉત્તમ પદ નામે 'અપૂર્વ અવસર એવો કયારે આવશે ?' એ હજુ સુધી ગાંધીજી આનંદપૂર્વક લલકારે છે અને તે પદની છેલ્લી ચાર લીટીઓ તો હૃદયમાંથી ખસતીજ નથી–નામે

એહ પરમપદ પ્રાપ્તિનું કર્યું ધ્યાન મેં
ગજાવગર ને હાલ મનોરથ રૂપ જો.
તો પણ નિશ્ચય રાજચંદ્ર મનને રહ્યો
પ્રભુ આજ્ઞાએ થાશું તેજ સ્વરૂપ જો.
—અપૂર્વ૦

ગાંધીજી અહિંસાવાદને તેના logical conclusion ઉપર લઈ ગયા છે–તર્ક જ્યાં સુધી લઈ જાય ત્યાં સુધી અહિંસાનું નિરપવાદ સ્વરૂપ તેમણે સ્વીકાર્યું છે અને તે આદરવા ઘણાં વર્ષોથી સતત રીતે પ્રયત્નવંતા થઇ રહ્યા છે. અન્યાયી અન્યાય કરે તો તે અન્યાય સામે ઝૂઝવું–તેને નિર્મૂળ કરવા સર્વ આત્મભોગ આપવા, પણ તે અન્યાયી સાથે દ્વેષ–ક્રોધ ન રાખવો, પણ પ્રેમ રાખવો; નિરપરાધી સ્ત્રીની ઉપર અત્યાચાર કરનાર પુરૂષની સામે આપણે પોતે પોતાનું બલિદાન આપી તેને અત્યંત પ્રેમ બળવડે વશ કરવો; ધર્મમાં કોઇ પણ અંશે

અસત્ય ન હોય-કઠોરતા ન હોય-હિંસા ન હોય, ધર્મનું માપ પ્રેમથી દયાથી સત્યથી થાય છે, ને તેના ત્યાગથી મળેલું સ્વર્ગ પણ નિંદ્ય છે-સત્યનો ત્યાગ કરવાથી હિંદુસ્તાનને સ્વરાજ્ય મળતું હોય તો તે નકામું છેઃ-વગેરે સૂક્ષ્મદૃષ્ટિના અહિંસામય વિચાર ધરાવનાર ગાંધીજીના વિચારો શઠં પ્રતિ શાઠ્યંના સૂત્રપર ચાલનાર 'પોલીટીકલ' મનુષ્યો યા દેશપ્રેમ ખાતર સર્વસ્વ-સદ્‌ગુણાદિ ખપાવી નાંખવું જોઇએ એવી માન્યતા ધરાવનાર અને દુષ્ટને સખ્ત નસીયતે પૂરી સજા કરી પહોંચાડવો જોઇએ એવા દેશભક્ત નેતાઓને પ્રથમ દૃષ્ટિએ ન ગમે એ સ્વાભાવિક છે. આના ઉદાહરણ તરીકે લાલા લજપતરાયને લઇએ.

લાલા લજપતરાય અને ગાંધીજી સને ૧૯૧૬ માં—પંજાબના પુરૂષસિંહ-નરકેસરી દેશભક્ત લાલા લજપતરાય મૂળ જન્મથી જૈન હતા અને પછીથી આર્ય સમાજી થયા-તેમને જૈનધર્મ પ્રત્યે પૂર્ણ માન નથી એમ તેમનાં અત્યાર સુધીનાં લખાણો અને ઉદ્‌ગાર પરથી જણાય છે. ગાંધીજી રહ્યા સંપૂર્ણ અહિંસાવાદી. માંસ મિશ્રિત સેરવો આપ્યા વગર પોતાની ધર્મપત્નિનો દેહ પડે એ કબૂલ કરનાર અને આત્મા કરતા દેહ વહાલો ન ગણનાર, ને દેહથી આત્મા જૂદો જાણી દેહની **હિંસક** રક્ષા કદિ પણ ન સ્વીકારનાર મહાત્માજીના અહિંસાવાદ પરના તેમનાં ભાષણો થયાં અને તેના જે છાપામાં રીપોર્ટ આવ્યા તેથી લજપતરાયજીને ઘણું લાગી આવ્યું. તેને લાગ્યું કે અહિંસાપરમો ધર્મ એ ઘેલછા છે, તેને સ્વીકારનાર જૈન કોમ નિઃસત્ત્વ અને બાયલી બની છે, તેનો આદર કરવાથી હિન્દનું અધઃપતન થયું છે, અને તેથી ગાંધીજી હાલમાં અહિંસાવાદ જે રીતે ફેલાવે છે તેથી હિન્દનો વિશેષ અધઃપાત થશે માટે તેને ચેતવણી આપવાની પોતાની ફરજ છે-આમ માની એક લેખ 'અહિંસા પરમો ધર્મ-સત્ય છે કે ઘેલછા' એ નામનો લખી નાંખ્યો અને તે મૉડર્ન-રિવ્યુ જુલાઈ ૧૯૧૬ ના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયો.

આ લેખ ઘણો વિચારપૂર્ણ અને દેશભક્તિની પૂરી લાગણીથી લખાયો છે એ નિર્વિવાદ વાત છે, પણ તેના લખનાર ગમે તેવા મહાન્ હોય, છતાં તેની સાથે મતભેદ ન જ હોય-આપણે ન રાખી શકીએ એવું કંઇ નથી. તેમાં તેમણે જે વિરોધવાળું જૈનધર્મ-અહિંસા સંબંધી દર્શાવ્યું છે તેનો ઉલ્લેખ કરી ગાંધીજી તેનો પ્રત્યુત્તર આપે છે તે પણ આપણે જોઇએઃ-**લાલાજી** જણાવે છે કેઃ—

'અહિંસાના વિપરીત આચરણના દુરૂપયોગને લીધે અથવા સર્વ ઉચ્ચ તત્ત્વોને ભોગે તેને અમર્યાદિત મહત્વ આપવાથીજ હિંદુઓનો સામાજિક, રાજકીય તેમજ નૈતિક અધઃપાત થયો.

'જૈનધર્મના સંસ્થાપકો આત્મસંયમન અને દેહદમનમાં જીવનને વ્યતિત કરનાર મહાત્માઓ હતા, તેમના અનુયાયી જૈનસાધુઓ વિકારોનો નાશ કરવામાં મહાન્ સંભવિત વિજય પ્રાપ્ત કરનારા મહા પુરૂષોની કોટિમાં આવે છે. ટૉલ્સ્ટૉયનો અહિંસા સિદ્ધાંત થોડાંજ વર્ષ પહેલાં જ જન્મ પામ્યો છે. જૈન અહિંસાને **ભારત**વર્ષ ત્રણ હજાર વર્ષથી જાણતો આવ્યો છે. પૃથ્વીતળ ઉપર એકે એવો દેશ નથી કે જેને **ભારત** વર્ષની માફક સૈકાઓ થયાં આવા અનેક અહિંસાવાદીઓ શોભાવી રહ્યા હોય,' પણ પૃથ્વીતળ ઉપર એવોયે એક દેશ નથી કે જે હાલના અથવા છેલ્લા પંદર શતકના **ભારત**વર્ષ માફક તદ્દન કચડાઇ ગયેલો અને પુરૂષત્વના એકે એક અંશ ગુમાવી બેઠેલો હોય. કેટલાક લોકો કહેશે કે **ભારત** વર્ષની આ સ્થિતિ અહિંસાવાદનું પરિણામ નથી, પણ બીજા સદ્‌ગુણોને તિલાંજલી આપવાનું પરિણામ છે. પણ **હું તો આગ્રહપૂર્વક માનું છું** કે ગૌરવ, મનુષત્વ, અને સદ્‌ગુણના માર્ગને વિસારે પાડી અધઃપતન આણનાર જે જે કારણો છે, તેમાંથી એક અહિંસાવાદના ઉચ્ચ સત્યની વિકૃતિ છે.

'અહિંસાના અમર્યાદિત વ્યવહારે જૈનોને અન્ય કોમ કરતાં વધારે ઉચ્ચ નીતિના પંથે ચડાવ્યા નથી. વસ્તુતઃ જોર જુલમ અને લુટફાટને લીધે જો કોઇ કોમને વધારે ખમવું પડતું હોય તો તે જૈન કોમજ છે, કારણકે વારસામાં મળેલી ભીરૂતા અને બળના ઉપયોગ તરફ તિરસ્કારને લીધે બીજા કરતાં તેઓ

વધારે લાચાર હોય છે. તેઓ આત્મરક્ષણ કરી શકતા નથી, તેમજ પોતાના પ્રિયજનની આબરૂને સાચવી શકતા નથી."

હમણાં શું કર્ત્તવ્ય છે ?–એના સંબંધમાં તેઓ વિશેષ જણાવે છે કે:—

"વર્ત્તમાન કાળે યુરોપ, સામર્થ્યના દૈવી હક્ક માગનાર અવતાર છે. ત્યાં ટૉલ્સ્ટૉયનો અવતાર યુરોપના સદ્ભાગ્યે જ થયો. પરંતુ ભારતવર્ષની સ્થિતિ તદ્દન જુદીજ છે. જુલમાટના, આક્રમણના કે લુટફાટનાં કર્ત્તવ્યો માટે બરજોરી કે જબરદસ્તી ન વાપરવાનો (હિંસા ન કરવાનો) ઉપદેશ આર્યસંતાનો આપેજ નહિ. મને વિશ્વાસ-શ્રદ્ધા છે કે આર્યભૂમિ એટલી પતિત થશેજ નહિ"–આમ કહી પછી ગાંધીજીના અહિંસાવાદને માટે ગાંધીજીને ઉધડા જ લીધા છે. એમાં આપણે નહિ ઉતરીએ, હાલ પ્રસ્તુત ઉલ્લેખોનો ગાંધીજીએ શું ઉત્તર આપ્યો છે તે જોઇએ:–
(જુઓ જુલાઈ ૧૯૧૫ નું જૈન શ્વે. કૉ. હેરલ્ડ)

'With due deference to Lalaji, I must join issue with him when he says that the elevation of the doctrine of Ahinsa to the highest position contributed to the downfall of India. There seems to be no historical warrant for the belief that an exaggerated practice of Ahinsa synchroinised with our becoming bereft of manly virvirtues. During the past 1000 years we have as a nation given ample proof of physical courage, but we have been torn by internal dissensious and have been dominated by love of **self** instead of love of Country. We have that is to say been swayed by the spirit of irreligion than of religion. × × ×

I donot know how far the charge of unmanliness can be made good against the Jains. I hold no brief for them. By birth I am a Vaishnavite, and was taught Ahinsa in my childhood. I have derived much religious benefit from Jain religious works as I have from scriptures of the other great faiths of the world. I owe much to the living company of the deceased philosopher Raichand Kavi who was a Jain by birth. Thus though my views on Ahinsa are a result of my study of most of the faiths of the world, they are no longer dependent upon the authority of these works. They are a part of my life and if I suddenly discovered that the religious books read by me bore a different interpretation from the one I had learnt to give them, I should still hold the view of Ahinsa as I am about to set forth here.

Our shastras seem to teach that a man who really practises Ahinsa in its fulness has the world at his feet, he so effects his surroundings that even the snakes and venonous reptiles do him no harm. This is said to have been the experience of St. Francis of Assisi. × ×

A man cannot deceive the loved one; he does not fear or frighten him or her. **अभयदान** (Gift of life) is the greatest of all gifts. A man who gives it in reality, disarms all hostility. He has paved the way for an hono-

urable understanding. And none who is himself subject to fear can bestow that gift. He must therefore be himself fearless. A man cannot then practise Ahinsa and be a coward at the same time. The practice of Ahinsa calls forth the greatest courage. It is the most soldierly of soldier's virtues. General Gordon has been represented in a famous statue as bearing only a stick. This takes us far on the road to Ahinsa. × × ×

If we are unmanly to-day, we are so, not because we do not know how to strike, but because we fear to die. He is no follower of Mahavira, the apostle of Jainism, or of Buddha or of the Vedas, who being afraid to die, takes flight before any danger, real or imaginary, all the while wishing that somebody else would remove the danger by destroying the person causing it. He is no follower of Ahinsa (I agree with Lalaji) who does not care a straw if he kills a man by inches by deceiving him in trade, or who would protect by force of arms a few cows and make away with the butcher, or who in order to do a good to his country does not mind killing off a few officials. All these are actuated by hatred, cowardice and fear. Here love of the cow or the country is a vague thing intended to satisfy one's vanity, or sooth a stinging conscience.

Ahinsa, truly understood, is, in my humble opinion, a panacea for all evils mundane and extra-mundane. We can never over-do it. Just at present we are not doing it at all. Ahinsa does not displace the practice of other virtues, but renders their practice imperatively necessary before it can be practised even in its rudiments. Lalaji need not fear Ahinsa of his father's faith. Mahavira and Buddha were soldiers, and so was Tolstoy. Only they saw deeper and truer into their profession, and found the secret of a true, happy, honourable and godly life. Let us be joint sharers with these teachers, and this land of ours will once more be the abode of Gods.

—Jain Gazette.

Novembar. 1916.

આ બંને લેખો વાંચવા વિચારવા અને મનન કરવા યોગ્ય છે. દરેકનું દૃષ્ટિ બિન્દુ વિચારવાનું છે, અને તે છતાં હું અહિંસાવાદી છું તેથી કે ગમે તેમ પણ મને તો ગાંધીજીના વિચાર સત્ય જણાય છે.

આવીજ રીતે ભાઇ જી. કે. નરીમાને ખુલ્લો પત્ર ગાંધીજીને લખી તેણે ઉઠાવેલી શંકાઓમાં છેલ્લી એક શંકા જૈનની અહિંસા સંબંધી હતી. તેને ગાંધીજીના શબ્દોમાંજ જણાવીએ:—

'અહિંસાનો મારો ઉપદેશ હાસ્યજનક છે, તે કેવળ જૈનનેજ માન્ય છે; ને તે પ્રમાણે વર્તનારે આપઘાતજ કરવો જોઇયે.'

આનો જવાબ પોતે નીચે પ્રમાણે દીધો છે:—

'અહિંસાનો મારો ઉપદેશ હાસ્યજનક લાગે. તેમાં હિન્દુ ધર્મ રહેલો છે. તેના વત્તા ઓછા પા-

લનમાં બધા ધર્મની જડ છે. જેટલી દયા તેટલોજ ધર્મ છે. દયાની સીમા ન હોય. હદ બાંધવી એ મારૂં કામ નથી. હદ પોતપોતાની સહુ બાંધી લેછે. વૈષ્ણવ ધર્મમાં અહિંસા પ્રધાન છે. જૈન ગ્રંથોમાં તેનો સવિશેષ વિચાર છે એ મને માન્ય છે. પણ અહિંસાનો ઇજારો જૈન કે બીજા કોઈ મતને નથી. અહિંસા એ સર્વવ્યાપક અચલિત નિયમ છે. જૈન દર્શનમાં અપવાસાદિ નિયમો છે તેને આત્મઘાતના પોષક કહેવા એ જૈન દર્શનને ન સમજવા જેવું મને લાગે છે. પણ અહિંસાના અન્તિમ લક્ષણની ચર્ચાની અહીં જરૂરજ નથી. તેનો સ્વીકાર ન કરાય તોયે અત્યારે આપણું કર્તવ્ય શાન્તિપૂર્વક સહન કરીનેજ યુદ્ધ કરવાનું છે એ સહુને સ્વીકાર્યા વિના ન જ ચાલે."

ગાંધીજીનું નવજીવન ૧૦૧૫.

રાજ્ય પ્રકરણમાં ધાર્મિક તત્ત્વનું મિશ્રણ યોગ્ય છે?—શ્રી મહાવીર બુદ્ધાદિએ ધર્મનો ઉપયોગ રાજ્ય પ્રકરણની બાબતમાં કર્યો નથી, ત્યારે ગાંધીજીએ ઉપયોગ કર્યો છે એ કંઈ ઓછી વાત ન ગણાય? વળી જ્યાં શઠં પ્રતિ શાઠ્યં રહેતું હોય એવી 'પોલિટિક્સ'–રાજનીતિમાં અહિંસા સત્યનાં ઉંચાં ધર્મતત્ત્વો કેમ જાળવી શકાય? અને ગાંધીજી રહ્યા ધાર્મિક વૃત્તિના અને 'મહાત્મા' ગણાયા તો તેમણે ધર્મનું મિશ્રણ 'પોલિટિક્સ'માં ન કરવું જોઇએ આવો પ્રશ્ન સહેજ ઉઠે.

આ સંબંધે ગાંધીજીએ એક વખત મજુરો પાસે ભાષણ કરતાં જણાવ્યું છે કેઃ–

'ઇચ્છાપૂર્વક કે આપણી ઇચ્છા વગર પણ રાજ્યબંધારણ જોડે આજે આપણો સંબંધ જ એવા પ્રકારનો બંધાઇ ગયો છે કે જો આપણે તેમાં ઉંડા ઉતરીને આપણું જોતાં ન શીખીએ તો કચડાઇ જ જઇએ. આથીજ હું ધાર્મિક વૃત્તિનો અને રાજ્ય પ્રકરણી બાબતમાં જેને બિલકુલ રસ રહ્યો નથી એવો માણસ છતાં છેલ્લા કેટલાક મહિનાથી એમાં જ ગુંથાઇ ગયો છું. આનું કારણ એટલુંજ છે કે રાજ્યપ્રકરણી બાબતમાં આવો ભાગ લીધા વગર આજે હું મારો ધર્મ સાચવી શકું કે કેમ એ વિષે મને શંકા થઈ છે.

શઠંપ્રતિ શાઠયમ્ એટલે જેવા સામે તેવા એ પશ્ચિમના રાજદ્વારીઓનું સૂત્ર છે. લોકમાન્ય તિલકાદિ પણ એજ સૂત્ર સ્વીકારતા હતા. તેમણે લો. તિલકે લખેલું કે રાજપ્રકરણ એ સાધુઓની નહિ પરંતુ સંસારીઓની બાજી છે અને **अक्रोधेन जिनेक्रोधं** એ બુદ્ધના ઉપદેશ કરતાં '**ये यथा मां प्रप्रद्यंते तांस्तथैव भजाम्यहम्**' એ શ્રીકૃષ્ણનું સૂત્ર માનવાનું હું વધારે પસંદ કરૂં છું વ૦'–'આનો ઉત્તર ગાંધીજીએ એ આપ્યો કે 'લોકમાન્યે જણાવેલાં બંને સૂત્રોમાં મને તો કંઇ વિરોધ લાગતો નથી. બુદ્ધનું સૂત્ર સનાતન સિદ્ધાંત રજુ કરે છે અને ભગવદ્ ગીતાનું સૂત્ર તો તિરસ્કારને પ્રેમથી અને અસત્યને સત્યથી જીતવાના સિદ્ધાંતનો પ્રયોગ બતાવે છે. બીજા સાથે આપણે જેવું વર્તન રાખીએ તેવુંજ વર્તન પ્રભુ આપણી સાથે રાખે છે એ ખરૂં હોય તો ગીતાવાક્યનો તો એ અર્થ થાય કે સખત શિક્ષામાંથી છૂટવું હોય તો આપણે ક્રોધનો બદલો ક્રોધથી નહિ પણ મૃદુતાથીજ વાળવો જોઇએ. આ નિયમ વૈરાગીઓ માટે નહિ પરંતુ ખસુસ કરીને સંસારીઓ માટેજ છે. લોકમાન્યને માટે મને માન છે, છતાં હું કહેવાની હિંમત ધરૂં છું કે સંસાર સાધુઓ માટે નથી એમ કહેવામાં માનસિક મંદતા જણાઇ આવે છે. પુરૂષાર્થ કરવો એ સર્વ ધર્મનો ઉપદેશ છે. અને પુરૂષાર્થ એ સાધુ–ખરેખરા દરેક અર્થમાં ગૃહસ્થ gentleman થવાના વિષમ પ્રયાસ સિવાય બીજું કંઈજ નથી. છેવટે, જ્યારે મેં લોકમાન્યના મત પ્રમાણે 'રાજ પ્રકરણમાં બધુંય ચાલે' એ વાકય લખ્યું ત્યારે તેમણે ઘણીવાર ઉચ્ચારેલું '**शठंप्रति शाठ्यम्**' એ વાકય મારા મનમાં રમી રહેલું હતું. મારી નજરે તો તેમાં ખોટી નીતિ સમાયેલી છે. **शठं प्रति शाठ्यम्**માં સમાયેલા વ્યવહારસૂત્રની સામે હું મારો એક જમાનાનો અનુભવ ખડો કરૂં છું. ખરી નીતિ તો **शठं प्रत्यपि सत्यम्**' એ જ છે. પૃ. ૨૦૪–૫ ગાંધીજીનું નવજીવન.

અહીં સાથે કહેવાનું કે એક જણે પ્રશ્ન આવો જ પૂછયો હતો. 'આપ પૉલિટિકસમાં ધર્મની મેળવણી નથી કરી દેતા? પૉલિટિકસ મહાત્માઓને સારૂ હોઇ શકે? શું આપે આફ્રિકામાં ને ખેડામાં થોડાને સારૂ વિજય મેળવ્યો તેથી કરોડો માટે પણ મેળવી શકશો?'

આના ઉત્તરમાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે 'હું અવશ્ય ધર્મનું મિશ્રણ રાજપ્રકરણી વિષયોમાં કરૂં છું. દુનિયાની એક પણ ક્રિયા ધર્મરહિત ન હોવી જોઇએ એમ મારી અલ્પમતિ છે. 'મહાત્મા' ને સારૂં શું ન હોઈ શકે એ સવાલ છે. જો તે સર્વ દુઃખોમાં ભાગ ન લે તો મહાત્મા શાનો? મારાથી બધાં દુઃખોમાં ભાગ નથી લેવાતો તેથી હું 'મહાત્મા' હોવાનો દાવો નથી કરતો. પણ મહાત્મા થવાનો પ્રયત્ન આપણે બધા કરીયે તેમાં અવિવેક નથી. આપણા રાજ્ય પ્રકરણમાં આપણે ધર્મનીતિને દાખલ ન કર્યાં તેથી તો સ્વરાજ્ય મળતાં આટલો વખત લાગ્યો. જેવું એકે તેવું અનેકે એ કાયદો છે. જે ધોરણે ખેડામાં લડી શકાયું તેજ ધોરણે ભારતવર્ષમાં લડી શકાય, ને જીત પણ મળે.'

આજના વિષયમાં આ રાજપ્રકરણમાં ગાંધીજીએ શું કર્યું? આફ્રિકામાં ચંપારણ્યમાં અને ખેડામાં કેવી રીતે યુદ્ધ કર્યું, રોલેટ એકટ દૂર કરવા કેવી રીતે 'સત્યાગ્રહ ચલાવ્યો' પંજાબ અને ખિલાફતના અન્યાયો દૂર કરવા કેવાં કેવાં પગલાં નામે અસહકાર, સત્યાગ્રહ, ધારાસભાનો બહિષ્કાર, સ્વદેશી હિન્દુ-મુસલમીન વગેરેની એકતા, સવિનય કાયદાનો ભંગ વગેરે લીધાં ને બહાર પાડયાં, કેવી રીતે કોંગ્રેસને લોકોની ખરી પ્રતિનિધિ રૂપ મહાસભા બનાવી, કેવી રીતે સરકારે તેમને જેલમાં નાંખ્યા વગેરે બાબતો વસ્તુતઃ ચર્ચવા યોગ્ય ગણાય નહિ, છતાં એટલું તો ચોક્કસ છે કે એ સર્વમાં શુદ્ધ ધાર્મિક વૃત્તિ, આત્મશુદ્ધિ, અહિંસા અસ્તેય સત્ય બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ વ્રતોનું પાલન ઘણે અંશે સંપૂર્ણતાથી જોવામાં આવશે. તદુપરાંત જેમ દરેક 'જિન' શુદ્ધ ક્ષત્રિય-વીર યોદ્ધા હોઇ આંતરિક શત્રુ સામે લડે છે, દરેક શુદ્ધ જૈન પણ યોદ્ધા હોય છે તે પ્રમાણે ગાંધીજી પણ એક પ્રબલ ધાર્મિક યોદ્ધા આપણને સ્પષ્ટતાથી જણાઈ આવે છે.

તેઓ લખે છે કે 'એક ગૃહસ્થે સવાલ પૂછયો કે આપણે જે કાર્ય કરી રહ્યા છીએ તે યુદ્ધ કહેવાય ખરૂં? મેં તો તુરત જવાબ આપ્યો 'આપણી લડતમાં યુદ્ધનાં બધાં લક્ષણ છે. જે આપણને જોઇયે છીયે,-સ્વરાજ-તે યુદ્ધ વિના નજ મળે. તેથી સાધનો પણ યુદ્ધનાંજ હોવાં જોઇએ. એટલે કે આપણે સામાન્ય વ્યવહાર બંધ કરી આપણે આપદ્ધર્મ આચરવો જોઇયે. યુદ્ધમાં અને આમાં ફરક માત્ર અથવા મોટો ફરક એ છે કે આપણા યુદ્ધમાં પશુબળ-શસ્ત્રબળને અવકાશ નથી; એટલુંજ નહિ પણ શરીરબળમાં આપણી હાર છે. બીજાં લક્ષણ આ યુદ્ધમાં સામાન્ય યુદ્ધના જેવાંજ છે. જેમ સામાન્યમાં તેમ આમાં આપભોગની, તાલીમની, યોજના ઇત્યાદિની આવશ્યકતા છે."

આ વીરયોદ્ધાના વિચારો જૈનધર્મના સૂત્રોને-વિચારોને મળતા આવે છે તે અત્ર મૂકીશું. તે વિચારો આજકાલના નથી પરંતુ ઘણા વર્ષો પૂર્વેના પોતાના પુત્રાદિને પત્રો લખ્યા તેમાં સ્વતઃ સ્ફુરિત હૃદયના ઉદ્દગારો છે. તે વિચારો તે પત્રોમાંથી જ ટાંકવામાં આવ્યા છે.

ધર્મ એટલે શું. ધર્મોની સરખામણી કરવાની જરૂર નથી. આપણા ધર્મને પ્રૌઢ સમજી બીજા સમજવા. સાધારણ રીતે સરખામણી કરવામાં **દયા-ધર્મ** તે માપ છે. જેમાં દયાનો અવકાશ વિશેષ છે ત્યાં ધર્મ વિશેષ છે. (પૃ. ૩૮)

સરખાવો.

सव्वाओ वि नईओ कमेण जह सायरंमि निवडंति।
तह भगवई अहिंसिं सव्वे धम्मा समिलंति॥

—સંબોધસત્તરી.

—જેમ સર્વ નદીઓ અનુક્રમે સમુદ્રમાં આવીને મળે છે, તેમ ભગવતિ અહિંસા (દયા)માં પણ સર્વ ધર્મ આવીને મળે છે.

હકીકતમાં જેટલા માણસ તેટલા ધર્મ છે. માણસ જુદા છે ત્યાં સુધી ધર્મ જુદા

જૂદા જૂદા ધર્મ. જ રહેશે. જે માણસ પોતાના આત્માની બીજાના આત્મા સાથે ઐક્યતા જોશે તે ધર્મમાં પણ ઐક્ય જોશે. પૃ. ૩૯.

ઇશ્વર છે ને નથી. **તેના મૂળ અર્થે નથી.** મોક્ષ પામેલો આત્મા ઈશ્વર

ઇશ્વર. છે, એટલે તેને સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે. ભક્તિનો ખરો અર્થ તો આત્માની શોધ એ છે. જ્યારે આત્મા પોતાને ઓળખે છે ત્યારે ભક્તિ મટી જ્ઞાન પ્રકટ થાય છે. (પૃ. ૩૭)

ઇશ્વર નથી એમ કહેનારા અવળે રસ્તે ચડે. કેમકે તેઓએ આત્મા નથી

અવતાર. એમ કહેવું પડશે. (૩૮) અવતારની **જરૂર** છે ને સદાય રહેવાનીજ. જ્યારે લોકોમાં અત્યંત નિરાશા પેદા થાય અને અનીતિ ફેલાય ત્યારેજ અવતાર **મનાય.** ઘણા દુષ્ટ લોકોમાં કેટલાક સાધારણ નીતિ જાળવનારા પોતાને સારૂ મદદ ઇચ્છે છે, તેવે સમયે જે બળવાન નીતિવાળો છે, ને દુષ્ટોથી દબાતો નથી પણ દુષ્ટો તેનાથી દબાય છે, તે અવતાર રૂપે તેના મરણ પછી **કે જીવતાંજ મનાય છે. ઘણે ભાગે તે પોતે અવતાર છે એમ જન્મથીજ માને છે એમ નથી બનવા જોગ.** ૩૮. પૃ.

૧. સવાલ—ઈશ્વર ન હોય તો મોક્ષ ક્યાંથી હોય ? મોક્ષનો અર્થ શું ?

જવાબ—ઇશ્વર ન હોય તો મોક્ષ ક્યાંથી એ મોક્ષ ન સમજવા જેવું છે. મોક્ષનો અધૂરો અર્થજ આપણે જાણી શકીએ. બાકી તો અનુભવાય પણ વર્ણવાય નહીં. તેનું વર્ણન કરવાની આપણી પાસે ઇંદ્રિય નથી. જે જાણી શકાય તે આઃ-અનેક પ્રકારના દેહોની પ્રાપ્તિમાંથી ને તેથી નિપજતા કલેશોમાંથી છૂટવું. છતાં ઇશ્વર નથી એમ કહેવાની જરૂર નથી. ઇશ્વરનો ખરો અર્થ આપણા જ્ઞાનની સીમા પ્રમાણે કરીએ. **ફળ દેનારો ને કર્તા ઇશ્વર તો નથી.** પણ દેહધારી આત્માઓ છૂટા થયા છે ને પછી જે આત્મા કલ્પી શકાતો હોય તો તે ઇશ્વર છે. ને જે જડ વસ્તુ નથી પણ શુદ્ધ ચૈતન્ય છે. ઇશ્વરની કોઈ કાળે ને કોઇ સ્થિતિએ જરૂર નથી. **ને જરૂર માનવાથી આત્માની અનંત શક્તિની આપણે હદ બાંધીએ છીએ.** પૃ. ૯૯–૧૦૦

'કૃષ્ણ, રામ, બુદ્ધ, જીસસ વિ. માં કોણ મોટું તે કહેવું મુશ્કેલ છે. બધાંનાં

શ્રીકૃષ્ણાદિ. કાર્ય જુદાં, જુદે વખતે, ને જુદા સમયને લઇને હતાં. ચારિત્રનોજ વિચાર કરતાં વખતે બુદ્ધ ચઢી જાય. પણ કેમ કહેવાય ? તેઓનાં વર્ણન ભક્તોએ ઠીક લાગ્યાં તેમ કર્યાં છે. કૃષ્ણને વિષે પૂર્ણ કળા વૈષ્ણવોએ માની છે. ને માનવીજ જોઇએ. **તે વિના અનન્ય ભક્તિ ન ઉપજે.** ખ્રીસ્તિ, જીસસને વિષે એવું માને છે. હિન્દુસ્થાનમાં કૃષ્ણ છેલ્લા તેથી તેમનો મહીમા વિશેષ છે. જેઠ ૧૯૬૯ (પૃ. ૩૭–૩૮).

'ભાગવતનો શ્લોક તમે ટાંક્યો, તેના શબ્દાર્થને વળગાય તેમ નથી. કૃષ્ણની

કૃષ્ણલીલા. લીલા કૃષ્ણજ જાણે. તે કામનાવાળા થઇને કામ કરે તો પણ આપણે સ્થૂલ પ્રાણીથી તેમ ન થાય. તેની પ્રભુતા તેને છુટ આપે તે આપણાથી ન લેવાય. બાકીતો કૃષ્ણને વિષે ભાગવતને લખનારે પોતાના જ્ઞાનની હદ પ્રમાણે લખ્યું. **ખરા કૃષ્ણને કોઇ જાણતું નથી.** અસાડ ૧૯૬૯ (પૃ. ૪૨)

હવે સં. ૧૯૫૦ માં પોતાને રામકૃષ્ણ માટે પ્રશ્ન થયો હતો અને શ્રીમદ્ રાજચંદ્રને પૂછ્યો હતો ત્યારે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે શું ઉત્તર આપ્યો હતો તે જોઇએઃ–

પ્રશ્ન–'કૃષ્ણાવતાર ને રામાવતાર એ ખરી વાત છે ? એમ હોય તો તે શું ? એ સાક્ષાત્ ઈશ્વર હતા, કે તેના અંશ હતા ? તેમને માનીને મોક્ષ ખરો ?

ઉત્તર. (૧) બન્ને મહાત્મા પુરૂષ હતા એવો તો મને પણ નિશ્ચય છે. આત્મા હોવાથી તેઓ ઇશ્વર હતા; સર્વ આવરણ તેમને મટયાં હોય, તો તેનો મોક્ષ પણ સર્વથા માનવામાં વિવાદ નથી. ઈશ્વરનો અંશ કોઇ જીવ છે એમ મને લાગતું નથી, કેમકે

તેને વિરોધ આપતાં એવાં હજારો પ્રમાણ દષ્ટિમાં આવે છે. ઇશ્વરનો અંશ જીવને માનવાથી બંધ, મોક્ષ. બધાં વ્યર્થ થાય, કેમકે ઇશ્વરજ અજ્ઞાનાદિનો કર્ત્તા થયો; એમ અજ્ઞાનાદિનો જે કર્ત્તા થાય તે પછી, સહેજે ઇશ્વર હોય તોય, ઇશ્વરપણું ખોઇ બેસે; અર્થાત્ ઉલટું જીવના સ્વામી થવા જતાં ઇશ્વરને નુકશાન ખમવાનો પ્રસંગ આવે તેવું છે. તેમ જીવને ઇશ્વરનો અંશ માન્યા પછી પુરૂષાર્થ કરવો યોગ્ય શી રીતે લાગે? કેમકે તે રીતે તો કંઈ કર્ત્તાહર્ત્તા ઠરી શકે નહીં; એ આદિ વિરોધથી ઇશ્વરના અંશ તરીકે કોઇ જીવને સ્વીકારવાની મારી બુદ્ધિ થતી નથી; તો પછી શ્રીકૃષ્ણ કે રામ જેવા મહાત્માને તેવા યોગમાં ગણવાની બુદ્ધિ કેમ થાય? તે બન્ને 'અવ્યક્ત-ઇશ્વર' હતા, એમ માનવામાં અડચણ નથી; તથાપિ તેમને વિષે સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય પ્રગટયું હતું કે કેમ? તે વાત વિચારવા યોગ્ય છે. (૨) 'તેમને માનીને મોક્ષ ખરો કે?' એનો ઉત્તર સહજ છે. જીવને સર્વ રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાનનો અભાવ અર્થાત્ તેથી છૂટવું તે મોક્ષ છે. તે જેના ઉપદેશે થઇ શકે તેને માન્યે, અને તેવું પરમાર્થ સ્વરૂપ વિચારી સ્વાત્માને વિષે પણ તેવીજ નિષ્ઠા થઈ, તેજ મહાત્માના આત્માને આકારે (સ્વરૂપે) પ્રતિષ્ઠાન થાય ત્યારે, મોક્ષ થવો સંભવે છે. બાકી બીજી ઉપાસના કેવળ મોક્ષનો હેતુ નથી. તેના સાધનનો હેતુ થાય છે. તે પણ નિશ્ચય થાયજ એમ કહેવા યોગ્ય નથી.

પ્રશ્ન—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ્વર તે કોણ?

ઉત્તર—સૃષ્ટિના હેતુરૂપ ત્રણ ગુણ ગણી તે આશ્રયે રૂપ આપ્યું હોય, તો તે વાત બંધ બેસી શકે છે, તથા તેવાં બીજાં કારણોથી તે બ્રહ્માદિનું સ્વરૂપ સમજાય છે; પણ પુરાણમાં જે પ્રકારે તેમનું સ્વરૂપ કહ્યું છે, તે પ્રકારે સ્વરૂપ છે, એમ માનવા વિષેમાં મારૂં વિશેષ વલણ નથી, કેમકે તેમાં કેટલાંક ઉપદેશાર્થે રૂપક કહ્યાં હોય એમ પણ લાગે છે; તથાપિ આપણે પણ તેનો ઉપદેશ તરીકે લાભ લેવો અને બ્રહ્માદિના સ્વરૂપનો સિદ્ધાંત કરવાની જંજાળમાં ન પડવું; એ મને વિશેષ ઠીક લાગે છે.

(શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પૃ. ૨૯૮-૨૯૯)

આવી રીતે ઇશ્વરને કર્તા હર્તા માનવાથી આત્માની અનંત શક્તિને દૂષણ લાગે છે એમ ગાંધીજીને કહી જૈનધર્મનો એક મહાન્ સિદ્ધાન્ત પ્રતિપાદિત કરે છે. આત્મા ઇશ્વરનો અંશ નથી, પણ અવ્યક્ત ઇશ્વર પોતેજ છે, આત્મા અનંત શક્તિ વાળો હોઇ અવ્યક્તમાંથી વ્યક્ત ઇશ્વર બની શકે છે-મોક્ષ પામી શકે છે. આત્મા પોતેજ ઇશ્વર છે-જીવ તે શિવ છે, અને આત્મા અનંત શક્તિવાળો હોઈ અન્ય આશ્રયની-સહાયની સર્વથા સર્વકાળે અપેક્ષા રાખી શકે જ નહિ. શ્રીમહાવીર પ્રભુએ ઇન્દ્રની સહાય સ્વીકારવીજ નહિ. મોક્ષ આત્મા પોતાની શક્તિથી સ્વતંત્ર રીતે પામી શકે છે. આ જૈનનો પરમ સિદ્ધાન્ત અતિ ઉત્તમ અને ઉચ્ચતમ કોટિ પર લઇ જનારો છે.

આત્મા અનંત શક્તિમાન્ છે.

'તમે મોક્ષનું તત્ત્વ સમજો અને મોક્ષેચ્છુ થાવ એ મારી તીવ્ર આશા છે, અને તે જ્યાંસુધી તમારામાં સ્વતંત્ર વિચાર કરવાથી શક્તિ અને દઢતા નહિ આવે ત્યાંલગી કદી બનશે નહિ. હાલ તો તમારી દશા વેલડીના જેવી છે, વેલડી જે ઝાડ ઉપર ચઢે છે, તેનું રૂપ પકડે છે. અને એ દશા આત્માની નથી. આત્મા તો સ્વતંત્ર છે અને મૂળ રૂપે સર્વ શક્તિમાન્ છે. (૪૮)

'તમારે નિરાશ નહિ થવું એ તમારૂં કર્ત્તવ્ય છે. મહાપ્રયત્નથી ચઢી શકશો. પણ જ્યારે તમે ચઢશો ત્યારે એવી ઉજ્વળતા પામશો કે તેની હદ ન બાંધી શકાય. સાહસ મોટું છેજ ને કરવાને **તમે સમર્થ છો, કેમકે આત્મા માત્રના ગુણ સરખા છે. જે આવરણો છે તેને ઉખેડો એટલે તમારી શકિત તમેજ જોઈ શકશો.** તેની ચાવી **યમ નિયમ** છે. (૫૧)

આત્મા સરખા

'મારો આત્મા તમે સમર્થ માનતા હો તેવોજ તમારો છે. આપણા આત્મા સરખા છે. વિષે કશો ભેદ નથી. પણ તમારામાં એટલું અનાત્મપણું-ભીરૂતા-સંશય-અનિશ્ચય વિગેરે હોય તે કહાડી

નાંખો એટલે આપણે બન્ને સરખાજ છીએ. તફાવત એજ રહ્યો છે કે મહાપ્રયાસે મેં ઘણા-મઠ કહાડયા છે તેટલા અને તેથી વધારે તમે દઢતાપૂર્વક સાહસ કરશો એટલે કહાડી શકશો."

છ સ્થાનક.

જૈનમાં આત્મસિદ્ધિ અર્થે છ 'સ્થાનક કહ્યાં છે, તેનો નિશ્ચય થયા વગર સમ્યકત્વ-સર્વપ્રાપ્તિ પરમાર્થપ્રાપ્તિ થતી નથી "આત્મા છે', 'તે નિત્ય છે', 'છે કર્ત્તા નિજકર્મ' 'છે ભોક્તા' વળી 'મોક્ષ છે', મોક્ષ ઉપાય સુધર્મ.

સરખાવો આની સાથે 'ગાંધીજીના'વચનઃ—

'ઇશ્વિર પરમાત્મા છે, આત્મા છે, તેનો મોક્ષ છે-પાપ પુણ્ય છે. **આ ભવે પણ મોક્ષ સંભવે.** આટલું દઢ થઈ ગયા પછી આપણે સંશોધન કર્યાજ કરવાનું છે. જે ચાલે છે તે ચાલે છે તેથી જ ઠીક છે, અથવા તો વડીલોએ કર્યું વાસ્તે અમુક બરોબર છે, એ માનવાનું રતીભાર કારણ નથી, એ **આત્માની વિરોધી વાત** છે. પ્રાચીન ઘણુંએ સરસ છે. પણ અગ્નિની પાછળ જેમ ધૂમાડો છે, તેમ પ્રાચીન ઉત્તમતામાં કનિષ્ટતા રહેલી છે. તેનું પૃથક્કરણ કરી આપણે તત્ત્વ ખેંચવું તેમાં જ્ઞાન રહેલું છે.'

પોતાની પત્નિની સખ્ત બીમારી હતી ત્યારે પોતે જણાવે છે કેઃ—

આત્મા છે છે ને છે એટલે અમર છે. દેહ ક્ષણિક છે.

'છેવટે મોત આવે તો પણ આપણે તો મોતથી ડરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. એટલે ચિંતામાં પડવાનું છે નહિ. શરીર તો પડવાનુંજ છે, તે **વળી પોતાને પડવાને દહાડેજ પડે છે.** ને તેને અનુસરીને આપણને ઇલાજો સૂઝે છે. વળી આત્મા તો અમર છે. ને જોકે આપણે સંબંધ તો શરીરનોજ રાખતા જણાઇએ છીએ, છતાં ખરો સંબંધ તો આત્માને વિષેજ હોવો જોઇએ. શરીરમાંથી જીવ ગયા પછી આપણે ઘડીભર તેને સાચવતા નથી એ તો ચોકસ વાત છે. આમ સમજી... ના શરીરના વિષે ઉપાયો લીધા પછી હુંતો નિશ્ચિંત રહું છું, ને તમે બધા રહો એમ ઇચ્છું છું. હવે શરીરની આવી સ્થિતિ જાણી આપણે સાધુતા ને ઉદાસીનતા પકડવાં જોઇએ. સાધુતા એટલે સ્થૂળ વૈરાગ અથવા જગતમાં ભટકવું એ નહિં, પણ આ ઠેકાણે તેનો અર્થ શુદ્ધ ચારિત્રને લગતો છે. ઉદાસીનતા એટલે દીલગીરી નહીં, પણ વિષયોનો અણગમો ને સંસાર વિષે નિર્મોહપણું. (૪૦-૪૧)

મરકીથી તો પછી શું કામ બીને નાસવું ?

'રાજકોટમાં ઉંદર મર્યા એટલે મેં સહુને ઘર કે ગામ ફેરવવાની સલાહ આપી. એ મારા વિચારો તે વખતના (૧૯૫૮) તેમાં હવે મને ભૂલ થઈ એમ જણાય છે. એવા મારા વિચારો બહુ ફરેલા છે. બધી વેળાએ હેતુ એકજ હતો-સત્યની શોધ. હવે જોઉં છું કે **એમ ઘર ફેરવવાં એ આત્માના ગુણની અજ્ઞાનતા છે.** આનો અર્થ એમ નથી કે કોઇ કાળે ગમે તેમ થાય તો પણ ઘર ન બદલાય. ઘર બળી જતું હોય તો તેને ખાલી કરીએજ. તેમાં સર્પ, વિંછુ એટલા નિકળી પડે કે તેમાં રહેવું એ તત્કાળ મૃત્યુને મળવાનું થઈ પડે તો તે વેળાએ પણ ફેરવાય. **જોકે આમ કરવું એમાં પણ દોષ નથી એમ મારૂં કહેવું નથી.** જેણે આત્માને સંપૂર્ણ ઓળખ્યો-અનુભવ્યો છે તેને માટે તો છાપરૂં આકાશનું હોય. તે જંગલમાં વસતા સર્પ, વિંછુને મિત્ર સમ ગણે. આ દશા નહિં ભોગવનારા આપણે ટાઢ તડકાથી ડરીને ઘરમાં વસીએ તેથી ત્યાં ભય ઉત્પન્ન થવાથી ઘર તજીએ પણ ખરા, છતાં મનમાં ઉમેદ એવી રાખીએ કે **આપણને ઉતાવળે આત્માનું દર્શન થાય.** નિદાન મને તો આ પ્રમાણે લાગે છે. મરકીની વેળાએ મો-ગયા ને તેના પટેલને ઘર સાચવવા મૂકી ગયા. **આમ કરવું એ માણસને અનુચિત છે.** જો ઘર બળતું હત તો પટેલ પણ જાત. આ દાખલા ઉપરથી તમે ભેદ ઘટાવી શકશો. મરકી આદિનો ભય સાધારણ ગણ્યું છે. મુસલમાન

ઘર નથી છોડતા પણ ઇશ્વિર ઉપર આસ્થા રાખી પડી રહે છે. જો તેની સાથે જરૂર પડતા ઉપાય લે તો વધારે સારૂં કરે. જ્યાં લગી આપણે નાશભાગ કરીએ છીએ ત્યાં લગી મરકી જવાનો થોડોજ સંભવ છે. જે જે ગામમાં મરકી થાય છે તે તે ગામમાં આપણે કારણ શોધવાને બદલે ભાગી છુ-ટીએ એ દીનતા સમજાય. (૧૪-૧૫)'

પોતાની સ્ત્રીની દેહ પડવા જેવી સ્થિતિમાં પણ પોતે જણાવે છે કેઃ-પોતાની સ્ત્રીને 'બા' કહેતા.

"બાને સેરવો આપ્યા વિના બાનું શરીર પડત તો મને તે કબૂલ હતું પણ બાની પરવાનગી વિના હું તો તેને સેરવો નજ આપવા દેત. આત્મા કરતાં દેહ વહાલો ન થવો જોઇએ. જે આત્માને જાણે છે તે દેહથી જુદો છે એમ જાણે છે. તે દેહની હિંસક રક્ષા નહિ કરે. આ બહુ અઘરૂં કામ છે પણ જેના સંસ્કાર અતિ પવિત્ર છે તે સહેજે સમજે છે, ને તે પ્રમાણે કરે છે. દેહમાં રહીનેજ આત્મા સારૂં અથવા ખરાબ કરી શકે છે એ માન્યતા બહુ ભૂલ ભરેલી છે, ને **તેવી માન્યતાથી દુનિયામાં અઘોર પાપ થયાં છે × × દેહ તે દમન કરવા આપણને મળ્યો છે.** (૩)

શરીર નાશવંત તો પછી સગાં વ. નાં મરણથી શોક શા માટે? પોતાનો ભાઈ મરણ પામતાં પોતે લખે છે કેઃ—

'આવા આઘાતોથી માણસમાં મૃત્યુ વિશે વ-ધારે નિર્ભયતા આવતી જાય છે. શા માટે એ બ-નવથી મારા હૃદયમાં ખળભળાટ ઉઠવો જોઇએ? આવા શોકમાં સ્વાર્થની છાયા છે. જો હું મૃત્યુ માટે તૈયાર થાઉં અને આવકારદાયક પ્રસંગ તરીકે મૃત્યુને ગણું તો મારો ભાઈ મરી ગયો એ કંઇ આપત્તિ નથી. મૃત્યુનો આપણને ડર લાગે છે તેથી આપણે બીજાઓના મૃત્યુ માટે રૂદન કરીએ છીએ. શરીર નાશવંત છે અને આત્મા અમર છે એમ જાણ્યા છતાં શરીર અને આત્મા છુટા પડતાં હું શોક કેમ કરી શકું? પણ આ સુન્દર અને આશ્વાસન ભર્યા સિદ્ધાન્તમાં સાચી માન્યતા હોય તોજ એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય. જેને આમાં શ્રદ્ધા હોય છે તેણે શરીરનું લાલનપાલન ન કરવું ઘટે પણ તેનો નિયંતા બનવું ઘટે. તેણે પોતાની શારીરિક જરૂરીઆતો એવી રા-ખવી જોઇએ કે જેથી દેહ દેહી ઉપર અધિકાર ન ભોગવતાં પોતાના તાબામાં રહે.' (૭૫)

દક્ષિણ આફ્રિકાની પોતાની લડતમાં કેટલાક તેમના આશય ન સમજતાં તેમને વિષે વહેમી બની તેમનો જીવ લેશે એવો ભય રખાતો હતો તે વખતે પોતે શું લખે છે?'

'મને જાત સાંભળવાની ભલામણ કરો છો, પણ આપણું શિક્ષણ એવું છે કે જાત (આત્મા) નથી મરતો, નથી મારતો, કે નથી મરાવતો. શરી-રને 'જાત' માની તેને સંભાળવાનું કહો તો તેને શ્રી ભગવાને મોહ કહ્યો છે. હવે મારે શું સંભાળવું? હું તો જાતજ સંભાળીશ એટલે કે તેનું જ્ઞાન બન-તા પ્રયત્ને કરીશ. તેમ કરતાં દેહને જતો કરવા જેટલી તાકાત તો આવવીજ જોઇએ. (૧૦)

બીજા પત્રમાં 'મારે વિષે ચિન્તા કરવાની જરૂર નથી. હું માનું છું કે મારો ભોગ આપવોજ પડશે. (જનરલ) સ્મટ્સ છેવટ સુધી દગો દઈ શકે એવું માનતો નથી. લોકો અધિરા થાય છે, અને તેથી જીંદગી ઉપર ઘા કરવા તલપી રહ્યા છે. તેઓને લાગ મળે છે. તેમ થાય તો સંતોષ માનવાનો છે. જેને હું કલ્યાણ માનું છું તે કરતાં જીંદગીનો ભોગ આ-પવો પડે તો બીજું કુશળ મોત કયું?'

'ગો...ને મરવું યોગ્ય હતું. તો પછી મોતથી જીવ ઉદાસ કેમ થાય? આ દુનિયા ફાની છે. તો પછી મારો જીવ આ દુનિયામાંથી જશે તેમાં હેતુ-ઓની ચિંતા કરવી કેમ ઘટે છે? મરણ પર્યન્ત મારાથી અઘટિત ન થાય એ ઇચ્છિવું બસ છે, ને તેમ રખેને થઇ જાય તેની ચિંતા રાખવી ઘટે છે. હું મોક્ષ પામું એવી દશા તો હજુ નથી, પણ એમ માનું છું કે જો મારા વિચારો હાલ જે પદ્ધતિને પામ્યા છે તે વિચારોમાં હું આ શરીર છોડું તો પુનર્જન્મ એવો થાય કે સદ્ય મોક્ષ મળે.' (૧૨)

સરખાવોઃ—

संसारासक्त चित्तानां मृत्यु भीतिर्भवेन्नृणां।
मोदायते पुनः सोऽपि ज्ञानवैराग्यवासिनां॥

—મૃત્યુ મહોત્સવ.

ઉપર કહ્યું કે 'ઇશ્વર પરમાત્મા છે...**આ ભવે પણ મોક્ષ સંભવે**. આટલું દૃઢ થઈ ગયા પછી આપણે સંશોધન કર્યાજ કરવાનું છે.' આ વિચાર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે બહુ સ્પષ્ટતાથી અંગત જણાવ્યો છેઃ—

તદ્ભવમોક્ષ સંભવે ?

'આ ભવ વણ ભવ છે નહિ, એજ તર્ક અનુકૂળ,
વિચારતાં પામી ગયા, આત્મધર્મનું મૂળ.
વર્ષ ૧૮-૧૯ (પૃ. ૧૧૩).

યમનિયમ—

ઉપર કહ્યું કે આત્મા ઉપરનાં-આવરણો (એટલે કે રાગદ્વેષ) ઉખેડો એટલે તમારી શક્તિ તમેજ જોઈ શકશો અને તેની ચાવી યમનિયમ છે. આ યમનિયમ સંબંધમાં ટુંકામાં તેમણે પોતાના પુત્ર પરના એક પત્રમાં જણાવ્યું છે તે જોઈએઃ—

'અહિંસાનું અંગ દયા, અક્રોધ, અમાન વિગેરે છે. સત્યાગ્રહનો પાયો અહિંસા ધર્મ છે. × × (યમનિયમ) –એ વ્રતો પાળવામાંજ હિંદુસ્તાનનો ને આપણો મોક્ષ રહ્યો છે, એમ હું સાક્ષાત જોઈ શકું છું.

'અપરિગ્રહ વ્રત પાલવામાં મુખ્ય ધ્યાનમાં રાખવાનું એ છે કે ન જોઇતું કંઇ પણ ન સંઘરવું. ખેતી કરતાં બળદ હશે તો બળદ તથા તેમને લગતો સામાન સંઘરશું. દુષ્કાળનો ભય સદાય હશે ત્યાં દાણા સંઘરશું. પણ બળદની કે દાણાની જરૂર છે કે નહિ એ સવાલ હમેશાં પૂછશું. બધા યમો આપણે વિચાર દશાએ પાળવાના છે, એટલે તેમાં દઢતા દિવસે દિવસે વધતી જશે ને નવા ત્યાગો સૂઝતા જશે. ત્યાગની હદજ નથી. જેમ વિશેષ ત્યાગ થશે તેમ આત્માનું દર્શન વિશેષ કરશું. મનની ગતિ પરિગ્રહના ત્યાગ તરફ હશે ને શરીરશક્તિ મુજબ ત્યાગ કરીશું એટલે અપરિગ્રહ વ્રત પાળ્યું ગણાશે.

'તેમજ અસ્તેય વિષે અપરિગ્રહમાં ન જોઇતી વસ્તુના સંગ્રહનો સમાસ થાય છે. અસ્તેયમાં તેવી વસ્તુના ઉપયોગનો સમાસ છે. મને એક પહેરણથી શરીર ઢાંકવાનું બને છતાં હું બે પહેરૂં તો બીજાની મેં ચોરી કરી છે, કેમકે જેનો ઉપયોગ બીજા કરી શકત તે પહેરણ મારૂં ન કહેવાય. જો હું પાંચ કેળાંથી મારો નિર્વાહ ચલાવી શકું તો મારે છઠ્ઠું ખાવું તે ચોરી છે. ધારો કે આપણે બધાને જરૂરના જાણી ૫૦ લિંબુનો પરિગ્રહ રાખ્યો. મને માત્ર બેની જરૂર છે પણ વધારે છે તેથી હું ત્રીજું લઉં છું. તે ચોરી થઇ.

'આમ વિશેષ ઉપયોગ એ અહિંસાવ્રતનો પણ ભંગ કરે છે. જો અસ્તેય ભાવનાથી ઉપયોગ ઘટાડીએ તો આપણામાં ઉદારતા વધે. જો અહિંસા ભાવનાથી ઉપયોગ ઓછો કરીએ તો દયા ભાવના વધે. પ્રાણી-જીવ-માત્રને હંમેશાં આપણે અભયદાન આપીએ તેમાં દયા-પ્રેમ-નું ચિંતવન રહ્યું છે. તે ચિંતવન જે કરશે તેની સામે સ્વપ્ને પણ કોઇ જીવ નહિ થાય એ શાસ્ત્રનો ખાસ નિશ્ચય છે. મારો અનુભવ છે.

'આ બધાં વ્રતોનું સૂત્ર સત્ય છે, મનને છેતરી જે ચોરી હોય તેને અચોરી મનાય, મનને છેતરી પરિગ્રહને અપરિગ્રહ મનાય, એટલે ડગલે ડગલે સત્યને આપણે ઘણા સૂક્ષ્મ વિચારથી પ્રવરતાવી શકાય. જ્યારે અમુક વસ્તુને સંઘરવી કે નહિ એ વિષે શંકા હોય ત્યારે ન સંઘરવી એ સીધો નિયમ છે. ત્યાગમાં સત્યનો ભંગ નથી. જ્યાં બોલવા વિષે શંકા હોય ત્યાં મૌન રહેવું એ સત્યવ્રતીનું કર્તવ્ય છે.' (૯૪-૯૫).

આ દરેક વ્રત માટે ઘણા વિસ્તારથી સ્પષ્ટ અને સાદી ભાષામાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું છે તે અતિ મનનીય અને આચરણીય છે. તેમની અહિંસાએ રાજકીય પ્રકરણમાં પોતાનું જોર ઝૂંકાવ્યું છે અને તેમાંથી ઝરતું અમૃત પોતાના 'નવજીવન'માં પાને પાને ભર્યું છે; અને તે સર્વ વિસ્તારથી ચર્ચવાની ઇચ્છા છે તે બીજા લેખમાં પાર પડી શકશે. વિશેષમાં ગાંધીજી જૈનોને શું સંદેશો આપી રહ્યા છે ? જૈનો તેમની પાસેથી શું ગ્રહણ કરી શકે તેમ છે ? ગાંધીજીને પોતાના અગ્રનેતા બનાવી તેમના અહિંસાતત્ત્વના પ્રચારમાં કેટલો ફાળો આપી શકે તેમ છે ? એ પણ આપણે અન્ય પ્રસંગે ચર્ચીશું. અત્યારે તો શ્રીમન્ મોહનદાસને સંપૂર્ણ બલ, દીર્ઘ આયુષ્ય અને ઉત્તરોત્તર વધતી જતી અપ્રમત્ત દશા પ્રાપ્ત થાઓ કે જેથી તેમના ઉમદા સિદ્ધાન્તોનો વિશ્વમાં વિશેષ પ્રચાર થાય એવું આપણે પ્રભુ પાસે સદૈવ પ્રાર્થના કરી યાચીશું.

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ B. A. LL. B.

વર્ત્તમાન સમસ્યા.

મૈં જબસે પરિવ્રાજક સ્વામી સત્યદેવજીકા લેખ સુનકર ડાકટર બાનાજીકે નામસે પરિચિત હુઆ હૂં તબસે ઉનકો એક બાર મેરે નેત્ર દિખાનેકી આન્તરિક ઇચ્છાથી। ઇન દિનોંમેં મેરે આખોંકા ધુંધલાપન બઢ જાનેકે કારણ શીઘ્રહી બમ્બઇ જાકર ઉક્ત ડાકટર સાહેબસે પરીક્ષા કરાલેનેકા વિચાર કરતાહી થા કિ એકાએક સમાચાર પત્રોમાં વહાં કે જૈની ભાઇયોંમેં પરસ્પર વૈમનસ્ય બઢ કર કલહ કે વિકટ સ્વરૂપ હોનેકા ઔર પુલિસ તકકી સહાયતા લેનેકી નૌબત આ જાને કા સમાચાર સુનકર ચિન્તા સી હુઇથી।

અસ્તુ, મૈં નાગપુર મેલસે રવાના હુઆ ઔર યથા સમય બોરી બંદર સ્ટેસન પહુંચા। પ્લેટફાર્મ પર મેરે મિત્ર ઉપસ્થિત થે। વે મુઝે અપને મોટરસે બંગલેમેં લે ગયે। વહ એક સ્વાસ્થ્યકર સ્થાન થા ઔર શહરસે કુછ માઇલકે ફાસલે પર થા ઈસી કારણ ડાકટરોંસે આંખેં દિખલાને મેં ૨-૩ દિન લગ ગયે। ઔરભી કઇ કારણોંસે વહાં કઇ દિન ઠહરના પડા। વહાંકે સાધર્મ્મી બન્ધુઓં મેં પહલે હીસે 'દીક્ષા' વિષય પર જો હલચલ મચ રહીથી ઈસ પર પ્રતિદિન સંવાદ પત્રિકાઓં ઔર હૈંડબિલોંસે જનતા કે વિચાર ઔર વહાંકી પરિસ્થિતિ મુઝે અચ્છી તરહ ઉપલબ્ધ હોતી રહી। મૈં ભી ઈસ વિષય પર સોચતા રહા ઔર વર્ત્તમાન સમસ્યા પર જો કુછ મેરા અનુભવ હુઆ હૈ વહ દો અક્ષરોં મેં પાઠકોં કે સન્મુખ ઉપસ્થિત કરનેકા સાહસ કિયા હૂં, આશા હૈ કિ હમારે વિચારશીલ પાઠકોં કો અરુચિકર ન હોગા।

સહૃદય બન્ધુગણ સમઝતે હોંગે કિ આજ દીક્ષાકા જો પ્રસ્ન ઉઠા હૈ ઉસકી મીમાંસા અપને આગમાદિ સિદ્ધાન્ત કે વાકય પર હી નિર્ભર હૈ ઔર શ્રી વીર પરમાત્માસે લેકર આજ તક જિતને અલ્પવયસ્કોંકો દીક્ષા હુઈ હૈ ઉન દૃષ્ટાન્તોં પર હી યહ પ્રસ્ન હલ હો સકતા હૈ ઔર ઈસ વિષય પર જો ઝગડા છિડા હુઆ હૈ ઉસકા યહી મુખ્ય કારણ હૈ। પરંતુ હમ યહ કદાપિ સ્વીકાર નહીં કરેંગે। આજ અપને જિતને બડે ૨ કેંદ્ર હૈં જૈસે 'રાજનગર, જામનગર, સૂરત, પાટન, પાલણપુર, રાધનપુર' ચાહે 'જૈન, જૈન જીવન, વીરશાસન' ઇત્યાદિ સર્વત્ર સ્થાન ઔર પત્રિકાઓં મેં ઉપસ્થિત 'દીક્ષા' પ્રશ્ન પર વાદવિવાદ બઢતા જાતા હૈ। 'દીક્ષા' કોહી પ્રધાન રોગ સમઝકર ઉસક નિદાન ઔર ઔષધિકી ચારોં ઓરસે ચેષ્ટા હો રહી હૈ। મેરે તુચ્છ વિચાર મેં ઇસ રોગકા કૈસાહી નિદાન કયોં ન હો, કૈસીહી કડી સે કડી ઔષધિ કયોં ન સેવન કરાઈ જાય, યહ રોગમુક્તકી કદાપિ આશા નહીં હૈ। કારણ રોગ દૂસરા હી હૈ, યહ વ્યાધિ કોઇ વ્યક્તિગત, સ્થાનજ, ધાર્મિક યા સામાજિક નહીં હૈં। યહ સમયકા જ્વલન્ત ઉદાહરણ હૈ। આજ આપ જિસ ઓર આંખેં ખોલકર દેખેં વહીં સમયકા ફોટો ખિંચા હુઆ મિલેગા। જો સજ્જન અસલી સ્વરૂપકો ભૂલકર ચાહે નામવરીકે લિયે ચાહે અંધ વિશ્વાસસે અથવા બહકાનેસે ગરડિયા પ્રવાહકી તરહ અંધ સત્તાકો સરધેંગે વે થોડે હી કાલમેં અવસ્ય ઠોકર ખાંયગે। મૈં કોઇ પક્ષકી બાતેં પુષ્ટ કરનેકો યહ લિખનેકા પ્રયાસ નહીં કિયા હૂં બલ્કિ અપને શ્રી સંઘકી સાધુ સાધ્વી, શ્રાવક શ્રાવિકાઓંકી શક્તિ, સમય ઔર અર્થ અયથા નષ્ટ હોતે દેખકર સમય રહતે અપના વિચાર પ્રગટ કરના કર્ત્તવ્ય સમઝ કર હી ધૃષ્ટતા કિયા હૂં। દેખિયે! છોટે બડે સભાંકી દીક્ષા બરાબર હોતી ચલી આતીથી, ફિર આજ એસા પ્રશ્ન કયોં ઉઠા? મેરા વહી એક ઉત્તર હૈ કિ સમય કે કારણ હી આજ યહ તૂફાન ઉઠા હૈ, યહ દલબન્દિયા હો રહી હૈં, લડને કે લિયે કોપ સંગ્રહ હો રહે હૈં, યહાં તક કી ધર્મકથાઓં મેં ભી યહી દન્તકથા સુની જાતી હૈ। વ્યાખ્યાનમેં નાના પ્રકાર કટાક્ષપૂર્ણ જોશીલે ભાષણ હો રહે હૈં ઔર જનતા ઈસી પર અપના મહત્વ સમઝ રહી હૈ।

મૈં જબ બમ્બઇમેં થા સુના કિ પરસ્પર મેં સમઝૌતે કે લિયે દોનોં પક્ષસે નિર્દિષ્ટ સંખ્યક મેમ્બર ચુનાવ હોકર વે લોગ કલહકા અંત કરેંગે। એસે

સરલ પ્રસ્તાવકો કાર્ય રૂપમેં પરિણત કરનેકી ચેષ્ટા ભી હોતી રહી પરંતુ યહાં તો રોગ દૂસરાહી થા, કોઇભી આશાપ્રદ શાન્તિ માર્ગ દિખાઇ ન પડા। દેખિયે! આજ સભી સમાજ, સભી ધર્મવાલે 'બાબા વાકયં પ્રમાણમ્' કા હઠ છોડકર ઉન્નતિ કે પથ પર અગ્રસર હો રહે હૈં। ચાહે કિસી સ્થાનકે કોઈ સાધર્મી બન્ધુ અથવા કિસી ગચ્છકે કોઇભી આચાર્ય, કિસીભી જૈનાગમ કે કોઇભી મૂલ યા ટીકાઓંકી ઓટમેં સમય કે વિરુદ્ધ કુછભી સફલતા પ્રાપ્ત નહીં કર સકેંગે। યદિ કિસીકો ઇસ સિદ્ધાન્ત કે વિપરીત વિશ્વાસ હો તો ઉનકા ભ્રમ હૈ। વે ધોખા ખાયગે। ઇસિ વિષય પર એક હી સિદ્ધાન્તકો સ્મરણ રખિયે કિ સમય કભીભી અન્યાયકા સ્રોત નહીં બહાતા। જિસ સમય લોગ અપને ૨ કર્ત્તવ્ય સમઝેંગે, દૂસરોં કે હકોં પર ધાવા નહીં ડાલેંગે, સ્નિગ્ધ મસ્તિષ્કસે જનતાકા મૂલ સિદ્ધાન્ત આંખેં ખોલ કર દેખેંગે તો હસ્તામલક વત્ સ્વયંશાન્તિ હો જાયગી; પુનઃ પૂર્ણ શક્તિ ઔર બલ પ્રાપ્ત હોગા। યહ સમય ભવિષ્યકે અંધકારમેં હૈ। યદિ વર્ત્તમાનમેં રોગકી અવધિ દીર્ઘ-વ્યાપી હોગી તો ન જાને દિનો દિન કૈસે ૨ નયે ઉપસર્ગ ખડે હોતે જાયગે। નયે ૨ સ્થાનોં મેં ભી વિકટ સ્થિતિ દિખાઇ દેગી ઔર સમઝૌતે કે બૈઠકોં કા કોઇભી ફલ ન હોગા ઔર જબ અવધિકે અંત કા સમય સમીપ રહેગા ઉસ સમય અનાયાસસે પૂર્ણ શાન્તિ પ્રાપ્ત હો જાયગી।

અંતમેં પરમાત્માસે પ્રાર્થના હૈ કિ શ્રી સંઘ કે વર્ત્તમાન એસી સંકટમય સમસ્યા કે સમય પારસ્પરિક ઇર્ષ્યા ઔર દ્વેષભાવકો દૂર હઠાદેં ઔર સમયાનુકૂલ વિચારકી શક્તિ દેકર શ્રી સંઘ કે મહત્વકો અક્ષુણ્ણ રક્ખેં।

કલકત્તા — નમ્ર નિવેદક

તા. ૩૦-૮-૨૮ — પૂરણચંદ નાહર.

"ઉત્તર હિંદમાં જૈનધર્મ—ઈ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ થી ઈ. સ. પછી ૫૨૬"

કર્ત્તા—રા. ચીમનલાલ જેચંદ શાહ એમ. એ.

અનુક્રમણિકા.

પ્રાસ્તાવિક—પૃ. ૧-૧૩

જૈનધર્મ એ પુરાતત્વની એક નહિ ખેડાયેલી શાખા—બૌદ્ધધર્મે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોનું પ્રથમ ધ્યાન ખેંચ્યું—ખોટા ઉલ્લેખોનાં કેટલાંક ઉદાહરણો—ભૂલથી બૌદ્ધ ધર્મની એક શાખા તરીકે મનાયો—ઉત્તર હિંદના જૈનોના ઇતિહાસનું કંઇજ ન થયેલું સંશોધન—ઉત્તર હિંદના ઇતિહાસની દ્રષ્ટિએ એની ઉપયોગિતા—સાહિત્ય, કળા વિગેરે ક્ષેત્રોમાં આપેલો સામાન્ય કિંમતી ફાળો—"ઉત્તરહિંદ" ની મર્યાદા.

પ્રકરણ પહેલું—૧૪-૩૪

મહાવીર પહેલાંનો જૈન ધર્મ.

જૈન ધર્મ એટલે શું?—એનું મૂળ—અર્વાચિન સંશોધનની દષ્ટિ કરતાં ચાલી આવતા મત પ્રમાણે વધુ જુનો—ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓ તરીકેની પાર્શ્વ અને મહાવીરની ગણના—પાર્શ્વની ઐતિહાસિકતાના પુરાવાઓ—પાર્શ્વ અને મહાવીરના ધર્મનો સંબંધ—બૌદ્ધ અને હિન્દુ સાહિત્યમાં જૈન ધર્મ બાબતના ઉલ્લેખો—જૈન ધર્મની પુરાતનતા વિષે અત્યારના વિદ્વાનો—

પ્રકરણ બીજું—૩૫-૧૪૭

મહાવીર અને તેનો સમય.

પોતાના પૂર્વજ પાર્શ્વ પછી ૨૫૦ વર્ષે—હિંદમાં ધર્મ બાબત જબરૂં મંથન—બ્રાહ્મણોની વધતી જતી અસરનું જણાવું—ધર્માધિકારી મંડલોની અમર્યાદિત સત્તાનો તથા સમાજમાં ચાલુ કટ્ટર જાતિભેદનો મહાવીર તથા બુદ્ધના પ્રગટ થતાં અંત આવ્યો—હિંદના આ બળવા પાછળ બ્રાહ્મણો સામે તીરસ્કાર જેવું કંઇ નહોતું—આતો લોકોના માનસમાં તથા એમની દષ્ટિમાં થઈ રહેલું હળવું પરિવર્તન હતું.

આવા જબરા મંથનકાળમાં મહાવીરનું આવવું-જૈન ધર્મનો પ્રજાજીવનમાં ધીમે ધીમે પ્રવેશ થવો-સામાન્ય દષ્ટિએ જૈન ધર્મ-મહાવીરનું જીવન-ગર્ભનો બદલો-આ હકિકત પાછળ રહેલી વસ્તુનો ખુલાસો-મહાવીરના માતપિતા પાર્શ્વના પૂજનારા અને શ્રમણોના અનુયાયીઓ-ત્રીશ વર્ષ સુધી મહાવીર ગૃહસ્થાશ્રમી-બાર વર્ષ સાધુ તરીકે ફર્યા-પ્રથમ તેર માસ સુધી કપડાં રાખ્યાં-મહાવીરની નગ્નતા. અને જૈન શાસ્ત્રોનો ખુલાસો-એમનું ભ્રમણ ઘણા પ્રદેશોમાં થયું-બેતાલીશ વર્ષે કેવલી થયા-ત્રીશ વર્ષ સુધી જૈન ધર્મમાં સુધારક તરીકે રહ્યા-૭૨ વર્ષની ઉંમરે કાળ કર્યો-મહાવીરનો નિર્વાણ સમય.

મહાવીરનો સુધારેલો જૈન મત-જૈનોની દષ્ટિએ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ-સમજી શકાય તેવા પ્રથમ કારણમાં ન માનનારા-જેને જૈનો શ્રદ્ધાપૂર્વક માને છે તેનાં ખાસ લક્ષણો-જિનો જૈનોના આધ્યાત્મિક નેતાઓ-જીવ, અજીવ, પાપ, પુણ્ય, સંવર, બંધ, નિર્જરા અને મોક્ષ-મોક્ષ એ જીવને બહાર મેળવવાની વસ્તુ નથી. કર્મબંધનોથી છુટા થવું એટલે મોક્ષ-મોક્ષનો માર્ગ ત્રણ રત્નો દ્વારા છે-મુક્ત આત્મા ઇશ્વરનાં બધાંય લક્ષણો અનુભવે છે-સર્વજ્ઞો તીર્થંકરો કહેવાય છે-જૈન ધર્મના કેટલાંક મુખ્ય લક્ષણો-અહિંસાનો આદર્શ-અહિંસા કોઇની ફરજોની આડે એમ નહિ-વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ અને ભ્રાતૃભાવ એ અહિંસાનાં પરિણામો-વિશ્વભાવના એ જૈનદર્શનનું મુખ્ય લક્ષણ-જૈનોની ઉદારતા અને પ્રજા તંત્રીય સંસ્થા-સામાયિક અને પ્રતિક્રમણ એ બે આવશ્યક ક્રિયા-જૈનોનો સ્યાદવાદ્-હિંદના ન્યાયશાસ્ત્ર ખાતે ખાસ ફાળો-સ્યાદ્વાદ એ સંશયવાદ નથી.

જૈનધર્મમાં પડેલા મુખ્ય ભેદો-જૈનધર્મના સાત નિન્હવો-મહાવીરનો મુખ્ય અને મહાભયંકર પ્રતિસ્પર્ધી ગોશાળ-હિંદના તે વખતના મંથનકાળનું પરિણામ તે ગોશાળ-તે સમયના ધાર્મિક ઉત્સાહના ઉછાળામાં મંખલીપુત્તનું સ્થાન-ડૉ. બરૂઆ અને આજીવિકો-મહાવીરના જૈનધર્મ ઉપર ગોશાળની અસર-ગોશાળના અવસાનની તારીખ-ઐતિહાસિક દષ્ટિએ આજીવિકો-જૈનધર્મમાં બીજો મહત્વનો ભેદ-આ ભેદ બાબત શ્વેતાંબરી અને દિગંબરી કથનો-ભેદના સમય બાબત બંનેનું સામાન્ય મળતાપણું-ભેદનું મૂળ કારણ-સાધુતાની ખાસ આવશ્યકતા નગ્નતા?-જૈનો અને નગ્નતા-મથુરાના શિલ્પો અને આ મોટો ભેદ-ઈ.સ. ની શરૂઆત સુધીમાં આવા ભાગલા હયાતીમાં નહિ-વલભીની પરિષદ્‌ના સમયે છેવટનું જુદાપણું-સ્થાનકવાસી અને બીજા જૈનધર્મમાં પડેલા ભેદો-ભેદો પાડવા એ જૈનોની ખાસીયત-જૈનોની હયાતીનાં કારણો-જૈનોની સ્થિતિચુસ્તતા અને એમનું ભાવિ.

પ્રકરણ—ત્રીજું—૧૪૭-૨૬૯.

રાજ્યવંશી કુટુંબોમાં જૈનધર્મ—ઈ. સ. પૂર્વે ૮૦૦ થી ઈ. સ. પૂર્વે ૨૦૦.

પાર્શ્વનો સમય—કાશીના રાજા અશ્વસેનના પુત્ર-કુશસ્થલના પ્રસેનજિત રાજાના કુટુંબમાં લગ્ન થયાં-બંગાળમાં સમેત શીખર ઉપર કાળ કર્યો-પાર્શ્વના સમય માટે જૈન સાહિત્ય સિવાય બીજું કંઈ નથી. ઐતિહાસિક અને સાહિત્યની દષ્ટિએ આ સાહિત્યની ઉપયોગિતા અને મહત્તા-પાર્શ્વના સમયમાં રજવાડાઓની મદદ-મહાવીર સમય કરતાં ઓછી નહિ-પાર્શ્વથી મહાવીર સુધી કંઈ સાધન નથી. લગભગ ૨૫૦ વર્ષનું અંધારૂં-છતાં જૈનધર્મ એક જીવંત ધર્મ હતો-મહાવીરનો સમય-એના પિતા સિદ્ધાર્થ જ્ઞાતૃ વંશના ક્ષત્રિય-વિદેહનો, લિચ્છવીઓ, જ્ઞાતૃકો અને વજ્જીઓનો વજ્જીયા લિચ્છવી સંઘ-મલ્લકી જાતો અને કાશી કોસલના ગણરાજાઓ સાથેનો એ લોકોનો સંબંધ-આ બધા વંશો મહાવીર યા એમના ધર્મની અસર હેઠળ આવેલા-મહાવીર અને એમનો વિદેહનો સાથેનો સંબંધ-મહાવીર અને એમનો લીચ્છવીઓ સાથેનો સંબંધ-મહાવીરની માતા ત્રિશલા એક લીચ્છવી રાજ્યપુત્રી-વૈશાળી તે લીચ્છવીઓનું મુખ્ય ધામ-ચેટક વૈશાળીનો રાજા-પ્રભાવતી, પદ્માવતી, મૃગાવતી, શિવા, જ્યેષ્ઠા, સુજ્યેષ્ઠા અને ચેલ્લના ચેટકની પુત્રીઓ-આમાંની છ રાજ્યવંશોમાં પરણાવેલી-એક સાધ્વી થઈ-આ બધા રાજ્યવંશોનો જૈનધર્મ સાથેનો સંબંધ-આ પ્રમાણે

લીચ્છવીઓ દ્વારા સૌવિર, અંગ, વત્સ, અવન્તિ, વિદેહ, અને મગધ કે જે તે વખતનાં મોટાં રાજ્યો ગણાતાં તેમાં મહાવીરના ધર્મનો પ્રસાર થયો-જૈન સાહિત્યમાં લીચ્છવીઓ બાબતના બીજા કેટલાક ઉલ્લેખો-વૈદેહનોની માફક તે લોકો પણ જૈનો હતા -કુંડગ્રામ અને વૈશાલી વચ્ચેનો સંબંધ-જ્ઞાતૃકો અને જૈનો-જ્ઞાતૃક વંશનો ઉમદા સીતારો તે મહાવીર-જ્ઞાતૃકો પાર્શ્વના અનુયાયીઓ-આથી સ્વાભાવિક રીતેજ એમના ઉપર નાતપુત્તના સિદ્ધાંતોની સારી અસર પડેલી-વીજ્જીઓ અને જૈનધર્મ એકંદર રીતે રીતે જોતાં વજ્જીયન યા લીચ્છાવી સંઘ મહાવીરના દર્શનને સારા ટેકા રૂપ હતા-મલ્લકીઓ અને મહાવીરના સીદ્ધાંતો-કાશી-કોસલના ગણરાજાઓ અને તે લોકોનો મહાવીર પ્રત્યેનો પ્રેમ.

આમ સોળ મોટાં રાજ્યો (મહાજનપદો)માંથી ઘણા ખરા જૈન ધર્મની અસર. નીચે આવેલા-મગધના સામ્રાજ્યની ચઢતી-જૈન ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ મગધની ભૌગોલિક તથા ઐતિહાસિક ઉપયોગિતા-મગધમાં રાજ્ય કરી ગયેલા જુદા જુદા વંશો-શૈશુનાગો અને મગધનું સામ્રાજ્ય-શૈશુનાગોના આધિપત્ય હેઠળ જૈનધર્મ-નન્દો અને મગધનું સામ્રાજ્ય-નન્દોની હેઠળ જૈનોની સ્થિતિ-ચાણક્યદ્વારા મૌર્યોની ચઢતી-મૌર્યોની હેઠળ મગધના સામ્રાજ્યનો વિસ્તાર-મૌર્યોના રાજ્યમાં જૈન ધર્મની પ્રગતિ-મગધની પડતી અને કલિંગની ચઢતી.

પ્રકરણ ચોથું—૨૭૦-૩૩૬.
કલિંગદેશમાં જૈનધર્મ.

કલિંગદેશમાં જૈનધર્મ એટલે ખારવેલના સમયનો જૈનધર્મ-હાથીગુમ્ફાનો શિલાલેખ એજ એક ઐતિહાસિક સાધન-જૈન ઈતિહાસની દ્રષ્ટિએ ઓરીસ્સાનું મહત્વ-હાથીગુમ્ફાના શિલાલેખની આજુબાજુના ખંડેરો-ઉદયગિરિ અને ખંડગિરિના બંને પર્વતો ઇ. સ. પૂર્વેની બીજા અને ત્રીજા સૈકાની ગુફાઓથી પથરાએલા છે-સતબખર, નવમુનિ અને અનન્ત ગુફાઓ-બાર ભુજા, ત્રિશૂલ અને લાલટેન્ડુ કેસરી ગુફાઓ-ઉદયગિરિ ઉપરની ગુફાઓ-રાની અને ગણેશ ગુફાઓ-જયવિજય, સ્વર્ગપુરી, ટાઇગર અને સર્પન્ટ ગુફાઓ-આ છુટાં છવાયાં ખંડેરોની ઐતિહાસિક ઉપયોગિતા-પાર્શ્વને અપાયેલું આધિપત્ય હાથીગુમ્ફાનો શીલાલેખ-આ શિલાલેખની ઐતિહાસિક તવારીખની દૃષ્ટિએ ઉપયોગીતા-ખારવેલનો સમય-શિલાલેખની વસ્તુ-ખારવેલની ૩૫ લાખની પ્રજા-ખારવેલનું રાજ્યદ્વારી જીવન-આન્ધ્રરાજ શતકર્ણિ સામે મોટું લશ્કર મોકલાવ્યું. શતકર્ણિ હરાયો નહિ, પરંતુ મુષિક રાજ્યધાની કબજે કરી-પોતાના રાજ્યના ચોથા વર્ષે રાષ્ટ્રિકો અને ભોજકોને હરાવ્યા. મગધ ઉપર ચઢાઇ કરી-ઉત્તરપંથના રાજાઓમાં હાહાકાર વર્તી ગયો-નન્દ રાજા લઇ ગયેલા કલીંગના જિન નામની પ્રતિમા ઘેરા લાવ્યો-બ્હસતીમિત્ર અને પુષ્ય મિત્રનું એક હોવું-કલિંગમાં જૈનધર્મની પુરાતનતા-જૈનધર્મ અને તેમાં ખારવેલનો ફાળો-યાપ ગુરૂઓને દાનો-જીવ અને દેહ તાત્વિક અભ્યાસ તરફ એનો પ્રેમ-ઉપસંહાર.

પ્રકરણ પાંચમું—૩૩૭-૩૬૬.
મથુરાના શિલાલેખો.

ખારવેલ પછી મહત્વનો બનાવ તે મથુરાના શિલાલેખો-વચલો સમય ખાલી નથી-ઉજ્જયીનીનો વિક્રમાદિત્ય-વિક્રમનો સંવત અને સિદ્ધસેન દિવાકર-વિક્રમના પૂર્વજ ગર્દભિલ્લ-કાલિકાચાર્ય અને ગદભિલ્લ-કાલિકાચાર્ય અને પ્રતિષ્ઠાનપુરનો સાતયાન-સિદ્ધસેન દિવાકર અને તેનો વખત-પાદલિપ્રાચાર્ય અને એમને અંગેની કેટલીક વાતો-વિક્રમની હયાતી અને જૈન સાહિત્યની ઐતિહાસિકતા-જૈનોનું પશ્ચિમ તરફનું પ્રયાણ-મૌર્યોના સમયથી મથુરાના શિલાલેખોના સમય સુધીની ઉત્તર હિંદના ઇતિહાસની ભૂમિકા-મથુરાના શિલાલેખોની ઐતિહાસિક ઉપયોગિતા-મથુરાના જૈન લેખોનું મૂળ કંકાલીટીલા-જુનામાં જુનો શિલાલેખ-મથુરાના સત્રપો સાથે સંબંધ ધરાવતા શિલાલેખો-સત્રપોએ ઉપયોગમાં લીધેલો

સંવત્-પ્રાચીન એ મથાળા હેઠળ મૂકાયેલા બીજા કેટલાક શિલાલેખો-સંવતવાળા અને વગરના કુશાન લેખો-દેવોએ બંધાવેલો વોડવ સ્તૂપ-જૈન ઇતિહાસની દ્રષ્ટિએ મથુરાના શિલાલેખોની ઉપયોગિતા-શિલાલેખોની ભાષા.

પ્રકરણ છઠું—૩૬૭-૩૯૧.
ગુપ્તકાળમાં જૈનધર્મની સ્થિતિ.

કુશાન સમયથી ગુપ્તો આવ્યા ત્યાં સુધીની ઐતિહાસિક ભૂમિકા-ગુપ્ત સામ્રાજ્યની મર્યાદા-ગુપ્ત કાળમાં ધર્મની પરિસ્થિતિ-જૈનો તરફની ગુપ્તોની લાગણીના શિલાલેખી પુરાવા-કુમારગુપ્ત અને મથુરાના બીજા બે શિલાલેખો-ગુપ્ત સંવત-ગુપ્તો સાથે સંબંધ ધરાવતા બીજા બે લેખો-કુમારગુપ્ત પહેલાનો ઉદયગીરી ગુફાનો લેખ-સ્કન્દગુપ્ત પહેલાનો કહાઉંનો સ્તંભ પરનો લેખ-કુવલયમાલા અને ગુપ્ત સમયનો જૈન ઇતિહાસ-ગુપ્તકાલમાં જૈનધર્મ એક જીવંતધર્મ-વલભીઓ ચઢતી અને ગુપ્તોનું પતન-વલભીવંશ ચોથો રાજા ધ્રુવસેન પહેલો-ધ્રુવસેન અને જૈન ઇતિહાસના unrecorded period નો અંત.

પ્રકરણ સાતમું—૩૯૨-૪૩૯,
ઉત્તરનું જૈન સાહિત્ય.

પ્રાસ્તાવિક ઉદ્‌ગારો—જૈનોના સિદ્ધાન્ત-શ્વેતાંબર શાસ્ત્ર વિષે દિગંબરોનો મત-પાટલીપુત્રની પરિષદ-વલભીની બીજી પરિષદ-શ્વેતાંબરની તરફની કેટલીક ભૂમિકાઓ-જૈનશાસ્ત્ર પાછલા સમયની રચના નથી. ૧૪ પૂર્વો-૧૨ અંગો-૧૨ ઉપાંગો-૧૦ પઇન્ના-૬ છેદસૂત્રો-૪ મૂલસૂત્રો-૧૨ બીજા ગ્રંથો-જૈન શાસ્ત્રોની ભાષા-શાસ્ત્રો સિવાયના જૈન સાહિત્યના બે વિભાગો ટીકા સાહિત્ય કે જે નિર્યુક્તિ તરીખે ઓળખાય છે અને બીજા સ્વતંત્ર ગ્રંથો-પ્રથમ ટીકાકાર તે ભદ્રબાહુ-મહાવીરના સમયના ધર્મદાસ ગણી-જૈન સાહિત્યના બે જાણીતા સીતારા તે સિદ્ધસેન દીવાકર અને પાદલિપ્તાચાર્ય-એ બન્નેના ગ્રંથો-ઉપસંહાર.

પ્રકરણ આઠમું—૪૪૦-૪૬૮.
ઉત્તરની જૈનકળા.

સ્થાપત્યમાં જૈનધર્મની મોટાઈ જણાઇ આવે છે. કેટલાક સ્થાપત્યના તથા ચિત્રોના નમુના આપણા સમયની બહારના છે-આપણા સમયના-હિંદીકળાની કેટલીક ખુબીઓ-ધર્મ દષ્ટિએ કળાના વિભાગો કરવા તે ખામી ભર્યું-બધી હિંદુ કળાજ ધાર્મિક છે-ઓરીસ્સાની ગુફાઓ-એની કળાની દ્રષ્ટિએ ઉપયોગિતા-જૈનોમાં સ્તૂપ પૂજા જૈનોમાં મૂર્તિપૂજા-જૈન મૂર્તિનું સ્વરૂપ-મથુરાનાં જૈન ખંડેરો-કેટલાક સામાન્ય ઉદ્‌ગારો-મથુરાના આયાગપટો-દેવોએ બંધાવેલો વોડવ સ્તૂપ-મથુરાનું 'તોરણ' સ્થાપત્ય-હરિણગમેશની પ્રવૃત્તિ દેખાડતું શિલ્પ-ઉપસંહાર.

ઉપસંહાર—૪૬૯-૪૭૧.

વાંચેલાં પુસ્તકોની નોંધ—૪૭૨-૫૦૫.

પરિશિષ્ઠ ખારવેલનો લેખ.

'ઉત્તર હિંદમાં જૈનધર્મ' એ નામનો નિબંધ લખી રા. ચિમનલાલે M. A. ના પહેલા વર્ગની ડીગ્રી મેળવી છે અને તે પ્રકાશ કરવા લાયક છે એ વાત અમે અગાઉ જણાવી હતી; તથા તેમાં શું હકીકતો સમાવી છે તે ટૂંકમાં જણાવવાનું વચન આપેલું હતું તે વચન આ અનુક્રમણિકા આપી પૂરૂં કરીએ છીએ. આના પ્રકાશન માટે જૈન એસોસિએશન ઓફ ઇંડિયા, શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી વગેરે સાથે પત્રવ્યવહાર અને વાટાઘાટ ચાલે છે અને આશા છે કે તેનું પરિણામ સંતોષકારક આવશે. **તંત્રી.**

श्री वादिदेवसूरिकृत प्रमाणनयतत्त्वालोकालंकारः

અનુવાદકઃ—મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી સોલિસિટર.

ગત જ્યેષ્ઠના અંક પૃ. ૪૧૩ થી ચાલુ.

अथ षष्ठः परिच्छेदः

यत्प्रमाणेन प्रसाध्यते तदस्य फलम् ।१।

तद्द्विविधमानन्तर्येण पारम्पर्येण च । २ ।

तत्रानन्तर्येण सर्वप्रमाणानामज्ञाननिवृत्तिः फलम् ।३।

पारम्पर्येण केवलज्ञानस्य तावत्फलमौदासीन्यम् ।४।

शेषप्रमाणानां पुनरुपादान हानोपेक्षाबुद्धयः ।५।

तत्प्रमाणतः स्याद्भिन्नमभिन्नं च प्रमाणफलत्वान्यथानुपपत्तेः ।६।

उपादानबुध्ध्यादिना प्रमाणाद्भिन्नेन व्यवहितफलेन हेतोर्व्यभिचार इति न विभावनीयम् ।७।

तस्यैकप्रमातृतादात्म्येन प्रमाणादभेद व्यवस्थितेः ।८।

प्रमाणतया परिणतस्यैवात्मनः फलतया परिणतिप्रतीतेः ।९।

यः प्रमिमीते स एवोपादत्ते परित्यजत्युपेक्षते चेति सर्वसंव्यवहारिभिरस्खलितमनुभवात् ।१०।

इतरथा स्वपरयोः प्रमाणफलव्यवस्थाविप्लवः प्रसज्ज्येत ।११।

अज्ञाननिवृत्तिस्वरूपेण प्रमाणादभिन्नेन साक्षात्फलेन साधनस्यानेकान्त इति नाशङ्कनीयम् ।१२।

कथञ्चित्तस्यापि प्रमाणाद्भेदेन व्यवस्थानात् ।१३।

साध्यसाधनभावेन प्रमाणफलयोः प्रतीयमानत्वात् ।१४।

प्रमाणं हि करणाख्यं साधनम्, स्वपरव्यवसितौ साधकतमत्वात् ।१५।

स्वपरव्यवसितिक्रियारूपाज्ञाननिवृत्त्याख्यं फलं तु साध्यम् प्रमाणनिष्पाद्यत्वात् ।१६।

प्रमातुरपि स्वपरव्यवसितिक्रियायाः कथञ्चिद्भेदः ।१७।

कर्तृक्रिययोः साध्यसाधकभावेनोपलम्भात् ।१८।

कर्ता हि साधकः स्वतन्त्रत्वात्; क्रिया तु साध्या, कर्तृनिर्वर्त्यत्वात् ।१९।

न च क्रिया क्रियावतः सकाशादभिन्नैव, भिन्नैव वा; प्रतिनियतक्रियाक्रियावद्भावभङ्गप्रसङ्गात् ।२०।

संवृत्त्या प्रमाणफलव्यवहार इत्यप्रामाणिकप्रलापः, परमार्थतः स्वाभिमतसिद्धिविरोधात् ।२१।

ततः पारमार्थिक एव प्रमाणफलव्यवहारः सकलपुरुषार्थसिद्धिहेतुः स्वीकर्तव्यः ।२२।

છઠ્ઠો પરિચ્છેદ.

[આ પરિચ્છેદમાં ચર્ચા મુખ્યત્વે હેત્વાભાસ સંબંધી છે, તે આ પ્રમાણેઃ-હેત્વાભાસ ત્રણજ છે; અસિદ્ધ, વિરુદ્ધ, અનેકાન્તિક-વધારે નથી તેનું યુક્તિ પુરઃસર પ્રતિપાદન; હેત્વાભાસના ઉપભેદો. સામાન્યતઃ પ્રમાણ અને તેનાં ફલ, બન્નેનો ભેદાભેદ, તથા પ્રમાણને લગતા સર્વ પ્રકારના આભાસોની ચર્ચા છે.]

પ્રમાણફલ—(પ્રત્યક્ષાદિ કોઈ પણ) પ્રમાણથી જે (અજ્ઞાન નિવૃત્તિ આદિ) સાધવામાં આવે તે એ (પ્રમાણ)નું ફલ. ૧.

પ્રમાણના લક્ષણ સંખ્યા તથા વિષય દર્શાવી હવે ફલ કહે છે.

ફલના બે પ્રકાર—સાક્ષાત્-નિકટ અને પરંપરાનું-દૂરનું એમ તે (ફલ) બે પ્રકારનું હોય છે. ૨.

સર્વ પ્રમાણનું સાક્ષાત્ફલ—તે (બે પ્રકારો) માં સર્વ પ્રમાણનું સાક્ષાત્-અનન્તર ફલ અજ્ઞાનનિવૃત્તિ છે. ૩.

સંશય, વિપર્યય, અનધ્યવસાય આદિ જ્ઞાનની અનિશ્ચિતતાની એટલે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ અર્થાત્ સ્વ તથા પરનો નિશ્ચય એજ સાક્ષાત્ ફલ સમજવું. સરખાવો પ્રમાણ-

મીમાંસા "फलमर्थप्रकाशः" ૧-૧-૩૫ તથા "अज्ञाननिवृत्तिर्वा" ૧-૧-૩૬

કેવળ જ્ઞાનનું પરંપરાનું ફલ——કેવળ જ્ઞાનનું તો પરંપરાએ ફલ ઉદાસીનતા છે. ૪.

હેય સંસાર અને તેનાં કારણનો ત્યાગ કરેલો હોવાથી અને ઉપાદેય મોક્ષ અને તેનાં કારણનો અંગીકાર કરેલો હોવાથી કેવલિઓ સિદ્ધ પ્રયોજન છે, તેથી તેઓને વિવિધ પદાર્થો અનુભવતાં પણ ઉપેક્ષાબુદ્ધિ અર્થાત્ માધ્યસ્થ્યજ રહે છે. બીજી રીતે કહીએ તો રાગ અને દ્વેષનો ક્ષય કરેલો હોવાથી તેઓને માધ્યસ્થ ભાવજ રહે છે. સરખાવો

न्यायावतार श्लोक २८-

प्रमाणस्य फलं साक्षादज्ञानविनिवर्त्तनम् ।

केवलस्य सुखोपेक्षे शेषस्यादानहानधीः ॥

અત્ર ઉપેક્ષા ઉપરાંત કેવળજ્ઞાનના પારંપરિક ફલ તરીકે સુખનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. પછીના નૈયાયિકોએ તેનો નિર્દેશ કર્યો નથી. એમ કલ્પના થઇ શકે છે કે શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરે બહિરંગ-બાહ્ય દૃષ્ટિથી તેમજ અંતરંગ-આંતર દૃષ્ટિથી ઉપેક્ષા અને સુખનો કેવળજ્ઞાનના ક્રમિક ફલરૂપે ઉલ્લેખ કર્યો હશે અને પછીના નૈયાયિકોને આ અંતરંગ ફલનો નિર્દેશ ઉપયોગી ન લાગવાથી મૂકી દેવાયો હશે. જુઓ आप्तमीमांसा श्लोक ૧૦૨-

उपेक्षा फलमाद्यस्य शेषस्यादानहानधीः ।

पूर्वावाऽज्ञाननाशो वा सर्वस्यास्य स्वगोचरे ॥

અત્ર ઉક્ત બે શ્લોકોની સરખામણીથી શ્રી સમંતભદ્ર શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર પછી થયલા હોવાનું અનુમાન થાય છે તે જણાવી દેવું અસ્થાને નહિ ગણાય.

બાકીનાં પ્રમાણોનું પારંપરિક ફલ-(કેવળ જ્ઞાન સિવાય) બાકીનાં પ્રમાણોનું તો (પરંપરાએ) ગ્રહણ, ત્યાગ તથા ઉપેક્ષાબુદ્ધિરૂપ ફલ છે. ૫

સરખાવો प्रमाणमीमांसा-"अवग्रहादीनां वा क्रमापेक्षजननधर्माणां पूर्वपूर्वं प्रमाणमुत्तरमुत्तरं फलम्" તથા "हानादिबुद्धयो वा" ૧૭-૪૦, ૪૧

પ્રમાણ અને તેનાં ફલનો ભેદાભેદ—તે (ફલ) પ્રમાણથી કદાચ ભિન્ન અને કદાચ અભિન્ન હોય છે, કારણકે અન્યથા પ્રમાણફલપણું ઘટતું નથી. ૬.

પ્રમાણ અને ફલનો એકાન્ત ભેદ કે અભેદ કહેવાવાળા નૈયાયિક તથા બૌદ્ધોનું અત્ર ખંડન છે. નૈયાયિક એકાન્ત ભેદ માને છે અને બૌદ્ધો એકાન્ત અભેદ માને છે.

હેતુના વ્યભિચારની શંકાનો નિષેધ—પ્રમાણથી ભિન્ન ઉપાદાન બુદ્ધિ આદિરૂપ વ્યવહિત ફલથી હેતુનો વ્યભિચાર છે એમ ધારવું નહિ, ૭.

નૈયાયિક હેતુનો વ્યભિચાર છે એવી શંકા કરે છે તેનો અત્ર પ્રતિષેધ છે. પ્રતિષેધનો હેતુ નીચેના સૂત્રમાં દર્શાવ્યો છે.

હેતુ વ્યભિચાર નિષેધમાં હેતુ—તે (ફલ) નું એક (૪) પ્રમાતા સાથે તાદાત્મ્ય હોવાથી (તે ફલનો) અભેદ વ્યવસ્થિત થાય છે-ઘટે છે. ૮.

પ્રમાણથી જે જાણે છે તેજ પ્રમાતાને તે પ્રમાણનું ફલ ઉપાદાન બુદ્ધિ આદિ થાય છે તેથી એકજ પ્રમાતા સાથે પ્રમાણ તેમજ તેના ફલનું તાદાત્મ્ય છે તેથી પ્રમાણ અને તેનું ફલ સર્વથા ભિન્ન નથી અર્થાત્ કથંચિત્ અભિન્ન છે.

તાદાત્મ્યમાં શંકાનું નિવારણ—પ્રમાણપણે પરિણત થયલા આત્માનીજ ફલરૂપ પરિણતિ પ્રતીત થાય છે. ૯.

અત્ર શંકા નિવારણ કરી પ્રમાણ અને તેના ફલનું એકજ પ્રમાતા સાથે તાદાત્મ્ય છે તે નિર્વિવાદ સિદ્ધ કર્યું છે, અને એ રીતે પ્રમાણ અને ફલનો અભેદ પણ સિદ્ધ કર્યો છે.

સાર્વજનીન અનુભવથી સમર્થન—કારણકે જે પ્રમાણથી જાણે છે-નિશ્ચય કરે છે તેજ ગ્રહણ કરે છે, ત્યાગ કરે છે, અને ઉપેક્ષા કરે છે એવો દરેક વ્યવહારિયાનો અસ્ખલિત-અખંડ અનુભવ છે.૧૦

અન્યથા અવ્યવસ્થા પ્રસંગ—અન્યથા પોતાના પ્રમાણને ફલ તથા બીજાના પ્રમાણને ફલ એવી વ્યવસ્થાના નાશનો પ્રસંગ ઉભો થાય. ૧૧.

એકજ પ્રમાતા સાથે પ્રમાણ તેમજ તેના ફલનું તાદાત્મ્ય નહિ સ્વીકારવામાં આવે તો આ પ્રમાણને ફલ પોતાનાં તથા આ પ્રમાણને ફલ બીજાનાં એવું ચોક્કસ નહિ થઈ શકે. આ રીતે ઉપાદાન બુદ્ધિ આદિ વ્યવહિત ફલમાં પ્રમાણ સાથેનો અભેદ સિદ્ધ થતો હોવાથી છઠ્ઠા સૂત્રમાંના હેતુમાં વ્યભિચારદોષ નથી એ સિદ્ધ કર્યું.

અન્ય વ્યભિચાર શંકા પ્રતિષેધ—પ્રમાણથી અભિન્ન અજ્ઞાનનિવૃત્તિરૂપ સાક્ષાત્ ફલને લઇને હેતુમાં અનેકાન્ત દોષ છે એવી શંકા કરવી નહિ. ૧૨

ઉક્ત સૂત્રમાંની શંકા પ્રમાણ અને ફલનો સર્વથા અભેદ માનનાર બૌદ્ધોની છે,-જેઓ કહે છે કે પ્રમાણફલ અજ્ઞાનનિવૃત્તિરૂપ હોવાથી પ્રમાણથી અભિન્ન છે.

શંકાપ્રતિષેધહેતુ—કારણકે તે (સાક્ષાત્ ફલ) ની પણ પ્રમાણથી કથંચિત્ કોઇ પ્રકારે ભિન્નરૂપે વ્યવસ્થા છે. ૧૩.

પ્રમાણફલભેદ સિદ્ધિપ્રકાર નિર્દેશ—પ્રમાણ અને ફલનો સાધ્ય સાધનભાવ માલમ પડતો હોવાથી (એ રીતે ભેદ સિદ્ધ થાય છે.) ૧૪.

જે સાધ્ય સાધનભાવરૂપે પ્રતીત થાય છે તે પરસ્પર ભિન્ન હોય છે જેમકે કુઠાર–કુહાડી અને છેદનક્રિયા; પ્રમાણ તથા તેનું અજ્ઞાનનિવૃત્તિરૂપ ફલ સાધ્યસાધનભાવ રૂપે પ્રતીત થાય છે તેથી પરસ્પર ભિન્ન છે. અહિંયાં પ્રમાણ તે સાધન અને તેનું ફલ તે સાધ્ય સમજવું.

પ્રમાણમાં સાધનપણાનું સમર્થન—પોતાનાં તથા અન્યનાં અવધારણ (રૂપક્રિયા) માં પ્રમાણ વિશિષ્ટ સાધક હોવાથી તેજ કરણ નામનું સાધન છે. ૧૫.

જે ક્રિયામાં સાધકતમ-વિશિષ્ટ સાધક હોય તે કરણ નામનું સાધન હોય જેમકે કુહાડી છેદનક્રિયામાં વિશિષ્ટ-સાધક હોવાથી કરણ નામનું સાધન છે; પ્રમાણ પણ સ્વ-પર વ્યવસાયરૂપ ક્રિયામાં સાધકતમ હોવાથી કરણ નામનું સાધન છે.

ફલમાં સાધ્યપણાનું સમર્થન—સ્વપર અવ-ધારણાત્મક ક્રિયારૂપ–અજ્ઞાનનિવૃત્તિરૂપ ફલ તો સાધ્ય છે, કારણકે પ્રમાણવડે નિષ્પાદ્ય છે. ૧૬.

૧૪ મા સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણેનો પ્રમાણ અને ફલનો સાધ્યસાધનભાવ સિદ્ધ થતાં તે બન્નેનો ભેદ સિદ્ધ થાય છે; તેથી પ્રમાણ અને તેનું ફલ એકાન્ત અભિન્ન છે એમ કહેવું ઠીક નથી, સર્વથા તાદાત્મ્ય હોય તો પ્રમાણ અને તેનું ફલ એવી વ્યવસ્થા ઘટે નહિ. જ્યાં સર્વથા તાદા-ત્મ્ય હોય ત્યાં સાધ્યસાધનભાવ ઘટે નહિ, પ્રમાણ અને તેના ફલ વચ્ચે સાધ્યસાધનભાવ છે, તેથી પ્રમાણ અને ફલનું સર્વથા તાદાત્મ્ય નથી અર્થાત્ બન્ને વચ્ચે કથંચિત્ ભેદ સિદ્ધ થાય છે.

કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે સર્વથા તાદાત્મ્યમાં સારૂપ્ય તે પ્રમાણ અને અધિગતિ તે ફલ એમ ઘટે છે તો તે ઠીક નથી કારણકે અતિપ્રસંગ થાય છે. તેના જવા-બમાં એમ કહેવાય કે પ્રમાણની અસારૂપ્ય વ્યાવૃત્તિ તે સારૂપ્ય અને અનધિગતિ વ્યાવૃત્તિ તે અધિગતિ એમ વ્યા-વૃત્તિ ભેદથી, એક હોવા છતાં, પ્રમાણ અને ફલ એવી વ્યવસ્થા ઘટે છે; તો એમ કહેવું ઠીક નથી, કારણકે સ્વ-ભાવભેદ સિવાય અન્ય વ્યાવૃત્તિમાં પણ ભેદ ઘટતો નથી, નહિતો પ્રમાણની અપ્રમાણ અફલ વ્યાવૃત્તિથી જેમ પ્રમાણ વ્યવસ્થા ઘટાવવામાં આવે છે તેમ અન્ય પ્રમાણ–અન્ય ફલ વ્યાવૃત્તિથી અપ્રમાણપણું અને અફલપણું પણ કેમ ઘટાવી ન શકાય ? માટે સ્વરૂપભેદ સિવાય માત્ર વ્યાવૃત્તિ-ભેદથી ખરેખરો ભેદ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી.

પ્રમાણફલનો પ્રમાતાથી ભેદ—સ્વપરનો નિશ્ચય કરનારી ક્રિયા (રૂપ પ્રમાણફલ) પ્રમાતાથી–નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનારથી પણ કથંચિત્ ભિન્ન છે. ૧૭.

જ્યારે પ્રમાણફલનો પ્રમાતાથી ભેદ છે ત્યારે તેને પ્રમાણથી તો હોયજ એમાં સંદેહ શો ?

પ્રમાણફલ અને પ્રમાતાના ભેદમાં હેતુ-કારણ કે કર્તા અને ક્રિયામાં સાધ્ય સાધકભાવની ઉપલબ્ધિ છે. ૧૮.

જે સાધ્ય સાધક ભાવે માલમ પડે તે ભિન્ન હોય છે જેમકે દેવદત્ત અને કાષ્ટછેદનક્રિયા, પ્રમાતા અને સ્વપરવ્યવસિતિક્રિયા સાધ્ય સાધક ભાવે માલમ પડે છે તેથી ભિન્ન છે. ઉક્ત દષ્ટાંતોમાં સાધક તે દેવદત્ત અને પ્રમાતા, સાધ્ય તે કાષ્ટ છેદન ક્રિયા અને સ્વપર વ્યવસિતિ ક્રિયા.

હેતુમાં અસિદ્ધતા દોષનો પ્રતિષેધ—(ક્રિયામાં) સ્વતન્ત્ર હોવાથી કર્તાજ સાધક છે, ક્રિયા તો સાધ્ય છે કારણ કે તે કર્તા વડે સંપાદ્ય છે–થાય છે. ૧૯.

એમ કર્તા અને ક્રિયામાં સાધ્ય સાધક ભાવ સિદ્ધ થતો હોવાથી બન્નેમાં કથંચિત્ ભેદ ઘટે છે.

ક્રિયા ક્રિયાવાનના એકાંત ભેદ કે અભે-દનો નિષેધ—ક્રિયા ક્રિયાવાન્‌થી અભિન્નજ છે કે ભિન્નજ છે એમ નથી, કારણ કે તેમ હોય તો પ્રતિ-નિયત ક્રિયા ક્રિયાવદ્ ભાવના ભંગનો પ્રસંગ ઉભો થશે. ૨૦.

ક્રિયા અને ક્રિયાવાન્‌નો એકાન્ત અભેદ બૌદ્ધો માને છે. એકાન્ત ભેદ વૈશેષિક આદિ માને છે. એ બન્નેનું અત્ર ખંડન છે. એકાન્ત અભેદમાં માત્ર ક્રિયાવાન્‌જ તાત્ત્વિક હોઈ શકે, ક્રિયા ક્રિયાવાન્ બન્ને નહિ, અભેદ પ્રતિજ્ઞાના વિરોધનો સંભવ હોવાથી. એકાન્ત ભેદમાં ક્રિયા ક્રિયાવાન્‌માં અમુક નિર્ધારિત

પદાર્થનીજ આ ક્રિયા એવા સંબંધનું અવધારણ-નિશ્ચિત ગ્રહણ થઇ શકતું નથી કારણ કે તે નિર્ધારિત પદાર્થ જેમ તે ક્રિયાથી એકાન્ત ભિન્ન છે તેમ જ સર્વ પદાર્થો પણ તેવીજ રીતે ભિન્ન હોવાથી (અર્થાત્ ભેદમાં વિશેષતા ન હોવાથી) તે ક્રિયા સર્વ પદાર્થની કેમ ન સંભવે ? બન્ને પક્ષમાં આ રીતે ક્રિયા ક્રિયાવદ્ ભાવના ભંગનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. સમવાય પણ નિયામક ન સંભવે, કારણ કે તે વ્યાપક હોવાથી નિયામક તરીકે પૂરતો નથી.

પ્રમાણફલવ્યવહાર કાલ્પનિક હોવાનો પ્રતિષેધ—પ્રમાણફલવ્યવહાર સંવૃત્તિથી-વ્યાવૃત્તિથી-કલ્પનાથી છે એ અપ્રામાણિક પ્રલાપ છે, કારણ કે પરમાર્થથી સ્વાભિમત સિદ્ધિનો વિરોધ થાય છે. ૨૧.

પ્રમાણફલવ્યવહાર સંવૃત્તિથી છે એમ કહેનારને સ્વ કથન સિદ્ધ કરવા પ્રમાણ આપતાં પ્રતિજ્ઞાભંગનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે અને કાલ્પનિક કે અપ્રામાણિક પ્રમાણ, કે અપ્રમાણ કંઈ પણ સિદ્ધ કરી શકતું ન હોવાથી તે દ્વારા પણ સ્વાભિમતસિદ્ધિ થઈ શક્તી નથી.

પ્રમાણફલવ્યવહાર પારમાર્થિકજ છે એવું નિગમન—માટે સકલ પુરુષાર્થની સિદ્ધિમાં હેતુભૂત પ્રમાણફલવ્યવહાર પારમાર્થિકજ છે એમ સ્વીકારવું જોઇયે. ૨૨.

प्रमाणस्य स्वरूपादिचतुष्टयाद्विपरीतं तदाभासम् ।२३।

अज्ञानात्मकानात्मप्रकाशकस्वमात्रावभासकनिर्विकल्पकसमारोपाः प्रमाणस्य स्वरूपाभासाः ।२४।

यथा सन्निकर्षाद्यस्वसंविदितपरानवभासकज्ञानदर्शन विपर्यय संशयानध्यवसायाः ।२५।

तेभ्यः स्वपरव्यवसायस्यानुपपत्तेः ।२६।

सांव्यवहारिकप्रत्यक्षमिव यदाभासते तत्तदाभासम् ।२७।

यथाऽम्बुधरेषु गन्धर्वनगरज्ञानं, दुःखे सुखज्ञानं च ।२८।

पारमार्थिकप्रत्यक्षमिव यदाभासते तत्तदाभासम् ।२९।

यथा शिवाख्यस्य राजर्षेरसंख्यातद्वीपसमुद्रेषु सप्तद्वीपसमुद्रज्ञानम् ।३०।

अननुभूते वस्तुनि तदितिज्ञानं स्मरणाभासम् ।३१।

अननुभूते मुनिमण्डले तन्मुनिमण्डलमिति यथा ।३२।

तुल्ये पदार्थे स एवायमिति, एकस्मिंश्च तेन तुल्य इत्यादिज्ञानं प्रत्यभिज्ञानाभासम् ।३३।

यमलकजातवत् ।३४।

असत्यामपि व्याप्तौ तदवभासस्तर्काभासः ।३५।

स श्यामो मैत्रतनयत्वादित्यत्र यावान्मैत्रतनयः स श्याम इति यथा ।३६।

पक्षाभासादिसमुत्थं ज्ञानमनुमानाभासमवसेयम् ।३७।

तत्र प्रतीतनिराकृतानभीप्सितसाध्यधर्मविशेषणास्त्रयः पक्षाभासाः ।३८।

प्रतीतसाध्यधर्मविशेषणो यथाऽऽर्हतान् प्रत्यवधारणवर्ज्जं परेण प्रयुज्यमानः समस्ति जीव इत्यादिः ।३९।

निराकृतसाध्यधर्मविशेषणः प्रत्यक्षानुमानागमलोकस्ववचनादिभिः साध्यधर्मस्य निराकरणादनेकप्रकारः ।४०।

प्रत्यक्षनिराकृतसाध्यधर्मविशेषणो यथा नास्ति भूतविलक्षण आत्मा ।४१।

अनुमाननिराकृतसाध्यधर्मविशेषणो यथा नास्ति सर्वज्ञो वीतरागो वा ।४२।

आगमनिराकृतसाध्यधर्मविशेषणो यथा जैनेन* रजनिभोजनं भजनीयम् ।४३।

लोकनिराकृतसाध्यधर्मविशेषणो यथा न पारमार्थिकः प्रमाणप्रमेयव्यवहारः ।४४।

स्ववचननिराकृतसाध्यधर्मविशेषणो यथा नास्ति प्रमेयपरिच्छेदकं प्रमाणम् ।४५।

अनभीप्सितसाध्यधर्मविशेषणो यथा स्याद्वादिनः शाश्वतिक एव कलशादिरशाश्वतिक एव वेति वदतः ।४६।

---

* 'जैनैः'–इति पाठांतरम् ।

પ્રમાણાભાસ લક્ષણ—પ્રમાણના સ્વરૂપ વગેરે ચારથી (જે) વિપરીત (તે) પ્રમાણાભાસ.

સ્વરૂપાદિચાર તે પ્રમાણનાં સ્વરૂપ સંખ્યા વિષય અને ફલ. આગલા પરિચ્છેદોમાં એ ચારેની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે. તે (સ્વરૂપાદિ)ના જેવા લાગે-પણ ખરી રીતે તે નહિ-તે સ્વરૂપાભાસ, સંખ્યાભાસ, વિષયાભાસ અને ફલાભાસ; એ સર્વે પ્રમાણાભાસો સમજવા.

સ્વરૂપાભાસ લક્ષણ—અજ્ઞાનરૂપ, પોતાને નહિ પ્રકાશનાર, માત્ર પોતાનો ભાસ કરનાર-પ્રકાશનાર, નિર્વિકલ્પ અને સમારોપ એ પ્રમાણના સ્વરૂપાભાસો (જાણવા.) ૨૪.

નિર્વિકલ્પક એટલે દર્શન અર્થાત્ સામાન્ય સત્તા માત્રનો ભાસ.

સંનિકર્ષાદિ અજ્ઞાનાત્મક સ્વરૂપાભાસનું ઉદાહરણ; અસ્વસંવિદિત જ્ઞાન અનાત્મપ્રકાશકનું ઉદાહરણ; પરાનવભાસક જ્ઞાન સ્વમાત્રાવભાસક-બાહ્યાર્થાપલાપિજ્ઞાનનું ઉદાહરણ; દર્શન એ નિર્વિકલ્પકનું ઉદાહરણ અને વિપર્યય આદિ ત્રણે સમારોપનાં ત્રણ ઉદાહરણો સમજવાં. સરખાવો. परीक्षामुख ૬-૨ " अस्वसंविदितगृहीतार्थदर्शनसंशयादयः प्रमाणाभासाः "

ઉક્ત ઉદાહરણો સ્વરૂપાભાસ હોવામાં હેતુનિર્દેશ—એનાથી પોતાનો તથા પરનો નિશ્ચય-અવધારણ થતો નથી. ૨૬

स्वपरव्यवसायिज्ञानं प्रमाणम् ૧-૨, અર્થાત્ પોતાના સ્વરૂપનો તેમજ અન્ય પદાર્થનો નિશ્ચય કરનારૂં જ્ઞાન તે પ્રમાણ. જે જ્ઞાનથી એ રીતે સ્વપરવ્યવસાય-નિશ્ચય ન થાય તે પ્રમાણ નહિ પણ પ્રમાણાભાસ, એટલે કે સ્વપરનો નિશ્ચય ન થવો એ પ્રમાણાભાસ સિદ્ધ કરવામાં હેતુ છે. સરખાવો परीक्षामुख ૬-૩ "स्वविषयोपदर्शकत्वाभावात्" પ્રમાણસ્વરૂપાભાસ સામાન્યત: કહીને વિશેષત: કહેવાની ઈચ્છાથી પહેલાં સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષાભાસ કહે છે:-

સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષાભાસ—સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ જેવું ભાસે (પરંતુ વસ્તુતઃ તે નહિ) તે સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષાભાસ. ૨૭.

સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ ઇન્દ્રિયનિબન્ધન અને અનિન્દ્રિયનિબન્ધન એમ બે પ્રકારનું બીજા પરિચ્છેદના ૫ મા સૂત્રમાં કહ્યું છે. સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષાભાસના પણ તેથી બે પ્રકાર છે અને તે બન્ને પ્રકારનાં ઉદાહરણો નીચેના સૂત્રમાં આપ્યાં છે.

બે પ્રકારના સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષાભાસનાં બે ઉદાહરણો—જેમકે વાદળાંમાં ગન્ધર્વનગર (હોવારૂપ) જ્ઞાન, તથા દુઃખમાં સુખ (હોવારૂપ) જ્ઞાન. ૨૮.

પહેલું ઉદાહરણ ઇન્દ્રિયનિબન્ધન સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષાભાસનું છે; બીજું તો અનિન્દ્રિયનિબન્ધન સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષાભાસનું ઉદાહરણ છે. અવગ્રહાભાસ આદિ ઉપભેદો વાંચકોએ સ્વબુદ્ધિથી જાણી લેવા.

પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષાભાસ-પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ જેવું ભાસે (પરંતુ વસ્તુતઃ તે નહિ) તે પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષાભાસ. ૨૯.

પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ વિકલ અને સકલ એવા બે પ્રકારનું છે એ બીજા પરિચ્છેદના ૧૯ મા સૂત્રમાં કહ્યું છે. પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષાભાસ વિકલ પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષમાંના અવધિજ્ઞાનનોજ સંભવે છે, કારણકે વિકલપારમાર્થિક પ્રત્યક્ષનો બીજો પ્રકાર મનઃપર્યય જ્ઞાન તો સંયમવિશુદ્ધિથી થતું હોવાથી તેનો વિપર્યય-આભાસ કદાપિ સંભવતો નથી તેમજ સકલ પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ એવું કેવલજ્ઞાન સમસ્તાવરણના ક્ષયથી ઉદ્ભવતું હોવાથી તેનો પણ વિપર્યય-આભાસ કદાપિ સંભવતો નથી.

પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષાભાસનું ઉદાહરણ—જેમકે શિવ નામના રાજર્ષિનું અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રોમાં સાતજ દ્વીપસમુદ્ર (હોવારૂપ) જ્ઞાન. ૩૦.

જૈન સિદ્ધાંતમાં કહ્યા પ્રમાણે શિવ નામના રાજર્ષિને આવું અવધિજ્ઞાનના આભાસરૂપ વિભંગજ્ઞાન થયું તે પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષાભાસના ઉદાહરણ રૂપે છે. હવે સૂત્રકાર પરોક્ષાભાસ કહેવાની ઈચ્છાથી તેનો એક પ્રકાર સ્મરણાભાસ સોદાહરણ સૂત્ર ૩૧ તથા ૩૨ થી દર્શાવે છે:—

સ્મરણાભાસ લક્ષણ—નહિ અનુભવેલી વસ્તુમાં તે (અનુભવેલી) અમુક છે એવું જ્ઞાન તે સ્મરણાભાસ. ૩૧.

નહિ અનુભવેલી વસ્તુ એટલે કોઈ પણ પ્રમાણથી નહિ ગૃહીત થયેલી વસ્તુ. સ્મરણાભાસ સમજવા સ્મરણનું લક્ષણ વિચારવું જોઇયે. ઉક્ત લક્ષણ માટે જુઓ ત્રીજા પરિચ્છેદનું ૩ જું સૂત્ર તથા પ્રમાણમીમાંસા ૧-૨-૩. પરીક્ષામુખકાર સ્મરણનું લક્ષણ આવું કરે છે. "संस्कारोद्बोधनिबन्धना तदित्याकारा स्मृतिः । " ૩-૩ તથા સ્મરણાભાસનું લક્ષણ આવું કરે છે:-' अतस्मिंस्तदिति ज्ञानं

स्मरणाभासं जिनदत्ते स देवदत्तो यथेति" ૬-૮. પરીક્ષામુખકારના સ્મરણાભાસના આ લક્ષણ કરતાં પ્રમાણનયકારનું ઉક્તસૂત્રમાંનું સ્મરણાભાસનું લક્ષણ વિશેષ સારૂં લાગે છે, કારણકે "अननुभूते" એ વિશેષણ 'अतस्मिन्" કરતાં સ્મરણાભાસ વધારે સ્ફુટતાથી દર્શાવે છે. વળી પરીક્ષામુખકાર પ્રત્યભિજ્ઞાનાભાસનું લક્ષણ આવું કરે છેઃ- सदृशे तदेवेदं तस्मिन्नेव तेन सदृशं यमलकवदित्यादि प्रत्यभिज्ञानाभासम् ।" ૬-૯ પ્રત્યભિજ્ઞાનાભાસના પરીક્ષામુખકારના આ લક્ષણ તથા તેનાજ સ્મરણાભાસના લક્ષણ વચ્ચે ખાસ ફરક રહેતો નથી, કારણકે સ્મરણાભાસમાં પણ ભ્રમથીયે કંઈક સાદૃશ્ય જોયા સિવાય "अतस्मिंस्तद्" એવું જ્ઞાન ઉદ્ભવતું નથી; એથી પ્રત્યભિજ્ઞાનાભાસ લક્ષણમાંનો "सदृशे तदेवेदम्" એ વિભાગ સ્મરણાભાસને તથા તે વિભાગદર્શિત પ્રત્યભિજ્ઞાનાભાસને "अतस्मिंस्तद" એવું સ્મરણાભાસનું લક્ષણ લાગુ પડે છે. એથી ઉક્ત લક્ષણ નિર્દોષ માલમ પડતું નથી.

પ્રમાણનયકારના સ્મરણાભાસના લક્ષણ તથા પ્રત્યભિજ્ઞાનાભાસના લક્ષણ વચ્ચે એવું સંમિશ્રણ થતું નથી એ વાંચક સ્વતઃ જોઈ શકશે. - વળી પરીક્ષામુખકારનું સ્મરણાભાસનું ઉક્ત લક્ષણ સમારોપને લાગુ પડતું હોવાથી પણ દૂષિત છે. સમારોપ પ્રમાણના સામાન્યતઃ સ્વરૂપાભાસનો એક પ્રકાર છે, વિશેષતઃ સ્વરૂપાભાસ નથી, અર્થાત્ પ્રમાણવિશેષના આભાસનાં વિશિષ્ટ તત્ત્વો તેમાં નથી. સમારોપ એ નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાનનો વિરોધી છે ને તેમાં અમુક પ્રકારનાં અયથાર્થ જ્ઞાનનો સમાવેશ થાય છે; પરંતુ તેમાં સ્મરણાભાસાદિ રૂપ અયથાર્થ જ્ઞાનનો સમાવેશ નથી, કારણકે સમારોપ વિપર્યય, સંશય તથા અનધ્યવસાય એમ ત્રણજ પ્રકારનો છે, અને તે એકેમાં ખરૂં કે ખોટું અનુસંધાન નથી જે સ્મરણાભાસમાં છે. ટૂંકમાં દોરડીમાં સાપનું જ્ઞાન, દોરડી છે કે સાપ છે એવું સંશયાત્મક જ્ઞાન, અને રસ્તે જતાં પગે કંઇક લાગ્યું એવું અનિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન એ સમારોપનાં ક્રમે ત્રણ પ્રકારનાં ઉદાહરણો છે પરંતુ તેમાંથી એકે સ્મરણાભાસ નથી. પ્રમાણનયકારે સમારોપનું લક્ષણ આવું કર્યું છેઃ-"अस्तस्मिंस्तदध्यवसायः समारोपः" આ લક્ષણ અને પરીક્ષામુખકારના સ્મરણાભાસના લક્ષણ વચ્ચે ફરક લાગતો નથી. પરીક્ષામુખ પરની પ્રમેયરત્નમાલા નામની અનંતવીર્ય કૃત ટીકામાં સ્મરણાભાસનાં લક્ષણ ઉપર વિવેચન કરતાં अतस्मिन् એટલે अननुभूत इत्यर्थः એમ સ્પષ્ટ લખ્યું છે, જે દેખાડે છે કે अतस्मिन् શબ્દ अननुभूते ને સ્થાને પ્રયોજાયો છે, અર્થાત્ પ્રમાણનયકારની વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ અને શુદ્ધ છે.

સ્મરણાભાસ અને પ્રત્યભિજ્ઞાનાભાસ વચ્ચે ખરો તફાવત તો આ છે. સ્મરણમાં અનુભૂત વસ્તુનું અનુસંધાન થાય છે, અને સ્મરણાભાસમાં ભ્રમને લઇને અનનુભૂત વસ્તુ અનુભૂત છે એવું અનુસંધાન થાય છે, અર્થાત્ નિર્મૂલ-મિથ્યા અનુસંધાન થાય છે. પ્રત્યભિજ્ઞાનમાં દૃષ્ટ અને સ્મૃત પદાર્થનું યથાર્થ સંકલન થાય છે, પ્રત્યભિજ્ઞાનાભાસમાં ભ્રમયુક્ત કે મિથ્યા સંકલન થાય છે, ભલે તે ભ્રાન્તિ દૃષ્ટમાં જુદું ખોટું સમજવાથી હોય કે સ્મૃતમાં ખોટું સ્મરણ કરવાથી હોય.

સ્મરણાભાસ ઉદાહરણ—જેમકે નહિ અનુભવેલાં-અપરિચિત મુનિમણ્ડલમાં તેજ મુનિમણ્ડલ છે. ૩૨.

પ્રત્યભિજ્ઞાનાભાસ લક્ષણ—(પૂર્વે જોયેલ પદાર્થ) સદૃશ (અન્ય) પદાર્થમાં તે (પૂર્વે જોયેલ પદાર્થ) જ છે એવું જ્ઞાન તેમજ (પૂર્વે જોયેલ કોઇ) એક પદાર્થમાં તે (પૂર્વે જોયેલ પદાર્થ)ના સદૃશ (અન્ય પદાર્થ) છે ઈત્યાદિ જ્ઞાન તે પ્રત્યભિજ્ઞાનાભાસ. ૩૩.

પ્રત્યભિજ્ઞાન તિર્યક્ સામાન્ય તથા ઊર્ધ્વતા સામાન્ય આદિને વિષય કરે છે તે ત્રીજા પરિચ્છેદના પાંચમા સૂત્રમાં દર્શાવ્યું છે. માટે સદૃશ પરિણામ લક્ષણ તિર્યક્સામાન્યવાળા ભિન્ન પદાર્થમાં તેજ દૃષ્ટપૂર્વ પદાર્થ છે એવું જ્ઞાન તથા પરઅપર વિવર્તવ્યાપિ ઊર્ધ્વતા સામાન્ય સ્વભાવવાળા અનુવર્તનારા એકજ દ્રવ્યમાં દૃષ્ટપૂર્વ પદાર્થ તુલ્ય ભિન્ન પદાર્થ છે એવું જ્ઞાન તેમજ "આદિ" શબ્દથી તેવાં બીજાં જ્ઞાનો પણ પ્રત્યભિજ્ઞાનાભાસ છે. તિર્યક્ સામાન્યવાળા તથા ઊર્ધ્વતા સામાન્યવાળા પદાર્થના દૃષ્ટાંતો દિક્સૂચન અર્થે છે. તે સિવાયના પણ બન્ને પ્રકારના પ્રત્યભિજ્ઞાનાભાસનાં અન્ય ઉદાહરણો સંભવે છે.

પ્રત્યભિજ્ઞાનાભાસ ઉદાહરણ—જેમકે જોડિયા જન્મેલની જેમ. ૩૪.

એકજ સ્ત્રીના એકજ દિવસે જન્મેલ પૂર્વે જોયેલ જોડિયા છોકરાઓમાંનો પહેલો બીજાના જેવો છે એમ સમજવાને બદલે તે બીજોજ છે એમ સમજવું, અથવા તો તેને ને તેનેજ બીજી વખતે જોતાં પ્રથમ જોયો હતો તેના જેવો આ બીજો છે એવું જ્ઞાન થવું તે જોડિયામાં સંભવે છે. જોડિયા જન્મેલામાં આ પ્રકારના પ્રત્યભિજ્ઞાના-

ભાસો થાય છે તેથી જોડિયા જન્મેલ પ્રત્યભિજ્ઞાનાભાસ થવામાં ઉદાહરણભૂત છે.

તર્કાભાસ લક્ષણ—વ્યાપ્તિ ન હોવા છતાં તે (વ્યાપ્તિ હોવા)નો ભાસ તે તર્કાભાસ. ૩૫.

વ્યાપ્તિ એટલે અવિનાભાવ સંબંધ—સહભાવ તેમજ ક્રમભાવનો નિયમ, તેનું જ્ઞાન તે ઊહ અપરનામ તર્ક. તર્કના લક્ષણ માટે જુઓ ત્રીજા પરિચ્છેદનું ૭મું સૂત્ર.

તર્કાભાસ ઉદાહરણ—જેમકે મૈત્રતનય-મિત્રાનો તનય હોવાથી તે શ્યામ છે-એમાં "જેટલા મૈત્રતનય હોય તેટલા શ્યામ હોય" એવી ધારી લીધેલી વ્યાપ્તિ. ૩૬.

ઉક્ત વ્યાપ્તિ તર્કાભાસનું ઉદાહરણ છે. મૈત્રતનયત્વ હેતુની શ્યામપણા સાથે વ્યાપ્તિ નથી; કારણ કે શાકાદિ આહારની પરિણતિ હોય ત્યારેજ શ્યામતા હોય અર્થાત્ માતાએ કરેલા શાકાદિ આહારનાં પરિણામવાળો પુત્ર તેજ શ્યામ હોય. અત્ર એમ વ્યાપ્તિ ન હોવા છતાં માની લેવામાં આવી છે તેથી તે તર્કાભાસનું ઉદાહરણ છે.

અનુમાનાભાસ—પક્ષાભાસ વગેરેથી ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાનને અનુમાનાભાસ જાણવું. ૩૭.

સૂત્રમાંના આદિ શબ્દથી હવે કહેવામાં આવનારા સ્વરૂપવાળા હેત્વાભાસાદિથી ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન પણ અનુમાનાભાસ છે એમ સૂચવાયું છે. પક્ષાભાસનું લક્ષણ આગળ કહેવાશે. સ્વ પ્રતિપત્તિ-બોધને અર્થે હોય ત્યારે સ્વાર્થાનુમાનાભાસ અને પરપ્રતિપત્તિ અર્થે હોય ત્યારે પરાર્થાનુમાનાભાસ એમ અનુમાનાભાસના બે પ્રકાર જાણવા. અનુમાનાભાસમાં પ્રથમ પક્ષાભાસ ભેદોપભેદ સહિત વર્ણવે છેઃ-

ત્રણ પ્રકારના પક્ષાભાસ—સાધ્યધર્મ વિશેષણ જેમાં (પૂર્વે) પ્રતીત થયું હોય તે, નિરાકૃત-બાધિત હોય તે, તથા અનભીપ્સિત-અનિષ્ટ હોય તે એમ ત્રણ પક્ષાભાસ જાણવા. ૩૮.

પ્રતીત સાધ્યધર્મ વિશેષણ પક્ષાભાસનાં બીજાં નામ "સિદ્ધસાધન" તથા "પ્રસિદ્ધ સંબંધ" છે. જે પક્ષને પ્રતીતસાધ્યધર્મ વિશેષણ હોય તે પ્રતીતસાધ્યધર્મ-વિશેષણ નામનો પક્ષાભાસ; તેજ પ્રમાણે નિરાકૃતસાધ્યધર્મવિશેષણ તેમજ અનભીપ્સિતસાધ્યધર્મવિશેષણ નામના પક્ષાભાસો સમજી લેવા. હવે પ્રતીતસાધ્યધર્મ, નિરાકૃતસાધ્યધર્મ, તથા અનભીપ્સિતસાધ્યધર્મો એટલે શું? તે વિચારીયે. ત્રીજા પરિચ્છેદના ૧૪મા સૂત્રમાં સાધ્યનું લક્ષણ આમ આપ્યુંછેઃ-"अप्रतीतमनिराकृतमभीप्सितं साध्यम्"; તેજ પરિચ્છેદના ૧૮ થી ૨૦ સૂત્રોથી માલમ પડે છે કે વ્યાપ્તિગ્રહણ સમયે ધર્મજ સાધ્ય છે, અને અનુમાનિકજ્ઞાન સમયે ઉક્ત ધર્મથી જે વિશિષ્ટ છે અર્થાત્ ધર્મી છે તે સાધ્ય છે. એ ધર્મી એટલેજ પક્ષ. વ્યાપ્તિગ્રહણ સમયનો સાધ્યધર્મ જ્યારે અનુમાન સમયે ધર્મી -પક્ષમાં પહેલાંથીજ પ્રતીત હોય, કે નિરાકૃત અર્થાત્ અન્ય કોઈ પણ પ્રમાણથી બાધિત હોય, કે અનભીપ્સિત કહેતાં સાધ્ય તરીકે ઈષ્ટ ન હોય ત્યારે તે તે ધર્મી સમ્યક્ પક્ષ ન હોઇ પક્ષાભાસ થાય છે અને તેના ત્રણ પ્રકાર ઉપરના ૩૮મા સૂત્રમાં દર્શાવ્યા છે. ન્યાયાવતાર શ્લોક ૨૧ માં પક્ષાભાસ આમ વર્ણવ્યો છેઃ—

प्रतिपाद्यस्य यः सिद्धः पक्षाभासोऽक्षलिङ्गतः ।
लोकस्ववचनाभ्यां च बाधितोऽनेकधामतः ॥

એ શ્લોકમાં અનભીપ્સિત સાધ્યધર્મ વિશેષણ નામનો ત્રીજો પક્ષાભાસ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવ્યો નથી, તેમજ આગમ નિરાકૃત સાધ્યધર્મ વિશેષણ નામનો બીજા પક્ષાભાસનો ઉપભેદ પણ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવ્યો નથી.

અત્ર ન્યાયની વિચારણા અને વિકાસને અંગે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ઉપયોગી કંઇક વિવેચન કરીશું. ન્યાયના વિકાસ અને વિચારણામાં જૈન બૌદ્ધ તથા હિંદુઓનો ફાળો છે. જૈન અને બૌદ્ધ વિચારકોએ અરસ્પરસ અસર કરી છે. જૈનોનો પદ્ધતિસર રચાયલો માત્ર ન્યાયના વિષયને ચર્ચતો સૌથી પહેલો ગ્રંથ ન્યાયાવતાર છે. બૌદ્ધોમાં મહાન્ નૈયાયિક દિઙ્નાગ થયા તેણે પ્રમાણસમુચ્ચય, ન્યાયપ્રવેશસૂત્ર આદિ અનેક મહત્ત્વના ગ્રંથો રચ્યા. ત્યારબાદ બૌદ્ધોમાં પ્રસિદ્ધ નૈયાયિક ધર્મકીર્તિ થયા, જેણે દિઙ્નાગના પ્રમાણસમુચ્ચય પર પ્રમાણવાર્તિકાલંકાર નામની ટીકા રચી તેમજ ન્યાયબિંદુ, હેતુબિંદુ નામના સ્વતંત્ર ગ્રંથો રચ્યા. પ્રો. જેકોબી વગેરે કેટલાક વિદ્વાનો ન્યાયાવતારકાર શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર બૌદ્ધાચાર્ય દિઙનાગ તેમજ ધર્મકીર્તિ પછી થયા એમ માને છે. લેખક શ્રીસિદ્ધસેન ઉક્ત બન્ને બૌદ્ધાચાર્યો પહેલાં થયા એમ માને છે, પરંતુ તેનાં કારણોની ચર્ચા સ્થળસંકોચને લઇને અત્ર કરવી શક્ય નથી. જૈન પરંપરા શ્રી સિદ્ધસેનને વિક્રમાદિત્યના સમકાલીન માને છે જેથી ન્યાયાવતારકાર બન્ને બૌદ્ધાચાર્યો પહેલાં થયા એમ માલમ પડે છે. પક્ષાભાસ સંબંધી આ ગ્રન્થકારોની ચર્ચા તેઓના અન્યોન્ય પૌર્વાપર્યનો કંઈક નિર્ણય કરાવી શકે, એ હેતુથી સંક્ષેપમાં અત્રે નોંધી છે. ધર્મકીર્તિકૃત ન્યાયબિંદુમાં (કાશી સંસ્કૃત સીરિઝ) પૃ. ૭૯ પર પક્ષનું લક્ષણ આવું છેઃ-" स्वरूपेणैव स्वयमिष्टोऽनिराकृतः

पक्ष इति । આ લક્ષણમાંના स्वरूपेण-एत्र-स्वयम्-इष्टो એ શબ્દોની સાર્થકતા દર્શાવી अनिराकृत શબ્દની સાર્થકતા બતાવતા ગ્રન્થકાર કહે છેઃ—एतल्लक्षणयोगेऽपि यः साधयितु मिष्टोऽप्यर्थः प्रत्यक्षानुमानप्रतीतिस्ववचनै र्निराक्रियते न स पक्ष इति प्रदर्शनार्थम् । तत्र **प्रत्यक्षनिराकृतो** यथा—अश्रावणः शब्द इति । **अनुमाननिराकृतो** यथा—नित्यः शब्द इति । **प्रतीतिनिराकृतो** यथा—अचन्द्रः शशीति । **स्ववचननिराकृतो** यथा—नानुमानं प्रमाणम् । एतदेव तु यद्यसत्यार्थमन्यान्यसत्यार्थानि न दर्शितानि भवन्ति । **इति चत्वारः पक्षाभासा निराकृता भवन्ति ।** ધર્મકીર્તિ પહેલાં થયલા બૌદ્ધાચાર્ય દિઙ્નાગ પોતાના "ન્યાય પ્રવેશ સૂત્ર" ગ્રંથ-કે જેની ઉપર પ્રસિદ્ધ હરિભદ્રસૂરિએ ટીકા કરી છે-તેમાં પક્ષાભાસ આમ વર્ણવે છેઃ— "साधयितुमिष्टोऽपि प्रत्यक्षादिविरुद्धः पक्षाभासः।"तद्यथा। प्रत्यक्षविरुद्धः १ अनुमानविरुद्धः २ आगमविरुद्धः ३ लोकविरुद्धः ४ स्ववचनविरुद्धः ५ अप्रसिद्धविशेषणः ६ अप्रसिद्धविशेष्यः ७ अप्रसिद्धोभयः ८ प्रसिद्धसंबन्धश्च મહામતિ સિદ્ધસેન દિવાકર ન્યાયાવતારના ઉપર-ટાંકેલા શ્લોકમાં "प्रतिपाद्यस्य यःसिद्धः'એ શબ્દોમાં જે પક્ષાભાસ વર્ણવે છે તેજ દિઙનાગનો પ્રસિદ્ધસંબન્ધ છે. બાકીના "पक्षाभासो क्षलिङ्गतः लोकस्व वचनाभ्यां च वाधितः એ શબ્દોથી ન્યાયાવતારમાં વર્ણવેલ પક્ષાભાસો ન્યાયપ્રવેશસૂત્રકારના પ્રત્યક્ષવિરુદ્ધ, અનુમાનવિરુદ્ધ, લોકવિરુદ્ધ તથા સ્વવચનવિરુદ્ધ નામના પક્ષાભાસો છે. ન્યાયપ્રવેશસૂત્રકારે આગમવિરુદ્ધ,અપ્રસિદ્ધવિશેષણ, અપ્રસિદ્ધવિશેષ્ય, અપ્રસિદ્ધોભય એ પક્ષાભાસો વધારે જણાવ્યા છે. ન્યાયબિંદુકાર ધર્મકીર્તિ પ્રતીતિનિરાકૃત નામનો પક્ષાભાસ ઉમેરે છે અને ન્યાયાવતારનો લોકબાધિત તેમજ દિઙ્નાગના આગમવિરુદ્ધ તેમજ અપ્રસિદ્ધવિશેષણ આદિ ત્રણ છોડી દે છે. ન્યાયાવતારની પક્ષાભાસનિરૂપણપદ્ધતિ અને ન્યાયપ્રવેશસૂત્રની પક્ષાભાસનિરૂપણપદ્ધતિ સરખાવતાં ન્યાયાવતારની પુરાણી માલમ પડે છે જેમાં ન્યાયપ્રવેશકારે વિકાસ કરી વધારો દર્શાવ્યો. ધર્મકીર્તિએ તેના પૂર્વવર્તી દિઙનાગનું કેટલેક સ્થળે ખંડન પણ કર્યું છે અને પોતે તેની સમાલોચના કરી પોતાનો સ્વતંત્ર મત પણ દર્શાવ્યો છે. પોતાના પૂર્વવર્તી નૈયાયિકોએ પ્રરૂપેલા પક્ષાભાસોમાંના કેટલાક તેથી તેણે ઠીક ન લાગવાથી મૂકી દીધા અને પ્રતીતિનિરાકૃત ઉમેર્યો છે. એ પ્રતીતિનિરાકૃતમાંજ તેણે લોકનિરાકૃતનો સમાવેશ કર્યો હોય એમ લાગે છે. આગમો પણ પ્રતીતિ-શ્રદ્ધા-માન્યતા પર આધાર રાખતા હોઈ આગમનિરાકૃતનો પણ પ્રતીતિનિરાકૃતમાં સમાવેશ કરવા ધાર્યો હશે એમ લાગે છે, દિગંબર પરીક્ષામુખકાર કે જે ધર્મકીર્તિ પછી થયા તેમણે "तत्रानिष्टादिः पक्षाभासः" ३—१२ बाधितः प्रत्यक्षानुमानागमलोकस्ववचनैः ", એ સૂત્રોથી પૂર્વવર્તી નૈયાયિકોએ ન વર્ણવેલો અનિષ્ટ નામનો પક્ષાભાસ વિશેષ દર્શાવ્યો છે, બાકી દિઙ્નાગના પ્રત્યક્ષવિરુદ્ધ, અનુમાનવિરુદ્ધ, આગમવિરુદ્ધ, લોકવિરુદ્ધ, સ્વવચનવિરુદ્ધ અને પ્રસિદ્ધસંબંધ પક્ષાભાસો સ્વીકાર્યા છે, અને દિઙ્નાગના બાકીના મૂકી દીધા છે. પરીક્ષામુખકારના લોકબાધિત તથા સ્વવચનબાધિતનાં ઉદાહરણો પણ દિઙ્નાગે આપેલાં તેજ છે. પ્રમાણનયતત્ત્વાલોકાલંકારે અત્ર વર્ણવ્યું છે તેમ પરીક્ષામુખકારે સ્વીકારેલા સર્વ પક્ષાભાસો સ્વીકાર્યા છે. પૂર્વવર્તી કોઇ પણ નૈયાયિકોએ ન દર્શાવેલા એવા, રત્નાકરાવતારિકા ટીકાકારે સ્ફુટ કર્યા પ્રમાણે, સ્મરણનિરાકૃત, પ્રત્યભિજ્ઞાનનિરાકૃત, તથા તર્કનિરાકૃત આ પક્ષાભાસો સૂચવ્યા છે—જુઓ—આજ પરિચ્છેદના ૪૫ મા સૂત્રનું વિવરણ. બૌદ્ધનૈયાયિકો તો આ ત્રણેનો અનુમાનનિરાકૃતમાં સમાવેશ કરી શકે તેથી તેમણે પૃથક્ નિર્દેશ ન કર્યો હોય એ સંભવે છે. પરંતુ પરીક્ષામુખકારને તો આ પૃથક્ દર્શાવવા પડે અને માનવા પડે. વળી રત્નાકરાવતારિકા ટીકાકારે દિઙનાગના અપ્રસિદ્ધવિશેષણ, અપ્રસિદ્ધ વિશેષ્ય, અપ્રસિદ્ધોભયનું ખંડન આજ પરિચ્છેદના ૪૬ મા સૂત્રની ટીકામાં કર્યું છે. પ્રમાણમીમાંસાકાર પક્ષનીતેની વ્યાખ્યાપરથી પરીક્ષામુખકારે તથા પ્રમાણનયકારે સ્પષ્ઠ રીતે વર્ણવેલા પક્ષાભાસો સ્વીકારે છે તે માલમ પડે છે, પરંતુ આગમ અને લોક બાધિતથી પ્રતીતિબાધિત ભિન્ન માની વિશેષ દર્શાવ્યો છે જુઓઃ " प्रत्यक्षानुमानागमलोकस्यवचनप्रतीतयो बाधाः ॥ " १२—१४ ॥ પ્રમાણ મીમાંસાકારની પક્ષની વ્યાખ્યાઃ— " सिषाधयिषितमसिद्धमबाध्यं साध्यं पक्षः " १—२—१३.

પ્રથમ પક્ષાભાસનું ઉદાહરણ—પ્રતીત સાધ્યધર્મવિશેષણ (નામનો પક્ષાભાસ), જેમકે આર્હતો—જૈનો પ્રતિ અન્યથી કરાતો "જીવ છે" ઇત્યાદિ એકાન્ત વગરનો પ્રયોગ. ૩૯.

જૈનો જીવાદિ સકલ વસ્તુ અનેકાન્તાત્મક માને છે તેથી અન્ય કોઈ વાદીએ એકાન્ત રહિત કરેલો સમસ્ત

વાક્ પ્રયોગ જૈનોના પ્રતીત–પ્રસિદ્ધ–સ્વીકૃત અર્થનેજ કહે છે. માટે તેમના પ્રત્યેનો તેવો વાક્પ્રયોગ પ્રમાણ વાક્ય અથવા સુનયવાક્ય હોઇ પ્રસિદ્ધ અર્થનુંજ ઉદ્ભાવન કરતો હોઈ વ્યર્થ છે.

દ્વિતીય પક્ષાભાસના અનેક પ્રકાર—નિરાકૃત સાધ્યધર્મ વિશેષણ (નામનો બીજો પક્ષાભાસ) પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, આગમ, લોક અથવા સ્વવચન આદિ વડે (થતાં) સાધ્ય ધર્મનાં નિરાકરણ–બાધને લઇને અનેક પ્રકારનો છે. ૪૦.

આદિ શબ્દથી સ્મરણનિરાકૃતસાધ્યધર્મવિશેષણ, પ્રત્યભિજ્ઞાનનિરાકૃતસાધ્યધર્મવિશેષણ, તથા તર્કનિરાકૃતસાધ્યધર્મવિશેષણ એવા અન્ય પ્રકારો સૂચવાયા છે. પ્રમાણ મીમાંસા ૧–૨–૧૪ માં પ્રતીતિબાધિત જેમકે "अचन्द्रः शशी" એવો વિશેષ પ્રકાર દર્શાવ્યો છે. ધર્મકીર્તિકૃત ન્યાયબિન્દુ તૃતીય પરિચ્છેદમાં પણ તેમજ છે જુઓ તેનું પૃ. ૮૪.

પ્રત્યક્ષનિરાકૃતસાધ્યધર્મવિશેષણનું ઉદાહરણ—પ્રત્યક્ષ નિરાકૃત સાધ્યધર્મ વિશેષણ (નામનો પક્ષાભાસ) જેમકે મહાભૂતથી ભિન્ન આત્મા નથી.૪૧.

શરીર રૂપે પરિણમેલા પૃથિવી, અપ્, તેજ ને વાયુથી જુદો આત્મા સ્વાનુભવરૂપી પ્રત્યક્ષથી માલમ પડે છે તેથી મહાભૂતથી વિલક્ષણ આત્માના નિષેધની પ્રતિજ્ઞા એ સ્વસંવેદન પ્રત્યક્ષથી બાધિત થાય છે જેમ અગ્નિ અનુષ્ણ–શીતલ છે એવી પ્રતિજ્ઞા બાહ્યેન્દ્રિય પ્રત્યક્ષથી (અર્થાત્ સ્પર્શેન્દ્રિયથી સ્પર્શ કરવાથી) બાધિત થાય છે.

અનુમાનનિરાકૃતસાધ્યધર્મવિશેષણનું ઉદાહરણ—અનુમાનનિરાકૃતસાધ્યધર્મવિશેષણ (નામનો પ્રત્યક્ષાભાસ) જેમકે સર્વજ્ઞ અથવા વીતરાગ નથી. ૪૨.

ઉક્ત ઉદાહરણમાં તાત્પર્ય એ છે કે કોઇ પણ પુરુષમાં રાગાદિ દોષનો તથા જ્ઞાનનાં આવરણોનો સંપૂર્ણ નાશ–ક્ષય થતો નથી. હવે જે કોઇ દોષ–મલનો ક્ષય કરવાના ગુણવાળો છે તે કોઈક વખત તેવી કારણસામગ્રી મળતાં દોષનો નિર્મૂલ ક્ષય કરે છે, જેમકે સુવર્ણાદિના મલનો સંપૂર્ણ નાશ થાય છે. આ પ્રમાણે દોષ તથા આવરણોનો સંપૂર્ણ નાશ આ અનુમાનથી કોઇક પુરુષશ્રેષ્ઠમાં સિદ્ધ થાય છે. એજ પુરુષ તે સર્વજ્ઞ તેમજ વીતરાગ. ઉક્ત સૂત્રમાંનું ઉદાહરણ તેથી અનુમાનબાધિત સાધ્યધર્મવાળા પક્ષાભાસનું સ્પષ્ટ થાય છે. બીજું ઉદાહરણ આમ આપી શકાય: "શબ્દ અપરિણામી છે" ઈત્યાદિ પ્રતિજ્ઞા, "કૃતકત્વ અન્યથા ઘટતું ન હોવાથી શબ્દ પરિણામી છે" એ અનુમાનથી બાધિત છે.

આગમનિરાકૃતસાધ્યધર્મવિશેષણનું ઉદાહરણ—આગમનિરાકૃતસાધ્યધર્મવિશેષણ (નામનો પક્ષાભાસ), જેમકે જૈને રાત્રિભોજન કરવું જોઇએ. ૪૩.

પ્રસિદ્ધ પ્રામાણ્યવાળાં આગમનાં વચનોથી રાત્રિભોજન પક્ષનો પ્રતિષેધ થતો હોવાથી એ સારૂં છે–કરવા યોગ્ય છે એમ સિદ્ધ થતું નથી, અર્થાત્ એ આગમબાધિત-સાધ્યધર્મવાળા પક્ષાભાસનું ઉદાહરણ સિદ્ધ થાય છે. તેજ પ્રમાણે "જૈને પરસ્ત્રીનો અભિલાષ કરવો જોઇયે" ઇત્યાદિ પણ તેનાંજ ઉદાહરણ છે.

લોકનિરાકૃતસાધ્યધર્મવિશેષણનું ઉદાહરણ—લોકનિરાકૃતસાધ્યધર્મવિશેષણ (નામનો પક્ષાભાસ) જેમકે પ્રમાણ પ્રમેયનો વ્યવહાર પારમાર્થિક નથી (અર્થાત્ કાલ્પનિક છે). ૪૪.

અત્ર લોક શબ્દથી લોકપ્રતીતિ સમજવી, લોકપ્રતીતિથી નિરાકૃત સાધ્યધર્મવિશેષણ એવો અર્થ થાય છે. સમસ્ત લોકની પ્રતીતિ એવી છે કે પ્રમાણ પારમાર્થિક છે, કાલ્પનિક નથી, અને તેથી તત્ત્વાતત્ત્વનો પારમાર્થિક–સાચો વિવેક થાય છે. ઉક્ત પક્ષાભાસનો પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણનિરાકૃતમાં અંતર્ભાવ થાય છે, પરંતુ તેનો પૃથક્ નિર્દેશ શિષ્યાદિની બુદ્ધિના વિકાશ અર્થેજ છે. એજ પ્રમાણે "મનુષ્યનાં માથાની ખોપરી પ્રમુખ પવિત્ર છે કારણ કે પ્રાણિનું અંગ છે, શંખ તથા શુક્તિની જેમ"–એ પણ ઉક્ત પક્ષાભાસનું ઉદાહરણ છે. એજ ઉદાહરણ ન્યાયપ્રવેશસૂત્રકારે તથા પરીક્ષામુખકારે પોતાના ગ્રન્થમાં આપ્યું છે.

સ્વવચનનિરાકૃતસાધ્યધર્મવિશેષણનું ઉદાહરણ—સ્વવચનનિરાકૃતસાધ્યધર્મવિશેષણ (નામનો પક્ષાભાસ) જેમકે પ્રમેયને ગ્રહણ કરનારૂં–વિષય કરનારૂં પ્રમાણ નથી. ૪૫.

પ્રમાણ માત્રનો નિષેધ કરનારનું વચન પોતાના અભિપ્રાયને પણ પ્રતિપાદન કરી શકતું નથી, તેથી તેને તો મૌન જ ધારણ કરવું સારૂં છે. "પ્રમાણ પરિચ્છેદક પ્રમાણ નથી" એમ, પોતાનાં વચનને પ્રમાણભૂત માની,

કહે તો તે કથનનો તેનાં પોતાનાં વચનથી વ્યાઘાત થાય છે. ઉક્ત સૂત્રમાંનું ઉદાહરણ સ્વવચન નિરાકૃત સાધ્યધર્મવાળા પક્ષાભાસનું છે તે એ રીતે સ્પષ્ટ માલમ પડે છે. "હું સદા મૌન રહું છું" ઈત્યાદિ પણ ઉક્ત પક્ષાભાસનાં ઉદાહરણ છે. સ્વવચન શબ્દરૂપ હોવાથી તેનાથી નિરાકૃત સાધ્યધર્મ વિશેષણ પક્ષાભાસનો ઉપર વર્ણવેલા આગમ નિરાકૃત સાધ્યધર્મ વિશેષણ નામના પક્ષાભાસમાં અંતર્ભાવ થાય છે, પરંતુ તેનો પૃથક્ નિર્દેશ શિષ્યાદિની બુદ્ધિના વિકાશ અર્થે છે. ૪૦ મા સૂત્રમાંના આદિ શબ્દથી સૂચિત ત્રણ પ્રકારના બીજા પક્ષાભાસોનાં ઉદાહરણો અત્ર આપીશું. સ્મરણ નિરાકૃંત સાધ્યધર્મ વિશેષણ નામનો પક્ષાભાસ જેમકે "અમુક આંબો કેરી વગરનો છે." અહિંયાં કોઇ પુરુષને બરોબર યાદ હોય કે તે આંબો કેરીથી લચી રહ્યો છે તો તે પુરુષનાં સ્મરણથી ઉક્ત કથન બાધિત થાય છે. પ્રત્યભિજ્ઞાનનિરાકૃત સાધ્યધર્મ વિશેષણ નામનો પક્ષાભાસ જેમકે કોઈ ઊર્ધ્વતા સામાન્યની-અનુવર્તનારા પદાર્થની ભ્રાન્તિથી અમુક વસ્તુના જેવી બીજી વસ્તુમાં "તેજ આ છે" એવો પક્ષ કરે, તો તેનો પક્ષ "અમુક વસ્તુના જેવી આ છે" એ પ્રકારનાં તિર્યક્ સામાન્યનું અવલમ્બન કરનારા પ્રત્યભિજ્ઞાનથી બાધિત થાય છે. તર્ક નિરાકૃત સાધ્યધર્મ વિશેષણ નામનો પ્રક્ષાભાસ જેમકે " જે જે તેનો પુત્ર હોય તે તે શ્યામ હોય" એ વ્યાપ્તિ ઠીક છે. આ પક્ષ "જે માતાના શાકાદિ આહારના પરિણામપૂર્વકનો પુત્ર હોય તે શ્યામ હોય" એ વ્યાપ્તિનું ગ્રહણ કરાવનાર સમ્યક્ તર્કથી બાધિત છે.

અનભીપ્સિતસાધ્યધર્મવિશેષણ નામનો ત્રીજો પક્ષાભાસ—અનભીપ્સિતસાધ્યધર્મવિશેષણ જેમકે કલશ-ઘટાદિ શાશ્વતજ છે અથવા અશાશ્વતજ છે એમ કહેતાં સ્યાદ્વાદિનો પક્ષ તે ઉક્ત નામવાળો પક્ષાભાસ છે. ૪૬.

સ્યાદ્વાદીને સર્વ વસ્તુમાં નિત્યત્વરૂપ એકાન્ત અથવા અનિત્યત્વરૂપ એકાન્ત ઇષ્ટ નથી તો પણ તે કદાચ સભાક્ષોભાદિથી એમ પણ કહે ત્યારે ઉકત પક્ષાભાસ થાય. એજ પ્રમાણે બૌદ્ધ શબ્દ નિત્ય છે એમ કહે તો પ્રકૃત પક્ષાભાસ થાય. અપ્રસિદ્ધવિશેષણ, અપ્રસિદ્ધવિશેષ્ય, અપ્રસિદ્ધોભય નામના પક્ષાભાસો બીજાઓએ કહ્યા છે તે યોગ્ય નથી. અપ્રસિદ્ધજ વિશેષણ સિદ્ધ કરાય છે, નહિ તો સિદ્ધ સાધ્યતાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી એ ત્રણમાંનો પહેલો પક્ષાભાસ ઘટતો નથી. વિશેષ્યરૂપ ધર્મીની સિદ્ધિનું તો વિકલ્પથી પણ પ્રતિપાદન થાય છે તેથી એની અપ્રસિદ્ધતા કેમ સંભવે ? આમ હોવાથી અપ્રસિદ્ધોભય પક્ષાભાસ પણ ઘટતો નથી એ સિદ્ધ થઈ જાય છે. ન્યાયપ્રવેશસૂત્રકારે ઉક્ત પક્ષાભાસો વર્ણવ્યા છે. જેનું રત્નાકરાવતારિકા ટીકાકારે ઉપર મુજબ ખંડન કર્યું છે.

સ્વર્ગસ્થ પુણ્યાત્મા શ્રીમાન્ મુનિ મહારાજ શ્રી મોહનલાલજી.

રાગ-સોહણી.

અંતર ભરે છે ઉભરા, કયાં આપ, ને કયાં જઇ શમું ?
દેહાભિમાનીને થતા, કયાં આપ, ને કયાં જઈ શમું ?
શુભ ને અબાધિત ધામમાં, શાન્તિ અનુપમ ભોગવો,
સંસાર છોળો મારતા તોફાની દરિયામાં ભમું
—અંતર૦

યમ દમ અને ઉપશમનો ઉપદેશ સાધુ કયાં સુણું ?
દુઃખમુક્તિસાધન એ વિના દુઃખમાંથી કયાંથી વિરમું ?
—અંતર૦

૧.

જીવનભૂમિકા:—શ્રીમાનનો જન્મ બ્રાહ્મણના કુલમાં મારવાડના ગામ ચાંદપોરમાં સંવત ૧૮૮૫ ના ચૈત્ર વદ ૬ ને દિને થયો. પિતાનું નામ બદમલજી હતું અને માતાનું નામ સુંદર હતું. તેમણે યતિ દીક્ષા સંવત્ ૧૯૦૩ માં લીધી. ૨૪ વર્ષ યતિ તરીકે રહી સંવત્ ૧૯૨૭ મા સંવેગી સાધુની દીક્ષા કલકત્તાના દેરાસરમાં લીધી. યતિત્વને પરિત્યજી સાધુત્વ સ્વિકાર્યું. ત્યારપછી કેટલાએક સ્થાનોમાં વિહાર કર્યો. મુંબઇ અનાર્ય દેશ કહેવાતો, તેથી ઘણા લાંબા કાલ સુધી મુંબઈ નગરી પવિત્ર મુનિશ્રીનાં પૂજ્ય પગલાંથી પાવન થવામાં અભાગી રહી; મુંબઇ પ્રજા કેવળ ધનસંચય કરવામાં તત્પર રહેતી તેથી ઉદરંભરીનું નામ અન્યજનોએ પાડયું. આનો પ્રતિકાર કરવાનો સમય પ્રાપ્ત કરવાને તે પ્રયત્નવતી બનતી ગઇ. આ પ્રયત્નો પ્રાંતે પ્રતીફલિત થયા. શ્રીમાન્ મોહનલાલજીનું આવાગમન સંવત્ ૧૯૪૭ માં થયું. અત્યાર સુધી સાધુઓ દક્ષિણમાં દમણ સુધી વિહાર કરી વિરમી જતા. દમણ પછી રહેલો કોટ કોઈ પણ ભેદી શકવાને સમર્થ થયા ન હતા. પરંતુ મુંબઇના સદ્ભાગ્યે શ્રીમાન્ મોહનલાલજી દમણ કોટ ચીરીને એટલે મુંબઈનો માર્ગ ખુલ્લો કરી મોહમયીનો મોહધનતૃષ્ણા નિવારવા પધાર્યા. મુંબઈની ઉત્કંઠ જૈન પ્રજાએ મહારાજશ્રીને વધાવી લીધા અને જિન શાસનની ઉન્નતિનો પ્રસાર ધીમે ધીમે અને દઢપણે થતો ગયો. તે વર્ષ પછી મુંબઇમાં શ્રીમંતે સંવત્ ૧૯૫૪ માં બીજી વખત અને સંવત ૧૯૫૮ માં ત્રીજી વખત પોતાનાં પનોતાં પગલાં કર્યાં. છેલ્લી વખતે તો પોતે કેટલાંક વર્ષ લગોલગ રહ્યા. આ વખતે તેમની વૃદ્ધાવસ્થા હોવાથી શાંતિ અને એકાંત નિવાસની જરૂર હતી. છતાં પોતાનો વાણીરૂપી અમૃતપ્રવાહ સતત ચાલુ હતો, કંઠ પૂર્વ જેવો વેગવાન્ ન્હોતો, છતાં ધ્વનિ એવી ઉઠતી કે દરેક શ્રોતાના મર્મ ભાગમાં પ્હોંચી વળતી. મુંબઇમાં ગાળેલાં વર્ષોમાં તેમણે સમગ્ર જૈન પ્રજાપર અતીવ સ્થાયી ઉપકારો કરેલા છે; સખાવત અને ઉદારતાનો ઝરો વહેવરાવ્યો છે. શ્રીમંતોથી તે રંક સુધી, વિદ્વાનથી તે અનક્ષર સુધી કોઇ પણ તેમના અક્ષરોને, આજ્ઞાને શીરપર ચડાવતા. આજ પ્રકટ રીતે દર્શાવે છે કે તેઓ મહાન્ વીર હોઈ પોતાની અદ્ભુત અસર ઉપજાવી શકયા હતા.

તેમના જીવન કાલનાં છેલ્લાં વર્ષોમાંજ તેમના વીરત્વનું પ્રાકટય થયું હતું. આ છેલ્લાં વર્ષની શરૂઆત તેમનું મુંબઈમાં પહેલું આગમન—એટલે સંવત ૧૯૪૭ છે; સંવત્ ૧૯૪૭ થી તે સંવત ૧૯૬૩ સુધી એટલે ૧૬ વષની વહેંચણી કરીશું તો સ્પષ્ટ જણાશે છે કે તેના ત્રણ યુગો પાડી શકાશે પહેલો મુંબઇ નિવાસ, બીજો અન્ય સ્થલે વિહાર અને ત્રીજો—સુરત નિવાસ. પહેલો અને ત્રીજો મુખ્ય યુગો હતા કારણ કે તે અરસામાં તેઓશ્રી સારૂં અને યશસ્વી કાર્ય બજાવી શકયા છે અને બીજો યુગ તે બે વચ્ચેનો—આંતરિક યુગ હતો. આમાં પણ તેઓશ્રીએ ઠીક કાર્યો કર્યાં છે. મુખ્ય યુગો દરમ્યાન લાખોની સખાવતનો પ્રવાહ ચાલુ કર્યો છે. ઉત્સવ, પ્રતિષ્ઠા, ઉપધાનાદિ ક્રિયા વગેરે અનેક કરી અતિશય પુણ્ય ઉપાર્જન કરી પુણ્યલાભ આપ્યો છે. આંતરિક યુગમાં અમદાવાદ આદિ સ્થલોએ વિહાર

કરી અનેક જિન-શાસન પ્રભાવક વીરોને ઉત્સાહિત કર્યા છે. તે જૈનપુરીની શ્રદ્ધા પણ પોતાનામાં જગાવી છે. સુરતનિવાસથી પોતાના નિઃસીમ ભકતો અને અચલ આજ્ઞાનુસારી લગભગ સર્વ સુરતવાસીઓને બનાવ્યા છે. શ્રીમાનનો એક શબ્દ રાજ્યથી તંત્રિત થએલા ધારા-કાયદા (Law) સમાન હતો સુરતમાં મુંબઇ આવ્યા પછી બીજાજ વર્ષમાં એટલે સં૦ ૧૯૪૮ પહેલીવાર ગયા. બીજીવાર સંવત ૧૯૫૧ માં અને, ત્રીજી વખત સંવત્ ૧૯૫૫ માં ગયા હતા. ત્રીજી વખત તેઓ ત્રણ વર્ષ (સં૦ ૧૯૫૫, ૧૯૫૬, અને ૧૯૫૭ સુધી) રહ્યા. અહીં ભવ્ય દહેરાસરની પ્રતિષ્ઠા, ઓચ્છવ (ઉત્સવ) વગેરે પાછળ લાખો રૂપીઆ ખર્ચાયા. ને તે શ્રીમાન્‌શ્રીના સુપસાયને લઇનેજ. ૧૯૫૭ પછી તેઓશ્રીએ મુંબઈ ઘણા વર્ષ સુધી રહેવા વિહાર કર્યો પણ અંતિમ ઇચ્છા એ થઇ હતી કે સુરતમાં મારો અંતકાળ ગાળવો. આયુષ્યની મર્યાદા મપાઈ ગઈ હતી. તેથી પોતાના મૃત્યુ પહેલાં તેઓ ત્યાંજ (ચોથીવાર) વિહાર કરી ગયા; અને ત્યાંજ મૃત્યુ થયું.

આંતરિક યુગ ફક્ત બે વર્ષનો હતો. સુરતથી સંવત્ ૧૯૪૫ માં સંઘ સાથે પાલીતાણા ગયા ત્યાંથી સંવત્ ૧૯ માં અહમદાવાદ (જૈન પુરીમાં) વિહાર કર્યો.

શ્રીમાનના પ્રથમ આગમનથી સાધુઓ માટે મુંબઇ માર્ગ ખુલ્લો થયો એ ઉપર કહ્યું. આથી અત્યાર સુધીમાં અનેક મુનિ મહારાજો આવ્યા. આ સર્વના સુપ્રભાવથી મુંબઇના વિવિધ લતાઓમાં જૈન પુરીનું ચિત્ર ખડું થતું હોય એમ લાગે છે. વિધવિધ વસ્ત્રાલંકારથી સજ્જ થઈ પ્રમદાઓ મદ તજી, પુરૂષો પ્રમાદ તજી, તરૂણ કુમારો ઉચ્છૃંખલતાનો ત્યાગ કરી અને કુમારીકાઓ બાલિશભાવ છોડી એકજ સમયે ગુરૂ મહારાજશ્રીની ઉપદેશ વાણી શ્રદ્ધાપૂર્વક શ્રવણ કરવા સમુદાયમાં એકઠા જોઇએ ત્યારે કોના હૃદયમાં આલ્હાદ પ્રાપ્ત અને વ્યાપ્ત ન થાય ! આતે જન સમાજની શ્રદ્ધાનું કે મુનિ મહારાજના આકર્ષણનું ફલ ? જે માનો તે, પરંતુ એતો નિશ્ચિત છે કે અપૂર્વ ચિત્ર દષ્ટિગોચર થતું અને તે નયનમનોહર અને હૃદયસંતોષક હોવાથી આનંદ પ્રાપ્ત કરાવતું.

વિશેષ શ્રીમાનના છેલ્લાં વર્ષો દરમ્યાન જૈનોના વર્તમાન ઇતિહાસ પર બીજી અનેક પ્રબલ સુધારણાની અસર થઇ. જૈન પત્રની ઉત્પત્તિ રા. ભગુભાઈના હસ્તથી થઇ, જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ દેવી પ્રગટ પામી પોતાના અનેક પૂજારી એટલે ઉપાસક પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ થઇ; અર્વાચીન વર્તમાન પત્રોએ પણ જૈન વિચાર, સાહિત્ય, અને સમુદાય ચર્ચાનાં તત્વો આમેજ કરી નવુંજ શુભ વાતાવરણ ઉપજાવ્યું; વિચાર વધ્યા, વિચારાનુસાર કૃતિઓ ફ્લીત થઈ તેથી અનેક જૈન સંસ્થાઓ જેવી કે પુસ્તકાલયો, કન્યાશાળા, જૈન શાળા, વાંચનાલયો, ઔષધાલયો, હાઇસ્કુલ વગેરે જન્મ પામી. આથી જૈન સમુદાય પર શુભ સંસ્કારી રેખાઓ અંકીત થઈ. આ સંસ્કાર અને સંયોગ સાથે શ્રીમન્ શ્રીનો ઉપદેશ, તેમના ભાવો અને પ્રયત્નોનાં ફલ મલે તો પછી શું પૂછવાનું ! સુવર્ણ અને સુગન્ધ સાથે.

સ્વર્ગસ્થ શ્રી મુનિ મહારાજ મોહનલાલજીનું સમગ્ર જીવનવૃત્તાંત હું આપવાનું ઉચિત ધારતો નથી. કારણ કે તે વૃત્તાંત વધારે પરિચિત વિદ્વાનને હસ્તેથી લખાશે એમ મનોવાંછના છે. ઉક્ત મુનિશ્રીના જીવનમાંથી ઘણું ઘણું મળે છે તે ક્રમે ક્રમે યથાશક્તિ તપાસીશું.

આવા પ્રતાપી વીર, સંમાનનીય સદ્દગુરૂના પુણ્યપીયુષભરિત આત્માની કાલવશતા સુરતમાં-નિઃસીમભક્ત સુરતવાસીઓમાં સંવત્ ૧૯૬૩ ના ચૈત્ર વદિ દ્વયોદશીને દિને ૭૮ વર્ષની વયે થઈ. આથી સમગ્ર જૈનપ્રજા ખેદ-પૂર્ણ છે.

શ્રીમાનનો મુનિ શિષ્ય વર્ગ મ્હોટો છે, તેમના શિષ્યો ૩૫ અને ગુરૂણીજી ૬૫ છે. બાકી તેમના ગૃહસ્થાશ્રમી ભકતો અનેક છે.

મુખમુદ્રા—શ્રીમાનની મુખમુદ્રા શાંતિજન્ય તેજથી જળહળીત અને દેદીપ્યમાન હતી. આકૃતિ ભવ્ય, નયન મનોહર, અને સાથે ક્ષયોપશમથી સુચિન્હિત હોવાથી દૃષ્ટા કે શ્રોતા ઉપર અપૂર્વ ભાવ

અને છાપ પાડતી હતી. હું તેમનાં દર્શન કરવાને ભાગ્યશાળી થયો છું. એક વખત મેં તેમને જોયા ત્યારે અપૂર્વ ભાવના હૃદયમાં પ્રગટ થઈ હતી અને સાથે ' કલાપી 'ની નીચેની કડીઓ સ્મરણમાં આવી હતી.

" આ ત્યાગીનાં નયન ફરીથી જોઈ લે એકવાર
શું તેમાં ના સતત્ વહતી પ્રેમની એક ધાર ?
હા ! તૈયારી સહુ અરપવા ત્યાગમાં એ નથી શું ?
બીજાનાં કેં દુઃખથી ગળી એ નેત્ર જાશે નહીં શું ?"

આ પ્રમાણે આપણે વીચિ કે વીચિસમૂહથી અબાધિત અબ્ધિના બાહ્યભાવમાં અપૂર્વ ગંભીરતા પ્રકટપણે થએલી જોઈ.

૨.

ગુણપ્રદેશઃ—ઉપરોક્ત ગંભીરતામાં સંસારી શ્રોતાજનોનાં કલહ, વૈર, લોભ વગેરે અશુભવૃત્તિ અને પરિણામો ડૂબી જતાં જોઈશું અને તે માટે ગુણપ્રદેશના વિસ્તારમાં જરા ચંચુપાત કરીશું તો હંસ જેમ ચંચુથી શુદ્ધ મોતી ચરે છે તેમ શુદ્ધ મોતીજ પ્રાપ્ત કરીશું.

શ્રીમાનનું વિચારગાંભીર્ય પળેપળે પ્રકટ હતું; વચન વિચારાનુસાર હતાં; વિશેષ વચનમાં તામસ ગુણ કદીપણ અપ્રકટપણે પણ બહાર ન આવતો, તેમ શ્રીમન્ વાક્ચતુર હોઇ સામાને લોભાવી પોતાના પક્ષમાં સહેલાઈથી લઈ શકતા. તદનુસાર વિચાર પણ તામસ ગુણથી નિરાળાંજ પ્રતીત થાય છે. તેમ વચનાનુસાર તેમની કૃતિ (ચારિત્ર્ય–આચાર) હતી.

આચારમાં સંયમ, દમ, અને શમમાં પ્રવૃત હતા. આપણા સાધુના આચાર અતિશય કઠિન, અને શરીરની પૂર્ણ કસોટી કરાવનાર છે. આત્મનિગ્રહ વગર ઇન્દ્રિયદમન નથી, ઇન્દ્રિયદમન વગર શાન્તિ નથી. ચિત્તના રોધથી થયેલી શાન્તિ પાસે મનના પછાડા બીલકુલ કાર્યસાધક નથી. મનની સંપૂર્ણ જીત કરનાર મહાત્મા કહેવાય છે. આવી રીતે મોક્ષ સાધનત્રયમાંનું એક સાધન સમ્યગ્આચાર ઉક્ત મહાત્મામાં મૂર્તિમાન્ થયું.

હવે જ્ઞાન વિષયે વદતાં કહેવું પડશે કે જ્ઞાન પ્રદેશ મર્યાદિત હતો, જ્ઞાનમાં એક્કા–સર્ત્ર પ્રવીણ કહી શકાય નહિ, છતાં મર્યાદિત જ્ઞાન એવું ઓપતું હતું કે તે કેટલાક પ્રસંગોપર પ્રબલ પ્રકાશ પાડયા વગર રહેતું નહીં. શ્રીમાનને વાંચનપર બહુજ પ્રેમ હતો; અવકાશ સમયે પુસ્તક વાંચનમાં મગ્ન માલૂમ પડતા અને તેથી પુસ્તકોનો ભંડાર પુષ્કળ રાખતા.

દર્શનમાં આસ્તિકયતા, નિર્વેદ, અનુકંપા આદિનો હૃદયમાં વાસ રાખી તેમણે અનેકને જૈન ધર્મમાં શ્રદ્ધાવંત કર્યા છે; અન્ય દર્શનીઓને પણ જૈન ધર્મના અભિવંદનીય આચાર નિયમોનું પાલન કરાવ્યું છે. વ્રતાદિ લેવરાવ્યાં છે. જિન શાસનનો ઉદ્યોત થાય તેમ કરવામાં કશી ખામી રાખી નથી. જિન મંદિરોની પ્રતિષ્ઠા કરી અનેક ઉત્સવાદિમાં સહાયભૂત બલ્કે નિમિત્તભૂત થયા છે. અબુઝ–અજ્ઞાનીનાં નયન પડળ જ્ઞાનાંજન શલાકાથી દૂર કર્યાં છે. શેહેરવાસી જૈનો કે જે બહુધા વ્યવસાયી અને વેપારી વર્ગ છે તેમને ભક્તિ માર્ગનો ઉત્તમ પરિચય કરાવી આવશ્યક ક્રિયાઓ કરવામાં મશગૂલ કર્યા છે. વિશેષ અને મહાન્ ઉપયોગી કાર્યો કરવામાં ધન એ મુખ્ય સાધન છે તેથી ધનવાન્ જનોને ઉપદેશ આપી તે કાર્યો તરફ તેમની પ્રબળ પ્રેરણા કરી છે તેથી તેઓ અનેક સખાવતના કારણભૂત થયા છે. તેવાં ધર્મકાર્યોની નોંધ લઈશું તો અપ્રાસંગિક નહિ ગણાય.

અ-મુંબઈમાં બાબુ પનાલાલ પુનમચંદનાં ખાતાંઓ જૈન હાઇ સ્કુલ અને જૈન ડિસ્પેન્સરી આ કાર્યમાં આવી ગયાં છે.

આ–મુંબઇમાં શેઠ ભાઇચંદભાઇએ લાલબાગમાં ધર્મશાળા કરાવવાનું શરૂ કર્યું છે જે હજી ચાલુ છે.

ઇ–મુંબઈમાં માંગરોલ જૈન કન્યાશાળા.

ઈ-મુંબઇમાં શેઠ ધરમચંદ ઉદયચંદ હસ્તક ચાલતું જીર્ણોદ્ધાર ફંડ.

ઉ–શેઠ નગીનચંદ કપુરચંદ હસ્તક ચાલતું જીવદયા ફંડ.

ઊ અમદાવાદમાં–શ્રી મોહનલાલજી જૈનલાયબ્રેરી.

એ-પાલીતાણામાં-શ્રી મોહનલાલજી જૈન પાઠશાળા.

ઐ-પાલીતાણામાં-શ્રી મોહનલાલજી જૈનલાયબ્રેરી.

ઓ-સુરતમાં રા૦ સા૦ હીરાચંદ મોતીચંદ જૈન ઉદ્યોગશાળા ઉઘાડવાની છે.

વગેરે વગેરે.

આ સિવાય બીજી કેટલીક સખાવતો, કેટલાંક ધર્મ કાર્યો તેમના જીવન પર્યંત અને જીવન બાદ થયાં છે. સુરતમાં સમેત શીખરપર કોટ બાંધવાને રા. બા૦ નગીનચંદ ઝવેરચંદે એક લાખની સખાવત કરી છે.

આવી અનેક સખાવતો જેના ઉપદેશથી થાય તે કેવા મહાત્મા હોવા જોઈએ તેનો ખ્યાલ થશે.

આ મહાત્મા વળી જૈન સંઘકાર્યમાં અપૂર્વ ઉત્સાહ લેતા. સંઘની વિવિધ પ્રવૃતિઓનું પૂર્ણ નિરીક્ષણ કરી વિચારપૂર્વક સલાહ આપતા તે સર્વને પસંદ પડતી અને સમાધાન આપોઆપ થઇ જતું.

આવા પુણ્યાત્માનો સ્વર્ગવાસ થતાં તેની ખબર ચોમેર પથરાઇ. મુંબઈમાં ખબર પડતાં બજારો, મોતીના કાંટા, માર્કીટો વગેરે બંધ થઈ હતી ગરીબોને જમણ આપવામાં આવ્યું હતું, અને મુંબઇ સીવાય અન્ય સ્થળે પણ ઘણાં ધર્મ કાર્યો થયાં હતાં.

૩.

અનુકરણીય ચરિત્રપરથી બોધ—

(૧) તેમના અવિરલગુણોની સ્મૃતિ હૃદયમાં ચિરસ્થાયી રાખી નિરંતર તે ગુણો ધ્યાવવા જોઇએ. તેથી ઉજ્વલતાનો આવિર્ભાવ થતાં ઉજ્વલતાનું પ્રકટી કરણ થશે. દરેક જન-વ્યક્તિ દોષહીન નથી. સંસાર અત્યંત દોષથી પૂર્ણ છે, તેમાં ષટ્કષાયાદિ મહારિપુઓ ચક્રવર્તિના જેવું સામ્રજ્ય ભોગવે છે; અને અશુભ કાર્યોમાં પણ હમેશ પ્રવૃતિ થતી જોવામાં આવે છે તો તે સંસારમાં રચીપચી રહેનાર સંસારીઓમાં એવું ઘણે-થોડે અંશે હોય તે સ્વાભાવિક છે. સર્વ, ગુણોમાં સમાન નથી. એક એકથી ચડે છે યા ઉતરે છે. ત્યારે દરેક મનુષ્યે ઉત્તરોત્તર પદ પ્રાપ્ત કરવાને કરવું જોઈતું આલંબન પોતાથી ઉત્તમ પ્રકારનું હોવું જોઇએ. સ્વમાન ભૂલી જવું જોઇએ. જેમ દુઃખી મનુષ્યો દુઃખને માની, દુઃખનુંજ હમેશાં ધ્યાન કરી અત્યંત દુઃખમાં પોતને હાથેજ સપડાયાં રહે છે પણ જો તેઓ '**दुःखे दुःखाधिकं पश्य**' એ સૂત્રાન્વયે ચાલે તો તુર્તજ મનનું સમાધાન થાય છે, પોતાનું દુઃખ હળવું થાય છે, તેથી દુઃખાભાસ દૂર થતાં મનમાં આનંદ વૃત્તિ આવે છે એટલે સુખનાં કિરણો સ્વતઃ ફૂટે છે. તેમ પોતે ગુણવાન્ છે એવું મનમાં રાખવાથી પોતે શીખી શકતો નથી પરંતુ માનને લઈ, પોતાનામાં રહેલું છે તે પણ ધીમે ધીમે નષ્ટ થતું જાય છે. શ્રીમાન્ મુનિશ્રી મોહનલાલજીમાં અનુકરણીય, ઉત્કૃષ્ટ, અને ઉજ્વલ ગુણો જાજ્વલ્યમાન હતા. દેહાભિમાન ત્યજી તપશ્ચર્યાથી તેમણે શરીર કૃશ કર્યું હતું પરંતુ શરીર અને મુખની કાન્તિ આછી ત્વચામાંથી મનોવેધક રીતે પ્રકાશતી દષ્ટિગોચર થયા વગર રહેતી નહિ.

(૨) ઉપદેશની અસર કેવી હતી તે ઉપર આપણે વર્ણવી ગયા છીએ. ભક્તિ અને ભાવ જૈન પ્રજામાં પ્રગટાવ્યાં, સખાવત ઝરાનું વહન કરાવ્યું અને જૈન શાસનની પ્રભાવના કરાવી વિખ્યાતિ મેળવી. આવા ઉપદેશકોની જરૂર છે અને આવા ઉપદેશકોને પૂર્ણ માન, આદરભાવ, અને પ્રેમ અર્પવાની જરૂર છે. વિનયથી ઉપદેશ લેવાનું કહ્યું છે. આમ થતાં અનેક પુણ્યનું ઉપાર્જન કરીશું અને સાથે અનેક કર્મનો ક્ષય કરવાનું પણ સાધી શકીશું વર્તમાન સાધુઓએ શ્રીમાનનો દાખલો ઉપદેશક્રિયામાં લેવા યોગ્ય છે.

(૩) કર્તવ્ય—આવા પુણ્યવાન્ પુરૂષનો ઉપકાર વિસ્મરણીય નથી. આપણે મુંબઇ-સુરત-અમદાવાદ વાસીઓ વગેરે જે કોઇ તેમના સમાગમમાં આવ્યા હોય યા તેમના કાર્યનું ફલ ભોગવતા હોય તે સૌ તેમના ઋણમાં દબાયલા છીએ. આ ઋણમાંથી કિંચિદંશે પણ મુક્ત થવાને ઉમંગ ભેર થઇ પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. A country does not know its great men એટલે દરેક દેશ પોતાના મહાન્ નરોને જાણતો નથી એ કહેતી અનુસાર ન થવું જોઇએ. દેશના મહાન નરોમાં કેટલાક પ્રચ્છન્ન

છે, કેટલાક પ્રકટ ભાવે છે. જે પ્રકટ આપણે દષ્ટિથી જોઇએ છીએ, જેની મહત્તા સિદ્ધ થઇ ચૂકી છે તેમના પ્રતિનાં કર્તવ્યો આપણે શા માટે ભૂલી જવાં જોઇએ ? તેમ થશે તો 'નગુણા' એ પદને શબ્દશઃ યોગ્ય થશું. ઉક્ત ઋણમાંથી મુક્ત થવાના માર્ગો અનેક છે, અનેક પ્રકારે રહેશે. ને કરીએ તેટલું ઓછું એ વાકયની શ્રીમંત શેઠીઆઓએ અગત્યતા સ્વીકારી અક્ષરશત્રુઓને જ્ઞાન અર્પવું જોઇએ. અને જૈન પ્રજામાંના અકિંચન અને અનાથોને સહાય આપવી જોઇએ. 'ફુલ નહિ તો ફુલની પાંખડી' એમ ધારી દરેકે યથાશક્તિ કંઇ કરવું. જોઈએ. 'ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય' એ અનુસાર સર્વે એકત્ર થઇ ચિરકાલ સુધી નભી શકે તેવી સંસ્થા અગર સંસ્થાઓ સુવ્યવસ્થાપૂર્વક કાઢવી જોઈએ. આ સંસ્થાઓનું સૂચન સૌ યથામતિ નીચે પ્રમાણે કરશે. જૈન અનાથાલય, જૈન બાલ રક્ષક વિદ્યાલય, જૈન પુસ્તકાલય, જૈન આરોગ્યભુવન (Sanitarium) વગેરે સંસ્થાઓ સ્થાપનીય છે. પરંતુ મારા અધીન મત પ્રમાણે તો ઉત્તમ માર્ગ સ્વર્ગસ્થ મહાત્માનું નામ ચિરસ્થાયી રહે તેવું એક જબરૂં વિશાળ જ્ઞાનાલય એટલે પુસ્તકાલય કરવું. આ પુસ્તકાલયમાં જૂના અપ્રકટ સર્વજૈનસાહિત્ય ગ્રંથોનો સંગ્રહ કરવો. એક ઉત્તમ પુસ્તક બીજે મળે અને અહીં ન મળે એમ ન થતાં આથી બીજે ન મળે અને અહીં મળે એમ થવું જોઇએ. સાધુઓ અને શ્રાવકોને પુસ્તક મેળવતાં પડતી અનેક મુશ્કેલીઓ દૂર થશે, જ્ઞાન માર્ગ સ્હેલો થશે અને અજ્ઞાન રૂપી અંધકાર દૂર જશે. વર્તમાન યુગમાં સુશિક્ષિત જૈનોની સંખ્યા ધીમે ધીમે સુભાગ્યે વધતી જાય છે. પરંતુ અફસોસ એ છે કે બલ્કે આપણા દોષથી એમ થાય છે કે તેઓએ જ્યારે ઈંગ્લિશ વિદ્યામાં ઉત્તમ ડિપ્લોમા મેળવ્યાં હશે તો પણ જૈન ધર્મનું જ્ઞાન યથાસ્થિત હોતું નથી. કારણ જોઇશું તો ડિપ્લોમા મેળવી વ્યવસાયમાં પડે છે, આ વ્યવસાયમાં કટકે કટકે થોડો થોડો અવકાશ મળતો જાય છે, અને તે અવકાશમાં પુસ્તકોની સહાયતા વગર ધર્મજ્ઞાન કયાંથી પ્રાપ્ત થઇ શકે ? ગુરૂશ્રી પાસે જતાં સમજતાં કેટલોક વખત જોઇએ. વળી આથી જડવાદનો પ્રસાર થતો મૂળથી અટકશે. જડવાદ એ ભયકંર શસ્ત્ર છે તો તેની ઉપેક્ષા કરવી જોઇતી નથી. આ મારો મત છે તે જણાવી સૌને યથામતિ વિચારવાનું સોંપું છું. કારણ કે **मुंडे मुंडे मति र्भिन्ना.**

આ વિષયે આટલું કહી શ્રી 'કલાપી'નું કથન વિચારવા વિનંતિ કરૂં છું.

"રે સંસારી ! નિમિષભર તું ફેંકજે દષ્ટિ આંહીં,
આ દૃષ્ટિનું અનુકરણ કૈં રાખ સંસાર માંહીં;
ભોળા ! ત્હારી ધડમથલમાં શાન્ત થા શાન્ત થા કૈં,
સ્થિતિની તું ઉપર ચડી જો ત્યાગની દષ્ટિ આંહીં."

૪

સંક્ષિપ્ત અવલોકન–શ્રીમાન્ મોહનલાલના નામની માહિતી ન ધરાવનાર જૈન શ્વેતાંબર ભાગ્યેજ કોઈ નીકળશે. તે મહાત્માને ગત થયાં હજુ ત્રણ માસ પૂરા નથી થયા, તેથી તેમની સ્મૃતિ કાયમ રહે તેમાં આશ્ચર્ય નથી પરંતુ કહેવું પડશે કે કેટલાંક વર્ષો વીતી જશે તોપણ તેમની વિમલ કીર્તિ સ્મૃતિહારક કાલના સપાટામાંથી અબાધિત અચલ રહેશે. ગત મહાત્માઓના ચરિત્ર અને ગુણોપર કેટલાક કથાકાર કથા કરશે, પુરાણિક પુરાણો લખશે, કવિ કાવ્ય રચશે, સ્ત્રીઓ ગાણાં ગાશે અને ચિતારા તેમનું ચિત્ર કાઢશે તથા પટપર રંગશે. આબાલવૃદ્ધ જૈન સ્ત્રીપુરૂષ તેમની વાર્તા પ્રેમપૂર્વક એકમેકને કહેશે.

આ પુણ્યપુરૂષનું મંગલ ચરિત્ર બોધપ્રદ છે પણ તેનું જેટલું ગૌરવ કરવું જોઇએ તેટલું કરવાનું છે, અને તે ચરિત્રપરથી મળતો બોધ લેવાનો છે.

આમની દષ્ટિપર અહંકારનું પડલ આવ્યું ન હતું, અંતઃકરણ કઠણ બન્યું નહોતું. આવું સદય અંતઃકરણ ઉત્તમ, મધ્યમ વા કનિષ્ઠ એટલે કોઈ પણ સ્થિતિમાંના લોકપર નૈસર્ગિક તેજ પાડયા વગર કદી રહેતું નથી.

આપણા આચાર્યો–સંતો અને પાશ્ચિમાત્ય સંતોમાં અંતર છે તે દર્શાવીએ. આપણા સંતો જિન ભક્તિમાં સંપૂર્ણ રહી અન્યને તેમ રાખી જિનશાસનનો ઉદ્યોત કરવા અહિંસા ધર્મને હૃદયમાં વજ્ર-

ક્ષેપ સમાન સ્થાપી ઉપદેશપીયૂષનું પાન કરાવે છે. આપણા પૂર્વાચાર્યો તત્વજ્ઞાન, ન્યાય આદિ અદ્ભૂત ગ્રંથો રચી પરમબોધદાતા થઈ મંગલ અને પરભવ અર્થે કલ્યાણકારી નીવડયા છે પરંતુ તે સર્વ જિન-પ્રવચન વાણીને સંગત, એકમત રહીનેજ. આપણી સંતમાલિકામાં પાશ્ચિમાત્ય સંતોમાં દૃષ્ટિગોચર થતું વિલક્ષણ વૈચિત્ર્ય નથી. પાશ્ચિમાત્ય દેશના ઉદારધી મહાન્ સંતોએ આત્મા સમર્પણ કરી સ્વજનોનાં તેમજ ઇતર લોકોનાં દુઃખ વિદારવા માટે અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કર્યા છે.

તુરંગમાંના કેદીઓની સ્થિતિ સુધારનાર, મહારોગગ્રસ્ત લોકોમાં વસી આશ્વાસન આપી ઔષધ આપનાર અને તેથી કદાચ પોતે પણ મહારોગી થનાર, પોપમહારાજાના ઢોંગનું પરિસ્ફોટન કરનાર, સમરભૂમિપર જઇ જખમી સૈનિકોની સુશ્રૂષા કરનાર અનાથ અર્ભકોને સહાય મેળવી આપનાર, આવા અનેક પ્રકારના સંતોની માલિકા પશ્ચિમમાં બનાવી શકીશું. આપણા સાધુઓએ સંસાર કે વ્યવહારમાં કંઈપણ અંશે પડવાનું નથી તેથી તેઓ ઉપદેશ ભક્તિ, જ્ઞાન, અને સદાચારનો બોધ આપી હૃદયમાં સન્નિષ્ઠા, અને ધર્મ ધારી એકજ ચીલે ચાલ્યા જાય છે. વળી પાશ્ચિમાત્ય સંતોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ઐહિક છે, જ્યારે આપણા સંતોનો ઉદ્દેશ પારગામી પારલૌકિક છે કારણ કે પશ્ચિમ પ્રવૃત્તિમય છે, પૂર્વ નિવૃત્તિમય છે. પ્રવૃત્તિમાં રહી ઐહિક કલ્યાણ શોધવું તેના કરતાં નિવૃત્તિમાં રહી બીજાઓને પણ નિવૃત્તિ શીખવી અને નિવૃત્તિમય બનાવી પારલૌકિક પરમકલ્યાણ શોધવું એ કોટયવધિ ઉચ્ચતર છે.

૫

મનોવાંછા-આપણે સૌ એક હૃદયથી એવું ઇચ્છી વિરમીશું કે ઉક્ત મહાત્માની અમૃતકણિકા (આત્મા) અક્ષયધામમાં વાસ કરી શાન્તિ સર્વકાળ ભોગવો.

સ્મારક-તેની સાથે સૌ સાહિત્યપ્રેમી અંતઃકરણો ઇચ્છશે કે ઉક્ત મહાત્માના સ્મરણાર્થે વિશાલ જૈનસાહિત્ય ગ્રંથાલય સ્થાપવા તેમના અનુયાયી અને પ્રશંસકો બલ્કે સૌ જૈનો શ્રદ્ધાવાન્ પ્રયત્નવાન્ અને કાર્યવાહી બનો કે જેથી એટલું તો સ્મરણમાં રહે કે

"But it is in all tender hearts
That this good sage, who was all feeling,
Has raised the eternal monument of his soul."

મુંબઇ
આષાઢ શુદિ દ્વિતીયા
સંવત્ ૧૯૬૩.
જૈન પતાકા ફે. માર્ચ ૧૯૦૮

મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઇ બી. એ.

શ્રી ઓસવાલ ઉત્પત્તિ–પત્ર.

(લે॰ **બાબુ શ્રી પૂરણચંદ નાહર** M. A. B. L.)

અપને પ્રાચીન આચાર્ય ઔર વિદ્વાન લોગ યદ્યપિ બહુતસે ઐતિહાસિક રચનાદિ ઔર નાના પ્રકારકે સાહિત્યકા પૂરા ભંડાર રખ ગયે હૈં । પરંતુ વે અપને ઉપદેશ દ્વારા અન્યમતિયોં કો જૈની બનાનેકા કોઈ વિશેષ ઇતિહાસ નહી છોડ ગયે હૈં । કુલભાટ ઔર ચારણોંકે પાસ જો વિવરણ મિલતે હૈં વે અધિકતયા કલ્પિત ઔર અત્યુક્તિપૂર્ણ હોતે હૈં ! ઇસિ હેતુ ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિસે ઉનકા સ્થાન ઉચ્ચ નહીં હૈ । શ્રી વીર પરમાત્માકે નિર્વાણકે પશ્ચાત્ ભી બહુતસે રાજા–મહારાજાદિ ઉચ્ચ કોટીકે મનુષ્યોંકી જૈન ધર્મ પર અપૂર્વ શ્રદ્ધાકા ઉલ્લેખ મિલતા હૈ ઔર ઇન લોગોંકે સમય ૨ પર અપના પૈત્રિક ધર્મકો ત્યાગ જૈન ધર્મ અઙ્ગીકાર કરનેકા દ્રષ્ટાંત જૈન ગ્રંથોં મેં બહુધા દ્રષ્ટિ-

ગોચર હોતે હૈં । રાજપૂત ક્ષત્રિયોંસે જૈનધર્મકી દીક્ષા ગ્રહણ કરકે એક સમયમેં હી કઈ રાજપૂત વંશકે લોગને અહિંસા ધર્મકો સર્વોચ્ચ ધર્મ માનકર એક નવીન સમાજકી સ્થાપના કીથી પરન્તુ ખેદ હૈ કિ ઇસ ઘટનાકા કોઈ ભી પ્રામાણિક ઇતિહાસ ઉપલબ્ધ નહીં હૈ । પશ્ચાત્ ઇસી પ્રકાર વૈદિક ધર્મ માનનેવાલે બહુતસે ઉચ્ચવર્ણકે લોગ જૈનાચાર્યોં દ્વારા પ્રતિબોધિત હોતે હુએ સમય ૨ પર જૈનધર્મ સ્વીકાર કરકે સમાજમેં મિલતે ગયે । હર્ષકા વિષય હૈ કિ ઉક્ત સમાજકા ગૌરવ અદ્યાવધિ જૈન સમાજમેં પ્રધાનરુપસે માના જાતા હૈ ।

ઓસવાલ જ્ઞાતિકી ઉત્પત્તિકે વિષયમેં કઇ પુસ્તક ઔર લેખ આદિ પ્રકાશિત હુએ હૈં જિનકા સારાંશ યહ જ્ઞાત હોતા હૈ કિ-શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનકી છટ્ઠી પાટમેં શ્રી રત્નપ્રભસૂરિજી હુએથે । ઉન્હોને વિ. સં૦ ૨૨૨ મેં ઓસીયા (ઉપકેશ) નગરકે રાજા ઉપલદેવ જોકિ પેંવાર રાજપૂત જાતિકે થે ઉનકો સહ કુટુંબ ઔર સમસ્ત નગરવાસી રાજપૂતોંકે સાથ જૈન બનાને પર વેહી ઓસવાલ સંજ્ઞાસે ખ્યાત હુએ । ઇસ ઘટના કે પશ્ચાત્ ભી ઇસી પ્રકાર રાજપૂત આદિ કૌમ જૈનાચાર્યોં કે ઉપદેશસે જૈનધર્મ મેં દીક્ષિત હોતી ગઇ ઔર ઉન લોગોંકો ઉસ સમય અબાધાસે સમાજમેં સ્થાન મિલતા ગયા । વીર નિર્વાણકે ૭૦ વર્ષ મેં ઓસવાલ સમાજકી સૃષ્ટિકી કિંવદંતિ અસંભવસી પ્રતીત હોતી હૈ । ઔર શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનકે છટ્ઠે પાટકે શ્રી રત્નપ્રભસૂરિ દ્વારા ઓસવંશકી સ્થાપના કી કથા ભી વિશ્વસનીય નહીં હૈં । ઐસી દશામેં ઓસવાલ સમાજકી ઉત્પત્તિકા ઇતિહાસ અપૂર્ણસાહી હૈ ઔર ઇસ વિષયમેં ખોજકી આવસ્યકતા હૈ । મેરે સંગ્રહ મેં ઓસવાલ જાતિકી ઉત્પત્તિ કે વિષયમેં એક પ્રાચીન કવિત્તકા અપુર્ણ પત્ર હૈ જો યહાં પ્રકાશિત કિયા જાતા હૈ । યદિ કિસી પાઠકકે સાથ ઇસ કવિત્તકા પૂરા પાઠ હો તો આશા હૈ કિ વે મહાશય ઉસે પ્રગટ કરેં । સંભવ હૈ કિ ઉક્ત અંશકા શેષ ભાગ મિલનેસે ઓસવાલ સમાજકે ઇતિહાસમેં ઔર ભી પ્રકાશ પડેગા ।

[દૂહા]

શ્રી સરસતી દેજ્યો મુદા, આસૈ બહુત વિસાલ ।
નાસૈ સબ સંકટ પરો ઉતપતિ કહું ઉસવાલ ॥૧॥
દેસ કિસૈ કિણ નગરમૈં, બાત હુઈ છૈ એહ ।
સુગુરૂ ધરમ સિપાવીયો, કહિસ્યું અબ સસનેહ ॥૨॥

(છંદ)

પુર સુંદર ધામ વસૈ સકલં કિરન્યાવત પાવસ હોય ભલં ।
ચઊટા ચઉરાસિ વિણજજ પરૈ પગ મેલય જોય સુગ્યાનઃ ધરૈ ॥૧॥
ભિનમાલ કરૈ નિત રાજષરં ભલ ભીમ નરેંદઉ પંતિ વરં ।
પટરાંણી કે દોય સુતન્ન ભરં સુરસુંદર ઉપલ મત્ત ધરં ॥૨॥
અલકા નગરી જિહ રીત ષરી અઢવીસ વવાકરી સોભ ધરી ।
તસ નારી વસૈ બહુ સુખ કરી દુઃખ જાવન પાસૈ સુદૂર ટરી ॥૩॥
ત્રિય સુંદર ઓપય ફૂલ કલી કનઆ મયસુ ઉતરી વીજલી ।
મુગતાચર જેમ ચલૈ પધરં બહુ રૂપ ભલો મનુકામ હરં ॥ ૪ ॥
સુરસુંદર જેઠ સહોદર છૈ લઘુ ઊપલ રાવ જોધાર અછૈ ।
સુરસુંદર લોકમૈં ભીમ ગયા પધરા ભિનમાલકો રાજ વડો જુ કરા ॥૫॥
પુનઃ દોય સહોદર મિત્ર ભલા, સમ રુપ મયંક સુધાર કલા ।
નલરાજ મનમથ રુપ જિસા, મહિરાંણ અથગ્ગ સોભાય ઇસા ॥૬॥
કિરણાલ તપૈ પુન ભાગ ભલં, અરિ દૂર ભજૈ ઇકિ આપ બલં ।
નગરાજ ઉદાર દીપંતિ ષરા, કિલ છાત પઁવાર મુગટ ષરા ॥૭॥

(દૂહા)

દ્રંગમાંહિ મંત્રી તણા બેટા દોય સરુપ ।
વડો દુરગ માંહિ રહૈ રુપિયા કોડ અનૂપ ॥૧॥
સહર માંહિ છોટો વસૈ લાષ ઘાટ છૈ કોડ ।
વડૈ ભ્રાતનૈ ઇમ કહૈ કરુ કોડરી જોડ ॥૨॥

એક લાષ દેવૈ પરા દુરગ વસું હું આય।
વલતી ભોજાઇ કહે વચન ખુરો ચિત લાય ॥૩॥
દેવરજી સુણજ્યો તુમ્હે કિસો કોટ છે સૂન।
થા વિણ આયાં હી સરે રાષો થે અબ મૂન ॥૪॥
વડઊ ધરણ વષાણીયે છોટો ઊહડ જાંણ।
ઉડીયો વચન સુણી કરી, લઘુ બંધવ હરિ રાંણ ॥૫॥
કોપ અંગ તિણ વેલ ઘણ કહ્યો વસાઉ દ્રંગ।
એમ કહી આયો સહર, બહુલો પોરસ અંગ ॥૬॥
ઉપલનૈ પાસૈ જઇ વદૈ પાછલી વાત।
ભોજાઈ મોસો દીયો સુવાલો મુઝ તાત ॥૭॥

India and Religious Suicide.

Reflections on Martyrdom of Jatindas.

(By G. K. N.)

The death of the young Bengali Jatindas, by the grim resolve of starvation, has aroused considerable interest abroad. He is believed in some quarters to have imitated the Irish patriot Mc Swiney. It is, however, a common place of the history of Indian religions that such extreme steps to gain a spiritual object nor religious beatitude are not novel or have been unknown in this land of ours, where far more pains are taken for a guarantee of happiness in the next world than here below.

All the great indigenous religions of India recognise the stoic end put to one's natural life. We in India are familiar with religious suicide as occasionally committed by devout Hindus. Under a vow to some deity they take poison, drown themselves, burn themselves, throw themselves down a precipice or die by slow starvation. In Brahmanism, Manu appears to countenance, at any rate, voluntary death as appropriate consummation of an anchorite's career, though other Shastric texts would seem not to sanction it.

Buddhist Teachings.

The intention behind the genuine Buddhist texts, which I hope to examine on another occasion is much less clear. As Vallee Poussin shows, the precepts recommending and also prohibiting suicide are strewn over the "Pitakas." The Buddha himself prohibits such suicide on one occasion. On the other hand, selfsacrifice in honour of the Buddha is highly commended in the Bodhisattwa or a being who is qualifying for Buddhahood. One of the Buddhist sacred books, the "Parajika" denounces it. Suicide is regarded as a desperate effort of disgust and desire, both of which should be avoided by a follower of the Buddha. On the other hand,

we have canonical examples of Buddhist saints who committed self-murder and who have been held up as ideals to the fraternity–Siha, Sappadasa, Vakkali and Godhika. Hence I should not be surprised if there is wide divergence of views in the Burmese monasteries over the self-starvation of the Pongyi Wizaya and others. At any rate, suicide to promote political ends is not in keeping with the accepted tenets of the Buddha.

The Jain Attitude.

But if the attitude of Brahmanism and Buddhism towards self-slaughter in the name of religion be ambigious, among the Jains, religious suicide is unequivocally encouraged under certain definite conditions, and elaborate rules are laid down for the same. It is permitted to ascetics who have risen to the highest degree of perfection and are ripe for Nirvana. "It is better for an ascetic that he should take poison". says the Acharanga Sutra. A man who cannot conquer his sensualities is allowed to destroy himself by hanging so that he may put an end to his strifes and temptations. A man whose sickness prevents him from persevering in a life of austerities is permitted to commit suicide by rejecting food and drink. The laws of penance and self-mortification are extremely severe among the Jains and their practice extorts our admiration even when your better judgment is painfully perplexed over the minutia of the fine art to which the Jains have reduced the perpetration of laying violent hands on oneself. "If the thought comes to a monk,– that he is sick and not able to regularly mortify the flesh that monk should reduce his diet and so diminish his sins' The terrible vow of "Ingitamarana" consists in starving oneself while keeping the body confined within a limited space. Such so–called "euthenasia" is usually permitted only to those who have during 12 years, under gone preparatory penance consisting chiefly in protracted periods of fasting. The "Acharanga Sutra" describes in detail the methods of starvation. "Speaking the truth free from passion, crossing the "Samsara," abiding in resoluteness. overcoming the pains and troubles and trusting in the religion, the postulant accomplishes the fearful religious death. This course has been adopted by many who are free from delusion. It is good, wholesome, proper, gratifying meritorious. It is laid down that the monk should not long for life nor wish even for death. He should yearn for neither life nor its opposite "Without food he should lie down, bear the pains which attack him. When crawling animals or such as live on high or below, feed on his

flesh and blood, he should neither kill them nor rub the wound; though these animals destroy the body, he should not stir from his position." Another prescription calls upon the devotee " to lie on bare ground without any comfort and food and when weak strive after clamness. He should remain quiet as if life-less. " A law more severe and in proportion held more exalted, directs that he should thoroughly mortify his flesh, that as long as he lives the dangers and troubles should be regarded as instrumental in the dissolution of his body. The monk should not nourish desire and greed looking only for eternal praise. He should not trust in the powers of the gods."

Final Liberation.

"Anasan" or complete abstainence from any kind of nourishment for a stated period or till death is a recognised Jain method of final liberation. A candidate for Nirvana may abstain for a day or two or a month during which period it is optional for him to drink boiled water during day time. Hopeless invalids often take a vow of starvation. It is called Sallekhana. A Sadhu determines to stand or sit upright motionless in a particular posture in a lonely place in the jungle, vows not to stir voluntarily till through exhaustion he sinks to the ground and expires. This mode of religious suicide is technically called the "Padapogamano" or the assumption of the state of a tree, though von Kamptz on the authority of Leuman has recently rejected the etymology as mistaken.

Four-Fold refuge.

When a Jain contracts a mortal disease or is otherwise in danger of certain death, he may have recourse to self-starvation. The practice prevails among the Jains, even at the present day. The late renowned Acharya Indravijaya Suri gave me recent instances of the members of his flock having denied themselves food to death. When a monk is unable to follow the rules of his order, he should starve and die rather than break the regulation. At the end of long penance a monk abstains from all food and devotes himself to intensive self-mortification by the last emaceration patiently awaiting his death. This applies to laymen. In the case of a monk the self-mortification as Jacobi shows is spread over twelve years instead of twelve months. When a monk is disciplined to such perfection that he might enter upon his final mortification he applies to his Guru who puts him through various ordeals before issuing the permission. For a period of twelve years the monk exercises himself with every mode to overcome worldly consciousness and annihilate "Karma" yet, at the same time he

takes care not to be surprised by premature death and easy relief. At the termination of the period he completely abstains from all nourishment till his soul parts from his body. The rules of the religious suicide are mainly laid down in the three special canonical works, best known or these being the "Chausarna" which means the four-fold refuge with the Arhats, the Siddhas, Sadhus and Dharma.

Can we know direct the autho ritative doctrine of Mahavira on the subject of extinguishing life by slow torture? According to the canonical works, that sage did not approve of self-murder by dashing oneself down a hill or from a tree or death by water fire or poison. He also considered reprehensible suicide in any shape with a desire for happy existence in the next world. Mahavira does not recommend it. Under certain circumstances he permits cessation of mundane existence by hanging or by a serene surrender to birds of prey but he allows as well as commends by starvation the gradual disintegration of the material body.

The Bengali patriot has for the first time, in the historry of India, employed self-immolation to patriotic ends.

Bombay Chronicle 5-10-29.

[આ લેખમાં જૈનધર્મમાં સ્વેચ્છાથી મરણને શરણ થવાના–અનશન લેવાના જે પ્રકારો છે તે ટુંકમાં ચર્ચ્યાં છે. તે બહુ વિગતથી ચર્ચવાની જરૂર છે. આ લેખમાં ચોકડીનું નિશાન છે ત્યાં જણાવ્યું છે કે **આચારાંગ**માં સાધુએ વિષભક્ષણ કરવાનું કહ્યું છે. પણ અમે તે **આચારાંગ**નું મૂલ પ્રો. રવજીભાઇના ભાષાંતરવાળું જોયું પણ તેમાં ક્યાંઇ સીધી રીતે સાધુએ વિષભક્ષણ કરવાનું કથન કરેલું જણાતું નથી. જે આડકતરી રીતે અને ટીકાકારના કથનથી તેવું જણાવ્યું છે તે નીચે પ્રમાણે છેઃ–

अस्सणं भिक्खुस्स एवं भवति पुटो खलु महमंसि सीयफासं अहियासित्तए मे वसुमं सव्वसमण्णागयपन्नाणेण अप्पाणेणं केइ अकरणाए आवट्टे, तवस्सिणो ह तं सेयं णं से गे विहमादिए । आचारांग अध्य० ८ उद्देश ४-४२३

—જે સાધુના મનમાં એવો વિચાર ઉપજે કે ' હું ઉપસર્ગમાં સપડાયો છું, હું શીતાદિક ઉપસર્ગ ખમી શકતો નથી ' ત્યારે તે સંયમી સાધુએ જેમ બને તેમ સમજવાન થઇને **અકાર્યમાં** પ્રવૃત્તિ ન કરતાં **વેહાનસાદિક** મરણે મરવું ઉત્તમ છે. ટીકા–અકાર્યમાં એટલે મૈથુનાદિકમાં વેહાનસાદિક–વેહાનસ મરણ એટલે આકાશમાં ચાલી મરવું. આદિ શબ્દથી **વિષભક્ષણ**, ઝંપાપાત વગેરે મરણ લેવાં.

મરણ, મરણોના પ્રકાર વગેરે સંબંધી કોઈ વિદ્વાન્ સાધુ કે શ્રાવક પ્રમાણસહિત લેખ કે લેખમાળા મોકલશે એવી વિનતિ કરીએ છીએ કે જેથી જૈનદષ્ટિએ અનશનાદિ મરણમાં બીજાઓ આત્મઘાત કલ્પે છે તે ભ્રમણા દૂર થાય.

તંત્રી.]

મહાકવિ વાગ્ભટ કે જૈન ગ્રન્થકી વ્યાખ્યા મેં ગડબડ.

[સમાલોચના.]

વાગ્ભટાલંકાર વ્યાખ્યા સહિત, મૂલ લેખક જૈન મહાકવિ **વાગ્ભટ** વ્યાખ્યાકાર શ્રીયુત પં. ઇશ્વરીદત્ત શાસ્ત્રી, પ્રો૦ દયાલસિંહ કૅાલેજ, પ્રકાશક લાલા મોતીલાલ બનારસીદાસ લાહૌર । વાગ્ભટાલંકાર અલંકાર વિષય કા એક એસા ગ્રન્થ હૈ કિ કાવ્ય કે સાધારણ વિદ્યાર્થી સે લેકર પ્રૌઢ પણ્ડિત તક કે લિયે એકસા ઉપયોગી હૈ । શબ્દાલંકાર તથા અર્થાલઙ્કાર કા યહ સ્વતન્ત્ર ગ્રન્થ હોને સે અલઙ્કાર વિષયક જિતના વક્તવ્ય થા ઉતના કવિ ને ઇસ ગ્રંથ મેં પદ્ય બંધ લિખ ડાલા હૈ । ઈસી કારણ યહ ગ્રન્થ **પટના** (વિહાર) કી ગવર્નમેંન્ટ **સંસ્કૃત પરીક્ષા** ઔર સન્ ૧૯૧૪ ઔર **૧૫** મેં **લાહૌર** કી **પરીક્ષા** કે પાઠ્યક્રમ (course) મેં રક્ખા ગયા હૈ । વાગ્ભટ બારહવીં શતાબ્દી કે ગુજરાત કે સમ્રાટ્ **સિદ્ધરાજ જયસિંહ** કે પ્રધાન **જૈન** મન્ત્રી થે । હમ આગે બહુત પ્રમાણોં સે ઇનકા પરમ જૈન હોના સિદ્ધ કરેંગે । ઇનકે વાગ્ભટાલંકાર પર જૈનાચાર્યોં કી પ્રાચીન ૪-૫ ટીકાયેં§ વર્તમાન મેં ઉપલબ્ધ હૈં, જિસમેં સે, **શ્રીસિંહદેવગણી** કી સુન્દર ટીકા નિર્ણય સાગર પ્રેસ બમ્બઈ સે કરીબ **૧૫** સાલ હુયે પ્રકાશિત હો ચુકી હૈ । ઈસી ગ્રન્થ કે ઊપર પણ્ડિત ઇશ્વરીદત્તશાસ્ત્રીજીને 'પ્રાજ્ઞમનોરઞ્જની' નામ કી નવીન ટીકા લિખી હૈ મુઝે અભી તક માલૂમ નહીં હોતા કિ પણ્ડિતજીને ઈસમેં પ્રાચીન ટીકા સે કયા વિશેષતા કી હૈ ? હાં, યહ વિશેષતા જરૂર નજર પડતી હૈ કિ જગહ ૨ પર મૂલ લેખક (વાગભટ) કે આશયોંકો પણ્ડિતજીને અપને **કુતર્ક** સે વિપરીત કર દિયા હૈ કિન્તુ કયા એસા અનર્થ કરને સે હી સાહિત્યસુધાર હો સકતા હૈં? કયા ઐસી મનમાની કલ્પના કરને સે હી બુદ્ધિ કો કૃતાર્થતા હો સકતી હૈ ? ઇતિહાસ તો સાફ઼ ૨ કહતા હૈ કિ **વાગ્ભટ** જિન કા અપરનામ **બાહડ** ભી થા વે પરમ વિદ્વાન શ્રાવક (જૈન) થે । ઉન્હોંને શત્રુંજય (પાલીતાણા) આદિ કઇ તીર્થોં મેં લાખોં× રૂપયે ખર્ચ કર મન્દિર વ ધર્મશાલાયેં બનવાઇ થીં, જો આજભી હમ દેખ સકતે હૈં । તથાપિ વાગ્ભટ કા ઉલ્લેખ કઈ જૈન ગ્રન્થોં મેં બાર ૨ આયા હૈ । નિર્ણય સાગર સેં પ્રકાશિત વાગ્ભટાલંકાર કી પ્રસ્તાવના મેં નિષ્પક્ષ વૈદિક વિદ્વાન્ શ્રી **વાસુદેવશર્મા ઔર** પંડિત **શિવદત્તશર્મા** ને ભી ઇસી પ્રકાર લિખા હૈ "અસ્યૈવ વાગ્ભટસ્ય બાહડ઼ ઇતિ પ્રાકૃતં નામાન્તરમસ્તિ યતો અત્રૈવ ગ્રન્થે 'ભં ॥ ડસુત્તિસંપુડમુત્તિઅમણિણો પહાસમૂહવ્વ । સિરિ **બાહડત્તિ** તણઓ આસિ બુહો તસ્સ સોમસ્સ ॥... જિનવર્ધનસૂરિવ્યાખ્યાતઃ પિતુઃ 'સોમ' ઈતિ, તસ્ય બાહડ઼ ઇતિ નામ પ્રતીયતે......એવંચ 'અથાસ્તિ બાહડો નામ ધનવાન્ધાર્મિકાગ્રણીઃ । ગુરુપાદાન્પ્રણમ્યાથ ચક્રે વિજ્ઞાપનામસૌ ॥ ૧ ॥........

આદિશ્યતામતિશ્લાઘ્યં કૃત્યં યત્ર ધનં:વ્યયે ।
પ્રભુરાહાલયે જૈને દ્રવ્યસ્ય સફલો વ્યયઃ ॥
આદેશાનન્તરં તેનાકાર્યત શ્રીજિનાલયઃ ।
હેમાદ્રિધવલસ્તુઙ્ગો દીપ્યકુમ્ભમહામણિઃ ॥......
વત્સરે તત્ર ચૈકેન પૂર્ણે શ્રીદેવસૂરિભિઃ ।
શ્રી વીરસ્ય પ્રતિષ્ઠાં સ બાહડોડકારયન્મુદા ॥'

—ઇતિ પ્રભાચન્દ્રમુનીન્દ્રવિરચિતપ્રાભાવિકચરિત્રતો વાગ્ભટસ્ય સત્તા ૧૧૭૯ વિક્રમ સંવત્સરે (1123

---

§ જિનવર્ધન સૂરિ કૃત, ક્ષેમહંસગણિકૃત, અનન્તભટ્ટસુતકૃત, રાજહંસ ઉપાધ્યાયકૃત, ઔર સિંહદેવગણિકૃત, યે પાંચ ટીકાયેં પ્રાચીન પુસ્તક ભંડારોં મેં હૈં ।

×ષષ્ટિલક્ષ (૬૦) યુતા કોટિર્વ્યયિતા યત્ર મંદિરે । સ શ્રી વાગ્ભટદેવોડત્ર વર્ણ્યતે વિબુધૈઃ કથમ્ ॥ વર્ષે રુદ્રાર્કસંખ્યૈઃ સ્વજન-વચસા વિક્રમાર્કાત્પ્રયાતૈર્યાતૈનાઃ **સિદ્ધશૈલે** (શત્રુંજયે) **જિનપતિભુવન વાગ્ભટઃ પ્રોદ્દધાર ॥ પ્રબન્ધચિન્તામણિકા** કુમારપાલ પ્રબન્ધ પૃ૦ ૨૨૦ કી ટિપ્પણી મેં કાલિદાસ સકલચન્દ્ર સે મુદ્રિત કી ગઈ આવૃત્તિ ।

A. D.) સ્પુટં પ્રતીયતે......શ્રીમદ્વાગ્ભટદેવોઽપિ § **જીર્ણોદ્ધારમ**કારયત્। શિખીન્દુરવિ (૧૨૧૩) વર્ષે ચ ધ્વજારોપં વ્યધાપર્યતં ॥ ઇત્યગ્રિમ પ્રાભાવિક-ચરિત્રતો વાગ્ભટસ્ય સત્તા **૧૨૧૩** વિક્રમ સંવત્સરે (1157 A. D.) પ્રતીયતે ॥

—વાગ્ભટાલંકાર નિર્ણયસાગર કી આવૃત્તિ ચૌથી પૃષ્ટ ૧–૨।

ઈસકે સિવાય પ્રબન્ધચિન્તામણિ પ્રાભાવિક ચરિત્ર ઔર સંસ્કૃત દ્વયાશ્રય (હેમચન્દ્રાચાર્યકૃત) આદિ જૈસે ઐતિહાસિક ગ્રન્થોં સે ભી સાફ઼ માલુમ હોતા હે કિ વાગ્ભટ એક કટ્ટર જૈન થે। યહ વાત સ્વયમ્ ઇસી વાગ્ભટ્ટાલઙ્કાર મેં ભી પ્રતીત હોતી હૈ। ઇનકે ઉદાહરણ ભી જૈન તીર્થંકરોં કી ભી ભક્તિ સે પૂર્ણ હૈં। દેખિયે મૈં કુછ પાઠકોં કે સન્મુખ રખતા હૂં:—

શ્રિયં દિશતુ વો દેવઃ શ્રીનાભેય જિનઃ સદા।
મોક્ષમાર્ગં સદા બ્રૂતે યદાગમપદાવલી ॥

વાગ્ભટાલંકાર પૃષ્ટ ૧

ગત્યા વિભ્રમમન્દયા પ્રતિપદં યા રાજહંસાયતે।
યસ્યાઃ પૂર્ણમૃગાઙ્કમણ્ડલમિવ શ્રીમત્સદૈવાનનમ્ ॥
યસ્યાશ્ચાનુકરોતિ નેત્રયુગલં નીલોત્પલાનિ શ્રિયા।
તાં કુન્દાગ્રદતીં ત્યજન્ જિનપતી* **રાજીમતીં**પાતુ વઃ॥

વા૦ પૃ૦ ૬૩ +

તં ણમહ **વીઅરાઅં** જિણિન્દ મુદ્દલિઅ દિઢ અરકસાઅમ્।
જસ્સ મણં વ સરીરં મણં સરીરં વ સુપસન્નમ્ ॥

વા૦ પૃ૦ ૬૫

કલેવ ચન્દ્રસ્ય કલઙ્કમુક્તા મુક્તાવલી વોરૂગુણપ્રપન્ના।
જગત્ત્રયસ્યાભિમતં દદાના, જૈનેશ્વરી કલ્પલતેવ મૂર્તિઃ ॥ વા૦ પૃ૦ ૬૬

એસા હોતે હુએ ભી પં૦ ઇશ્વરીદત્ત જી સમ્પ્રદાય કે મોહ સે પ્રારંભ મેં વ્યાખ્યા કરતે હુએ મંગલાચરણ કે એક શ્લોક કા મુખ્ય અર્થ ઇસ પ્રકાર લિખતે હૈં કિ 'નાભેરપત્યં×નાભેયઃ'........ યદ્વા શ્રીઃ **લક્ષ્મીઃ**, નાભેયઃ **નાભેરુત્પન્નઃ બ્રહ્મા** તાભ્યામ્ ઉપલક્ષિતઃ **અનેન જિનસ્ય વિષ્ણુવવતારતા પ્રદર્શિતા,** યદ્વા શ્રિયઃ સકલશાસ્ત્રનિષ્ણાતત્વસમૃદ્ધેઃ ઇનઃ **સ્વામી** ઇતિ **શ્રીનઃ** નાસ્તિ કિમપિ ભેયં ભીતિજનનક્ષમં યસ્ય ઇતિ અભેયઃ જિન+ બુદ્ધઃ..... વા૦ પૃ૦ ૧

શ્રીનઃ લક્ષ્મીપતિઃ અભેયઃ ભીતિરહિતઃ જિનઃ જિનાવતારઃ અઃ વિષ્ણુઃ 'અકારો વાસુદેવઃ સ્યાત્ ઇત્યેકાક્ષરકોશવચનાત્ વઃ શ્રિયં દિશતુ દદાતુ યસ્ય **વ્યાસાવતારસ્ય વિષ્ણોઃ આગમપદાનાં વેદાન્તસિદ્ધાન્તાનામ્** આવલી સમુદાય; શેષં પૂર્વવત્ વા૦ પૃ૦ ૨

---

§ પુરાને હુએ મંદિરોં કો ઠીક કરને કો જૈન લોગ જીર્ણોદ્ધાર કહતે હૈં। વાગ્ભટ ને શત્રુંજય (જૈનોં કા બહુત બડા તીર્થ) કે બહુત મંદિરોં કા જીર્ણોદ્ધાર કરવાયા થા ગુજરાતી ભાષા કી એક પ્રાચીન પુસ્તક મેં લિખા હૈ કિ '**બાહડ મંત્રીયે ચૌદમોરે તીર્થં કર્યો ઉદ્ધાર। બાર તેરોત્તર (૧૨૧૩) વર્ષમાંરે વંશશ્રીમાલી સાર હો જિનજી........। નવાણુ પ્રકાર કી પૂજા પૃ૦ ૨૫૯।**

* યહાં જિનપતિ સે જૈનોં કે બાઇસવેં તીર્થંકર નેમનાથ સમઝના, ઈન્હોને **રાજીમતી** નામ કી અપની યુવતી સ્ત્રી કો છોડ઼ કર સંન્યાસ લિયા થા।

\+ ઇસ લેખ મેં ઉસી વાગ્ભટાલંકાર કી આવૃત્તિ કે ઉદાહરણ દિયે ગયે હૈં જો પં૦ ઇશ્વરીદત્ત જી કી ટીકા યુક્ત **લાહોર મેં લાલા મોતીલાલ** બ૦ કે યહાં સે પ્રકાશિત હુઈ હે, ઔર જિસ પર ઇન્હીં [પ્રસ્તુત] પંડિત જી કી ટીકા **હૈ** ઔર જો યહાંપર સમાલોચ્ય **હૈ**।

× જૈનોં કે પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋ [વૃ] ષભદેવ કે પિતા કા નામ **નાભિ થા** ઈસ બાત કો જૈનોં કા છોટા બચ્ચા ભી જાનતા હૈ "નાભિશ્ચ જિતસત્રૂશ્ચ" **હૈમકોષ** કાણ્ડ પહિલા શ્લોક ૩૬।

ઈક્ષ્વાકુભૂરિત્યભિધામધાદ્ભૂ, યંદાનિવેશાત્પ્રથમં પુરોઽસ્યાઃ।
નાભેસ્તદા યુગ્મિપતેઃ પ્રપેદે, તનૂજભૂયં પ્રભુરાદિદેવઃ॥

—જયશેખરસૂરિવિરચિત જૈનકુમારસમ્ભવ સર્ગ ૧ શ્લોક ૧૭।

ભાગવત પુરાણ મેં ભી કહા **હૈ** કિ–"**નાભેઃ** સુતઃ સઃ **વૃષભો** મરુદેવીસૂનુર્યો વૈ ચચાર મુનિયોગ્યચર્યામ્"

\+ યદ્યાપિ જિન શબ્દ જૈન તીર્થંકર ઔર મહાત્મા બુદ્ધ ઇન દોનોં કે અર્થ મેં હૈ પરન્તુ યહાં પર જૈન તીર્થંકર કા હી અર્થ લેના ચાહિયે ક્યોંકિ ગ્રન્થકાર **જૈન** હી થે।

બડા શ્યામ ટાઇપકા વાકયોંસે સ્પષ્ટ માલૂમ હોતા હૈ કિ પંડિતજી કિસીભી તરહસે ઇસ જૈન ગ્રન્થકો વૈદિક ગ્રન્થ બનાના ચાહતે હૈં નહીં તો "જિન" (તીર્થંકર) કે સાથ **વિષ્ણુ: લક્ષ્મી, બ્રહ્મા** ઔર **વ્યાસાવતારસ્ય** આદિ પદોંકી સંગતિ કૈસે હો સકતી હૈ ? વૈદિક વિદ્વાનોંસે પૂછને પર પતા ચલા હૈ કિ વૈદિક લોગ બુદ્ધદેવકો વિષ્ણુકા અવતાર માનતે હૈં જિન (તીર્થંકરોં) કો નહીં માનતે, ઇસસે '**જિનસ્ય વિષ્ણવાવતારતા પ્રદર્શિતા**' લિખનાભી ભૂલ હૈ ઇસકે અલાવા વ્યાખ્યાકાર કા યહ ભી વિચાર હૈ કિ યહ ગ્રન્થ બૌદ્ધોકા હો જાએ તો ભી અચ્છા હૈ ઇસી ઈરાદેસે અથવા સમઝ ફેર સે જહાં મૂલ શ્લોક મેં **જિન, જિનેન્દ્ર*** ઔર **અર્હન્** શબ્દ આયે હૈ વહાં ૨ (લેખકને) ઉસકા અર્થ **બુદ્ધ** અથવા **બુદ્ધદેવ** કિયા હૈ ઔર જહાં ૨ **જૈનોં કે ૨૨** [બાઈસવેં] તથા ૨૪ [ચોબીસવેં] **તીર્થંકરો કે** નામ **નેમિ [નિમિનાથ]** ઔર **વીર** [મહાવીર સ્વામી] આયે હૈં વહાં ૨ ભી ઉન્હોંને સ્પષ્ટતા નહીં કી હૈ દેખિયે કુછ નમૂના બતાતા હૂં...........

વિનયાત્ ત્વ [ત્વાં] સ્તુવાં [સ્તુવે] **વીર! વિનત ત્રિદશેશ્વર**: ।। વા૦ પૃષ્ટ ૧૩

ટીકા—હે વીર! વિનયાત્ (યહાં વીર ૨૪ વે તીર્થંકર મહાવીર સ્વામી સેં કવિકા મતલબ હૈ)

'સ્વામી રક્ષકઃ સ જિનઃ બુદ્ધઃ યઃ યુષ્માન્ પાતુ । વા૦ પૃ૦ ૨૧

સ પ્રસિદ્ધઃ જિનઃ બુદ્ધઃ જયતિ । વા૦ પૃ૦ ૨૨

યથા જિનઃ બુદ્ધઃ સ્વામી અવલમ્બનમ્ યસ્ય તસ્મૈ અર્હતે તન્નામકસમ્પ્રદાયવિશેષપ્રવાર્તકાય નેમયે× તન્નામ્ને...... વા૦ પૃ૦ ૨૩

સજ્ઞાનઃ સઃ પ્રસિદ્ધઃ જિનઃ† બુદ્ધદેવઃ વા૦ પૃ૦ ૫૯
જિનર્યાતિઃ બુદ્ધઃ વઃ યુષ્પાન્ પાતુ । વા૦ પૃ૦ ૬૩
જિનેન્દ્રમ બુદ્ધદેવ નમત......વા પૃષ્ટ ૬૫

જૈનેશ્વરી...જિનેશ્વરસ્ય બુદ્ધદેવસ્ય ઈદમ્ (ઇયમ્) મૂર્તિ; કલ્પલતા ઈવ........... । વા૦ પૃ૦ ૫૭

અગર વ્યાખ્યા લેખક યહ સમઝતે હોં કિ જૈન ધર્મ ઔર બૌદ્ધ ધર્મ એક હૈ તો અબ ઇસ **બુદ્ધિ-વાદ કે પરીક્ષક જમાને મેં** યહ સમઝના ઉનકી ભૂલ હૈ ક્યોંકિ જર્મની કે પ્રસિદ્ધ ૨ વિદ્વાન્ ડાકટર **યાકોબી,** ડા૦ **હર્ટલ,** ડાં૦ **ગ્લાસેનપ** ઔર ભારત કે નેતા **લોકમાન્ય તિલક; મહાત્મા ગાંધી** કવીન્દ્ર **રવીન્દ્ર ટાગોર** ઓર શ્રીયુત **કન્નોમલજી એમ૦ એ૦ સેશન જજ ધૌલપુર** જૈસે પ્રસિદ્ધ ઔર પુરાને વિદ્વાનોં ને ભી ઈસ કલ્પના કો નિર્મૂલ માન કર **જૈન દર્શન એક સ્વતન્ત્ર દર્શન હૈ-કિસી કી શાખા યા ભેદ નહીં** હૈ-એસી સર્વત્ર **ઉદ્ઘોષણાકી** હૈ દેખિયે—

જર્મન કે પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ ડા૦ જેકોબી ને એક ભાષણ મેં યહ કહા થા કિ—

"In conclusion let me assert my conviction that Jainism is an original system quite distinct and independent from all others and that, therefore it is of great importance for the study of philosophical thought and religious life in ancient India."

દેશનેતા લોકમાન્ય **તિલક** સન્ ૧૯૦૪ કે દિસમ્બર કે અપને '**કેસરી**' પત્ર મેં લિખતે હૈં કિ-ગ્રન્થોં તથા સામાજિક વ્યાખ્યાનોં સે જાના જાતા હૈ, કિ **જૈન ધર્મ અનાદિ** હૈ । યહ વિષય નિર્વિવાદ તથા મતભેદ રહિત હૈ । સુતરાં ઈસ વિષય મેં **ઇતિહાસ**

---

* જિનેન્દ્ર, અર્હન્, વીતરાગ ઔર તીર્થંકૃત્ શબ્દ પ્રાયઃ કરકે જૈનો કે તીર્થંકરોં કે લિયે હી પ્રયુક્ત હોતે હૈં ।

× અરિષ્ટનેમિસ્તુ **નેમિઃ વીરશ્ચરમ** તીર્થંકૃત્ । **મહાવીરો વર્દ્ધમાનો દેવાર્યો જ્ઞાતનન્દનઃ** હેમ કોષ પ્રથમ કાણ્ડ શ્લોક ૩૦ ।

† યહાં પર સન્ધિ હોકર **જિના** હોના ચાહિયે પરન્તુ પંડિતજીને અપની ટીકા મેં જહાં જૈસા ૨ શુદ્ધ યા અશુદ્ધ લિખા હૈ વૈસા હી હમ કો યહાં પર ઉતારા કરના પડા હૈ, પંડિતજી કી ઈસ ટીકામેં એસી સેકડોં ગલતિયાં હૈં !

કે દૃઢ સબૂત હૈં ઔર નિદાન ઈસ્વી સન્ સે ૫૨૬ વર્ષ **પહિલે કા તો** જૈન ધર્મ સિદ્ધ હી હૈ। **મહાવીર સ્વામી** જૈન ધર્મ કો પુનઃ **પ્રકાશ મેં લાયે** ઈસિ બાત કો આજ **૨૪૦૦ વર્ષ વ્યતીત** હો ચુકે હૈં। **બૌદ્ધ ધર્મ કી સ્થાપના સે પહિલે જૈન ધર્મ ફૈલ રહા થા** યહ બાત **વિશ્વાસ** કરને યોગ્ય હૈ। **ચૌબીસ તીર્થંકરો મેં** મહાવીર સ્વામી **અન્તિમ તીર્થંકર** થે। ઈસસે ભી જૈન ધર્મ કી પ્રાચીનતા જાની જાતી હૈ **બૌદ્ધધર્મ પીછે સે હુઆ યહ બાત નિશ્ચિત** હૈ।" યદિ વ્યાખ્યાકાર પણ્ડિત ઈશ્વરીદત્ત જી યહ કહેં કિ જિનેન્દ્ર, જિનેશ્વર ઔર વીતરાગ શબ્દ કા પર્યાય વાચી, બુદ્ધ ઔર બુદ્ધદેવ શબ્દ હૈ ઈસી લિયે હમને જિનેન્દ્રાદિ શબ્દો કી જગહ, બુદ્ધ ઔર બુદ્ધદેવ શબ્દ રક્ખે હૈં તો યહ ભી ઉનકા કહના ઠીક નહીં ક્યોંકિ પ્રસિદ્ધ હેમકોશ§ મે **જિનેન્દ્ર જિનેશ્વર** ઔર **વીતરાગ** (જૈન તીર્થંકર) કે જો નામ આયે હૈં ઉન નામોં મેં બુદ્ધ ઔર બુદ્ધદેવ શબ્દ કહીં ભી નહીં હૈ। ખુદ **બૌદ્ધાચાર્ય મોગ્ગલાન** થેર નામ કે વિદ્વાન્ ને જો **'અભિધાનપ્પદીપિકા'*** નામ કા પાલી ભાષા કા શબ્દ કોષ બનાયા હૈ ઉસમેં ભી [ખીણાસવો, (ત્વ) ડસરવો, (ચ) વીતરાગો, (તથા) ડરહા પ્રથમ સર્ગ ૧૦ શ્લોક] જૈન તીર્થંકરોં કે જો નામ આયે હૈં ઉનમે ભી બુદ્ધ ઔર બુદ્ધદેવ શબ્દ નહીં હૈં। અગર પંડિતજી અપને બચાવ કે લિયે યહ ભી કહેં કિ જિનેન્દ્ર, જિનેશ્વર ઔર વીતરાગ શબ્દ બુદ્ધ કે પર્યાય વાચી હૈં જૈસે ઘટકે કલશ આદિ શબ્દ, તો યહ ભી કહના ઉનકા યુક્તિશૂન્ય હૈ ક્યોંકિ પ્રસિદ્ધ અમર કોશ† ઔર બૌદ્ધોં કે અભિધાનપ્પદીપિકા કોશ મેં જો બુદ્ધ ભગવાન્ કે નામ આયે હૈ ઉનમેં કહીં ભી જિનેન્દ્રાદિ શબ્દ નહીં હૈં।

પાઠક લોગ ઈસિ છોટી સી સમાલોચના કે પઢને સે ભલી ભાંતિ સમઝ હૈં કિ ઇસ જૈન ગ્રન્થ કી વ્યાખ્યા મેં પં૦ મહાશયજીને કિતની ગડબડ કી હૈ?। મુઝે લિખતે હુએ દુઃખ હોતા હૈ કિ હિન્દુસ્તાન કે અનુચિત સમ્પ્રદાયમોહ સે ઔર જૈનોં કી સાહિત્ય કે પ્રતિ ઉપેક્ષા સે એક નહીં અનેક પ્રાચીન જૈન ગ્રન્થોં મેં એસે લોગોં ને ગડબડ કરકે અપને ગ્રન્થ બના લિયે હૈં। પરન્તુ ધ્યાન રખના કિ અબ જમાના પરીક્ષા કા ઔર પોલ ખોલને કા આયા હૈ ઔર અબ એસે લોગોં કી ગડબડ નહીં ચલ સકતી હૈં। ઈસી લિયે એસે લોગોં કા અબ નિષ્પક્ષ હોકર સ્વપર કલ્યાણકારી કાર્ય કરના ચાહિયે. ઈસિ ટીકા કે પ્રકાશક શ્રીયુત **મોતીલાલ બનારસીદાસજી** સે ભી મેરી પ્રેરણા હૈ કિ વે ઇસ ટીકા કે લેખક પં૦ ઈશ્વરીદત્તજી કો એક પત્ર લિખકર ઈસિ ગ્રન્થ મેં કી હુઈ ભૂલોં કા સુધારા કરવા કર **આત્માનંદ મહાસભા અમ્બાલા, જૈન કોન્ફરન્સ બંબઈ** યા, દૂસરી કોઈ **જૈન સંસ્થા મેં** ઔર **સાહિત્યક પત્રોં મેં ક્ષમાયાચના** કે સહિત ભેજ દેં. ઐસા કરને સે સાહિત્ય મે બિગાડ હોતે હુએ રુકેગા ઔર જૈન વિદ્વાનોં કો સન્તોષ હોગા।

મુનિહિમાંશુવિજય–અનેકાન્તી. શિવપુરી।

§ અર્હન્ જિનઃ પારગતસ્ત્રિકાલવિત્ક્ષીણાષ્ટકર્મા પરમેષ્ઠ્યધીશ્વરઃ।
શંભુઃ સ્વયમ્ભુર્ભગવાન્ જગત્પ્રભુસ્તીર્થંકરસ્તીર્થંકરો જિનેશ્વરઃ ॥
સ્યાદ્વાદ્યભયદસાર્વાઃ સર્વજ્ઞ સર્વદર્શિકેવલિનૌ।
દેવાધિદેવ બોધિદપુરુષોત્તમ વીતરાગાસાઃ ॥ હેમકોષ પ્રથમકાણ્ડ શ્લોક ૨૪–૨૫

* યહ **પાલી** ભાષા કા **કોષ ગુજરાત પુરાતત્વ મંદિર** અહમદાબાદ સે પ્રકાશિત હુઆ હૈ ઔર એક **સિલોન કે બૌદ્ધભિક્ષુક** કા લિખા હુઆ હૈ।

† સર્વજ્ઞઃ સુગતો બુદ્ધો ધર્મરાજસ્તથાગતઃ।
સમંતભદ્રો ભગવાન્મારજિલ્લોકર્જિજ્જિનઃ ॥
ષડભિજ્ઞો દશવલોઽદ્વયવાદી વિનાયકઃ।
મુનીન્દ્રઃ શ્રીઘનઃ શાસ્તામુનિઃ શાક્યમુનિસ્તુ યઃ ॥
સ શાક્યસિંહઃ સર્વાર્થસિદ્ધઃ શૌદ્ધોદનિશ્ચસઃ।
ગૌતમશ્ચાર્કબંધુશ્ચ માયાદેવીસુતશ્ચ સઃ ॥
—અમરકોષ પ્રથમ કાણ્ડ શ્લોક ૧૩–૧૪–૧૫

દર્શન ઔર અનેકાન્તવાદ.

સમાલોચક બાલચન્દ્રાચાર્ય.

સંવિગ્નવર્ય આચાર્ય શ્રીમાન્ વિજયવલ્લભ સૂરિજી નેં હમેં ઉપરોકત પુસ્તક સમાલોચનાર્થ ભેટ સ્વરૂપ મેં પ્રદાન કી. હમને ઈસ પુસ્તકોં આદ્યાપાન્ત પઢી. ઈસ પુસ્તક કે લેખક હેં પંજાબ નિવાસી પં. હંસરાજ શાસ્ત્રી ઔર પ્રકાશિત હુઈ હૈ શ્રી આત્માનન્દ જૈન પુસ્તક પ્રચારક મંડલ–રોશન મુહલ્લા આગરા સે. ઔર વહીસે આઠ આને કે મૂલ્ય સે મિલતીહૈ. પૃષ્ટ સંખ્યા લગભગ ૨૦૦ કે હૈ. પુસ્તક ક્રૌઉન ૧૬ પેજી સાઈઝમેં છપીહૈ. છપાઈ સફાઈ બહુતહી અચ્છીહૈ. શુદ્ધિપત્રભી સાથમેં લગા હુઆહૈ. પકી જીલ્દ બડીહી સુંદરહૈ. આઠ આને મૂલ્ય બહોત કમહૈ. પરંતુ મંડળને પ્રચારાર્થ સ્વલ્પ મૂલ્ય રકખા જાન પડતા હૈ.

ઈસ પુસ્તક કે લેખક પં. હંસરાજજી શાસ્ત્રી હમારે ચિરપરિચિતહૈં. આપ સંસ્કૃત કે વિદ્વાન્ હૈં ઔર હિન્દી કે સિદ્ધહસ્ત વકતા ઔર લેખક હૈં. યહ દાર્શનીક વિષય કા ગ્રંથ હોનેં પરભી જટિલ વિષય કોં સરલ બના દિયાહૈ. યહ આપકી મનોહારિણી પ્રાસાદગુણશાલિની લેખની કા પ્રભાવહૈ. પંડિતજી લિખતેતો હૈં બડી દેરસે બલ્કે છોટીસી પુસ્તક લિખને મેં વર્ષો બીત જાતે હૈં. પરંતુ લિખતે હૈં બડી ખોજ કે સાથ. માધ્યસ્થ વાદ ગ્રંથમાલા કે તીન-પુષ્પ ૧૬ વર્ષો મેં પ્રકટ હુવે હૈં પરંતુ તીનોં હી પુષ્પ ઉપાદેયહૈં ઈસ સમય હમારે સમ્મુખ તીસરા પુષ્પ હૈં ઈસકા નામ હૈ " દર્શન ઔર અનેકાન્તવાદ." માલા કે ઈસ તૃતીય પુષ્પ મેં વિશ્વવ્યાપિની પરિમલ કા કોષ ભરા હુઆહૈ. વિશ્વ યહ નાનાવિધ અનેક પદાર્થો સે પરિપૂરિતહૈ. ઉન સભી પદાર્થોંકા યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનેં કે લિયે અનેકાન્તવાદ કોં જાન લેનેકી અત્યન્તાત્યન્ત આવશ્યકતાહૈ. વિના અનેકાંતવાદકોં જાને વિશ્વકા યથાર્થ જ્ઞાન હોહી નહીં શકતા. એક શંકરમત કે સિવા ભારતીય સભી મતમતાન્તર ધર્મ પંથ આદિ સભી દર્શનકાર વિશ્વમેં નાનાવિધ પદાર્થોંકા અસ્તિત્વ સ્વીકાર કરતે હૈ. જડ ઔર ચેતન સભી પદાર્થોંકે કારણ હૈ. ઈસલિયે ઉનકોં દ્વૈતવાદીભી કહતેહૈં પરંતુ વિશ્વકે નાનાવિધ પરસ્પર વિરોધી પદાર્થો કી ઠીક વ્યવસ્થા લગાનેં કે લિયે ઉન્હે અનેકાન્તવાદકા અવસ્ય આશ્રય લેના પડતાહૈ. પ્રત્યક્ષ યા અપ્રત્યક્ષરીત્યા, શબ્દ માત્ર સે નહી તો અર્થ રૂપસે અનેકાંતવાદકા આશ્રય સભીદર્શનકારોને કિસ પ્રકારસે લિયા હૈ યહ પંડિતજીને ખૂબી કે સાથ સિદ્ધ કરદિયાહૈ. કુમારિલભટ્ટ સરીખે મીમાંસકનેં તો અનેકાન્તવાદકે ઉત્પાત વ્યય ઔર ધ્રુવ ઈન તીન તત્વોં કોં શબ્દશઃ કિસ પ્રકાર લિયેહૈ યહ બાત ભટ્ટ કે રચિત ગ્રંથોકે અવતરણ દેકર સિદ્ધ કરદિયા હૈ। કે–અનેકાન્તવાદ (સાપેક્ષવાદ) સભી કોં માન્યહૈ.

અબ રહી શંકરમતકી બાત! યહમત અપને લિએ અદ્વૈતવાદી હોનેંકા દાવા રખતાહૈ મગર ઈશ્વર ઔર અનિર્વચનીય માયા સ્વીકાર હોનેંસે યહમતભીહૈ તો દ્વૈતવાદી; પરંતુ કથનમાત્રસે બનતાહૈ અદ્વૈત. પરંતુ **"બ્રહ્મસત્યં જગન્મિથ્યા"** કહનેંવાલા અદ્વૈત કૈસા ? એક સત્ય પદાથ બ્રહ્મ ઔર દુસરા અસત્ પદાર્થ જગત્ ઇસ પ્રકાર સત્ ઔર અસત્ દો પદાર્થોંકા અસ્તિત્વ માન્ય કરકે ભી અદ્વૈતવાદી કહલાતે હૈં યહ કયા આશ્ચર્ય નહીં હૈ? એવં મિથ્યા જ્ઞાન પ્રપંચોં સે છુટકારા પાનેકે લિયે ગ્રંથોં કી રચનાકર લોકોં કો અપને તર્ક ખીચ લેનેં કી અદ્વૈતવાદી કોં આવશ્યકતાહી કયાહૈ? અતએવ શંકર મતભી જડ ઔર ચેતન એવં સત્ ઔર અસત્ આદિ પદાર્થો કોં માનનેં વાલા દ્વૈતવાદીહી હૈ! પરંતુ દો પદાર્થ માનનેં વાલા માયાવાદી (પટવાદી)નેં છલ પૂર્વક અદ્વૈતકા જાલ બિછા રકખાહૈ. પંડિતજીનેં વેદ વેદાંગ (ઉપનિષદ્ દર્શન શાસ્ત્ર મહાભારત, મનુસ્મૃતિ આદિ) ગ્રંથો કે અવતરણ દે કર યહ બતલા દિયાહૈ કિસ ભી મત અનેકાન્તવાદ કે આશ્રિત હૈં. ઔર પ્રત્યક્ષ યા અપ્રત્યક્ષરીત્યા ઉન્હેં અનેકાન્તવાદ કોં સ્વીકારના પડાહૈ.

ઈસ મુદ્દેકા વિચાર પુરા કર પંડિતજીનેં ઈસ બાતકા પરામર્શ કિયાહૈ કિ–જિન ૨ દર્શનકારોંને એવં વાદિયોંનેં આર્હત્ દર્શન કે અનેકાન્તવાદકા ખંડન કિયાહૈ વહ વાસ્તવ મેં ખંડન હૈ ? યા યેન કેન પ્રકારેણ લિખકર ખંડનકિયા માનલિયા હૈ ? ઈસિકે લિયે પંડિતજીનેં અનેકાન્તવાદકા યથાર્થ સ્વરૂપ બતલા કર ખંડનકારોંકે ખંડનાત્મક અવતરણ દેકર ગહરી સમાલોચના કીહૈ ઔર યહ સપ્રમાણ સિદ્ધ કર બતલા દિયા હૈ કિ યહ ખંડન અનેકાન્તવાદકા હેહી નહીં, ઔર ઈસ પ્રકાર અનેકાન્તવાદકા ખંડન હોતાહી નહીં. પંડિતજીને ઇસ પ્રકાર ગવેષણાપૂર્વક સમાલોચના કરકે આર્હત્ દર્શનકે અનેકાન્તવાદ રૂપી વૈજયન્તિ પતાકા સભી ધર્મોંપર ફહરાદી હૈ.

પંડિતજી વિજ્ઞાન (સાયન્સ-કેમેસ્ટ્રી) વિષય સે અપરિચિત હોનેં કે કારણ વિજ્ઞાન વિચાર કરનેકી ત્રુટી ઈસ નિબંધમેં રહ ગઇ હૈં. યદિ ઈસ વિષયમેં હમારા નિમ્ન વક્તવ્ય યોગ્ય વ આદરણીય પ્રતીતહો તો ઈસ નિબંધ કી દ્વિતીયાવૃત્તિ મેં જોડદેં.

હમારી સમઝ સે તીર્થંકર–સર્વજ્ઞોંકી અનેકાત વાણી મેં અનેક તત્ત્વ ભરે હુવે હૈં. એક શબ્દ મેં અનેક અર્થ રહે હુવે હૈં. દર્શનકારોંને કેવલ દાર્શનિક દૃષ્ટિસે હી સર્વજ્ઞવચનોંકા ઊહાપોહ કિયાહૈ પરંચ અન્યદૃષ્ટિ સે નહીં કિયા. આજતક જૈન ઔર જૈનેતરોંનેં અનેકાન્ત વાણીકા વિજ્ઞાન (સાયન્સ-કેમેસ્ટ્રી) દૃષ્ટિ સે વિચાર કિયા હુઆ નહીં હૈ. પશ્ચિમાત્યોંને ઉનકે ગૂઢ અર્થોં કોં લેલેકર વિજ્ઞાનદ્વારા સર્વતોભાવસે સમૃદ્ધિશાલી બન બેઠે હૈં. ઔર જિસ ભારતકી વહ પૈતૃક સમ્પત્તિ હૈ વે કોરે રહ ગયે હૈં. "**અસંગતમિદમાર્હન્મતમ્**" કહને વાલે શંકરાચાર્ય આદિ વાદિયોંને બ્રહ્મસૂત્ર કે "**નૈકસ્મિન્નસંભવાત્**" ઇસ સૂત્ર કે આધાર પર હી ખંડન લિખાહૈ ઉન લેખકોં કા યહ મંતવ્ય હૈકિ "દોવિરોધી ધર્મ એક સ્થાન પર કિસી પ્રકારસે ભી નહીં રહ સકતે." મગર વિજ્ઞાન (સાઇન્સ–ઔર કેમેસ્ટ્રી) ઈસ સિદ્ધાન્ત કોં પ્રત્યક્ષતયા અસત્ય સિદ્ધ કર દિખલા દેતાહૈ. પરસ્પર વિરોધી ધર્મ એક સ્થાન પર સંયોગ–વિભાગસે (કેમીકલ પદ્ધતિ) સે એકત્રિત રહતે હુવોંકા પ્રથક્કરણ કરકે બતલા શકતે હૈં. તુલ્ય નામક ધાતુ પરસ્પર વિરોધ ધર્મ વાલી ઓક્સેઝન ઔર હાયડ્રોજન નામક દો પ્રકારકી વાયુસે બનતીહૈ ઔર દોનોકા પ્રથક્કરણ કરનેં પર તુલ્ય ધાતુ જલરૂપ હો જાતાહૈ. ઔર જલમે સીતત્વ ગુણ હોના ચાહિયે પર વહ જલ દાહક હોતાહૈ. વિદ્યુત્ મેં નેગેટીવ ઔર પોઝેટીવ નામક દો વિરોધી ધર્મોંકા સમુદાયહૈ. ઉસકો પ્રથક્ કરનેં પર વિદ્યુત્ વિદ્યુત કે રૂપમેં રહ સકતાહી નહી. સમુદ્ર કે જલમેં અગ્નિમત્વ ધર્મ વાલી વિદ્યુત્ રહી હુઇહૈ. અતઃ જલકે સીતત્વ ધર્મકે સાથ અગ્નિભાવ ધર્મકી સહચર્યનિયમ વ્યાપ્તિહૈ. ઔર વેદો મેંભી "**અગ્નૈરાપ**" કહકર કાર્ય કારણ ભાવસેં અગ્નિકોં અપકા કારણ માના હૈ. પાષાણમેં પાર્થિવ ધર્મ કે સાથ અગ્નિમત્વ ધર્મ રહા હુઆહૈ. ઈસીસે ઘર્ષણ દ્વારા પાષાણમે સે અગ્નિ પ્રકટ હો જાતી હૈ. ઇસ પ્રકાર એક વસ્તુ મેં પરસ્પર અનેક પ્રકારકે વિરોધી ધર્મ રહે હુવે વિજ્ઞાનવેત્તા સિદ્ધ કરકે બતલા સકતે હૈ. દેખિયે ! ક્વીનેન મેં જ્વર લેનેકી ઔર જ્વર દૂર કરનેંકા પરસ્પર વિરોધી ધર્મ રહા હુઆ હૈ. ૩૦ ગ્રેન ક્વીનેન દેનેસે યથેષ્ટ જ્વર હોજાતા હૈ ઔર જ્વર આતાહો ઉસકો દેનેસે વહ ક્વીનેન જ્વરકા નાશ કર્તાહૈ. સ્ટ્રિકનીયા નામક એક ઉગ્રવિષહૈ. ઉસમેં કમ્પવાયુ લાને કા ઔર નાશ કરનેંકા પરસ્પર વિરોધી ધર્મ રહે હુવે હોતે હૈ. વિષોં મે વિષત્વ ઔર અમૃતત્વ યહ દોનો વિરોધી ધર્મ રહે હુવે હોતે હૈં. ગુડમેં સીતત્વ ઔર ઉષ્ણત્વ દોનોં પરસ્પર વિરોધી ધર્મ રહે હુવે હૈ. અન્ન મેં આરોગ્યવર્દ્ધક ઔર પ્રાણરક્ષક ધર્મ રહતે હુવેભી વિસૂચિકાદિ રોગ કારક ઔર પ્રાણનાશક વિરોધી ધર્મ રહા હુઆહૈ. દુર્ગાસપ્તશતી મેં લિખા હૈ "વિશ્વેશ્વરી જગદ્ધાત્રીં, સ્થિતિસંહારકારિણીમ્" (અધ્યાય ૧ શ્લોક ૭૧) અર્થાત દુર્ગા મેં સ્થિતિ ઔર સંહાર કારક દોનોં પરસ્પર વિરોધી ધર્મ રહે હુવે માનેં હૈ. આગે ચલકર મધુકૈટભકી ઉત્પત્તિ વિષ્ણુ કે કાનકે મૈલસે બતલાઇહૈ ઔર બ્રહ્માકી ઉત્પત્તિ

વિષ્ણુ કે નાભીકમલ સે બતલાઈ હૈ. ઇસ પ્રકાર દેવદાનવ રૂપી દો વિરોધી ધર્મ એક વિષ્ણુમેં રહે હુવે થે પ્રકટ હુવે અતએવ વ્યાસ ઔર શંકરાચાર્ય આદિ દાર્શનીકોં કા જો યહ મત હૈ કિ-પરસ્પર વિરોધી ધર્મ એક સ્થાનપર નહીં રહસકતે યહભી ઉનકા ભ્રમ હૈ. ઔર બ્રહ્મસૂત્રકા 'નૈકસ્મિન્ સંભવાત્' આદિ સૂત્ર વિજ્ઞાનકે સામને અસત્ય ઠહર જાતેહૈ. આજકા જમાના વિજ્ઞાનકા હોનેસે નિરાધાર લિખ દેનેં વાલેકી દાલ નહીં ગળતી. ઇસ જમાને મેં તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ દ્વારા વક્તવ્યકોં સિદ્ધકર બતલાદેના પડતાહૈ. અબ "બાબા વાક્યં પ્રમાણં' માનને વાલેંકા જમાના નહીં હૈ.

નિયતિવાદ, કાલવાદ, સ્વભાવવાદ, પરમાણુવાદ, કર્મવાદ, સત્કાર્યવાદ; સત્કારણવાદ, હેતુવાદ, દૃષ્ટિસૃષ્ટિવાદ, કર્તૃત્વવાદ, એકાત્મવાદ, નાનાચિદાત્મવાદ, આભાસવાદ, દ્વૈતવાદ, અદ્વૈતવાદ આદિ સભી વાદોંકે ઝગડોં કોં મિટાકર શાંતિ દેનેં વાલા આર્હત્ મતકા સુદર્શનચક્રરૂપ અનેકાન્તવાદ હૈ. યહવાદ સભી વાદોંકે સાપેક્ષરીત્યા યથાર્થ જ્ઞાન દેકર સભીકોં અવિરોધી બના દેતા હૈ ઔર પંડિતજીને ઇસ વિષયકા યહ નિબંધ લિખકર સંસારપર બડા ઉપકાર કિયા હૈ.

એક વાત હમેં પંડિતજીસે ફિર યહ કહનાકિ. ઇસ નિબંધકે પ્રથમ પૃષ્ટપર આપને યહ લિખા હૈ કિ-" જૈન પરંપરાસે ઇનકા (ઉમાસ્વાતિ) સમય વિક્રમકી પ્રથમ શતાબ્દિ માના જાતા હૈ. યહ ઠીક નહી હૈ. હાં! દિગંબર સમ્પ્રદાય તત્વાર્થકે કર્તાકા સમય વિક્રમકી પહલી શતાબ્દિ માનતી હૈ. પરંતુ શ્વેતામ્બર સમ્પ્રદાય ઇનકા સમય વિક્રમકે પહલેકા માનતી હૈ. ઇસ વિષયમેં મેરા એક લેખ લિખા હુઆપડાહૈ વહ છાપનેસે પંડિતજી દેખસકતે હૈં.

અન્તમેં યહ લિખતે હુવે અત્યાનન્દ હોતા હૈ કિ-પંડિતજીને અનેકાન્તકી વૈજયંતિ ફહરાનેવાલી યહ અદ્વિતીય નિબંધ લિખા હૈ. ઇસકે લિયે શ્રીમાન્ વિજયવલ્લભસૂરિજીકો, પંડિતજીકોં ઔર મંડલકોં મેરા હાર્દિક કોટીશઃ ધન્યવાદ હૈ.

શ્રી વર્ધમાન જૈન આશ્રમ,
ખામગાંવ.
(બેરાર) તા. ૧૩-૧૦-૨૯

બાલચન્દ્રાચાર્ય.

અર્થશાસ્ત્ર એટલે શું ?

લેખકઃ—**ઝવેરચંદ નેમચંદ શેઠ**, જ્યુનીયર બી. કૉમ.

(ચાલુ ગતાંક પૃ. ૪૫૨થી)

[અત્યાર સુધીમાં આપણે અર્થશાસ્ત્રના મુખ્ય ચાર વિભાગો પૈકી પેદાશ (અથવા production) જોઈ ગયા. તે "પેદાશ"ના વળી ચાર વિભાગો—જમીન (land), મજુરી (labour), સાધન (capital) અને વ્યવસ્થા (organisation)–પૈકી પ્રથમ ત્રણ વિભાગો જોઇ ગયા છીએ. હવે આપણે પેદાશનો અંતિમ ભાગ " વ્યવસ્થા" જોઇશું.]

પૂર્વે અર્થશાસ્ત્રમાં આ વિભાગ હતો જ નહિ. પ્રાચીન સમયમાં એટલે યંત્રસંશોધન થયું તે પહેલાના અર્થશાસ્ત્રમાં આ વિભાગની અગત્યતા જણાઈ ન હતી. તેથી આ વિભાગને આધુનિકજ કહી શકાય. અત્યારે એ વિભાગ પ્રથમના ત્રણેય વિભાગો કરતાં વધુ અગત્યતા ધરાવે છે. એ જેને આપણે અત્યારે કાર્યદક્ષતા અથવા efficiency કહીયે છીએ તેને માટે બહુજ ઉપયોગી છે. એ જ કાર્યદક્ષતા લાવે છે એમ કહીયે તો પણ ખોટું નહિ. હવે આ વિભાગ મુખ્યત્વે કરીને ચાર રૂપોમાં ચર્ચી શકાય. એ ચાર રૂપો તે આ છે:-(૧) યંત્ર અને કાર્ય વહેંચણી. (૨) ક્ષેત્ર વિભાજ્યતા (અથવા geographical division of labour)અને પ્રદેશીય ઉદ્યોગો (અથવા localization of industries), (૩) જથ્થાબંધી પેદાશ અને નાની પેદાશ (અથવા large scale

and small scale production) અને (૪) ઉદ્યોગ સંમાર્જન (અથવા Business management.)

પ્રથમ તો આપણે યંત્ર અને કાર્ય વહેંચણી લઇએ. અત્યારના સમયમાં જ્યાં જ્યાં જોશો ત્યાં ત્યાં યંત્રથી જ કામ થઇ રહ્યું હશે. હા, કોઈ જગ્યાએ થોડા પાયા પર હોય, ને કોઇક જગ્યાએ બહોળા સ્વરૂપે હોય. હિંદુસ્થાન જેવા દેશમાં યુરોપની સરખામણી કરતાં યંત્રનો ઉપયોગ ઓછો થાય છે એ આપણને સ્હેજે માલુમ પડે છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં તો ડગલેને પગલે યંત્ર વપરાય છે. લોઢાના કારખાનાથી માંડી ઘરના ચુલા સુધીમાં યંત્રથી કામ લેવાય છે, ચાલવું તે યંત્રથી, બોલવું તે પણ ટેલીફોન ને ટેલીગ્રાફની મદદ લઈને, ખાવું તો તે પણ રસોઇ તો વિજળીના ચુલાઓથી થયેલી હોય તેનાથી, કપડાં વગેરે પણ યંત્રની મદદથી જ તૈયાર થાય, બુટ પણ એમ જ, મોજાં પણ એમજ, અને લગભગ બધુંયે એ યંત્રદેવની સહાયથી જ થાય.

પણ યંત્રનો મુખ્ય ઉપયોગ તો જે કાર્ય મનુષ્યથી ઝડપથી, સ્હેલાઇથી અને સારી રીતે ન થઇ શકે તેમાં છે. દાખલા તરીકે, ઇમારતો બાંધવી, પત્થરો ભાંગવા, કાપડ વણવું, દરિયાઇ વ્યાપાર કરવો, વગેરે આ બધામાં યંત્રની જરૂરિયાત કાંઇ થોડી નથી. તેથી એ સર્વેમાં યંત્રો વપરાય છે. મનુષ્ય એકલાથી ઇમારતો બાંધી શકાતી નથી, પત્થરો તોડી શકાતા નથી, કાપડ સ્હેલાઇથી વણી શકાતું નથી ને દરિયાઈ વ્યાપાર તુરત થઇ શકતો નથી.

યંત્રના ફાયદાઓ છે, ને હાનિ પણ છે, એના ફાયદા તો સહજ સમજી શકાય તેવા છે. જ્યાં મોટી મોટી નહેરો બાંધવાની હોય, જ્યાં પુલો, વગેરે બાંધવાનું હોય, જ્યાં પર્વતો તોડીને ગાડી માટે રસ્તો કરવાનો હોય ત્યાં યંત્રનો ઉપયોગ અનિવાર્ય છે. વળી યંત્ર મનુષ્ય કરતાં વધુ ઝડપથી કાર્ય કરે છે. જ્યારે મનુષ્ય કલાકના સાધારણ રીતે ચાર, પાંચ માઈલ જઇ શકે ત્યારે આગગાડી, અથવા મોટર કલાકના પચીસ, ત્રીસ માઇલ સ્હેજે જઇ શકે. વળી યંત્રથી તો જે કાર્ય મનુષ્યથી સારી રીતે ન થઇ શકે તે થાય છે. આંખ જેવી અમુલ્ય અને કોમળ વસ્તુનું ઓપરેશન યંત્રની મદદથી જ થાય, અને વસ્તુઓનું સૂક્ષ્મ વજન કરવામાં પણ યંત્રજ જોઇએ. આ તો આપણે યંત્રના ફાયદા જોયા.

વસ્તુને, પ્રાયઃ પ્રત્યેક વસ્તુને બે બાજુઓ હોય. એક ધોળી ને બીજી કાળી, એક સાદી ને બીજી ખરાબ, એક ગુણવંતી, બીજી દોષવંતી એમ હોય. મુંબઇ, અમદાવાદ, કલકત્તા વગેરે મોટાં શહેરોમાં જો દૃષ્ટિપાત કરો તો આપને માલુમ પડશે કે ત્યાં હજારો મીલો ચાલી રહી છે. એમાં કામ કરતા મજુરોનું જીવન આપણને એકવાર તો લજવાડે છે. બિચારાઓનાં ઘર તરફ દૃષ્ટિ કરીએ તો એમનાં બાળકોની દશા ઘણીજ શોચનીય છે. રહેવાનું ઘર એક નાની કોટડી સરીખડી હોય. એના કરતાં તો કેદખાનું વધારે સારૂં, એ મજુરોનું જીવન પણ ઘણું ટુંકું, કારણકે એમને યંત્રની સાથે આખો દિવસ કામ કરવાનું, ને એની ગંધ લેવાની. તેથી જીવન ટુંકું થઇ જાય. જોકે યંત્રની સાથે કામ કરનારોની કાર્યદક્ષતા વધે છે, કારણકે એમાં અમુક દરજ્જા સુધીના કેળવાયલા માણસો જોઇએ, છતાં યંત્રે ઘણાનું જીવનપોષણ લઇ લીધું છે. એ આવ્યું એટલે દર યંત્રે નવ, દશ માણસોને રજા મળે, ને ઘેર બેસે. વળી ચિત્રકળા, સુથારી કામ, લુહાર કામ વગેરેમાં કળાની સુંદરતા યંત્રથી નષ્ટપ્રાય થઈ જાય છે.

તેથી આપણે એમ કહીયે કે જ્યાં યંત્રનો યોગ્ય ઉપયોગ થઇ શકતો હોય ત્યાં કરવો. યંત્રને સૌથી પહેલવહેલાં જ્યારે દાખલ કરશો ત્યારે તો બેકારી વધવાની. પણ જેમ જેમ એનો ઉપયોગ વધશે તેમ તેમ એનાથી ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુ સસ્તે ભાવે મળશે, ને આપણે એમને વધુ ને વધુ વાપરીશું. આથી આપણી વાર્ષિક આવકમાંથી વધુ વસ્તુઓ ખરીદી શકીશું. આપણી માંગ વધશે. ને તેને પહોંચી વળવાને વધુ ને વધુ માણસો રોકાવા પડશે. આમ બેકારી ઓછી થતી જશે. આથીજ હિંદુસ્થાનમાં જ્યાં જ્યાં યંત્રનો ઉપયોગ તાત્કાળિક થાય છે ત્યાં ત્યાં બેકારી વધે

છે, જ્યારે યુરોપમાં યંત્ર ઘણા પ્રાચીન કાળથી વપરાતું હોવાથી બેકારી ઓછી છે.

ઉપર પ્રમાણે આપણે યંત્રના ગુણ દોષ જોયા. તેથી આપણને ખાત્રી થાય કે જ્યાં જ્યાં યંત્રની યોગ્યતા હોય ત્યાં ત્યાંજ ઉપર કહેલા હેતુ માટે જ તે વપરાય.

હવે આપણે કાર્યવહેંચણી (અથવા division of labour) જોઇએ. આધુનિક સમયમાં આપણે જ્યાં જોઇશું ત્યાં કાર્યવહેંચણીથી થતા ફાયદા માલુમ પડશે. જ્યાં ધંધો, વેપાર મોટા પાયા ઉપર ચાલતા હોય ત્યાં કાર્યવહેંચણી વધારે હશે, જ્યાં ધંધો, વેપાર નાના પાયા ઉપર હશે ત્યાં કાર્યવહેંચણી થોડી હશે. દાખલા તરીકે એક જીનીંગ ફેકટરી અથવા કપાસ પીલવાની એક નાની મીલ હોય, ત્યાં એક વિભાગમાં કપાસ તોલવાનું કામ થતું હશે. બીજા વિભાગમાં કપાસમાંથી કપાસીયા અને રૂ જુદાં પડાતાં હશે. વળી ત્રીજા વિભાગમાં જે રૂ જુદું થાય તેને ત્યાં લાવીને ગાંસડી રૂપે બંધાવવામાં આવતું હશે. ચોથા વિભાગમાં પેલી બંધાયેલી ગાંસડી લોઢાના પાટાથી બંધાતી હશે. આમ કપાસ પીલવાની એક નાની મીલમાં મુખ્ય કાર્ય કપાસીયા ને રૂ જુદું કરવાનું. પણ તેના ચાર વિભાગો થયા. આ ચાર વિભાગોને આપણે કાર્યવિભાજ્યતા કહીયે. જો આવા ચાર વિભાગ ન પાડવામાં આવે તો કપાસ પીલવાનું જે મુખ્ય કાર્ય છે તે યોગ્ય રીતે ન થાય. એમાં બધું કામ વેડફી જાય. જ્યાં કપાસ તોલાતો હોય ત્યાંજ જો રૂ ને કપાસ જુદો થાય, તો કપાસ ને રૂ સારૂં ન નીકળે. માટે આ કાર્યવિભાજ્યતાની જરૂર અનિવાર્ય જ છે. જ્યાં એ ન હોય ત્યાં એમ પણ કદાચ કહી શકાય કે એકડા વિનાનાં મીંડાં નકામાં.

આ કાર્યવિભાજ્યતાથી અનેકશઃ ફાયદા થાય છે, જેવા કે, (૧) વ્યક્તિયોગ્ય કાર્ય વહેંચણી (૨) બૌદ્ધિય વિકાસ (૩) કાળકરકસર (૪) યોગ્ય સાધન સંપન્નતા ને વપરાશ (૫) યંત્રોપયોગ (૬) સંશોધન.

કપાસ પીલવાની મીલમાં ઉપર પ્રમાણે ચાર વિભાગ પાડવાથી જે વ્યક્તિ જે કાર્યને યોગ્ય હોય તેનેજ આપણે રાખીયે. જો કાર્ય વિભાજ્યતા ન હોય તો આપણે ચારેય વિભાગને માટે એક જ વ્યક્તિ રાખવી પડે. તેથી તે બાબતમાં જે વિભાગને માટે તે વ્યક્તિ અયોગ્ય હોય તે વિભાગનું કામ પણ તેને સોંપાય. કાર્યવિભાજ્યતા હાનિ દૂર કરે છે. એમાં તો જે વ્યક્તિ જેને માટે યોગ્ય હોય તેનેજ માટે એને આપણે રાખીયે. કપાસ તોલનાર કપાસ તોલવાનું જ કામ કરે, ને કપાસીયા, રૂ જુદું કરનાર એનું જ કામ કરે.

પછી આવ્યો બૌદ્ધિય વિકાસ. ઉપર પ્રમાણે દરેક વ્યક્તિ સ્વશક્તિયોગ્ય કાર્ય કરવાથી એમાં જ વધુ ને વધુ ટેવાય, અનુભવી થાય ને પછી એમાંજ નિપુણ બને. આમ બૌદ્ધિય વિકાસ થાય.

જો કાર્યવિભાજ્યતા ન હોય તો દરેક વ્યક્તિને એક કામમાંથી બીજા કામમાં વારંવાર જવું પડે. ને તેમાં કાળક્ષેપ થાય. પણ જો તે એકજ કામ હર વખતે કરતો હોય તો એને એકમાંથી બીજામાં જવાનો કાળક્ષેપ ન કરવો પડે. આ પણ કાર્યવિભાજ્યતાનો જ ફાયદો કહી શકાય.

ચોથો લાભ સાધનસંપન્નતા ને વપરાશ. એકજ માણસ એક જ જગ્યાએ કામ કરતો હોવાથી એ એનાં સાધનોનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરે છે. કપાસ પીલવાની મીલમાં કપાસ તોલનાર આખોય દિવસ ત્યાંજ રોકાયેલો હોવાથી કપાસ તોલવાના કાંટાનો પરિપૂર્ણ ઉપયોગ થાય છે. પણ જો એને એના ઉપરાંત બીજાં કાર્ય કરવાનાં હોય, તો એ બીજાં કાર્યો કરતી વખતે કાંટો નકામો પડી રહે ને યોગ્ય ઉપયોગ ન થાય. આ પણ કાર્યવિભાજ્યતાનો ફાયદોજ ગણાય.

યંત્ર એ એવી વસ્તુ છે કે જો એનો ઉપયોગ કરવાનો હોય તો એને સદૈવ ચાલતું જ રાખવું. નહિ તો એને ખરીદવાથી થતો ખર્ચ યથાયોગ્ય વાળી ન શકાય. એંજીનને દિવસના જો ફક્ત અડધો અથવા કલાકજ ચલાવવાનું હોય તો એનો ખર્ચ વ્યાજબી નથી. એને જો ખરીદીયે તો તો એને આખોય દિવસ ચલાવવું જોઇએ. તેથીજ એનો સદુ-

પયોગ થઈ શકે. આ થયો કાર્યવિભાજ્યતાનો પાંચમો લાભ.

એક વ્યક્તિ આખોય વખત એકજ કાર્ય કરતી રહે તો એ એમાં નિપુણ બને. પછી એને અનેક વિચારો સૂઝે ને એમાંથી નવી શોધો થાય. આ શોધો એના કાર્યને વધુને વધુ સ્હેલું કરે. આ થયો કાર્યવિભાજ્યતાનો અંતિમ લાભ.

કાર્યવિભાજ્યતાથી હાનિ પણ છે. પણ લાભનું પલ્લું વધી જાય છે, ને તેથી એ હિતકર છે. માણસ એકજ કાર્ય હરહંમેશ કરતો રહે તો એના બુદ્ધિ ક્ષેત્રની સંકુચિત થઇ જાય છે. વળી એ જે એક ઉદ્યોગમાં પુરા પૈસા ન મેળવી શકવાથી બીજામાં જોડાય તો એને બીજો ધંધો ન આવડે. ને તેથી એ ભૂખે મરે. આ બે કાર્યવિભાજ્યતાની હાનિઓ.

હવે આપણે વ્યવસ્થાના પ્રથમ મંત્રને કાર્યવહેંચણીના વિભાગ પરથી પ્રદેશીય ઉદ્યોગો ને ક્ષેત્રવિભાજ્યતા ઉપર આવીયે. જ્યારે સેંકડો કારખાનાંઓ એકજ ધંધો કરતાં હોય ને છતાંયે એકજ પ્રદેશમાં આવી વસ્યાં હોય ત્યારે આપણે એને પ્રદેશીય ઉદ્યોગો (અથવા localisation of industries) કહી વર્ણવીયે.

આનાથી ઘણા ફાયદા થાય છે. મુંબઇ અથવા અમદાવાદ જેવા શહેરોમાં એકી સાથે પચાસથી સો મીલો કાપડ વણે છે. એ બધી મીલો ધંધો એકજ કરે છે. આથી મુંબઇ અથવા અમદાવાદની મીલોનું કાપડ બધે વખણાય છે. દેલીકોનું કાપડ બધાયે વખાણે. પછી કહેવાય કે આ તો અમદાવાદી કાપડ. તેવી જ રીતે ઢાકાનું કાપડ પૂર્વે વખણાતું.

વળી એકજ જગ્યાએ અનેક મીલો એક ધંધો કરતી હોય તેથી ત્યાં એને જોઇતા મજુરો બહુ વસે. મજુરો જેઓ કાપડવણાટમાં હોંશિયાર હોય તેઓ ત્યાં આવી વસે ને રોજી મેળવે. મીલોવાળાઓ પણ એમને જોઈએ તેવા કામદારો મેળવી શકે. આથી મજુર વર્ગ તેમજ મીલમાલીકોને ફાયદો થાય.

મીલો એકજ પ્રદેશમાં આવેલી હોવાથી એમને જોઇતું દ્રવ્ય ત્યાંની બેંકોમાં પુરતું મળી શકે. જો એઓ છુટી છવાઇ વહેંચાઈ ગયેલી હોય તો દરેકને પુરતું દ્રવ્ય મેળવવું અઘરૂં થઈ પડે. ત્યાં બેંકેય ન હોય. પણ સમૂહમાં ઘણી બેંકો હોય ને તેઓ મીલોને દ્રવ્ય પુરૂં પાડે.

આમ આપણે ઘણા ફાયદાઓ કહી શકીયે હવે પછી આપણે જથ્થાબંધી પેદાશથી થતા ફાયદાઓ જોઇશું. (ચાલુ)

× × ×

મેરૂનંદન ઉપાધ્યાયકૃત અજિત—શાન્તિ સ્તવ.

વિક્રમ ૧૫ મા શતકની ગૂજરાતીમાં-રચ્યા સં. ૧૪૩૨ આસપાસ.

સં૦-તંત્રી.

મંગલ કમલાકંદુએ સખિ સાગરપૂનિમચંદુ એ
જગગુરૂ અજિય જિણંદુએ, સંતીસર નયણાનંદુ એ. ૧
બે જિણવર પણમેવિ એ, બિહુ ગુણ ગાઇસુ સંખેવીએ
પુણ્યભંડાર ભરેસુ એ, માનવભવ સફલ કરેસુ એ. ૨
કોડિ હિ લાખ પંસાસૂએ, સાગર જિણ સાસણિ ભાસૂએ,
રિસહ જિણેસર વંસુએ, ઉવજ્ઝાઉરિ સરવર હંસુ એ. ૩
ઇણિ અવસરિ તિહ રાજ્યઉ એ, રાજા જિતશત્રુ જગિ ગાજીઉ એ,
વિજયા તસ ઘરિ નારિ એ, બે રમઇ તુ પાસ સારી એ.૪
કૂકખહિ જિણ અવતારૂ એ, તિણિ રાઉ મનાવિઉ હારૂએ,
ઉવરિ વસિઉ દસ માસુ એ, પુણ પૂરઇ જણણી આસુ એ. ૫.
બિહુ જણ મનિ આણંદિયઉ એ, સુત નામ અજિય જિણ તુહ દીયઉ એ,
તિહુયણ સયલ ઉછાહુ એ, ક્રમિ ક્રમિ વાધઈ જગ નાહૂ એ. ૬
હંસ ધવલ સારસ તણીએ, ગતિ સુલલિત નિજ ગતિ નિરજણીએ,
મલપતિ ચાલઇ ગેલીએ, જણનયણ અમીયરસ રેલિ એ. ૭
અવર ન સમઉ સંસારીએ, બલ નાણ વિવેક વિચારિએ
ગુણ દેખી ગજ ગહગહઇએ, લંછણ મિસિ પગ લાગી રહઇએ. ૮
જોવન વય જય આવીયઉએ, તવ વર રમણી પર-ણાવીયઉએ,
પ્રિય સાધઈ સવિ કાજુએ, પ્રભ પાલઈ પુહવિહિં રાજુએ. ૯
હવિં હત્થિણાઉર ઠામિએ, વિસસેણ નરેસર નામએ
રાજ્ય અયરા દેવિએ મણુહર સુખ માણઈ બેવિએ. ૧૦
ચઉદ સુમિણે પરવરિઉએ, અયરા ઉયરિહિં સુત અવતરિઉએ,
માનવદેવિ વખાણીયઈએ, ચક્કીસર જિણવર જાણીયઇએ. ૧૧
દેસિ નયરિ હુએ સંતિએ, તીણ નામ કીયઉ સિરિ સંતિએ
જિણ ગુણ કુણ જાણઇ કહીએ, તિહું ભવણે તસ ઉપમ નહીએ. ૧૨
નયણ સલૂણઉ હરિણલઉએ વનિ સિંહિં બીહઇ એકલઉએ
નયર સમાધિ નિરોધૂએ અનઈ નયણે નારિ વિરોધૂ એ. ૧૩
ગીતહ રાગ સુરંગ એ, પુણ પભણઇ લોક કુરંગએ
તઉ ઉલગઇ સમૂંકૂ એ, તીણઈ પામિઉં નામ કલંકુએ. ૧૪
ઇણિપરિ મૃગ અતિ ખલભલિઉએ, ભયભંજણ સામી સાંભલિઉએ,
તુ આણંદિઉ મનિ આપણઇએ, પાય સેવઇં મિસિ લંછણ તણઇએ. ૧૫
લીલા પતિ પરણઈ ઘણીએ, નવનવીય કુંયરી રાયહ તણીએ.
બલછલિ અરિજણ જોગવઈએ, પ્રીય રાજ ભલીપરિ ભોગવઇએ. ૧૬
કુમર તણઈ મંડલિ સમએ,પંચાસ સહસ વરસહ ગમએ
તઉ તેજહિ દિણયર જિસઉએ, ઊપન્નઉ ચક્કરયણ ઇસઉએ. ૧૭
સાધીય ભરહ છ ખંડ એ, વરતાવિય આણ અખંડ એ,
ચઉદહરયણ નવનિહિ સહીએ, વર સોલ સહસ-જકખં અહીએ. ૧૮
સહસ બહત્તરિ પુરવરહ, બત્તીસ મઉડધર નરવરહ
પાયક ગામહ કોડિએ, છન્નવઇં નવઈ કરજોડિએ. ૧૯
હય ગય રહ વર જૂજૂઆએ, લખ ચઉરાસી મંદિર હૂઆએ

લખત્રિ વાજિત્ર ધમધઇએ, બત્રીસ સહસ્સ નાટક
રમઇએ ૨૦
રૂપિ જિસી સુરસુંદરીએ, લખણ લાવન લીલા ભરીએ
જંગમ સોહગ્ગ દેહુરીએ, ઇસી ચઉસઠિ સહસ્સ અંતે-
ઉરીએ. ૨૧
અવરજ રિદ્ધિ પ્રકારએ, મણિ કંચણ રયણ ભંડારૂએ
તિણિ કહિવઈ કુણ જાણુએ, બપુબપુરે પુન્ન પ્રમા-
ણુએ. ૨૨
ઇમ ચક્કીસર પંચમઉએ, ચઉથઈ દૂસમ સૂસમઉએ,
વરિસ સહસ્સ પંચવીસએ, સવિ પૂરીય મનહિ
જગીસએ. ૨૩
ઇણિપરિ બિહું તિત્થંકરહ, ચિર પાલીય રાજ વિવિહ
પરિહ,
જાણિઉં અવસર સારૂએ, બિહું લીધઉ સંજમ ભારૂ
એ. ૨૪
બિહુ ખમદમ ધીરિમ ધરિએ, બિહું મોહ મયણ
મદ પરિહરીએ,
બિહુ જણ ઝાણ સમાણુએ, બિહુ પામિઉં કેવલ-
નાણુએ. ૨૫
બિહુ દેવહ કોડિહિં મહિય, બિહું ચઉતીસઈ અઇસઇ
સહીય,
સમઉસરણ બિહુ ઠાણુએ, બિહું જોજન વાણિ
વખાણુએ. ૨૬
નાચઇ રણકત નેઉરીએ,બિહુ આગલિ ઇંદ્ર અંતેઉરીએ,
ટગમગ જોવઇ જગ સહૂએ, રંગિહિ ગુણ ગાવઇં
સુર બહુએ. ૨૭
બિહુ સિરિ છત્ર ચમર વિમલ, બિહુ પગતલિ નવ
સોવન કમલ,
બિહુ જિણ તણઇ વિહારિએ, નવિ રોગ ન સોગ ન
મારિ રે. ૨૮
બિહુ ઉવયારિ ભવણ ભરીએ, બિહુ સિદ્ધિ રમણિ-
સિઉં વરવરીએ,
બિહુ ભંજિય ભવછંદૂએ, બિહું ઉદય ઉપર માણંદૂએ.૨૯
ઈમ બીજઉ અનઇ સોલમઉ એ, જિણ ચિંતામણિ
સુરતરૂ સમઉએ,
થુણઇં સંકિખવિહાણિએ, તહ નવ પરિ ભવણ
વિહાણિએ. ૩૦
એ ઉછવ મંગલ કરણ, બિહું સયલ સંઘ દુરિયાં હરણ
બિહું વરકમલ વયણનયણ બેઉ શ્રીય જિણરાજ
ભવણરયણ. ૩૧
ઇમ ભગતિહિં ભોલમ તણીએ, સિરિ **અજય સંતિ**
જિણ થુઇ ભણીએ,
સરણ બિહું જિણ પાએ, શ્રી **મેરૂનંદણ** ઉવજ્ઝાયએ.૩૨

Place of Mantra, Vidya & Tantra in Jainism.

Bombay, 14th November 1929.

In reply to an inquiry made by Sjt. Chintaharan Chakravarty, the writer was asked by His Holiness Shri Vijayavallabhasuriji to prepare a brief article describing to what extent Mantra, Vidya and Tantra are known to or recognised in Jainism and refutation, if any, of Tantric practices therein. In pursuance thereof the following is being submitted :—

It is necessary to distinguish Mantras and Vidyas from Tantrism as a creed, for historically the Tantric creed commenced in or about 2nd or 3rd century A. D. as a secret doctrine and came only to be preached openly after 600 A. D. It

is natural therefore that ancient holy scriptures of the Jainas do not contain refutation of Tantric creed. This does not mean that whatever references to Mantra & Vidya there are in the said scriptures encourage any of the condemned doctrines of Tantrism. On the contrary the Atharvan sacrifices involving killing of living beings are described as being practised by followers of one of the heretic creeds in Sutrakritanga 1–8 p. 168–9. This creed may be taken as the precursor of the later Tantrics. In that case that is a refutation of the predecessors of Tantrics and shows the true origin of the Tantrics. Of course, they do recongnise Mantras and Vidyas but that is for a distinct purpose and seem to be incorporation of Adhidaivikavada and Upasanamarga of Vedic and Aupanishadic period.

" सत्थमेगे तु सिक्खंता, अतिवायाय पाणिणं ।
एगे मंते अहिज्जंति, पाणभूय विहेडिणो ॥४॥

पृ. १६८ सूत्रकृतांग १–८

शीलांकाचार्य टीका:—किञ्च एके केचन पापोदयात् मन्त्रानभिचारकानाथर्वणानश्वमेध पुरुषमेध सर्पमेधादि यागार्थमधीयन्ते etc. पृ. १६९ (क)

Also see भगवती श० १४ उ० ८ मंतजंभग meaning deiliesc onnected with मन्त्रs and at the same place विज्जाजंभग meaning deity connected with विद्या ॥

There is difference of opinion in respect of the source and origin of iantrism as a creed. Until recently it was usually believed to be a development of the Atharvan practices co-mingling with the Adhidaivikavada of the Upanishads and Puranic Traditions about the marvellous achievments of gods and goddesses. Benoyatosha Bhattacharya, the learned Editor of "Sadhanamala" thinks Tantrism originated with the Buddhist and was copied by others. This writer thinks that though the Buddhist Vajrayana's contribution was very great to the spread of Tantrism it did not originate Tantrism. Tantrism is but a development of popular belief in the miracle-working powers of Mantras co-mingling with the Adhidaivikavada of Vedic times and Atharvan practices referred to in commentary on Sutrakritanga 1–8 p. 169.

Amongst the Jainas, it appears these Mantras and Vidyas were recognised mainly for the peace and tranquility of body mind and soul from the respective afflictions howsoever caused with the aid of particular deities presiding over the particular Mantras or Vidyas, otherwise Mantrashastra is classed amongst 29 kinds of पापश्रुत and practice thereof is prohibited for instance in Samavayanga 29. see

वेयावच्चगराणं संतिगराणं सम्मदिठी समाहिगराणं ॥

which is one of 'sutras' comprised in the 6 Avashyakas and indicates the mode in which aid of deities was sought for by the Jains.

In Shri Bhagwati Sutra 20th Shataka 9th Uddesha Sutra 683 p. 793 there is reference to Vidyācharana as follows:—

कइविहा णं भंते ! चारणा पन्नता ? गोयमा ! दुविहा चारणा पं० तं० विज्जाचारणा य जंघा चारणा य से केणट्ठेणं भंते । एवं वुच्चइ विज्जाचारणा ? गोयमा ! तस्सणं छट्ठं छट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं विज्जाए उत्तरगुणलद्धिं खयमाणस्स विज्जाचारणलद्धीनाम लद्धी समुप्पज्जइ से तेणट्ठेणं जाव विज्जाचार० ॥

Cammentary by Shri अभयदेवसूरि at p. 794 (A. Samiti Edn) or विज्जाचारण सू. ६८३ ॥ 'विज्जाचारण'त्ति विद्या–श्रुतं तच्च पूर्वगतं तत्कृतोपकाराश्चारणा विद्या चारणा ॥ सू. ६८३

This shows that Vidya was a part of 'Purva' literature which is considered most sacred and forms the 12th Anga of the Jainas. Similarly aid of deities through Mantras or performance of austerity was taken for performance of proper Repentances as also for guiding Sadhus if they happened to lose their way in jungles. See Vyavahara Sutra Churni :—and Nishitha Sutra 16th Uddesha. In Dikshavidhi as well as Pratishthavidhana the Kayotsargas (meditations) of goddesses sacred to learning earth and divisions thereof as also Shantidevtas (goddess of peace) and Shashanadevta (deity presiding over the Jain Fold) are referred.

Such references can be easily multiplied from the Jaina literature but the few quotations already cited will be deemed sufficient.

Referring particularly to the inquiry whether there is refutation of Tantrism, this writer has not been able to trace any direct reference but may point out the remarks of Shri Haribhadrasuri in Sambodhaprakarana in reference to certain degraded Sadhus who can be identified as Chaityavasis. From page 13 to 18 Haribhadrasuri condemns them saying these are no Sadhus but are selfish persons out only to look to their personal satisfaction and pleasure and says " Before whom should we complain about these, who are like shooting pain in one's own head". To understand the said remarks it should be noted that these Chaityavasi Sadhus flourished from about 200 A. D. to 1000 A. D. when they were finally vanquished in the 'Sabha' of King Durlabharaj of Jujratby Shri Jineshwar-suri. These Chaityavasis were loose in their practices and generally indulged in the Shatkarmas described in the Tantras. Their origin amongst Jains is contemporaneous with the rise of Vajrayana amongst the Buddhists but the rigour with which the Jainas dealt with this looseness of principles by driving out of the fold those who least dared to tamper with the sacred fountains of Jainism viz :—the holy scriptures, as Nihnavas, acted as sufficient check upon them and Jainism did not degrade nor ultimately suffer heavily as did Buddhism

which finally vanished from the land of its origin. The word तन्त्र is used in several places in ancient Jaina scriptures in the sense of शास्त्र of दर्शन but as far as this writer has been able to search not in the sense of विद्या or मन्त्र.

Haribhadrasuri in his शास्त्रवार्ता समुच्चय स्तबक 10-88 p. 385 refers to शाबरमन्त्र, and शबर being a known Tantric this is an indirect reference to Tantric, but according to recent investigations Haribhadrasuri is known to have flourished in the 8th century. There does not appear to be any reference to तान्त्रिक in these scriptures.

It is not the object of this short article to trace the history of Mantravada in Jainism from its beginning to the present day but it is sufficient to state that all the same it was there and is still there. It does not occupy that prominent position which it did amongst the Buddha and Hindu Tantrics. It is subordinate and subservient to and harmonious with the tenets of Jainism. The writer therefore leaves it to be dealt with in details for another occasion.

C/o Jhavery & Co.
35 Meadows Street,
Bombay.

Mohanlal Bhagwandas Jhavery.
B. A. LL. B. Solicitor.

અપભ્રંશમાં સીમંધર સ્વામિ સ્તોત્ર.

સં૦-તંત્રી.

નમિ નમિ સુર અસુર નરવંદિ વંદી પયં
રયણિકર કરનિકર કિત્તિભરપૂરિયં
પંચસઇ ધણુહ પરિમાણ પરિમંડિયં
થુણુહ ભત્તીઇ **સી**મંધર સામીયં. ૧
મેરૂ ગિરિ સિહર ધય બંધણું જો કુણઇ
ગયણિ તારા ગણઇ વેલુઆ કણ મુણઈ
ચરમ સાયર જલે લહરિમાલા મુણઇ
સો વિ તુહ સામિ ન હુ સવ્વહા ગુણ થુણઈ. ૨
તહવિ જિણનાહ નિય જમ્મ સફલીકએ
વિમલ સુહ ઝાણ સિદ્ધાણ સંસિદ્ધ એ
અસુહ દલ કમ્મ મલ પડલ નિન્નાસણં
તાત કરિ વાણિ તુહ સંથવં બહુ ગુણં. ૩
મોહ ભર બહલ જલ પૂરિ સંપૂરિયે
વિપય ધણ કમ્મ વણુરાજ સંરાજીયે
ભવ જલહિ મઝ નિવડંતુ જંતૂકએ
સામિ **સી**મંધરો પોય જિમ સોહએ. ૪
તે ય ભર ભરિય દિસિ વિદિસ ગયણંગણો
પબલ મિચ્છત્ત તમ તિમર વિધ્વંસણો
ભવિય જણ કમલ વણ સંડ બોહંકરો
સામી **સી**મંધરો દિપ્પએ દિણયરો. ૫
સુજણ મણ નયણ આણંદ સંપૂરિકં
દુરિત હરતા રતા રૂકમણીનાયકં
સયલ જગ જંતુ ભવ પાપ તાપાપહં
નમઉં **સી**મંધરં ચંદ સોભાવહં. ૬
સુર ભુવણિ ગયણિ પાયાલિ ભૂમંડલે
નયરિ પુરિ નીરિ નિહિ મેરૂ પુવ્વય કુલે
દેવ દેવી ગણા નારિ નર કિંનરા
તુમ્હ જસ નાહ ગાયંતિ સાદર પુરા. ૭

નાણુ ગુણુ ઝાણુ ગુણુ ચરણુ ગુણુ મોહિયા,
સાર ઉવયાર સંભાર...સોહિયા
રયણિ દિણહરિ સિ વસિ સુત્ત જાગર મણા
તાત તુહ નામ ઝાયંતિ તિહુયણ જણા. ૮

સિદ્ધિ કરિ બુદ્ધિ કરિ રિદ્ધિકર સંકરા
વિષયવિષ અમીયભરિ સામિ **સીમં**ધરા
પુવ્વભવ વિહિય વર પુન્ન ચય પામિયા
રાખિ હિવ ભૂરિ ભવ ભમણ મૂસામીયા. ૯

કંમ્મ ભર ભાર સંસાર અઇ ભગ્ગઉ
ઘણઉં ફિરિઊણુ જિણ પાય તુહ લગ્ગઉ
મજઝ હીણસ્સ દીણસ્સ સિવ ગામીયા
કરવિ કરૂણાર સંસારૂ કરિ સામીયા. ૧૦

કઠિન હઠ ધાય તિરિય તણે તાજીઓ
નરય ગઇ કરૂણ વિલવંત નહુ લાજીયઓ
મયણ ગય હીણુ પરિ કમ્મવાસિ પડિયઓ
લાગિ તુહ ચરણ આણંદ હિવ ચડિયઓ. ૧૧

કેવિ તુહ દંસણે દેવિ સિવ સાહિગા
કેવિ વાણી સુણી ચરણ ભવમોહિગા
ભરહખિત્તંમિ હઉં ઝાણિ છઉં લગ્ગઓ
દેહ આલંબણું નાહ જઇ જગ્ગઓ. ૧૨

ધન્ન તે નયર જિહિ સામિ **સીમં**ધરો,
વિહરએ ભવિય જણ સવ્વ સંસયહરો
કામઘટ દેવ મણિ દેવતરૂ ફલીયઓ
તીહ ઘરિ જીહરઇ સામિ તુહ મિલીયઓ ૧૩

કરજુયલ જોડિ કરિ વયણ તું નિસુણિસો
બાલ જિમ હેલ દે પાય તુમ્હ પણ મિસો
મહુર સિરિ તુમ્હ ગુણ ગાહણ હઉં ગાઇસો
નિય નિયણ રૂવ રોમંચિયં જોઇસો. ૧૪

તુમ્હ પાસે ડિઓ ચરણ પરિપાલિસો
હણીય કમ્માણ કેવલસિરિ પામિસો
તુમ્હ જિણ નિયઇ કરૂ સિરસિ સંઠવિસઉ
સો વિ કઈયા વિ મૂ હોઇસઈ દિવસઉ. ૧૫

ભરહખિત્તં મિ સિરિ કુંથુઅરૂ અંતરે
જમ્મ **પું**ડરગિણી **વિ**જય પુખલ વરે
મુણિ સુવ્વઇ તિત્થિ નમિ અંતરં અહિજુયા
રજ્જ સિરિ પરહરવિ ગહિય સંજમતયા. ૧૬

હણિય કંમ્માણિ લહુ લદ્ધ કેવલ સિરી,
દેહિ મે દંસણું નાહ! કરૂણા કરી
ભાવિએ ઉદય જિણ સત્તમે સિવ ગએ
બહુય કાલેણ સિદ્ધિં ગએ સામીએ. ૧૭

મોહ(ભ)ર માનભર લોભભર ભરિયઉ
દંભભર રાગભર કામભર પૂરિઉ
એહ પરિ **ભ**રહખિત્તં મિમૂં સામીયા.
સાર કરિ સાર કરિ તારિ ગો સામીયા. ૧૮

ભોગપદ રાજપદ નાણપદ સંપદં
ચક્કપદ ઈંદપદ જાવ પરમં પદં
તુજઝ ભત્તીય સવ્વંપિ સંપજ્જએ
એહ માહપ્પુ તુહ સયલ જગિ ગજ્જએ. ૧૯

તુહિ જ ગતિ તુહિ જ મતિ તુહિ જ મમ જીવનં
તાત તૂં પરમ ગુરૂ કંમ્મમલ પાવનં
કમ્મ કરિ વિણય વર જોડિ કરિ વીનવું
દેહિ મે દંસણું અલજયા અભિનવું ૨૦

ઇય ભુવણભૂષણ દલિયદૂષણ સવ્વ લકખણ મંડણો
મદ માનગંજણ મોહભંજણ વામકામવિહંડણો
સુરરાયરંજણ નાણદંસણ ચરણ ગુણ જયનાયગો
જિણનાહ ભવિ ભવિ તાત ભવ મે બોધિબીજહ
દાયગો. ૨૧

—ઇતિશ્રી સીમંધર સ્વામિ સ્તોત્રં સમાપ્તમ્.
(આની હસ્તલિખિત પ્રત અમારી પાસે છે. **તંત્રી**)

વિજયતિલક સૂરિની પાદુકાનો લેખ.

अर्हं नमः ॥

ए ९० ॥ संवत् १६७६ वर्षे । फागुण सुदि २ दिने । महाराजश्री सुरताणजी सुत महाराजाश्रो राजसिंह युवराजश्री अखयराजजी । विजय राज्ये । श्री सीरोही वास्तव्यं । प्राग्वाट ज्ञातीय वृद्धशाषीय सकल मंत्रिशिरोमणि । सा । तेजपाल वस्तुपाल । वर्द्धमान संघवी जयमल्ल । सं । मेहाजल । सं । वीदा नाना प्रमुख समस्त संघेण । श्री तपागच्छ नायक श्री दिल्लीसुरत्राण प्रतिबोधक । भट्टारक श्री हीरविजयसूरीपट्ट प्रभावक श्री दिल्ली सुरत्राण सभासमक्ष विजितानेकवादिवृंद भट्टारकश्री ५ विजयसेन । सूरिपट्टोदय गिरिदिनमणि शुद्ध प्ररूपक । सुविहित साधु शिरोमणि भट्टारक श्री विजयतिलक सूरीणां पादुका कारिता । प्रतिष्ठिता च । भट्टारक श्री विजयाणंदसूरिभिः श्री तपागच्छ संघ वंद्यमाना चिरं नंदतात् श्रियेस्तु ॥

વિજયાણંદ સૂરિની પાદુકાનો લેખ.

॥ संवत् १७१३ वर्षे मार्गशीर्ष शुदि ३ रवौ महाराजश्री राजसिंहजी सुत महाराजाश्री अषयराजजी युवराजश्री उदयभाणजी विजयराज्ये श्री सीरोही वास्तव्य प्राग्वाट ज्ञातीय वृद्ध शाखीय सकल मंत्रिशिरोमणी मं । धर्मदास । मं । घनराजप्रमुख विजयपक्षीय सकल संघेन तपागच्छनायक भ । श्री हीरविजय सूरिपट्ट प्रभावक भ । श्री विजयसेनसूरि पट्टोद्योतक शुद्धप्ररूपक भट्टारक श्री ५ श्री विजयतिलकसूरि पट्टोदय गिरिदिनमणि सकल सुविहित साधुशिरोमणि भट्टारक श्री विजयाणंद सूरीश्वराणां पादुका कारिता प्रतिष्ठिता च तत् पट्टधरै भट्टारक श्री विजयराज सूरिभिः श्री तपागच्छ संघै वंद्यमाना । चिरं नंदतात् श्रियेस्तु ॥

—તંત્રી.

છૂટાં સુભાષિત.

૧ એક પાનાની ખંડિત પ્રતમાંથી.

ઉભે લાકડ વેહ પડે, પણિ કહુ કાંઇ
ઉતાવલા ઉબરા સુપરિ પાવે નહી.
કીયા ઉતાવલ લાજ કાજ પણિ વિણસે હાવો,
એક હાસો વલી હાણ પણિ પછે પછતાવો,
ઉતાવલા સો બાવલા ધીરા લછ નિશ્ચલ થાઇ,
સાસતા કાજ સીઝે સયલ, વદે પેમ હરખીત હીઇં. ૧
બારંતી બાલા નિચુ નરખે,
સારવણી સેવાલ, જસી મંકોડા કીડિ,
પીડા દેખી ભોય ન બુહારિ ઘણુ ઘસી,
જાતો શાણો કધી ન મારઇ, ભગત કરે ભરતાર તણી,
એહવી ઘરિ ઘરણી જે નર પામા તે સરજા કૈલાસ ધણી. ૨
સુંદર માન ન કીજે, માન ન રચઇ મન
કં કીજઇ તેણઇ આભરણે, કણઅસ તોડે કંન. ૩
કંથ કધી ન છડસી જે કર વલગી હોઇ,
કણ સક ન વણાસીઈ, પણિ કણય ન નખઇ કોય. ૪
સુંદર તેનો માન કર, જેતો કંથ સુહાય
જો લાખીણી વાણ હી, તો પિરેવી પાય. ૫
સુંદર તે સાચો વવો, જઠ ન જ પોલોય,
જેણી કુખઈ નર ઉપજઇ, તે વાહણી કમ હોઈ. ૬
જો દુહો તો ચારણા, ચારણ દુહા ઠામ,
જિઉં કેસર વનરખણો, તુઉ કેસર વનવસરાય. ૭

\+ \+ ×

પિટ કરાવઇ વેઠ, પેટ ચાકરી કરાવઇ
પેટ કરાવઇ ઘેઠ, પેટ સિર નીર વહાવઇ,
પેટ કરઇવે પાખંડ, પેટ ગુણ માન ગલાવઇ,
પેટ કરઈવે પાપ પેટ, પરદેસ ભમાવઈ,
અભિમાન ગાલે ઘણો, પેટ કાજ સુરા મરઇ
અણંદ સિધ સાધક જિકો, પેટ કાજ ઘરિઘર ફરઇ. ૯

(આની સાથે આવો શામળદાસનો છપ્પો છે તે સરખાવો)

જિથી દીપે કામ વિકાર, ઇસ્યા વચન બોલે અવિચાર,
ભડ તણી પરિ ચેષ્ટા કરઇ, લોક હસાડિ વ્રત
અતિ ચરિ.
મુખથી બોલે આલપંપાલ. લોક માહિ ભણાયઇ
વાચાલ. ૧૦

૨ બીજી એક પાનાની ખંડિત પ્રત પરથી.

લેષ સંદેસો ન મોકલઉ, એતા દિવસ મઝારિ,
તે દુષ મુઝનઇ અઇઇ, જિમ કરવતની ધાર. ૧
સજન ! કાં તઈં ટાલિઉ, સંદેશા વિવહાર,
વાંક કસિઉ અમ્હારડો, માયા તજી અપાર. ૨
તુમ્હ ગામિ કાગલ નથી, કઈં માંસ નથી ત્રીલોક,
કઈં અમ્હારો ષપ નથી, લેષ ન લષીઉ એક. ૩
જોઉ તુમ્હનિ આલસ થઉ, અમ્હનિ લિષતાં લેપ,
તો કો હાથિ સંદેસડો, સિં ન કાહાવિઉ એક. ૪
હરષઈ કાગલ હૂં લિખું, વચિં ર કરૂં સલામ,
તુમ્હ અમ્હ વીછુડે તે દીનથી નીંદ હરામ. ૫
જઉ અંગુલ ચીવડી, મોકલતા ધરી નેહ,
તો તે વાલત ચઉગણી, પાડ રાષત એહ. ૬
ભમરૂ સમરઇ માલતી, હાથી સમરઇ વિંઝ
મરૂથલી સમરઈ કરહડો, તિમ સમરૂં તુજ્ઝ. ૭
ટલવતાં નિસિ નીગમઉ, પાપી દિવસ ન જાઇય,
દિન ઝૂરંતાં જઉ ગમૂં, તુ વિહાણું નં વિહાઇ, ૮
બોલંતી મૂષિ અમીઝરી, હસંતાં ફુલ ષરંતિ,
તું ગુણવતી ગોરડી, કિમ દીસારી જંતિ. ૯
નયણે વીધું હીયડલઉ, વયણે સાંધ નેહ,
તું ગોરી કિમ વીસરઇ, જાં નં મલઇ એહ દેહ. ૧૦
સજન તાહરિ વિયોગડઈ, જે મુજ્ઝઇ છઈ દુષ,
તે દુષ જગદીસર લહઇ, મીંઈ ન કાહાઇ મુષિ. ૧૧
મુજ્ઝ ઊપરિ માયા નથી, જાણતું છઉં તુમ્હ વાત,
હૂં તુજ્ઝ ઉપરિ આવટું, તે જાણિ જગનાથ. ૧૨
કહિતાં દીસઇ કારિમઉ, મંભારૂં સદીવ,
થોડે અક્ષરે જાણિજ્યે, તુમ્હ પાસઇ છઇ જીવ. ૧૩
મન ભીતરિ કો બલિ, બાહરિ ધુમ ન હોઇ,
વાલેસર એક તું વિના, કુણ ઉલાવઇ સોઇ. ૧૪
નયણે દીસઇ નવનવી, રૂપવંતી ઘણી નારિ,
પણ તુજ્ઝ સિઉં મુજ્ઝ નેહલઉ, અજર નહી
સુપન્ન મુજ્ઝારિ. ૧૫
અંબરિ ગાજઇ જેતલઇ, તલીથી નાચઇ મોર,
જે જેહનિ મનિ વસઇ, તે તેહનઇ નહી દુરિ. ૧૬
સરોવર સત્રલિ કમલ છઇ, નીરમલ નીર અપાર,
વિણ માન સરોવર હંસનું, ન ઠરઇ મલ (ન) લગાર.૧૭
મોરા ડુંગરડે લવઇ, ઉપરિ ગાજઈ મેહ
દુરિ ગયાં ન વીસરઇ, સજનતણા સનેહ. ૧૮
સજન તું જેણઇ દેસડઇ, તિહાં જાણિ મુજ્ઝ પ્રાણ,
કાયા સુની રડવડિ, કસી ન દીસઇ સાન. ૧૯
સજન મ જાણિ સિનેહ ગઉ, ઘણે દીહાડઇ દુરિ,
વરસ છેહડઈ મેહ મિલઈ, નાચઇ હરષિ મયુર.૨૦
સજન તુજ્ઝ વિણ મુજ્ઝ નહી, જે દુષ છઈ
નિસિ દીન,
કઇ મન જાણિ માહરૂં, કઇ જાણે જગદીસ. ૨૧
એક નારી અતિ સામલી, પાણીમા

૩ ત્રીજી એક પાનાની પ્રત પરથી

દૂહા

જિણ દીઠઈ ક્રોધ ઉપસમઈ, વાધે અધિક સનેહ
પૂરવ ભવ સંબંધ તઉ, તિણ સેતી કોઈ તેહ. ૧
જિણ દીઠઈ પ્રેમ ઉપસમે, જાગઈ ક્રોધ કષાઇ,
વયર ભાવ કોય પાછલઉ, તિણ સેતી કેહિવાય. ૨

સીતલ અન્ન ૧, જનમ પુત્રીનઉ ૨,
કરસણ હણઉ કુવાયજી ૩,
વયર વિરોધ સગાસું ચ્યારે ૪,
સ્વાદહીન કહિવાયજી. ૧

લુંણ ધણ કુમાંણુસાં, ઈ ત્રિહ્નો એક સભાવ,
જિહાં જિહાં મોડિ વાસ હો, તિહાં તિહાં ફેડે ઠાંયો. ૧

ઊણખાંણ કુમિત્ર ગુણ, કીઓ સો ગત ગાયો,
નીચ ન જાંણે નંમ્મયો, બલહટ ચોપડીયો. ૧

---

૪ ચોથી એક પાનાની પ્રત પરથી

સમુદ્ર તુ મહોદધિ, મોટા સુવવહાર

એક પદાર(થ) બેચકર, કાએ ન ઉતારે ખાર.
સકલ છત્રપતિ બસ કીએ, આપ નહી:બલ બાલ,
મુર્ખ લોક સબલને અબલા કતજ માલ. ૫
સીધુડા સર બીટલી, હાથે લાલ કમાણુ,
મુરખ મુરખ છુડ કે, મારા ચતુર સુજાણુ.
નર સટ દેર જગાવતી, ઉદીક પડતો કંથ,
સાગ ધમક કુસહા અર ગજ હથીકા દંત.
સુરા ચડે સંગ્રામકું, દેસ પાવલી ન જોએ,
મરવાકો ભે દુર કર, કરતા કરે સો હોય.
ખણુ ખાડો,ખણુ વાટલો, ખણુ ખાપણુ ખણુ લીહ,
ચાંદા સા મન સરજીયા, સહુ સરખા (ન) દીહ.
આપણુ આદરીયા, ઉદાઉ બજીએ નહી
જયહર ધતુરા વરૂએ વરવઈ નહી.
ચિંતા કીધિ કવણુ ગુણુ, જેણે તન કાલો હોય
સત આદર સંતો(ષ) કર, લખો ન મીટઇ કોય.
કડે કટારી અસતો, યોરૂ હથીઆરી ને જાએ,
જે આગે કસ ખોવતી, સો લાજ સરૂહે માય.
જેકા બાઇ ઝડપડે, ઉભી રહે કી રોડ
જે આગે કસ ખોલસુ, ઉવટી બાહૂ મરોડ.
[આ બધાં હસ્ત લિખિત પાનાં અમારી પાસેછે.

તંત્રી.]

જૈન તીર્થ ભીમપલ્લી અને રામસૈન્ય

(લેખક—**મુનિ કલ્યાણવિજયજી.**)

વિક્રમની ચૌદમી, પંદરમી અને સોલમી સદીમાં લખાયેલા ઘણાએક ગ્રન્થો અને શિલાલેખોમાં **ભીમપલ્લી** અને **રામસૈન્ય**નો તીર્થ તરીકે અથવા પ્રાચીન નગર તરીકે ઉલ્લેખ થયેલો જોવામાં આવે છે. કેટલાંક સ્તોત્રો અને ચૈત્ય-પરિવાડિયોમાં આ બંને સ્થળોને તીર્થ ગણીને વંદન કર્યું છે. આ ઉપરથી એ વાત તો નિસ્સંદેહ છે કે **'ભીમપલ્લી'** અને **રામસૈન્ય'** કોઇ પ્રાચીન જૈન તીર્થછે, પણ તે કયા દેશમાં આવેલાં છે અને હાલમાં કયા નામથી ઓળખાય છે એ વાતની કોઇકિને ખબર હશે.

ભીમપલ્લી

ભીમપલ્લી નગર કે જે એક વખત ઘણી પ્રસિદ્ધિને પામેલ હતું, જેના નામથી **'ભીમપલ્લીય** નામનો ગચ્છ નિકલ્યો હતો અને જેની પ્રાચીનતા અને સમૃદ્ધતાને સૂચવનારી હજી પણ અનેક દંતકથાઓ ત્યાંના નિવાસિયોના મુખ થકી ખેદ અને ગ્લાનિ પૂર્વક સાંભળીયે છીએ તે આજે એક ન્હાના ગામડાના રૂપમાં **'ભીલડી'** એ નામથી ઓળખાયછે.

ભીલડી ગામ **પાલણપુર** એજન્સીમાં **ડીસા-કેમ્પથી** લગભગ આઠ કોશને છેટે પશ્ચિમદિશામાં આવેલું છે. ડીસા પાસે આવેલી બનાસ નદીને લીધે લોકોમાં આના વર્તમાન નામના સંબંધમાં એક એવી દંતકથા પ્રચલિત થયેલી છે કે [1]**શ્રેણિક** રાજા પોતાના બાપથી રીસાઇને ઘરથી નિકળી પડી પરદેશ યાત્રા કરતો અત્રે આવ્યો હતો અને ભીલ કુમારીના પ્રેમમાં ફસી જઇ તેણીની સાથે પરણવાને તૈયાર થયો હતો, પણ પાછળથી તેને જણાયું કે ભીલડીની જોડે પરણીને પોતે એક અયોગ્ય કામ કરનારો ગણાશે. આ વિચારથી તેણે પરણવાનું માંડી વાળ્યું, પણ હૃદયમાં ઉગેલા પ્રેમની જડને તોડી શક્યો નહિં. છેવટે પોતાના પ્રેમને જીતનારી ભીલડીનો પ્રસંગ ચિરસ્મરણીય રાખવાના વિચારથી તે નગરને-કે જે તે પહેલાં **'ત્રંબાવતી'**ના નામથી ઓળખાતું હતું-**'ભીલડી'** એવું નામ અપાવીને ત્યાંથી વિદાય થયો.'

---

૧ શ્રેણિક ચરિત્રમાં એવી હકીકત આવે છે કે ઘરથી નિકલીને મુસાફરના વેશમાં ફરતો ફરતો શ્રેણિક **બેન્નાતટ** નગરમાં ગયો હતો. વિશેષ સંભવ છે કે આ હકીકત ઉપરથી જ **બનાસ** નદીની પાસે આવેલા **ભીમપલ્લી** નગરની સાથે **શ્રેણિક**ના સંબંધ વાળી દંતકથા ઘડાઈહશે.

ઉપર્યુક્ત દંતકથા ઇતિહાસની સાથે કોઇ પણ જાતનો સંબંધ રાખતી હોય એમ અમારૂં માનવું નથી. ભારતવર્ષમાં ઘણાં એક નગરો અને તીર્થોના સંબંધમાં જે પ્રકારની દંતકથાઓ જન્મ પામે છે તેજ પ્રકારની આ એક છે. આની પ્રકૃતમાં કંઈ પણ ઉપયોગિતા હોય તો તે એટલી જ કે **ભીમપલ્લીની** પ્રાચીનતા સૂચવનારૂં તે એક આડકતરૂં પ્રમાણ છે.

ભીમપલ્લીનો પ્રાચીન ઇતિહાસ ક્યાંઇ જોવામાં આવતો નથી અને તેથી તેની પ્રાચીન હકીકત જાણવાનું કઠિન થઈ પડે છે. અમો કહી નથી શકતા કે **ભીમપલ્લીની** સ્થાપના ક્યારે થઈ? તેની જાહોજલાલી ક્યાં સુધી રહી ? અને તેની અનિષ્ટ દશા ક્યારથી બેઠી ? લોકો કહે છે કે **ભીલડી** એક સમૃદ્ધ નગર હતું, પણ અકાલ કાલકોપને લીધે તે અગ્નિથી બળીને ભસ્મીભૂત થઈ ગયું. સુભાગ્યે નગરનિવાસિયોને આ અકાલ ઘટનાની ખબર કોઈ એક મુનિએ પ્રથમથી જ જણાવી દીધી હતી તેથી લોકો ઘણે ભાગે જાનમાલ બચાવી શકયા હતા. લોકો એમ પણ કહે છે કે તે નિમિત્તજ્ઞ સાધુની કૃપાથી નગરનિવાસિયો પોતાના પ્રિયનગરનો ત્યાગ કરીને ઘણા કોશો દૂર જઇને એક નવું નગર વસાવીને રહ્યા જે નગર આજે **રાધનપુરના** નામથી ઓળખાય છે. ત્યાર પછી નિશ્ચિત દિવસે **ભીલડી** નગર બલીને રાખ થયું. આ કથનની સત્યતાના વિષયમાં એવું પ્રમાણ અપાય છે કે **ભીલડીમાં** જૂના વખતનું એક દેવીનું મંદિર છે; આ દેવી **રાધનપુરના** ઘણાંક કુળોની કુલદેવી છે અને હજી પણ લગ્ન વિગેરેના પ્રસંગોએ રાધનપુરી લોકો એ દેવીને ખાસ જુહારવા આવે છે. એથી **ભીમપલ્લીના** લોકોથી **રાધનપુર** વસ્યાની હકીકત સત્ય ઠરે છે.

ગામ બળી ગયાની સત્યતા લોકો એટલા ઉપરથી માને છે કે હજી પણ ગામમાં કે તેની આસપાસ ખોદતાં બે ત્રણ હાથના ઉંડાણમાંથી રાખનો થર નિકળે છે અને કેટલીક બળેલી ઇમારતો પણ નિકળે છે.

ઉપરની દંત કથામાં સત્યાંશ કેટલો હશે તે બતાવવાની વિશેષ ચેષ્ટા નહિ કરતાં અમો એટલું જ કહિશું કે ઉપરની દંતકથા કેવળ નિરાધાર નથી પણ, કોઇક ખરી ઘટના ઉપરથી જન્મેલી હોઈ ઐતિહાસિક સત્યતા દાખવનારી છે. ઐતિહાસિક સત્યની ઝાંખી કરાવનારો ઉલ્લેખ પંદરમી સદીના પ્રૌઢ વિદ્વાન્ આચાર્ય **મુનિસુંદરસૂરિની ગુર્વાવલી**માંથી પણ મળી આવે છે જે નીચે પ્રમાણે છે–

'श्रुतातिशायी पुरि भीम पल्ल्यां
वर्षासु चाद्येपि हि कार्तिकेऽसौ ।
अगात् प्रतिक्रम्य विबुद्धय भावि,
भङ्गं परैकादश सूर्यबुद्धम् ॥ ६४ ॥

ગુર્વાવલી પૃ. ૬૧

ભાવાર્થ—'અતિશયવંત શ્રુત જ્ઞાનના ધારક તે (આચાર્ય **ધર્મઘોષના શિષ્ય શ્રીસોમપ્રભસૂરિ**) **ભીમપલ્લી** નગરીમાં ચૌમાસું રહ્યા. આ ચાતુર્માસમાં બે કાર્તિક માસ હતા તેથી શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે બીજા કાર્તિક સુદિમાં ચૌમાસી પ્રતિક્રમણ કરીને ચૌમાસું સમાપ્ત કરવાનું હતું, પણ લગ્ન કુંડલીમાં બારમા ભુવનમાં પડેલા સૂર્યપરથી તેઓએ જાણ્યું કે થોડા જ વખતમાં આ નગરનો ભંગ થવાનો છે. આથી તેઓ પ્રથમ કાર્તિકમાં જ ચૌમાસી પ્રતિક્રમણ કરીને ત્યાંથી વિહાર કરી ગયા.

આ ઉપરથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે કોઈ પણ અકસ્માતથી **ભીમપલ્લી**નો નાશ થયો હતો અને દંતકથા પ્રમાણે તે અગ્નિથી થયો હોય તો અસંભવિત નથી.

ગુર્વાવલીના પૂર્વોક્ત પદ્ય ઉપરથી એ વાત પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે **ભીમપલ્લી**ની પડતી આચાર્ય **સોમપ્રભ**ના વખતમાં થઈ હતી, **સોમપ્રભસૂરિ** તપગચ્છીય આચાર્યશ્રી **ધર્મઘોષસૂરિ**ના પટ્ટધર હતા અને તેમનો સાધુત્વકાલ **ગુર્વાવલી**માં જણાવ્યા પ્રમાણે ૧૩૨૧થી ૧૩૭૩ સુધીનો હતો[1]

[1] "दिग्विश्ववर्षे १३१० जननं कृपाणि–विश्वे १३२१ व्रतं प्राप्य रदत्रिचंद्रे १३३२ ।
पदप्रतिष्ठां च गुरुर्जगाम त्रिसप्तविश्वे च स देवधाम ॥६६॥–गुर्वावली पृष्ठ ६१.

એટલે ચૌદમી સદીના લગભગ મધ્યભાગમાં **ભીમપલ્લી**નો નાશ થયો હશે. **ભીમપલ્લી**નાં પ્રાચીન ખંડેરો, તેમાંથી નિકળતી ઇંટો અને બીજા પદાર્થો ઉપરથી એમ જણાય છે કે બારમી અને તેરમી સદીમાં **ભીમપલ્લી** નગરી સંપૂર્ણ જાહોજલાલી ભોગવતી હતી.

ભીમપલ્લીમાં ઘણી એક મ્હોટી તેમ જ ન્હાની પાષાણની પ્રાચીન જિનપ્રતિમાઓ છે, પણ કોઇના ઉપર લેખ જોવામાં આવતો નથી, આ ઉપરથી સહેજ અનુમાન થઈ શકે કે આ પ્રતિમાઓનો ઘણો ભાગ અગ્યારમી અથવા બારમી સદીનો હોવો જોઇએ, જ્યારે કે પ્રતિમા ઉપર લેખ લખવાની પદ્ધતિ લગભગ નહિં જેવી હતી. કેટલાક છુટા છવાયા લેખો ત્યાં દેખાય છે ખરા, પણ તે અર્વાચીન સમયના છે. હાલમાં ત્યાં મળતા લેખોમાં જુનામાં જુનો સં. ૧૨૧૫ ની સાલનો એક ધાતુની પ્રતિમાનો લેખ છે, પણ આ પ્રતિમા **ભીમપલ્લી**માં પ્રતિષ્ઠિત થવાની ખાતરી મળી શકે તેમ નથી. ત્યાંના લેખોમાં અર્વાચીન ૧૩૫૮ ની સાલનો એક દેવતાની મૂર્તિનો લેખ છે, ત્યાર પછી અઢારમી સદી સુધીમાં લખાયેલ એક પણ લેખ જોવાતો નથી. આ ઉપરથી એમ માનવાને કારણ મળે છે કે ચૌદમી સદીના મધ્ય ભાગ સુધી તો **ભીમપલ્લી**માં ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ થયાં કરતી હતી, પણ ત્યાર પછી **ભીમપલ્લી** સદાની શાંત નિદ્રામાં સૂતેલી લાગે છે. આ પછી ઠેઠ પાંચસો વર્ષ પછી **ભીમપલ્લી**-હાલનું **ભીલડી**-ગામ કંઈક ઉજાગર દશામાં આવ્યું હોય એમ તે ગામમાં સં. ૧૮૯૨ માં થયેલી નેમિનાથની પ્રતિષ્ઠા ઉપરથી જણાય છે.

વર્તમાન દશા.

પૂર્વે કહ્યું તેમ વર્તમાનમાં **ભીમપલ્લી** એક ન્હાના ગામડાના રૂપમાં **ભીલડી**ના નામે ઓળખાય છે. **ભીલડી**ની દશા ખરે જ ભીલડીના જેવી છે. કેટલીક અન્ય વસતિની સાથે માત્ર પાંચ સાત ઘર શ્રાવકોનાં છે અને તે પણ સાધારણ સ્થિતિનાં. ગામમાં ધર્મશાળાની અંદર શ્રી નેમિનાથનું દેહરાસર છે જેની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૮૯૨ ની સાલમાં તપગચ્છના શ્રીપૂજ્યના હાથે થયેલી છે.

પશ્ચિમ તરફ ગામને છેડે એક વિશાલ ધર્મશાળા અને ભોંયરાવાળું એક મંદિર આવેલ છે. મંદિર નવીન છે, પણ તેની નીચેનું ભોંયરૂં અસલના વખતનું છે. તીર્થનાયક પાર્શ્વનાથ જે **'ભીલડિયા પાર્શ્વનાથ'**ના નામથી પ્રખ્યાત છે. તે આજે ભોંયરામાં મૂલનાયકને સ્થાને બિરાજે છે. આજુબાજુમાં નેમિનાથ વિગેરેની કેટલીક મૂર્ત્તિયો છે જે લગભગ સર્વે લેખ વગરની છે. મૂળનાયકને સમ્મુખ પૂર્વ તરફ ગૌતમ સ્વામિની મૂર્તિ છે જેની પ્રતિષ્ઠા **જિનપ્રબોધ** સૂરિએ કર્યાનો લેખ છે.

ભીલડિયા પાર્શ્વનાથની આજુબાજુના ગામ નગરોમાં સારી પ્રખ્યાતિ છે. પ્રતિવર્ષ પૌષ દશમીને દિવસે ત્યાં મેળો ભરાય છે જેમાં **કેમ્પ, ડીસા, પાટણ** વિગેરેથી હજારો યાત્રાળુઓ એકત્ર થાય છે. આ તીર્થનો વહીવટ **ડીસા-ટાઉન**નો સંઘ કરે છે. **ડીસાના** સંઘની દેખરેખ નીચે આવ્યા પછી આ તીર્થ સારી સ્થિતિમાં મૂકાણું છે. આ વાત જણાવતાં અમને આનંદ થાય છે. છેવટે ભાવિક જૈનોને આ તીર્થની યાત્રા કરવાની ભલામણ કરીયે છીયે.

રામસૈન્ય.

ભીમપલ્લીથી ઉત્તર દિશામાં બાર કોશ અને **ડીસા-કેમ્પ**થી વાયવ્ય કોણમાં દશ કોશને છેટે પ્રાચીન જૈન તીર્થ **'રામસૈન્ય'** આવેલું છે, જે હાલમાં **રામસેણ'** ના નામથી ઓળખાય છે.

રામસૈન્યની પ્રાચીનતા અને જાંહોજલાલીને જણાવનારા શિલાલેખો મળી આવે છે. ગુર્વાવલીઓ અને ચૈત્યપરિવાડીયો પણ આની પ્રાચીનતા અને તીર્થ તરીકેની ખ્યાતિ આપણને જણાવે છે.

આચાર્ય **મુનિસુંદરસૂરિ** પોતાની **ગુર્વાવલી**માં લખે છે કે 'આચાર્ય **સર્વદેવ** સૂરિએ વિક્રમ સં. ૧૦૧૦ ની સાલમાં **રામસૈન્ય** નામક નગરના ઋષભદેવના મંદિરમાં આઠમા તીર્થંકર શ્રીચંદ્રપ્રભના બિમ્બની વિધિપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરી આ અર્થને જણાવનારૂં **ગુર્વાવલીનું** પદ્ય નીચે પ્રમાણે છે-

"नृपाद्दशाग्रे शरदां सहस्त्रे
यो रामसैन्याह्वपुरे चकार ।
नाभेयचैत्येष्टमतीर्थराज-
बिम्बप्रतिष्ठां विधिवत् सदर्च्यः ॥५७॥"
ગુર્વાવલી. પૃ. ૧૪

આ ઉપરથી જણાશે કે **એક હજાર અને દશની સાલમાં** ચંદ્રપ્રભની પ્રતિષ્ઠા થઇ તે પહેલાંનું ત્યાં ઋષભદેવનું મંદિર પ્રતિષ્ઠિત હતું.

રામસૈન્યમાં એક પ્રાચીન સમયનો ધાતુનો પરિકર નિકલેલ છે. તે પરિકર ઉપર વિક્રમ સં. ૧૦૮૪ ની સાલનો આર્યા છંદમાં રચેલો લેખ છે. લેખનો કેટલોક ભાગ ઘસાઇ જવાથી સ્પષ્ટ વંચાતો નથી, પણ જેટલો વંચાય છે તેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે થાય છે.

'વર્તમાન શાસનના નાયક ભગવાન્ **વર્દ્ધમાન** સ્વામિની શિષ્ય પરંપરામાં વજ્ર નામના આચાર્ય થયા કે જે વજ્રની ઉપમાને ધારણ કરનાર હતા. ॥૧॥

તેની શાખામાં (વજ્રી શાખામાં)......[૧]**ચંદ્રકુલીન** મહામહિમાવંત **વટેશ્વર** નામના આચાર્ય થયા ॥ ૨ ॥

તે વટેશ્વરથી થારાપદ્ર નગરના નામથી **'થારાપદ્ર'** નામક ગચ્છ ઉત્પન્ન થયો. જે સર્વ દિશાઓમાં ખ્યાતિ પામ્યો છે અને જેણે પોતાના નિર્મલ યશ વડે સર્વ દિશાઓને ઉજ્વલ કરી દીધી છે ॥૩॥

તે ગચ્છમાં ઘણાએક વિદ્વાન આચાર્યો ઉત્પન્ન થઈ દેવગત થયા પછી **જયેષ્ઠાર્ય** નામના આચાર્ય થયા. **જયેષ્ઠાર્ય** પછી **શાંતિભદ્ર,** શાંતિભદ્ર પછી સિદ્ધાંત મહોદધિ **સર્વદેવ** સૂરિ અને સર્વદેવની પછી **શાલિભદ્રસૂરિ** થયા ॥૪॥'

આ પછીનો છઠ્ઠી આર્યા અને સાતમો અનુષ્ટુપ એ બે પદ્યો બરાબર વંચાતાં નથી, છઠ્ઠી આર્યાનો પ્રથમનો "શ્રી શાંતિભદ્રસૂરૌ વ્રતપતિ" આટલો ભાગ સ્પષ્ટ વંચાય છે. ત્યાર પછી બીજા પાદમાં **"પૂર્ણભદ્ર"** ત્રીજા પાદમાં **"રઘુસેન"** એ નામો વંચાય છે. સાતમા શ્લોકની આદિનાં ત્રણ અક્ષરો વંચાતાં નથી, બાકીના શ્લોક નીચે પ્રમાણે વંચાય છે—

**"......यदिदं बिंबं नाभिसूनोर्महात्मनः।
लक्ष्म्याश्चंचलतां ज्ञात्वा जीवितव्यं विशेषतः॥"**

છેવટે "મંગલં મહાશ્રીઃ ॥ સંવત ૧૦૮૪ ચૈત્રપૌર્ણમાસ્યામ્ ॥" આટલો ગદ્યનો ફકરો લખી લેખની સમાપ્તિ જણાવી છે. છેલ્લા ખંડિત બે પદ્યોના અર્થનું પૂર્વની સાથે અનુસંધાન કરતાં એવું તાત્પર્ય સમજાય છે કે ઉપર જણાવેલ આચાર્ય **શાંતિભદ્ર**ના સમયમાં સં. ૧૦૮૪ ના ચૈત્ર શુદિ ૧૫ પૂર્ણિમાને દિવસે **પૂર્ણભદ્રસૂરિ**એ ભગવાન્ શ્રી ઋષભદેવના બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરી. છઠ્ઠી આર્યાના ત્રીજા પાદમાં જે "રઘુસેન" નામ વંચાય છે તે પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર ગૃહસ્થનું લાગે છે, અને તે ગૃહસ્થ **રામસૈન્ય**નો રાજા હોવાની સંભાવના થાય છે, કારણ કે ઉપર જણાવેલા વર્ષમાં જ પ્રતિષ્ઠિત થયેલી એક ધાતુની ઉભી પ્રતિમાના લેખમાં "રઘુસેનીયરાજ્યે" આવો ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે.

ગુર્વાવલીકાર ૧૦૧૦ના વર્ષમાં ઋષભદેવના ચૈત્યમાં ચંદ્રપ્રભની પ્રતિષ્ઠા થયાનું જણાવે છે, ત્યારે ઉપર્યુક્ત **રામસૈન્ય**નો લેખ ૧૦૮૪ માં ઋષભદેવની પ્રતિષ્ઠા થયાની હકીકત પ્રકટ કરે છે. આ ઉપરથી બન્ને લેખોનો પરસ્પર વિરોધ માની લેવાનું સાહસ કરવું જોઈએ નહિ, કારણ કે ધાતુના પરિકરનો લેખ અને તેજ વર્ષના લેખવાલી કાર્યોત્સર્ગસ્થિત ધાતુની પ્રતિમા એમ સૂચવે છે કે સં. ૧૦૮૪ના વર્ષમાં પ્રતિષ્ઠિત થયેલી ઋષભદેવની પ્રતિમા ધાતુની હોવી જોઈયે અને તે પ્રમાણમાં અચલગઢના જિનમંદિરમાં બેઠેલી પ્રતિમા જેવડી મ્હોટી.

મુનિસુંદરસૂરિ જે ઋષભદેવના ચૈત્યનો ઉલ્લેખ કરે છે તે આ પ્રતિમાવાલું નહિં, પણ આથી પ્રાચીન

---

૧ મૂલ લેખમાં આ સ્થલે "સ્થાનીયકુલોદ્‌ભૂતો" આવું કંઇક વંચાય છે, પણ **વટેશ્વરને** માટે "ચન્દ્રકુલોદ્‌ભવ" વિશેષણ જુદું લખેલ હોવાથી "સ્થાનીયકુલોદ્‌ભૂત" એ વિશેષણ કોને લાગુ પાડવું તે ગુંચવણ ભરેલું છે. આની જોડે જ "મહામહિમા" શબ્દ મૂકેલો છે, પણ તે "સ્થાનીયકુલોદ્‌ભૂત"નું વિશેષ્ય માનવાને કંઈ પણ આધાર નથી, વિચારક વર્ગને આ સ્થલ લક્ષ્યપૂર્વક જોવાની ભલામણ કરીયે છીયે.

બીજું પાષાણની પ્રતિમાવાળું સમજવું જોઈયે અને તે ઘણું કરીને હાલનું ભોંયરૂં અથવા તેને લગતું મંદિર હશે અને હાલમાં ભોંયરામાં શાંતિપ્રકટાવતી ચાર જિન પ્રતિમામાંની કોઈ એક પ્રતિમા ઋષભદેવની હોઈ પૂર્વે તેના મૂલ નાયકના સ્થાને બીરાજતી હશે.

આ બધું જોતાં એટલું તો ચોક્કસ થાય છે કે **રામસૈન્ય** એક પ્રાચીન તીર્થ છે. વિક્રમની અગ્યારમી સદીમાં ત્યાં પ્રભાવક આચાર્યોના હાથે અનેક પ્રતિષ્ઠાઓ થઈ હતી. તે વખત તો **રામસૈન્ય**નો રાજા '**રઘુસેન**' પોતે જૈન હોઈ તીર્થંકરોના મંદિરો અને પ્રતિમાની સ્થાપના કરાવતો હતો. આવી રીતે રાજ્યાશ્રયને પામીને અગ્યારમી સદીનું **રામસૈન્ય** ધાર્મિક ઉન્નતિની ટોચે પહોંચ્યું હતું. હજી પણ જ્યાં ત્યાં ખોદકામ કરતાં પ્રાચીન પ્રતિમાઓ, ઇમારતોનાં ખંડેરો, મંદિરોના પત્થરો, કુવા વાવડિયોના દેખાવો અને સિક્કા વિગેરે પ્રાચીન ઉન્નતિનાં સ્મારકો ઘણી અજાયબી વચ્ચે પ્રગટ થઇ દેખનારના હૃદયને આકર્ષે છે અને સાથેજ નગરની પૂર્વકાલીન સમૃદ્ધિની સાથે આજની કંગાલિયત દશાનો મુકાબલો કરાવી વજ્રહૃદયી માનવના હૃદયને પણ પિગલાવી એ આંસુ સરાવે છે.

વર્તમાન સ્થિતિ.

આપણે ઉપરની હકીકતથી જાણી શકયા કે આજનું **રામસેણ** ગામ એક સમયે સમૃદ્ધિશાલિ '**રામસૈન્ય**નગર' હતું, પણ હાલમાં એની કેવી સ્થિતિ છે તે પણ જણાવવાની જરૂર છે.

ગુજરાત અને મારવાડની સીમા ઉપર આવેલા આ ગામમાં આજે કેટલીક અન્ય વસતિની સાથે પંદર ઘર શ્રાવકોનાં બાકી રહ્યાં છે.

રામસેણ એક વાઘેલા રાજપૂત ઠાકોરના તાબાનું ગામ છે કે જે ઠાકોરની પ્રશંસાનું આ સ્થળ ન હોવા છતાં પણ એટલું કહેવું પડે છે કે તે ભલા ઠાકોરના જેવા જાગીરદારો વિરલાજ હશે અને જિન મંદિરની તરફની તેની લાગણી ધરાવનારા તો ભાગ્યે કોઇ ખોળ્યા મળશે.

પશ્ચિમ તરફ ગામને છેડે ઘણાજ જુના વખતનું એક ભોંયરૂં છે અને તેમાં અખંડિત લગભગ ત્રણ ત્રણ ફીટના પ્રમાણવાળી પાષાણની સુંદર ચાર જિનપ્રતિમાઓ છે. આ પ્રતિમાઓ ઘણીજ પ્રાચીન છે. લાંછનો ઓલખાતાં નથી તેથી તે કયા કયા ભગવાનની છે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. પ્રચલિત પરીક્ષા પ્રમાણે પ્રાચીનતાનાં ચિન્હો જોતાં તે સંપ્રતિરાજાના વખતની છે એમ કહેવામાં કંઇ વાંધો નથી, પણ અમો આ પરીક્ષા ખરી હોવાનો દાવો કરતા નથી. તેથી એટલુંજ કહી શકીયે કે હાલની પ્રતિમાઓ સંપ્રતિરાજાના વખતની ન હોય તો પણ તે અગ્યારમી સદી પછીની તો નથી જ.

કેટલાક વર્ષો પહેલાં એક ધાતુની કાર્યોત્સર્ગ-સ્થિત મ્હોટી પ્રતિમા કોઇનાં ખેત્રમાંથી નિકળેલી, પણ ઠાકોરજીની મૂર્તિ જાણી શ્રાવકોએ લીધી નહિં તેથી રામજીના મંદિરમાં પધરાવવામાં આવી. આ પ્રતિમાને અમોએ નજરે જોયા પછી જિનપ્રતિમા હોવાનું જણાવી જૈન ભોંયરામાં પધરાવવાનો બંદોબસ્ત કરાવ્યો હતો.

એ સિવાય એક અંબિકાની મ્હોટી સુંદર મૂર્તિ, કેટલીક ધાતુની જિનપ્રતિમાઓ અને મંગલગ્રહ વિગેરેનાં કેટલાંક ત્રાંબાનાં યંત્રો પણ ભોયરામાં જોનારનું ધ્યાન ખેંચે છે. આ સર્વ ચીજો જુદા જુદા અવસરે જમીનમાંથી નિકળેલી અને ભોંયરામાં પધરાવેલી છે.

ત્યાંના લોકોનો એવો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે જિનમંદિરની પત્થર સુદ્ધાં કોઇ પણ ચીજ ઘરના કામમાં વાપરવાથી વાપરનારને તત્કાલ નુકસાન પહોંચે છે. આ વિશ્વાસના ખરાપણા વિષેનાં અનેક દૃષ્ટાંતો ત્યાંના નિવાસિયોની જબાન પર નાચી રહ્યાં છે, જેમાંના એક બેનો અત્ર ઉલ્લેખ કરવો વાંચકોના વિનોદનું કારણ થઇ પડશે.

કહે છે કે એક મ્હોટો પ્રાચીન જૈનમંદિરનો પત્થર ગામ બહાર રખડતો પડયો હતો, તેને લઇને એક કુવાવાળાએ ન્હાવા ધોવાને વાસ્તે પોતાના કુવા ઉપર મૂકી દીધો, આનું પરિણામ એ આવ્યું કે એકજ દિવસમાં કૂવો ઢલીને સમો તમો થઈ ગયો, આથી હેરાન થઈ લોકોએ તે પત્થરને ત્યાંથી દૂર ફહાડી નાખ્યો.

તેજ પત્થરને કાલાંતરે કોઇ બીજા કુવાવાલો પોતાના કુવા ઉપર લઈ ગયો અને તેના પણ કુવાની તેવીજ દશા થઈ જેવી પહેલાની થઈ હતી.

એકવાર ત્યાંના જૈનમંદિરની રખડતી એક શિલા પોતાના મકાનના ઓટલા ઉપર બીડાવી, પણ રાત્રે એવો કોઇ અગમ્ય ચમત્કાર તેના જોવામાં આવ્યો કે બીજે દિવસે ઓટલો ખોદાવીને તે શિલા કહાડી નાખવી પડી.

એક વખત દેહરાના કોટની બહાર ઠાકોરની જમીનમાં ઉભેલું નિંબડાનું વૃક્ષ પવનના ઝપાટાથી ઉખડીને મંદિરના કંપાઉંડમાં જઇ પડયું. આ વૃક્ષ પોતાના તાબાની જમીનમાંનું હોવાથી ઠાકોર સાહેબે પોતાના કબજામાં લેઇ લીધું, પણ દૈવેચ્છાથી તેમને કોઈ અગમ્ય ભય લાગ્યો કે કાપ્યું કપાવ્યું તે ઝાડ ઠાકોરે પાછું દેરાસરમાં મોકલાવી દીધું. ઇત્યાદિ અનેક ચમત્કારિક વાતો **રામસેણના** લોકોના મુખથી સંભળાય છે. આ ચમત્કારોની સત્યતા વિષે વિવેચન કરવાનું આ સ્થલ નથી, પણ આ ચમત્કારોનું જે પરિણામ આવવું જોઇયે તે સંપૂર્ણ રીતે આવ્યું છે, ગામની સર્વ પ્રજાનો જિનમંદિર પ્રત્યે ભક્તિભાવ પ્રત્યક્ષ જોવાય છે. ગામના ઠાકોર સાહેબની પણ આ દેહરા તરફ ઘણી સહાનુભૂતિ છે. અને કોઈ જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર હોય તો તે માટે જોઇયે તેટલી જમીન મફત આપવાનું પોતે જણાવે છે. હું જ્યારે ત્યાં હતો ત્યારે પહેલેજ દિવસે એક મુસલમાન વ્હોરે આવીને દેહરાની બરાબર સાર સંભાળ રાખવાના માટે શ્રાવકોને ઉપદેશ કરવાની મ્હને ભલામણ કરી હતી. આ દાખલાઓ ઉપરથી **રામસેણના** લોકોની જૈન મંદિર પ્રત્યેની પૂજ્યબુધ્ધિનું માન થઇ શકે તેમ છે.

હાલમાં જે ભોંયરામાં પ્રતિમા છે તે જીર્ણ થયેલું હોઇ સુધરાવવા યોગ્ય છે. ભોંયરા ઉપર ન્હાનું શિખરબંધ દેહરૂં બંધાવવાનું કામ થોડા વર્ષ પહેલાં ગામના શ્રાવકોએ શરૂ કરાવ્યું હતું જે બે હજાર જેટલી રકમ ખર્ચાયા પછી દ્રવ્યના અભાવે બંધ પડયું છે.

ભોંયરાની આજુબાજુ જુના વખતનો કોટ છે જે કેટલેક ઠેકાણે-મુખ્યતયા દક્ષિણ તરફનો-પડીને જમીનદોસ્ત થયો છે અને તે ઠેકાણે હાલમાં કાંટાની વાડ કરવામાં આવી છે.

ઉપરના થોડાજ વિવરણથી વાંચકો સમજી શકયા હશે કે **રામસેણ** તીર્થની વર્તમાન સ્થિતિ ઘણી ખરાબ છે.

ભોંયરાની મરામત, અપૂર્ણ શીખરની પૂર્ણતા અને નવા કોટને માટે હાલ તરત ઓછામાં ઓછી દસ હજાર રૂપીયાની જરૂર છે.

આની ઉપયોગીતાનો ઉપદેશ કરતાં તે વેળાએ **ડીસા-કેમ્પ**ના સંઘે આ કામ ઉપાડી લેવાની હિમ્મત દેખાડી હતી અને તે માટે ટીપ પણ શરૂ કરી દીધી હતી, જેમાં **કેમ્પ** અને **રાજપુર** વિગેરેની મળી લગભગ રૂા. ૨૦૦૦) ની રકમ તેજ વખતે લખાઈ ગઈ હતી અને શેઠ **આણંદજી કલ્યાણજી**ની પેઢી તરફથી યોગ્ય મદદ મળતાં કાર્ય શરૂ કરવાનો વિચાર રાખ્યો હતો. આ માટે **ડીસા કેમ્પ**ના સંઘનું એક ડેપ્યુટેશન **આણંદજી કલ્યાણજી**ની પેઢીની મુલાકાતે ગયું અને યોગ્ય મદદની માગણી કરી, પણ પેઢી તરફથી ઉત્તર મળ્યો કે આવતી જનરલ મિટીંગમાં આનો વિચાર થશે. છેવટે જનરલ મીટીંગે થઈ અને બીજી પણ કેટલીયે મીટીંગો ભરાઈ ગઈ; પણ સાડા ત્રણ વર્ષ સુધી ડીસા-કેમ્પના સંઘની માગણીનો કંઈ પણ ઉત્તર મળ્યો નહિં. આ પ્રમાણે મદદના અભાવે અને કાર્ય ઉપાડનાર સંઘના પ્રમાદના પરિણામે **રામસૈન્ય** તીર્થના જીર્ણોદ્ધારનું કાર્ય રખડયું.

હમણાં મ્હારા જાણવામાં આવ્યું છે કે **રામસેણ**ના જીર્ણોદ્ધાર માટે એક હજારની રકમ આપવાનો ઉક્ત પેઢીએ નિર્ણય કર્યો છે અને તે રકમ લેઈ જવા માટે **ડીસા-કેમ્પ**ના સંઘને પેઢી તરફથી હાલમાંજ ખબર અપાઈ છે.

આ પ્રસંગે મ્હારે **ડીસા-કેમ્પ**ના સંઘને ઉદ્દેશીને બે બોલ કહેવાની જરૂર જણાય છે કે તેણે જે ઉત્સાહથી આ તીર્થના ઉદ્ધારનું કામ માથે લીધું હતું તેજ ઉત્સાહથી હવે શરૂ કરી દેવું જોઇએ. એ કહેવાની જરૂર નથી કે આ કામને માટે હજી છ સાત હજારની જરૂર છે, પણ મ્હને વિશ્વાસ છે કે આ કામને માટે ઉક્ત સંઘ જો થોડી પણ

મહેનત કરશે તો તેટલી રકમ વગર મુશ્કેલીએ મેળવી શકશે.

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીને પણ મ્હારી નમ્ર ભલામણ છે કે જો આ કાર્યને માટે ડીસા કેમ્પનો સંઘ પોતાની અશક્તિ જ બતાવે તો તાકીદે આ કામ પેઢીએ પોતાના હાથમાં લઈ નામશેષ થતા પ્રાચીન જૈન તીર્થનો ઉદ્ધાર કરી પોતાની ફરજ અદા કરવી જોઈએ.

ભીમપલ્લી અને **રામસૈન્ય** તીર્થના સંબંધમાં જુનો અને નવો જે કંઈ ઇતિહાસ અમારા જાણુવામાં હતો તે સંક્ષેપમાં ઉપર જણાવી દીધો છે. આશા છે કે નવીન મંદિર કરાવવા કરતાં જીર્ણનો ઉદ્ધાર કરવામાં આઠ ગણું ફલ બતાવનાર અને માનનાર વૈરાગી અને ગૃહસ્થ વાચકો ઉપર્યુક્ત બન્ને તીર્થોને વિષે પણ તે ઉપદેશને લાગુ પાડશે. તથાસ્તુ.

રામપુરા (ભંકોડા) તા. ૧૧-૮-૧૯૨૦ } **મુનિ કલ્યાણવિજય.**

परिशिष्ट अ.

भीमपल्लीय गच्छ संबंधी लेखो[1]

૧ સં૦ ૧૫૦૬ વર્ષે વૈશાખ શુ. ૧૨ ગુરૌ ગુર્જર જ્ઞા૦ દો૦ ગોપાલ ભા૦ સાઈ પિતૃમાતૃશ્રેયસે સુત ધર્માસાયરાભ્યાં શ્રીશીતલનાથબિમ્બં કા૦ શ્રીપૂર્ણિમાપક્ષે **ભી**મપલ્લીય ભ૦ શ્રીજયચંદ્રસૂરીણામુપદેશેન પ્ર૦ ॥

૨ સં૦ ૧૫૦૭ વર્ષે વૈશાખ શુદિ ૧૦ બુધે શ્રીશ્રીમાલ જ્ઞાતીય વ્ય૦ સોમ ભા૦ ગુંહવદે પુત્ર સુરા ભા૦ સુહાગદે પિતૃમાતૃશ્રેયસે સુ૦ પાંચાકેન શ્રીસંભવમુખ્ય પંચતીર્થી કા૦ પૂર્ણિમાપક્ષે શ્રી**ભી**મપલ્લીય શ્રીપાસચંદ્રસૂરિપટ્ટે ભ૦ શ્રીજયચંદ્રસૂરીણામુપદેશેન પ્ર૦ વિધિના ॥

૩ સં ૧૫૩૬ વર્ષે માહવદિ ૭ સોમે શ્રીશ્રીમાલજ્ઞાતીય મં૦ માડણ ભા૦ માલ્હણદે સુત મં૦ભાપર ભા૦ કરમી પિત્રોઃ શ્રેયસે પુત્ર મં૦ દેવસીકેન શ્રીવિમલનાથબિંબં કા૦ શ્રીપૂર્ણિમાગચ્છે **ભી**મપલ્લીય ભ૦ શ્રીભાવચંદ્રસૂરિપટ્ટે ભ૦ શ્રી ચારિત્રચંદ્રસૂરીણામુપદેશેન પ્રતિ પાડલા ગ્રામવાસ્તવ્ય ॥

૪ સં૦ ૧૫૭૮ વર્ષે માઘવદિ ૯ સોમે શ્રીશ્રીમાલ જ્ઞા૦ મં૦ નારદ ભા૦ રંગી પુ૦ મં૦ વરજાંગેન ભા૦ જીવુ પુ૦ મં૦ કાન્હ મં૦ મેઘરાજાદિસમસ્ત કુટુંબયુતેન કાકરવાસ્તવ્યા ધર્મભગિની શ્રા૦ માંજૂશ્રેયસે શ્રીવિમલનાથબિંબ કા૦ શ્રીપૂર્ણિમાપક્ષે **ભી**મપલ્લીય ભ૦ શ્રીચારિત્રચંદ્રસૂરિપટ્ટે ભ૦ શ્રીમુનિચંદ્રસૂરીણામુપદેશેન પ્ર૦ પત્તનવા૦ ॥

૫ સ્વસ્તિશ્રીઃ સંવત્ ૧૫૯૮ વર્ષે પૌષવદિ ૧ સોમે શ્રીઉકેશવંશે વ્યવ૦ પરવત ભા૦ ફદૂ સત્પુત્ર વ્ય૦ જયતા ભા૦ અહિવદે પુ૦ વ્ય૦ શ્રીપાલપરિવારેણ સો (સ્વો) ક્તવિત્તેન કર્મનિર્જરાર્થં સ્વાપ્તપરિવારશ્રેયોર્થં શ્રીપાર્શ્વનાથબિંબં કા૦ પ્રતિ૦ શ્રી પૂર્ણિમાપક્ષે **ભી**મપલ્લીય ભ૦ શ્રીમુનિચંદ્ર સૂરિપટ્ટે શ્રીવિનયચન્દ્ર સૂરીણામુપદેશેનેતિ ભદ્રં ॥ * (ના૦ ૧ નં. ૬૦૪ માં પણ આ લેખ છે.)

[આ સિવાય ઉક્ત જયચંદ્રસૂરિ કે જે પાસચંદ્રસૂરિના પટ્ટધર હતા તેમના બીજા લેખો નામે સંવત્ ૧૪૮૨ નાહર ૨, નં. ૧૫૬૪, ૧૪૯૨ ના. ૩ નં. ૨૩૦૯ બુ. ૧, નં. ૯૦૯ અને ૧૨૪૦, ૧૫૦૨ બુ. ૧ નં. ૨૩૦, ૧૫૦૩ ના. ૩ નં. ૨૩૧૮, બુ. ૨ નં. ૨૭૫, ૧૫૦૪ બુ. ૨ નં. ૯૯, ૧૫૦૮ બુ. ૧ નં. ૮૨૭, ૧૫૦૯ બુ. ૧ નં. ૯૩૧ તથા ના. ૩ નં. ૨૩૨૯, ૧૫૧૬ બુ. ૧ નં. ૨૧૬ અને બુ. ૨ નં. ૬૩૨, ૧૫૧૮ ના. ૩ નં. ૨૩૪૨, વિ૦ ૧ નં. ૩૨૦ અને ૩૨૧, સં. ૧૫૨૦ બુ. ૧ નં. ૨૯૯ અને ૩૦૫, સં. ૧૫૨૩ વિ૦ ૧ નં. ૩૭૬, સં, ૧૫૨૪ બુ. ૨ નં. ૩૪ અને સં. ૧૫૨૬ બુ. ૨ નં. ૩૨૪ માં મળે છે. તે જયચંદ્રના પટ્ટધર જયરત્નસૂરિનો સં. ૧૫૪૭ નો લેખ વિ. ૧, નં. ૪૯૪ માં પ્રાપ્ત થાય છે. ચારિત્રસુંદર

---

૧ આ લેખોમાં કેવળ **'ભીમપલ્લીય'** શબ્દનો જ ઉલ્લેખ છે. 'ગચ્છ' શબ્દ લખવામાં આવ્યો નથી, ગચ્છ તરીકે **'પૂર્ણિમાપક્ષ'** અને **'પૂર્ણિમાગચ્છ'** શબ્દો લખાયા છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે **'ભીમપલ્લીય ગચ્છ' 'પૌર્ણમિક** ગચ્છની જ એક શાખા છે; તથાપિ શાખાને સ્વતંત્ર ગચ્છ તરીકે ઉલ્લેખવાની પુરાણી રૂઢીને અનુસરીને અમોએ આ સ્થાનકે **'ભીમપલ્લીય'** શબ્દની સાથે 'ગચ્છ' શબ્દ જોડયો છે.

* ઉપરના પાંચે લેખો શ્રીબુદ્ધિસાગરસૂરિ સંગ્રહીત 'જૈન ધાતુપ્રતિમા લેખ સંગ્રહ' ભાગ ૧ લા માં અનુક્રમે નંબર ૩૦૯-૧૧૩-૩૪૪-૩૮૫-૩૮૩ તરીકે છપાયેલ છે.

સૂરિના પટ્ટધર ઉક્ત મુનિચંદ્રસૂરિના બીજા લેખો સં. ૧૫૫૮ શુ. ૨ નં. ૧૧૨, ૧૫૭૫ ના. ૩ નં. ૨૪૬૯, સં. ૧૫૭૬ ના. ૨ નં. ૧૩૦૨, સં. ૧૫૭૭ ના. ૧ નં. ૧૩૨, અને સં. ૧૫૯૧ શુ. ૨ નં. ૬૨ મા પ્રાપ્ત થાય છે. તંત્રી.]

परिशिष्ट ख.

भीमपल्ली (भीलडिया) तीर्थना लेखो–

૧ સંવત્ ૧૨૧૫ વર્ષે વૈશાખ શુદિ ૯ દિને શ્રે૦ તિહણસર (?) ભાર્યા હાંસી શ્રેયોર્થં રતમા (ના) કેન શ્રી શાંતિનાથબિંબં કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં ન–તિ–ગચ્છીય શ્રી...(વર્દ્ધમાન ?) સૂરિશિષ્યૈ શ્રી રત્નાકરસૂરિભિઃ ।[1]

૨ સંવત્ ૧૩૨૪ વૈશાખ વદિ ૫ બુધે શ્રી ગૌતમસ્વામિમૂર્ત્તિઃ શ્રી જિનેશ્વરસૂરિશિષ્ય શ્રી જિનપ્રબોધસૂરિભિઃ પ્રતિષ્ઠિતા કારિતા ચ સા...પુત્ર સરિવઇજનેન મૂલદેવાદિભ્રાતૃસહિતેન સ્વશ્રેયોર્થં કુટુંબશ્રેયોર્થં ચ ।[2]

૩ સં૦ ૧૩૪૪ વર્ષે જ્યેષ્ટ શુદિ ૧૦ બુધે શ્રે૦ લખમસિંહેન અંબિકા કારિતા ।[3]

૪ સં૦ ૧૩૪૪ વર્ષે જ્યેષ્ટ શુદિ ૧૦ શ્રે૦ લખમસિંહેન કારિતઃ ।[4]

૫ સં૦ ૧૩૫૧ વર્ષે ગૂર્જરજ્ઞાતીય ઠ૦ ખીમાસુતયા ઠ૦ લક્ષ્મીકુક્ષિસંભૂતયા બાઈ હીરલયા આત્મશ્રેયસે શ્રીપાર્શ્વનાથબિંબં કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં શ્રીસૂ (ન ?) રેશ્વરસૂરિભિઃ । શુભં ભવતુ ।[5]

૬ સંવત ૧૩૫૮ વર્ષે આશ્વિન વદિ ૧૫ સોમે શ્રીમાલજ્ઞાતીય શ્રેષ્ઠિ સોભણ સુત સમરાકેન મૂર્તિઃ કારાપિતા ।[6]

૧ આ લેખ ભીલડિયાના દેહરામાં રહેલી એક ધાતુની પ્રતિમા ઉપર છે.

૨ આ લેખ ભોંયરાની અંદર એક આલામાં બેઠેલી ગૌતમ સ્વામિની પ્રતિમાને નીચે છે.

૩-૪ આ બન્ને લેખો જમીનમાંથી નીકળેલ અને હાલ ગામમાં નમિનાથના મંદિરમાં રહેલી અંબિકાની અને એક દેવની મૂર્તિ નીચે કોતરેલા છે.

૫ આ લેખ પણ ભીલડિયાના મંદિરમાંની એક ધાતુની પ્રતિમા ઉપર છે.

૬ ધર્મશાળાની દક્ષિણ ભીંત પાસેના શિવમંદિરની ભીંતમાં જડેલા એક પત્થર ઉપર કોઈક દેવતાની ન્હાની ન્હાની મૂર્ત્તિ છે અને તેની નીચે આ લેખ કોતરેલો છે. આ લેખ જૈન હોવાની અમને શંકા છે.

परिशिष्ट क.

रामसैन्यतीर्थना लेखो

१ अनुवर्तमानतीर्थ-प्रणायकाद् वर्धमानजिन-वृषभात् ।
शिष्यक्रमानुयातो जातो वज्रस्तदुपमानः॥
तच्छाखायां जात स्थानीयकुलोद्भूतो (द्भवो) महामहिमा ।
चंद्रकुलोद्भवस्तत (तो) वटेश्वराख्यः क्रम-बलः ॥
थारापद्रोद्भूतस्तस्माद् गच्छोत्र सर्वदिक्ख्यातः ।
सुद्धा-यसो (शुद्धाच्छयशो) निकरैर्धवलितदिक्चक्रवालोस्ति ॥
तस्मिन् भूरिषु सूरिषु देवत्वमुपागतेषु विद्वत्सु ।
जातो ज्येष्ठार्यस्तस्मात्श्रीशांतिभद्राख्यः॥
तस्माच्च सर्वदेवः सिद्धांतमहोदधिः सदागाढः।
तस्माच्च शालिभद्रो भद्रनिधिर्गच्छगतबुद्धिः॥
श्रीशांतिभद्रसूरौ प्रतपति जा—पूर्णभद्राख्यः।
रघुसेना—स्ति———बुद्धीन् ॥
—प(य?) दिदं बिंबं नाभिसूनोर्महात्मनः॥
लक्ष्म्याश्चंचलतां ज्ञात्वा जीवितव्यं विशेषतः॥
मंगलं महाश्रीः ॥ संवत् १०८४ चैत्रपौर्णमास्याम् ॥[1]

२ श्रीथीरापद्रीयगच्छे रघुसेनीयराज्ये सं० १०८......[2]

३ संवत् १२८९ वर्षे वैशाख शुदि १० गुरौ श्रे० राजा धनाकयोः सुत केल्हणेन भ्रातृ श्रेयोर्थं प्रतिमा कारिता प्रतिष्ठिता पं० पूर्णकलसेन ॥[3]

૧ આ પ્રશસ્તિ જમીનમાંથી નિકળેલ અને હાલમાં **રામસૈન્ય**ના જિનમંદિરના કોટની અંદર પડેલા ધાતુના એક મ્હોટા પરિકર ઉપર લખેલી છે.

૨ આ લેખ ખેત્રમાંથી નિકળેલા ધાતુના મ્હોટા કાઉસગ્ગિયાના પગની પાસે લખેલો છે. લેખનો છેલ્લો કેટલોક ભાગ ત્રુટિ ગયો છે. સં. ૧૦૮૪ માંથી ચોગડો ઉડી ગયો જણાય છે તેથી હાલ સં. ૧૦૮ વંચાય છે.

૩ આ લેખ વગડામાંથી નિકળેલ એક ન્હાની ધાતુની પ્રતિમાની પછવાડે છે.

સમયસુંદરકૃત સત્તાશીઆ દુકાળનું વર્ણન.

[સં. ૧૬૮૭ માં ગૂજરાતમાં પડેલો મહા દુકાળ]

સંશોધક **તંત્રી.**

રૂડી શ્રી ગુજરાતિ દેશ સગલામાં દાખી,
ધર્મ કર્મ સુવિવેક મુખઇ, લોક મીઠો ભાખી;
સુખી રહિ શરીર શાક તો સખરા ભાવઈ,
ઉચા કરઇ આવાસ લાખ કોડિ દ્રવ્ય લગાવિ.
ગેહીની દેહ ગરહણે ભરઇ હોંસિ લોક તણો હીઓ,
સમયસુંદર કહિ સત્યાસીઓ અસઇ પડયો અભાગીઓ.૧

જોયો ટીપણો જાણ સાઠ સંબછરી સાષિ,
ગુરાચાર શનિચાર હુતા તે લીધા હાષિ;
કપૂર ચક્ર પણિ કાઢિ જાણ જોતકી એ જોઓ,
આરાધક થયા અંધ ખિજમતિ ફલ સઘલો ખોયો.
નિપટ કિણઇ જાગ્યો નહી ખરો શાસ્ત્ર ખોટો કીઓ,
સમયસુંદર કહિ સત્યાસીઓ પડયો અજાણ્યો પાપીઓ.૨

મહિઅલ ન હુઆ મેહ, હુઆ તિહાં થોડા હુઆ,
ખડયા પડયા રહ્યા ખેત કલબી જોતરીયા કુઆ;
કદાચિત્ નિપનો કેથ કોલી તે લીધો કાપી,
ઘટા કરી ઘનઘોર પણિ વૂઠો નહી પાપી.
ખલક લોક સહુ ખલભલ્યા જીવઈ કિમ જલ બાહિરા,
સમયસુંદર કહિ સત્યાસીઓ તે કરતૂત સહુ તાહરા. ૩

લાગી લૂટાલૂટ ભય કરી મારગ ભાગા,
લતો ન મંકિલંડ નારિ નર નિકરઇ નાગા;
બઈરિ નિં ઝાલિં બંધ માટીનિ મોહકમ મારઇ,
બંદિખાનિ બંધ ઉભી થઇ સઉ પર ઝારઈ.
દુહિલો દંડ માષઈ કરી તીષમ ગાવિં ભીલડા,
સમયસુંદર કહિ સત્યાસીઓ થારો કાલો મુહ પગ
નીલડા. ૪

ભલા હુતા ભૂપાલ પિતા જિમ પૃથવિ પાલિં,
નગરલોક નરનારિ નેહસ્યું નજર નિહાલિં;
હાકમનિ હુઓ લોભ ધાન લેઇ પોતિં ધારઇ,
મહા મોગો કરઈ મોલ દેખી વેચઇ દરબારિં.
મસકીન લોક પામઈ નહી લેતા ધડ ન લાગઈ ધકા,
સમયસુંદર કહિ સત્યાસીઓ તઇં કુમતિ દીધી તકા. ૫

સૂંઠિ રૂપઇયઈ સેર મૂંગ અઢીસેર માઠા,
સાકર ઘી ત્રણ્યસેર ભૂંડો ગોલ માહિ ભાઠા;
ચોખા ગોહૂં ચ્યારિ સેર તૂંયર પણિ ન મલિ તેહી,
બહુલા બાજરી પાડ અધિક ઉ જાહુઈ એહી,
સાલિ દાલિ ઘૃત ઘોલસ્યું જે નર જિમતા સામટઉ,
સમયસુંદર કહિ સત્યાસીઓ તઇં ષવરાવ્યો બાવટો. ૬

માટી મુંકી નયરિ મૂકયા બઇરે પણિ માટી,
બેટે મુકયા બાપ ચતુર જે દેતા ચાટી;
ભાઇ મૂકિ ભઇણ ભયણ પણિ મુકયા ભાઇ,
અધિકો વાલ્હો અન્ન ગઇ સહુ કુટંબ સગાઇ.
ઘરબાર મૂકી માણસ ઘણા પરદેશઈ ગયા પાધરા,
સમયસુંદર કહિ સત્યાસીઓ તઇ નવરાવ્યા આધરા. ૭

ઘરે તેડિ ઘણીવાર ભગવનના પાત્રા ભરતા,
ભાગા તે સહુ ભાવ નિપટ વિહરણ થયા નિરતા;
જિમતાં જુડે કમાડ કહે સવાર છિ કેઇ,
ઘઇ ફેરા દસ પાંચ યતી નેટિ જાઇ લેઇ.
આપઇં દુષઇ અણછૂટતા તે દૂષણ સહુ તુઝ તણા,
સમયસુંદર કહિ સત્યાસીઓ એ વિહરણા નહી
વિગોવણા. ૮

પડિકમણો પોશાલ કરણ કો શ્રાવક નાવિં,
દેહરાં સત્રલાં દીઠ ગીત ગાંધર્વ ન ગાવિં;
શિષ્ય ભણઇ નહી શાસ્ત્ર મુષ ભૂષ ઇમ ચકોડિં,
ગુરૂ વાંદણ ગઇ રીતિ છતી પ્રીતિ માણસ ઓડિં.
વષાણ ષાણ માઠા પડયા ગચ્છ ચોરાસી એહ ગતિ,
સમયસુંદર કહિ સત્યાસીઓ કાં દીધિ તિં એ કુમતિ. ૯

દૂષીયા થયા દરસણી ક્ષુધા આઘી ન ષમાયઇં,
શ્રાવક ન કરઈ સાર થિર ધીરજ કિમ થાએ;
ચેલે કીધી ચાલ પૂજ્ય પરિગ્રહ પરહો છાડઉ,
પુસ્તક પાના વેચિં જિમ તિમ અહ્મનિં જીવાડઉ.
વસ્ત્ર પાત્ર પુસ્તક વેચિં કરિ કેતો કાલ કાઢીયઓ,
સમયસુંદર કહિ સત્યાસીઓ તીએ તૂનઇં નિરદાટીઓ. ૧૦

પછિ આયો મો પાસિ તું આવતો મઇ દીઠો,
દુરબલ કીધી દેહ મ કરિ કહિઉ ભોજન મીઠો,
દૂધ દહી ઘૃત ઘોલ નિપટ જીમિવા ન દીધા,
શરીર ગમાડી શક્તિ કેઈ લંઘણ પણિ કીધા.
ધરમ ધ્યાન અધિકા ધર્યાં ગુરૂ દત્ત ગુણણો પિણ ગુણ્યો,
સમયસુંદર કહિ સત્યાસીઓ તુંનિ હાક મારિ નિ
મિં હણ્યો. ૧૧

સાબાસિ **શાંતિદાસ** પરગલ આપણા ગુરૂ પોષ્યા
પાત્રાં ભરિ ભરિ પૂર સાધનિ ઘણું સંતોષ્યા
ઉસાપાણિ આણિ વસ્ત્ર પણિ ભલા વિહરાવ્યા
સષર કીયા લઘુ શિષ્ય ગચ્છ પણિ ગરૂઅડિ પાયા
સાગર જિકે સાહમી કીયા સહુ જિહનિં સંતોષીયા
સમયસુંદર કહિ સત્યાસીઓ તઇં **સાગરાં**નિં ન સંતા-
પિઆ. ૧૩

સત્યાસીઇં સંહાર કીયો નરનારિ કેરો
આણદાણ વરતાવિ ઢુંઢ ઢંઢેરો ફેરઉ
મહાવીરથી માંડિ પડયા ત્રણ્ય વેલા પાપી
બાર વરસી દુકાલ લોક લીધા સંતાપી
પણિ એકલિં એક તઈં તે કીઓ બારવરસી બાપડા
સમયસુંદર કહિ સત્યાસીઓ થારિં લોકિં ન લહ્યા
લાકડા. ૧૪

ઇસઈ પ્રસ્તાવિ ઈંદ્રસભા સુર ધરમા બઇઠો
દીઠો અવધિ દૂકાલ પાપી **ભરત**મિં પઈઠો
ગિરૂઈ શ્રી ગુજરાતિ નિપટ દુખી કરિ નાષી,
સીદાણા સહુ સાધ સહી હુ ન શકું સાષી
તુરત **અઠયાસીઉ** તેડિનિં એહું કામ ઈંદ્રઇ કીઓ.
સમયસુંદર કહિ **અઠયાસીઆ,** તું મારિ કાઢિ
સત્યાસીયા. ૧૫

ઈંદ્રનો લેઈ આદેશ આયો અઠયાસિઉ ઈહાં
અહમ્મદાવાદિ આવિ પૂછો **કાસમપૂરો** કિહાં
મહિ વરસાવ્યા મેહ ધાન ધરતી નીપજાયો
આણી નદી અતાગ પ્રજા લોક ધીરજ પાયો
ગુલ ખાંડ ચાવલ ગોહું તણા પોઢ આણિ પરગટ કીયા
સમયસુંદર કહિ સત્યાસીઆ તું પરહો જા હિવ
પાપીઆ. ૧૬

[આ એક પાનાની બે બાજુ લખેલી પ્રત છે. પછીનું પાનું નથી મળ્યું તેથી આ કાવ્ય થોડું અધૂરૂં રહ્યું છે. આ વર્ણન સં. ૧૬૮૮ મું વર્ષ સુખકારી નિવડયા પછી કવિએ કર્યું જણાય છે. આ ઉપરાંત કવિએ પોતાની એક કૃતિમાં આ દુકાળનું વર્ણન ગૂજરાતીમાં કર્યું છે તે માટે જુઓ આ કવિ પરનો મારો નિબંધ (આનંદ કાવ્ય મહોદધિ વૉ. ૮ મું) તથા સંસ્કૃતમાં પણ કર્યું છે (જુઓ મારો જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ.]

દીક્ષા મીમાંસા.

[ગતાંક પૃ. ૪૯૯ થી].

પ્રયોજક—તંત્રી.

પ્રકરણ બીજું.

દીક્ષા લેનારનું વયઃપ્રમાણ.

आहारमिच्छे मिय मेसणिज्जं सहायमिच्छे निउणत्थबुद्धिं ।
निकेयमिच्छेज्ज विवेगजोग्णं समाहिकामे समणे तवस्सी ॥
—ઉત્તરાધ્યયન અધ્ય૦ ૩૨ ગાથા ૪

—જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રની સમાધિના ઇચ્છનાર તપસ્વી એવા શ્રમણ એટલે સાધુને જો આહારની ઇચ્છા થાય તો એષણીય મિત આહાર-મર્યાદાપૂર્વક દોષરહિત આહાર વાંછે, જો સહાય-શિષ્ય-ગચ્છવર્તી સાધુની ઇચ્છા થાય તો નિપુણાર્થ બુદ્ધિ એટલે જીવાદિક નવતત્ત્વના અર્થને વિષે જેની નિપુણ બુદ્ધિ છે તેવા શિષ્યને વાંછે, જો નિકેત-સ્થાન-આશ્રય-ઉપાશ્રયની ઇચ્છા થાય તો વિવેકયુક્ત -વિવેકયોગ્ય એવા એટલે સ્ત્રી પશુ નપુંસક રહિત એવા ઉપાશ્રયને વાંછે.

गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिंगं न च वयः ॥
—ભવભૂતિ.

—ગુણીઓને માટે લિંગ કે ઉમર પૂજાનું સ્થાન નથી, પણ ગુણોજ પૂજાનું સ્થાન છે-પૂજનીય છે.

---

૧૬ પંચવસ્તુકમાં દીક્ષા લેનારના વય માટેનું વક્તવ્ય—[ગાથા ૫૦ થી ૭૩].

વીતરાગ-જિનોએ કહ્યું છે કે આ પ્રવ્રજ્યા લેવાને યોગ્ય જે કહ્યા તેમનું વયઃપ્રમાણ ખરી રીતે જઘન્ય (ઓછામાં ઓછું) આઠ વર્ષ છે એટલે દ્રવ્યલિંગની પ્રતિપત્તિ-પ્રાપ્તિમાં આટલી ઉમર ઓછામાં ઓછી છે, જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ (વધારેમાં વધારે) વયઃપ્રમાણ અત્યંત વૃદ્ધાવસ્થા ન આવી હોય તેટલા સુધી છે.

૧૭ આઠ વર્ષથી ઓછી ઉમરનાને કેમ દિક્ષા ન આપવી?—પંચવસ્તુક ગાથા ૫૧.

પૂર્વપક્ષઃ-કોઈ એમ પ્રશ્ન કરે કે આઠ વર્ષથી ઓછું પ્રમાણ કેમ નહિ ? તો તેના ઉત્તરમાં કહે છે કેઃ-આઠ વર્ષની નીચેની વય પરિભવનું ક્ષેત્ર-ભાજન છે. એવા આઠ વર્ષની અંદરની વયવાળા બાલકોને પ્રાયઃ ચરણપરિણામ એટલે ચારિત્રનું પરિણામ થતું નથી. (૫૧)

કોઈ કહે કે આમ કહેવાથી સૂત્રનો વિરોધ આવે છે, કારણ કે સૂત્રમાં કહ્યું છે કે 'छम्मासियं छसुजयं माऊए समन्नियं वंदे'-એટલે છમાસના અને છ જીવ નિકાયની રક્ષા કરતા અને માતાએ અર્પણ કરેલા અથવા માતાએ સહિત એવા (વજ્રસ્વામીને) હું વંદના કરૂં છું. વજ્રસ્વામી છ કાયમાં યતના કરનારા હતા અને તે ચરિણ પરિણામ વગરના ભાવથી બની શકે નહિ; તો તેના ઉત્તરમાં સૂત્રકાર જણાવે છે કે તે કદાચિત્ ભાવસૂચક સૂત્ર છે (૫૧). (વજ્રસ્વામીને એવી રીતે ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઈ એ આશ્ચર્ય છે. અને એવી વાત કોઈ કાલેજ-કદાચિતજ બને છે, અને તેથી અહીં 'પ્રાયઃ' શબ્દ વાપર્યો છે અને તે કારણે અહીં સૂત્રવિરોધ નથી. (વળી જુઓ મલયગિરિની પંચસંગ્રહના બીજાદ્વારની ૪૩મી ગાથા પરની ટીકામાં પણ ઉપર પ્રમાણે કહ્યું છે. પૃ. ૬૬.)

૧૮ બાલભાવ વગરના-ભોગ ભોગવ્યા હોય તેનેજ દીક્ષા આપવી ઘટે ?—

બીજાઓના અભિપ્રાય દર્શાવે છે-કેટલાક (તંત્રાંતરીય એટલે અન્યદર્શની ત્રૈવેદ્યવૃદ્ધ આદિ) એમ કહે છે કે આ અષ્ટ વર્ષનાને વયયુક્ત કહ્યા છે તે ખરેખર બાલજ છે કારણ કે તેમનામાં ક્ષુલ્લકભાવ-બાલભાવ છે અને તેથી તે ચરણ-ચારિત્રને યોગ્ય નથી. બીજાઓ (ત્રૈવેદ્યવૃદ્ધો), તેણે ભોગો ભોગવ્યા છે એટલે જેમણે યૌવન વ્યતીત કર્યું છે. તેવાનેજ પાપ-રહિત-નિર્દોષ પ્રવ્રજ્યા આપવી ઘટે એમ, પ્રતિપાદન કરે છે કારણ કે જે દોષો ક્ષુલ્લકોને થાય છે તેજ સંભાવનીય દોષો-વિષયસેવનના અપરાધો, યૌવન વયમાં થાય છે માટે યતિઓએ જે દોષનો સંભવ હોય તેને પરિહરવો જોઈએ. જેણે વિષયનો સંગ અનુભવ્યો હોય તેઓ એટલે જેમણે યૌવન વ્યતીત કર્યું હોય તેઓ તેથી ખરી રીતે સુખે કરી પ્રવ્રજ્યાનો યોગ પાળે છે કારણ કે તેઓમાં કૌતુક ભાવ

જતા રહ્યા હોય છે-'નિમિત્ત કારણ હોય તો પ્રાયઃ સર્વનું દર્શન થાય.' એ વચનને અનુસરીને વિષયના આલંબન રૂપ કૌતુકની નિવૃત્તિ થવાથી તેની પ્રવ્રજ્યા અશંકનીય થાય છે. માટે લોકમાં ચારે પુરૂષાર્થો નામે ધર્મ (અહિંસાદિના લક્ષણવાળો), અર્થ (હિરણ્ય આદિ), કામ (ઇચ્છા મદન લક્ષણવાળો) અને મોક્ષ (અનાબાધ) એ સર્વે નિજ નિજ કાલે સેવવા ઘટે. (નહિ તો કામના ઉત્પાદક કર્મ ક્ષીણ થયા વગર તેનો પરિત્યાગ કરતાં દોષની ઉપપત્તિ થાય). તથા જેમણે ભોગ નથી ભોગવ્યા તેમના દોષો સુરત વિષયમાં ઉત્સુક્તારૂપ કૌતુક, તેનું અનાસેવનનો ઉદ્રેક થતાં થતો વિભ્રમ-કામગ્રહ, સ્ત્રી માટેની પ્રાર્થના આદિ થાય છે તે યોગ્ય અધિકારી એવા ગત યૌવનવાળામાં લજાયેલા થાય છે. એટલે તે તેઓને થતા નથી, માટે તેવા ગતયૌવનવાળાને દીક્ષા આપવી યોગ્ય છે-અન્યને ઉક્ત દોષોની ઉપપત્તિને કારણે આપવી અયોગ્ય છે. ૫૨-૫૬.

આ પૂર્વપક્ષને ઉત્તર હવે સૂત્રકાર આપે છેઃ-જે ક્ષુલ્લક ભાવ-બાલભાવ કહેવામાં આવે છે તેની સાથે, કર્મ ના ક્ષયોપશમ ભાવમાંથી જેની ઉત્પત્તિ થાય છે એવા ચરણ-ચારિત્રનો શું વિરોધ છે કે જેથી કરીને ક્ષુલ્લકો અયોગ્ય છે એવો અસદ્‌ગ્રાહ-કદાગ્રહ કરવામાં આવે છે? અર્થાત્ તેવો કાંઈ વિરોધ નથી. એટલે બાળભાવ અને ચારિત્રને વિરોધ નથી. ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમ જૂદાં જૂદાં કારણોથી ઉદ્‌ભવે છે અને નહિ કે વયના કારણથી, એમ અર્હતાદિએ કહ્યું છે તેથી તે બંને વચ્ચે એટલે વય અને ચરણ પરિણામ એ બે વચ્ચે અવિરોધ છે, જેનું યૌવન વ્યતીત થઇ ગયું છે એવા પુરૂષો પણ બાલની પેઠે -યૌવનમત્તની પેઠે દુર્ગતિનાં કારણ એવાં કર્મો આચરે છે જ્યારે કેટલાક યૌવનવંતાઓ પણ તેવાં કર્મો કરતાં નથી. (૫૯)

(કોઈ એમ કહે છે કે) યૌવન અવિવેકજ છે એમ પરમાર્થથી જાણવું. અવિવેકનો અભાવ તે યૌવનનો વિગમ-વ્યતીત, થવાપણું છે, પુનઃ અવિવેકનો અભાવ જિનોએ કદાચિત્ નિષેધ્યો નથી; વળી જો યૌવનરૂપ હેતુ વ્યભિચારી હોય તો પછી શામાટે વય ઉમરનો (આઠ વર્ષની વયનો) એવો નિયમ કર્યો છે?-તો તેનો ઉત્તર એ છે કે એમ કહ્યું નથી. **અહીં તો આઠ વર્ષની નીચેની વય** ઘણે પ્રકારે પરિભવ સ્થાનાદિનું કારણ છે એમ પૂર્વે કહેલું છે.

એમ પૂર્વપક્ષમાં જે કહેવામાં આવ્યું કે આઠ વર્ષના વયના ક્ષુદ્રકો સંભાવનીય દોષવાળા છે તે પણ કહેવામાં આવ્યું છે છતાં તે કથન અનઘ-પાપરહિત શોભન નથી, કારણકે સારી રીતે ભોગ ભોગવવા વાળાને પણ-વયને વટાવી ગયેલા ઋષિશૃંગપિતા વગેરેને પણ સંભાવનીય દોષપણું સરખુંજ હોય છે, કારણકે કર્મોમાં ઓઘે મિથ્યાત્વ આદિથી આરંભી અશુભતાથી પ્રધાન એવું વેદનીયથી તે મોહનીય સુધીનો યોગ (તે જૈન પ્રક્રિયા પ્રમાણે-અને તંત્રાંતર પ્રમાણે ભવાભિનંદિની અવિદ્યા) રહે છે ત્યાં સુધી-ચરમદેહ વાળા પણ સંભાવનીય દોષવાળા રહે છે. તેટલા માટે જ્યાં સુધી અનિવૃત્તિ બાદર ગુણસ્થાન ન થાય ત્યાં સુધી-ક્ષપકશ્રેણી પ્રક્રમે જ્યાં સુધી અનિવૃત્તિ બાદર ન થાય ત્યાં સુધી-દીક્ષિત ન કરવા (એ જૈન પ્રક્રિયા પ્રમાણે). (તંત્રાતરોની પરિભાષામાં આનંદશક્તિના અનુબોધથી અણિમા આદિ ભાવો પ્રાપ્ત કર્યા હોય ત્યાં સુધી.) અને તે અનિવૃત્તિ બાદર અથવા અણિમા આદિ ભાવો પ્રાપ્ત કરનાર પ્રાયઃ દીક્ષાવિકલ-પ્રવ્રજ્યાથી શૂન્ય ન રહેવા જોઇએ-એવી વિષમ સ્થિતિ થાય છે, દીક્ષા વગર વિશિષ્ટ ગુણો ન આવે, અને વિશિષ્ટ ગુણો વગર દીક્ષા ન આપવી એમ ઇતરેતરાશ્રય વિરોધ આવે છે.

પૂર્વ પક્ષમાં વિષયનો સંગ જેમણે અનુભવ્યો હોય તેને દીક્ષા આપવી ઇત્યાદિ જે કહ્યું છે તે પણ મારા પક્ષે પણ સરખું છે કારણકે વિષયના સંગથી જે અજ્ઞાત છે તેવા કેટલાક પણ તેવો સંગ અનુભવનારના ગુણોવાળા હોય છે, પ્રાયઃ કામ અભ્યાસથી વધુ જન્મે છે તેથી અશુભ પ્રવૃત્તિનો નિમિત્ત રૂપ તેજ ભવનો અભ્યાસ જેણે વિષય નથી અનુભવ્યો તેમાં નથી હોતો (અન્ય ભવનો કંઇક અભ્યાસ હોય તે દૂર હોય છે) માટે અજ્ઞાત વિષય સંગવાળા તો વધુ સારા. (૬૬) ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ સંબંધી પૂર્વપક્ષવાદીએ જે કહ્યું છે તે તુચ્છ-અસાર છે કારણકે પ્રકૃતિથી-સ્વભાવથી અર્થ અને કામથી

કર્મ બંધ થાય છે તેથી તે બંને સંસારના હેતુ છે, અને ધર્મ સંબંધી એ જાણવાનું છે કે આ સંસાર અશુભ અને મહા પાપ રૂપ છે, તેવા સંસારનો પરિક્ષય કરવા માટે બુદ્ધિમાન્ પુરૂષે શુદ્ધ ધર્મ કર્ત્તવ્ય છે–શુદ્ધ ધર્મ તે સ્વ (જૈન) પ્રક્રિયા પ્રમાણે ચારિત્ર ધર્મ છે અને તંત્રાંતર અનુસારે અપ્રવૃત્તિ છે. અન્ય જીવન સ્થિતિમાં વિજળીના જેવું ચંચલ અને સ્વરૂપે અસાર છે તેમ પ્રિયજનનો સંબંધ પણ તેવોજ છે માટે ધર્મ આરાધવો–કરવો. મોક્ષ સંબંધી આવતાં મોક્ષ એ ધર્મનું ફલ છે એમ પરમાર્થે જાણવું,'માટે મોક્ષાર્થે પણ જિનભણિત ધર્મજ–ચારિત્ર ધર્મ અપ્રમત્તે કર્ત્તવ્ય છે.

જેણે ભોગો ભોગવ્યા નથી તેના સંબંધી પૂર્વ પક્ષવાદીએ જે કહ્યું છે તે ખાલી ઉક્તિ રૂપે–વચન માત્ર રૂપે છે કારણકે બીજાઓ એટલે જેમણે ભોગ ભોગવ્યા છે, તેઓના સ્મૃતિ આદિ દોષો વધારે દુષ્ટ છે. જેમણે ભોગ ભોગવ્યા નથી તેઓ બાલભાવ વગેરેથી–બાલપણાથી આરંભીને જિન વચનમાં પરોવાયેલી મતિવાળા હોય છે અને તેમ થતાં તે વિષયથી અનભિજ્ઞને વિષયસુખના દોષો (કૌતુકાદિ) પ્રાયે થતા નથી.

આ સર્વ પરથી ઉપસંહાર એ છે કે એટલા માટે એ સિદ્ધ થયું છે કે જઘન્યથી ઉપર જણાવેલી વયવાળા–આઠ વર્ષના અને ઉત્કૃષ્ટે અનવકલ્પ–અતિ વૃદ્ધ નહિ એવા દીક્ષાને યોગ્ય (ગણાય). અવકલ્પ સંબંધી કહે છે કે સંસ્તારકશ્રામણ્યે ભજના છે એટલે કદાચિત ભાવિતમતિ અવકલ્પ–અતિ વૃદ્ધ હોય તોયે સંસ્તારકશ્રમણ કરવામાં આવે છે. (૭૩ મી ગાથા સુધી પચવસ્તુક)

આ પંચવસ્તુકના ઉપરથી માર્ગપરિશુદ્ધિ નામનો ગ્રંથ શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયે રચ્યો જણાય છે કારણકે વિચારનું સામ્ય બરાબર તરી આવે છે. જુઓ તેના આર્યા છંદ નં ૨૭ થી ૩૬.

૧૯ આઠ વર્ષથી વધારે વય જોઇએજ. [વ્યવહારસૂત્ર]

વ્યવહારસૂત્રના દશમા ઉદ્દેશના સૂત્ર ૧૭ અને ૧૮ માં જણાવ્યું છે કેઃ-

नो कप्पइ निग्गन्थाण वा निग्गन्थीण वा, खुड्डगं वा खुड्डियं वा उणट्ठ वासजायं उवट्ठावेत्तए वा संभुञ्जितए वा ॥१७॥

कप्पइ निग्गन्थाण वा निग्गन्थीण वा, खुड्डगं वा खुड्डियं वा साइरेग अट्ठवासजायं उवट्ठावेत्तए वा संभुंजित्तए वा ॥१८॥

(શિષ્યનો જન્મપર્યાય જાણવા માટે આ સૂત્ર છે તે કહે છેઃ) નિર્ગ્રન્થ (સાધુ) કે નિર્ગ્રન્થી (સાધ્વી), ઊનાષ્ટ વર્ષજાત એટલે અષ્ટ વર્ષથી ઓછી ઉમરવાળા ક્ષુલ્લક કે ક્ષુલ્લિકાને ઉપસ્થાપવાને[૧]–દીક્ષા દેવાને, કે (માંડલી) સાથે જમાડવાને કલ્પે નહિ, તથા નિર્ગ્રંથ કે નિર્ગ્રન્થીએ આઠ વર્ષથી વધારે વયવાળા ક્ષુલ્લક કે ક્ષુલ્લિકાને ઉપસ્થાપવાને (દીક્ષા દેવાને) તથા મંડલીમાં સાથે જમાડવાનું કલ્પે.

આના પર ભાષ્ય કહે છે કેઃ-શામાટે આઠથી ઓછી ઉમરનાને ઉપસ્થાપન (દીક્ષા) આદિ ન કલ્પે?

ऊणट्ठए चरित्तं न चिट्ठए चालणीए उदगं वा ।
बालस्स य जे दोसा भणिया भणिया आरोवणा दोसा॥९४॥

તો કહે છે કે આઠ વર્ષથી ઓછા વર્ષે જન્મેલા બાળમાં ચાળણીમાં પાણી ન ટકે તે પ્રમાણે ચારિત્ર ટકતું નથી. તથા બાલના જે દોષો કહ્યા છે તે દોષો બાલના ઉપસ્થાપનમાં–દીક્ષામાં આરોપિત થાય છે.

બાલના દોષો કહે છેઃ—

काइ वइमणो जोगो हवंति तस्स णवड्ढिया जम्हा ।
संबंध अणाभोगे उमे सहसा पवादेणं ॥९५॥

૧. ઉપસ્થાપન એટલે દીક્ષા આપવી, ઉપસંપદ્ એટલે દીક્ષા લેવી. આમાં उप એટલે પાસે, स्था એટલે તિષ્ઠ–રહેવું એટલે ઉપસંપદ–સમીપ જવું એમ વ્યુત્પત્તિ શોધતાં મળે છે. उपनिषद्‌માં सद् ધાતુની પૂર્વે उप અને नि એ બે ઉપસર્ગ છે, તેમાં नि ઉપસર્ગને રાખીએ અથવા કાઢી નાંખીએ અને ધાતુનું ભૂતકૃદંત બનાવીએ તો એ જ્ઞાનનો ઉપદેશ લેનાર વિદ્યાર્થીનું–શિષ્યનું વિશેષણ બને છે. उपसन्न એટલે જ્ઞાનનો ઉપદેશ લેવાને વિધિ પ્રમાણે ગુરૂની પાસે જનાર વિદ્યાર્થી; અને એ શબ્દ ઉપનિષદ ગ્રંથોમાં વારે વારે ઉપલબ્ધ થાય છે. ते ह्रि समित्-पाणयो भगवन्तं पिप्पलादमुपपन्नाः ।–પ્રશ્નોપનિષદ, એટલે તેઓ હાથમાં સમિધ લઈને ભગવાન પિપ્પલાદની પાસે ગયા.'–તપમીમાંસા લેખ ગુજરાતી ૨૦-૧૦-૨૯, આ પરથી ઉપસ્થાપન, ઉપસંપદ્ એ જૈન શાસ્ત્રમાં વપરાયેલ શબ્દોનો વ્યુત્પત્યર્થ સમજાતાં તેનો અર્થ બરાબર ઠસી જાય તેમ છે, ઉપસંપદ્ એટલે આત્મસમર્પણ રૂપે સમીપ જવું. (ધર્મસંગ્રહ)–ઉપસંપદ્ એટલે આત્મનિવેદન (અભયદેવસૂરિ ટીકા પંચાશક ૧૨ ગાથા ૪૨.)

—તે બાલના કાય વાગ્ અને મનના (શરીર, વાણી અને મનના) યોગો અનવસ્થિત હોય છે તેથી તેને ઉપસ્થાપવો-દીક્ષા દેવી નહિ.

અપવાદ-આમાં પણ અપવાદ છેઃ-સંબંધીને અનાભોગમાં દુર્ભિક્ષમાં સહસાકારથી સંભોજનમાં અપવાદથી આઠ વર્ષથી ઓછી વયવાળાને પણ દીક્ષા આપવી. સંબંધી સંબંધી કહે છે કેઃ-આ બાલક મારી સાથે જમશે એમ કહીને મંડલીમાં લીધો હોય તે હવે તે આચાર્ય વગર જમવાની ઇચ્છા ન રાખતો હોય, તો તે આચાર્યનો સ્નેહથી સંબંધ હોવાથી લીધેલી પ્રવ્રજ્યામાં સાથે ભોજન કર્યા વગર રહી શકે? ન રહી શકે.

૨૦ બાલ અને વૃદ્ધ દીક્ષાને યોગ્ય નથી. (પંચકલ્પચૂર્ણિ.)

પંચકલ્પચૂર્ણિ—કે જે હજુ મુદ્રિત થયેલ નથી તેમાં દીક્ષાને માટે અઢાર પ્રકારના અયોગ્ય પુરૂષ બતાવ્યા છે તેમાં બાલ અને વૃદ્ધનો સમાવેશ થાય છે. તેનો પાઠ નીચે પ્રમાણે છે.

बाले वुड्ढे नपुंसे य जडे कीडे तवाहत (य वाहिते)
तेणे रायावकारी य उम्मत्ते य अदंसणे ॥
दासे दुट्ठे य मूढे य अणत्ते गुंगिए इय ।
उवद्धए य भयए सेयनिप्फेडिया इय ॥

इत्थीसु एऐचेव नवरि गुव्विणी बालवच्छा य अहिया भाणियव्वा ॥

—'બાલ, વૃદ્ધ, નપુંસક, કલીબ, જડ, વ્યાધિત, સ્તેન, રાજાપકારી, ઉન્મત્ત, અદર્શન, દાસ, દુષ્ટ, મૂઢ, અણુત્ત એટલે ઋણાર્ત (કરજથી પીડાયેલો), જુંગિત, અવબદ્ધ, ભતક અને શૈક્ષનિષ્ફેટિકા.

સ્ત્રીઓના માટે પણ આ અઢાર ઉપરાંત ગર્ભિણી સ્ત્રી અને બાળકવાળી સ્ત્રી એ વીશ પ્રકારની અયોગ્યતા જાણવી." [સુઘોષા ફા૦ શુ. ૧૫ સં. ૧૯૮૩ 'દીક્ષાનું શાસ્ત્ર' પૃ. ૮].

પ્રવચન સારોદ્ધાર નામનો ગ્રંથ **નેમિચંદ્ર સૂરિએ સં. ૧૧૨૯ થી ૧૧૪૧** એ સમયમાં રચેલ જણાય છે તેમાં પણ લગભગ સરખી એવી ઉપલી ગાથાઓ ૭૯૦ અને ૭૯૧ દ્વાર ૧૦૭ માં મૂકી છે. તેના પર **સિદ્ધસેનસૂરિએ** સં. ૧૨૪૮માં ટીકા કરી છે તેમાં બાલ અને વૃદ્ધનો શું અર્થ કર્યો છે તે નીચે જણાવીએ છીએઃ-[આગમોદય સમિતિથી પ્રકાશિત પ્રવચન સારોદ્ધાર વૃત્તિ પૃ. ૨૨૯-૨૩૦].

૨૧ બાલનો અર્થ-સિદ્ધસેનસૂરિ.

"જન્મથી માંડીને આઠ વર્ષો સુધીનો તે અહીં બાલ કહેવાય છે; તે ગર્ભમાં રહ્યો થકો નવ માસથી કાંઇક અધિક એમ પૂરા માસ કરે છે અને જન્મ્યો છતો આઠ વર્ષો સુધી દીક્ષા લેતો નથી, કેમકે આઠ વર્ષની નીચે રહેલા સર્વ મનુષ્યોને પણ દેશથી વિરતિ (શ્રાવકવ્રત) કે સર્વથા વિરતિ (સાધુવ્રત) ની પ્રતિપત્તિ એટલે પ્રાપ્તિનો-અંગીકાર કરવાનો અભાવ છે-એ તે પ્રકારનો સ્વભાવ છે. કહ્યું છે (પંચ વસ્તુક ગાથા ૫૦ માં) કે 'વીતરાગ-જિનોએ જાણેલું છે કે આ પ્રવ્રજ્યા લેવાને યોગ્ય જે કહ્યા તેમનું વયઃપ્રમાણ ખરી રીતે જઘન્ય એટલે ઓછામાં ઓછું આઠ વર્ષ છે'-(વળી) બીજાઓ તો ગર્ભથી આઠમા વર્ષવાળાને પણ (એટલે ગર્ભથી સાત વર્ષને ત્રણ માસ થઇ ગયાં હોય તેને પણ) દીક્ષા હોય એમ માને છે જે માટે નિશીથ ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે

'आदेसेण वा गब्भट्ठमस्स दिक्ख'

—(કોઇક આચાર્યના) આદેશ-મત પ્રમાણે ગર્ભથી આઠમા વર્ષવાળાને દીક્ષા હોય.

(કોઈ એમ કહે કે) આમ કહેવું તે ભગવાન્ વજ્રસ્વામીના દષ્ટાંત સાથે અસંગત થાય છે, કારણકે ભગવાન્ વજ્રસ્વામીએ છ માસના થયા છતાં પણ ભાવથી સર્વસાવદ્યવિરતિ-સાધુપદ સ્વીકારેલ એમ સંભળાય છે; તેવું સૂત્ર પણ છે કે,

छम्मासियं छसुजयं माऊए समन्नियं वंदे ।

—છ માસની (વયના) છ જીવાદિમાં યતના કરતા તથા માતાએ સહિત એવા (વજ્રસ્વામિને) હું વંદના કરૂં છું. ઉત્તર-આ વાત એવી રીતે સત્ય છે. પરંતુ બાલ્યકાળમાં ભગવાન્ વજ્રસ્વામિની એવી ભાવથી ચરણપ્રતિપત્તિ-ચારિત્રની પ્રાપ્તિ એ આશ્ચર્યકારક છે. એવી વાત કોઇ કાલેજ બને તેવી કાદાચિત્કી છે, તેથી તેમાં અસંગતતા નથી-વ્યભિચાર દોષ નથી.

(૧) પંચવસ્તુકમાં પણ ૫૨ મી ગાથામાં

કહ્યું છે કે 'આઠ વર્ષની નીચેની વય પરિભવનું ક્ષેત્ર-ભાજન છે.

આઠ વર્ષની અંદરની વયવાળા બાલકોને પ્રાયઃ ચરણપરિણામ એટલે ચારિત્રનું પરિણામ થતું નથી'-આ ગાથાની વ્યાખ્યા ઉપર કરી દીધી છે.

(૨) અન્યત્ર જણાવ્યું છે કે બાલદીક્ષામાં સંયમ વિરાધના આદિ દોષો છે.

તે (બાળક) લોઢાના ગોળા સમાન છે તેથી તે (ગોળો) જે પ્રમાણે સ્પન્દમાન થાય છે-જ્યાં ત્યાં દડી જાય છે તે પ્રમાણે તે બાલ અજ્ઞાનીપણાને લીધે જ્યાં ત્યાં દોરાઈ જતાં તેનાથી છ જીવનિકાયનો વધ થઈ જાય છે.

(૩) વળી આ (દીક્ષા આપનાર) શ્રમણોમાં અનુકંપા નથી અને તેથી તેઓ બાળકોને પણ બળથી-પરાણે દીક્ષાકારના આગારમાં-બંદીખાનામાં ફેંકી દે છે અને તેથી તેમની સ્વચ્છંદતાનો ઉચ્છેદ કરે છે એવી જનનિન્દા થાય છે.

(૪) વળી માતૃજન જેવી રીતે પરિચર્યા કરે તેવી પરિચર્યા કરવામાં મુનિઓને સ્વાધ્યાયમાં અંતરાય આવે છે. [આથી સર્વથા બાલક દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી.]

૨૨ વૃદ્ધનો અર્થ (સિદ્ધસેનસૂરિ. પ્ર. સા. વૃત્તિ)

હવે વૃદ્ધનો અર્થ સિદ્ધસેનસૂરિ કરે છે તે જોઇએઃ-સીતેર વર્ષથી અધિક તે વૃદ્ધ કહેવાય છે. વળી બીજાઓ એમ કહે છે કેઃ-(તે સીતેર વર્ષથી) પહેલાં પણ ઇંદ્રિયાદિની હાનિ થતી દેખાય છે તેથી સાઠ વર્ષ કરતાં વધારે તે વૃદ્ધ કહેવાય છે. આનું પણ સમાધાન કરવું દુઃશક્ય છે કારણકે કહ્યું છે કેઃ—

उच्चासणं समीहइ विणयं न करेइ गव्वमुव्वहइ ।
वुड्ढो न दिक्खियव्वो जइ जाओ वासुदेवेणं ॥

—(૧) ઉંચા આસન ઉપર બેસવાની ઇચ્છા કરે, (૨) વિનય કરે નહિ અને (૩) ગર્વને ધારણ કરે તેથી વાસુદેવનો પુત્ર હોય તો પણ વૃદ્ધને દીક્ષા આપવી નહિ.

इदं च वर्षशतायुष्कं प्रति द्रष्टव्यं, अन्यथा यद् यस्मिन्काले उत्कृष्टमायुस्तद् दशधा विभज्य अष्ट-नवम दशमभागेषु वर्त्तमानस्य वृद्धत्वमवसेयं ।

—આ વાત સો વર્ષના આયુષ્યને આશ્રીને જાણવી; અથવા-બીજી રીતે જે કાળે જે ઉત્કૃષ્ટ (વધુમાં વધુ) આયુષ્ય (ગણાતું) હોય, તેના દશ ભાગ પાડીને તેના આઠમા નવમા અને દશમા ભાગમાં રહેનારને વૃદ્ધપણું છે એમ જાણવું.

[આજ પ્રમાણે ધર્મસંગ્રહમાં અક્ષરશઃ ઉતારી લીધું છે. ઉત્તર ભાગ પૃ. ૩]

[એટલે ધારોકે આ કાળમાં વધુમાં વધુ ૬૦ વર્ષનું આયુષ્ય સામાન્ય રીતે જોવામાં આવે તો તેના દશ ભાગ પાડતાંઆઠમા નવમા ને દશમા ભાગના એટલે ૪૩) વર્ષથી તે ૬૦ મા વર્ષ સુધીના) ને વૃદ્ધ ગણી તેને દીક્ષા લેવા માટે અયોગ્ય ગણવા ઘટે.]

દીક્ષાને માટે નપુંસક ક્લીબ જડ આદિ જે બીજા પ્રકારો છે તે હવે પછી જોઇશું. અહીં ઉમરનો સવાલ હોવાથી બાલ અને વૃદ્ધનું વિવરણ કર્યું છે. બાલપણું વીત્યા પછી યૌવન આવે છે, અને યૌવન આવ્યે ગૃહસ્થાશ્રમ શ્રાવકો માંડે છે. હવે કોઇ પ્રશ્ન કરે કે યૌવનમાં ગૃહસ્થાશ્રમ માંડી તેના ભોગો ભોગવ્યા પછી દીક્ષા લેવાય તો નહિ સારૂં ? કે જેથી દીક્ષા લીધા પછી પુનઃ ભોગની ઇચ્છા ન રહે અને સંયમ સુખેથી નિર્વહાય, કારણકે કહ્યું છે કે

यौवनं विकरोत्येव मनः संयमिनामपि ।
राजमार्गे प्ररोहन्ति वर्षाकाले किलांकुराः ॥

—યૌવનાવસ્થા છે તે મુનિઓના મનમાં પણ વિકાર ઉત્પન્ન કરે છે, કેમકે વર્ષાકાલમાં તો રાજમાર્ગમાં પણ અંકુરાઓ ઉગી નીકળે છે.

—ઉપદેશતરંગિણી.

આ વાત પૂર્વે ચર્ચાઇ ગઈ છે.

(૧) કેટલાક એમ કહે છે કે ગૃહસ્થાશ્રમ સારો અથવા (૨) ગૃહસ્થાશ્રમી શ્રાવક દશામાં જે ૧૧ શ્રાવક પ્રતિમા -વ્રતવિશેષ કહેલ છે તે બરાબર પાળી પછી દીક્ષા ગ્રહણ કરવામાં આવે તો ઘણું વધારે સારૂં ન કહેવાય ? કારણકે તેમ થવાથી દીક્ષાનો આચાર પાળવામાં

બાધા કે મુશ્કેલી આવતી નથી. આ છેલ્લી બે બાબત હરિભદ્રસૂરિએ અનુક્રમે પંચવસ્તુક પ્રથમ વસ્તુમાં અને પંચાશકના દશમા પંચાશકમાં ચર્ચી છે તે બતાવીશું.

૨૩ શું ગૃહસ્થાશ્રમ નહિ સારો? (પંચ-વસ્તુક ગાથા ૭૪ થી ૭૮)

પૂર્વપક્ષ-મંદબુદ્ધિ અન્ય વાદીઓ જણાવે છે કે ગૃહાશ્રમજ-ગૃહસ્થાશ્રમજ વધારે શ્લાઘ્ય છે કારણકે તેઓમાંથી સર્વે આશ્રમીઓ નિયમે અન્નલાભાદિથી ઉપજીવિકા પ્રાપ્ત કરે છે.

ઉત્તર—આનો ઉત્તર એ છે કે ઉપજીવિકા કર-વાનું-આપવાનું જો પ્રાધાન્ય હોય તો તે ગૃહાશ્રમથી વધારે પ્રધાન-શ્લાઘ્ય હલ ખેંચનાર પૃથિવી જલ આદિ પદાર્થો ગણાય કારણકે તેમાંથી-તેના ધાન્ય-લાભથી તે ગૃહસ્થો પણ ઉપજીવિકા પ્રાપ્ત કરે છે.

પૂર્વપક્ષ—આમાં શંકા એ છે કે તે હલ આદિ આ ધર્મમાં નિરત એવા ગૃહસ્થોને ધાન્યપ્રદાનવડે ઉપકાર કરે છે એવું પોતે જાણતા નથી તેથી તેમનું પ્રાધાન્ય કેવી રીતે?-એટલે તેમનું પ્રાધાન્ય છે નહિ કારણકે તેનામાં મનનો અભાવ છે.

ઉત્તર-આનો ઉત્તર એ છે કે તે હલ આદિજ તે ગૃહસ્થોને ક્રિયાવડે અધિક પ્રધાન છે-તેની ક્રિયાઓ છે તેથીજ ધાન્યાદિનો લાભ થાય છે અને તેનાથી ગૃહસ્થોને ઉપજીવિકા મળે છે—આ ઉદાહરણથી ક્રિયાનું પ્રાધાન્ય હોવા છતાં હલઆદિ પદાર્થો જ્ઞાનાદિથી વિરહિત છે, તેથી તેમના જ્ઞાનાદિનું પ્રાધાન્ય થાય છે, તેમના ઉપજીવિકા આપવાપણાનું પ્રાધાન્ય નથી.

ત્યારે હવે શું?-તો કહેવામાં આવે છે કેઃ-

યતિ-દીક્ષિતોનાં જ્ઞાન આદિ જેથી વિશુદ્ધ થાય છે તે હેતુ વડે તે યતિઓનું પ્રાધાન્ય યુક્ત છે. જેથી આરંભ થાય તે પાપહેતુ છે, તેથી તે આરંભના રહિતપણાને લીધે તે યતિઓનું પ્રાધાન્ય યુક્ત છે.

૨૪ શ્રાવકપ્રતિમાના પાલન પછી દીક્ષા લેવી ઉચિત છે. (પંચાશક ૧૦, ગાથા ૩૯.)

૧૧ શ્રાવક પ્રતિમાના પાલન પછી શું કરવું ઘટે તે જણાવે છેઃ—

भावेऊणत्ताणं उवेइ पव्वज्जमेव सोपच्छा ।
अहवा गिहत्थभावं उचियत्तं अप्पणो णाउं ॥३९॥

—(૧૧) પ્રતિમાના અનુષ્ઠાન વડે ભાવિત બની-વાસિત રહી તે શ્રાવક, પછી એટલે પ્રતિમાના પાલન કર્યા પછી, પ્રવ્રજ્યા (અનગારત્વ) પોતાના આત્માને માટે ઉચિત છે એમ જાણવામાં આવે તો આત્માને પ્રવ્રજ્યા પાસે લઇ જાય છે એટલે પ્રવ્રજ્યા લેછે અથવા ગૃહસ્થભાવ (ગૃહિત્વ) પોતાને ઉચિત લાગે તો ગૃહસ્થભાવમાં વર્ત્તે છે.

હવે શા માટે પ્રતિમાથી ભાવિત રહેતાં આત્માને પ્રવ્રજ્યા પ્રત્યે લઇ જાય છે તેની શંકાના ઉત્તરમાં જણાવે છે કેઃ—

गहणं पवज्जाए जओ अजोगाण णियमतोऽणत्थो ।
तो तुलिऊणप्पाणं धीरा एयं प्रवज्जंति ॥४०॥

—પ્રવ્રજ્યા (શ્રામણ્ય)નું ગ્રહણ અયોગ્ય-નાલાયકો માટે નિયમે કરીને-અવશ્યમેવ અનર્થકારક છે તેથી કરીને ધીર જનો આ-ત્માની-પોતાની તુલના કરીને ભાવનાથી પરીક્ષા કરીને આ પ્રવ્રજ્યાનો અંગીકાર કરે છે.

કેવી રીતે તુલના કરવી? તો કહે છે કેઃ—

तुलणा इमेण विहीणा एतीए हंदि नियमतो विणेया ।
णो देसविरइ कंडयपत्तीए विणा जमेस त्ति ॥४१॥

—ઉપર કહેલી તુલના એટલે યોગ્યતાની પરીક્ષા વિધાનવડે એટલે ૧૧ શ્રાવકની પ્રતિમાના અનુષ્ઠાન વડે આ પ્રવ્રજ્યા માટે નિયમે કરીને જાણવી. કારણ કે દેશવરતિ એટલે અણુવ્રતાદિની પ્રાપ્તિ રૂપી પરિ-ણામના કંડકો એટલે અધ્યવસાયનાં સ્થાનોની જે પ્રાપ્તિ તેનો અભાવ હોય તો તે પ્રવ્રજ્યા થઇ શકતી નથી.

[અહીં ટીકાકાર અભયદેવસૂરિ ઉમેરે છે કે અહીં પ્રાયિક જાણવું પ્રાયઃ એટલે મોટે ભાગે એમ ઉમે-રવું; કારણકે સિદ્ધોનો અસંખ્યાતમો ભાગ દેશવિ-રતિ જેણે પ્રાપ્ત કરી નથી છતાં પણ સિદ્ધત્વને પામેલો છે કારણ કે જણાવ્યું છે કે—
'भागेहिं असंखेज्जेहिं (ण) फासिया देसविरइ उ त्ति'
વળી તુલના આ વિધિથી કરવાની કહી છે તે પણ પ્રાયિક સમજવું. એ વાત સૂત્રકાર આગળ દર્શાવશે.]

આમ તુલનાપૂર્વક પ્રવ્રજ્યા લેતાં જે થાય છે તે બતાવે છેઃ—

तीए य अविगलाए बज्झा चेठा जहो दिया पायं ।
होति णवरं विसेसा कज्जति लखिज्जेण ण तहा ॥४२॥

—ઉક્ત તુલનાપુરસ્સર લીધેલી પ્રવ્રજ્યા હોય તો તે યોગ્યતાના નિશ્ચય વડે લીધેલ હોવાથી તેમાં જેવી આગમમાં બતાવી છે તેવી બાહ્ય ચેષ્ઠાઓ—પ્રત્યુત્પેક્ષણ આદિ સામાચારીની અનુપાલનારૂપ ક્રિયાઓ **પ્રાયઃ** થાય છે. (પ્રાયઃ મૂકવાનું કારણ એ કે ઉક્ત વિધિથી વિપરીત વર્તતા ભારે કર્મી પ્રાણીઓ સંબંધી વ્યભિચાર દોષ ન આવે.) આવી અનુપાલના ગ્લાન મુનિઓ યા પ્રવ્રજ્યા લીધેલામાં નથી દેખાતી એવી આશંકા કરી કહે છે કે તે સામાન્યપણે હોય છે એટલુંજ નહિ પરંતુ તે વિશેષપણે કદાચિત્ દેશ કાલે કોઇ પુરૂષને પુષ્ટાલંબન આદિના આશ્રય લેવાના અપવાદ કારણે સ્થૂલ દૃષ્ટિઓથી જોઈ શકાતી-લક્ષમાં આવતી નથી. (ગર્દભિલ્લ રાજાએ હરેલી સાધ્વીના છોડાવવા માટે ઉજ્જયિનીમાં કાલિકાચાર્યે ૯૬ સામંતોનું સૈન્ય આણ્યું હતું તે ઉદાહરણ અહીં સમજી લેવું. ટીકાકાર **અભયદેવસૂરિ**).

શામાટે દીક્ષામાં આગમોક્ત ચેષ્ટા તેઓ પ્રતિમાપાળી દીક્ષા લેનારાઓ કરી શકે ? કારણ કે—

भवणिव्वेयाउ जतो, मोखे रागाउ णाणपुव्वाओ ।
सुद्धासयस्स एसा, ओहेण वि वणिया समए ॥४३॥

—કારણ કે આ (પ્રવ્રજ્યા) શુદ્ધ આશય એટલે નિર્મલ અધ્યવસાયવાળા જીવને માટે ઓઘવડે એટલે સામાન્ય રીતે પણ (સામાયિક માત્રની પ્રાપ્તિની અપેક્ષા વડે સામાન્ય રીતે, પણ વિશેષપણે તો અપ્રમત્તાદિ સામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે) ભવનિર્વેદ એટલે સંસાર પ્રત્યેના વિરાગ માટે અને તેથી સમ્યગ્ જ્ઞાનપૂર્વક મોક્ષ પ્રત્યેના વિરાગ માટે **સમય એટલે સિદ્ધાન્તમાં** વર્ણવેલી છે. આથી તે પ્રવ્રજ્યામાં આગમમાં ન જણાવેલ એવી ચેષ્ટા કેમ થઇ શકે ? એ ગાથાનો અર્થ છે.

જે વચન વડે પ્રવ્રજ્યા **સિદ્ધાંતમાં** વર્ણવી છે તે કહે છેઃ—

तो समणो जइ सुमणो भावेण य जइ ण होइ पावमणो,
सयणे य जणे य, समो य माणावमाणेसु ॥४४॥

—(અહીં પ્રાકૃત શૈલીએ શ્રમણ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કરે છે) તે માટે સહમણેણ चित्तेण वट्टइ त्ति समणो—મન એટલે ચિત્ત સહિત જે વર્તે તે શ્રમણ (માત્ર મનનું અસ્તિત્વ એમ અત્ર અર્થ નથી પણ સામાયિક વિશેષનું જે મનથી પ્રતિપાદન થાય છે તે—કે જે મન સર્વ સંજ્ઞી જીવોમાં સાધારણ છે.) વળી સુ એટલે સારૂં—શોભન જેવું મન છે—ધર્મધ્યાનાદિમાં પ્રવૃત્ત જેનું ચિત્ત છે એવો સુમનસ્ તે શ્રમણ. આમ સદ્ગુણથી યુક્ત એવા મનવાળો શ્રમણ કહ્યો. હવે દોષરહિત મનવાળો પણ હોવો જોઇએ તે માટે કહે છે કે ભાવ એટલે આત્મપરિણામવડે તત્ત્વથી-નિરૂપચરિત વડે જેનું મન પાપ એટલે પ્રાણાતિપાતાદિ વાળું વા નિદાનવાળું હોય છે એવો જે હોતો નથી; સ્વજનમાં કે અન્યજનોમાં સમદૃષ્ટિવાળો અને માન કે અપમાનમાં સમભાવ રાખનારો તે—શુદ્ધાશયવાળો શ્રમણ, એમ શ્રમણ વર્ણવાયો છે.

૨૫ અપવાદ.

કોઇ પણને પ્રતિમાનુષ્ઠાન કર્યા વગર શાસ્ત્રોક્ત પ્રવ્રજ્યા બની શકે ? તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે એવું માત્ર એવો કર્મક્ષયોપશમ હોય તોજ બની શકે.

ता कम्मखओबसमा जो, ए य पगार मंतरेणा वि ।
जायति जहोइय गुणो, तस्स वि एसा तहाणेया ॥४५॥

—જે પ્રવ્રજ્યા ભવનિર્વેદાદિના લીધે વિશુદ્ધ આશયવાળાની બને છે એમ વર્ણવી છે તે કારણે કર્મના ક્ષયોપશમથી—જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મના વિગમવિશેષના કારણે જે પ્રાણી એ પ્રકાર વગરનો હોય એટલે બાલલવાદિ કારણે પ્રતિમાનુષ્ઠાનનો વ્યતિરેક—અભાવ હોય તે છતાં પણ પ્રવ્રજ્યાને ઉચિત ગુણવાળા તે પ્રાણીને આ પ્રવ્રજ્યા થાય છે એટલે કે પ્રતિમા કરીને જેવી પ્રવ્રજ્યા થાય તેવી પ્રવ્રજ્યા પ્રતિમા ન કરનારને **કર્મક્ષયોપશમથીજ** થાય છે.

પ્રતિમાપ્રાપ્તિ વિના પણ પ્રવ્રજ્યા થાય છે એના સમર્થનમાં વળી જણાવે છે કે—

एत्तो च्चियं पुच्छादिसु, हंदि विसुद्धस्स सति पयत्तेणं ।
दायव्वा गीतेणं, भणियमिणं सव्वदंसीहिं ॥४६॥

—એ પ્રકાર સિવાયની પણ ઉચિત ગુણવાળાને, પ્રતિમા કરનારા જેવી યથોક્ત પ્રવ્રજ્યા થાય છે એ કારણે પૃચ્છા આદિમાં એટલે પૃચ્છાથી, કથનથી અને પરીક્ષાથી વિશુદ્ધ એટલે નિર્દોષ જે જણાય તેને પ્રયત્ન એટલે આદર વડે (સકૃત્ સદા) પ્રવ્રજ્યા **ગીતાર્થે**–સૂત્રાર્થવિદે (બીજાએ નહિ) આપવી એમ સર્વદર્શી એટલે કેવલીઓએ જણાવ્યું છે. આમાં પૃચ્છા કેમ કરવી તે કહે છે કે को सि तुमं कत्तो वा पव्वयसि वा किं निमित्तं એટલે 'તું કોણ છે? શું કરનાર છો, શા માટે દીક્ષા લે છે' એ આદિ પ્રશ્નો વડે પૃચ્છા કરવી. કથન કેમ કરવું તે કહે છે કે પ્રવ્રજ્યાનું સ્વરૂપ કહેવું કે जहचेव मोखफलया आणा आराहिया जिणिदाणं, संसार दुखफलया तह चेव विराहिया होइत्ति ।। એટલે કે 'આમાં જિનેંદ્રોની આજ્ઞા આરાધવામાં આવે તોજ તે મોક્ષફલની દેનારી છે, અને જો તેમાં આજ્ઞાની વિરાધના થાય તો તે સંસારનાં દુઃખોનું ફલ દેનારી છે.' એ વગેરે સ્વરૂપ કથવું. પરીક્ષા કેમ કરવી તો ટીકાકાર જણાવે છે કે **છ માસાદિના** કાલપ્રમાણ વિનય આદિ વડે તેની યોગ્યતાનું નિરૂપણ કરવું. આ પૃચ્છા, કથન અને **છ માસ** સુધી પરીક્ષા કરતાં જો **ગીતાર્થને** તે પ્રવ્રજ્યાનો અધિકારી જણાય તોજ તે દીક્ષા આપે.

વળી પુનઃ સામાન્ય રીતે પણ પ્રવ્રજ્યાનું ગ્રહણ થાય છે તેનું સમર્થન કરે છેઃ—

तह तम्मि तम्मि जोए, सुत्तुवओगपरिसुद्धभावेण ।
दरदिणाए वि जओ, पडिसेहो वणिओ एत्थ ।।४७।।

—તે પ્રકારે તે તે જોગમાં એટલે પ્રવ્રાજન મુંડન આદિના પ્રવ્રજ્યા દેવાના વ્યાપારના વિષયમાં, જેમનો સૂત્રના ઉપયોગ વડે એટલે આગમની ઉપયુક્તતાથી પરિશુદ્ધ-વિશુદ્ધ ભાવ એટલે અધ્યવસાય છે એવા ગુરૂથી અપાનારી કે નહિ અપાયેલી પ્રવ્રજ્યામાં આવો પ્રતિષેધ–નિષેધ વર્ણવ્યો છે-એટલે કે **અયોગ્યને માટે** હવે પછી કહેવાતા પ્રવ્રજ્યા નામના સૂત્રમાં **પ્રવ્રજ્યાનો નિષેધ કહ્યો** છે. આથી પ્રતિમાનુષ્ઠાન વગર પણ પ્રવ્રજ્યાભિધાન થાય એમ જણાય છે તેમ આ ગાથાનો અર્થ છે.

હવે કેવી રીતે સૂત્રમાં પ્રવ્રાજનામાં પ્રતિયોગ નિષેધ કહ્યો છે તે જણાવવા બતાવે છે કેઃ—

पव्वाविओ सियत्तिय, मुंडावेउ माइ जं भणियं ।
सव्वं च इमं सम्मं, तप्परिणमे हवति पायं ।।४८।।

—જેમાં પ્રવ્રજ્યાનો નિષેધ વર્ણવ્યો છે તે સૂત્રમાં આદિ पव्वासिओ सियत्ति અને मुंडावेओ सियत्ति છે, તે સૂત્ર આ પ્રમાણે છેઃ—

"पव्वाविओ सि य त्ति य, मुंडावेउं अणायरणजोगो ।
ते चिय मुंडावेंते, पुरिमपय निवारिया दोसा ।।
मुंडाविओ सि य त्ति य, सिखावेउं अणायरणजोगो ।
ते चिय सिखावें ते, पुरिमपयनिवारिया दोसा ।।
एवं उठावेउं एवं भुंजोवेउं एवं संवासेउं"

—कल्पभाष्ये.

—પ્રવ્રજ્યા જેને અપાઇ છે તે જો મુંડાવવામાં–અષ્ટ આગ્રહણથી લોચ કરાવવામાં અનાચરણને લાયક-અયોગ્ય થાય તો પણ મુંડનાર એ આચાર્યનો આજ્ઞાભંગાદિ પ્રવ્રાજન–દીક્ષા આપવા સંબંધીના દોષો અનિવાર્ય થાય છે, તેજ પ્રમાણે જેને મુંડ્યો છે તે જો શિક્ષા પામવામાં અનાચરણને લાયક-અયોગ્ય થાય તો તે શિખવનાર–આચાર્યને મુંડવાના દોષો અનિવાર્ય લાગે છે. એ પ્રમાણે ઉભા રહેવામાં, સાથે જમાડવામાં, અને સાથે વાસો કરવામાં સમજી લેવું.

(પ્રસ્તુત અર્થ પર આવતાં) માટે આ (પૃચ્છાદિથી વિશુદ્ધ થયેલાને પ્રવ્રજ્યા આપવી વગેરે આગમમાં જણાવેલ વસ્તુ) સર્વ **પ્રાયઃ** સમ્યક્પણે–સમીચીન થાય, અથવા સમ્યકત્વના પરિણામે યથાવત્ પ્રવ્રજ્યાની પરિણતિમાં પ્રાયઃ પરિણમે, ('પ્રાયઃ' મુકવાનું કારણ એ કે **અંગારમર્દક** આદિનો વ્યભિચાર દોષનો પરિહાર કરવા માટે). માટે પ્રતિમાકરણ સિવાય પણ પ્રતિમા કરનાર જેવી પ્રવ્રજ્યા બની શકે એ ભાવાર્થ છે.

ખરી રીતે જો પ્રતિમાકરણ વગર પણ પ્રવ્રજ્યા સમ્યગ્ રૂપે થાય છે તો તે પ્રતિમા કરવાની જરૂર શી? તે વગર ચલાવી શકાય. તો કહે છે કેઃ—

૨૬ ઉત્સર્ગ માર્ગ-સામાન્યે આ કાળે અનુસરણીય માર્ગ

जुत्तो पुण एस कमो, ओहेण संपयं विसेसेणं।
जम्हा असुहो कालो, दुरणुचरो संजमो एत्थ ॥४९॥

—જો કે બીજા પ્રક્રમથી પ્રવ્રજ્યા થાય છતાં પણ પુનઃ ઉપર કહેલ **પ્રતિમાનુષ્ઠાન આદિનો ક્રમ-પ્રવ્રજ્યા પ્રતિપત્તિ માટેની પરિપાટિ ઓઘથી એટલે સામાન્ય પણે** છે, (સર્વથા નહિ, કારણકે તે વગર બહુએ પ્રવ્રજ્યા લીધી છે) **અને સાંપ્રત એટલે વર્ત્તમાન કાલમાં વિશેષે કરીને આ ક્રમ એટલે શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમા વહન કરી પ્રવ્રજ્યા લેવી એ ક્રમ યુક્ત છે કારણકે આ (દુઃષમા લક્ષણવાળો) અશુભ એટલે અશુભ અનુભાવ (પરિણામ) વાળો કાળ વર્ત્તે છે અને તેથી તે અશુભ કાળમાં સંયમ (સંયતપણું) દુરનુચર એટલે દુઃખે કરીને પાળી શકાય તેવું છે માટે સાંપ્રતકાળે પ્રવ્રજ્યા લેવા ઈચ્છનારે પ્રતિમાનો અભ્યાસ કરવો જોઇએ એ ભાવ છે એમ આ ગાથાનો અર્થ છે.**

બીજાં તંત્રો એટલે અન્ય દર્શનોમાં એ પ્રસિદ્ધ વાત છે કે પ્રતિમાપૂર્વક પ્રવ્રજ્યાનું યોગ્યત્વ છે તે બતાવતાં કહે છે કેઃ—

तंतंतरेसु वि इमो, आसमभेओ पसिद्धओ चेव।
ता इय इह जइयव्वं, भवविरहं इच्छमाणेहिं ॥५०॥

—તંત્રાન્તર એટલે બીજાં દર્શનોમાં (જિન પ્રવચન એક બાજુ રાખો) પણ આ ઉપર કહેલ આ આશ્રમભેદ એટલે "ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा" (૧) બ્રહ્મચારી, (૨) ગૃહસ્થ (૩) વાનપ્રસ્થ (૪) યતિ એટલે સંન્યાસી રૂપી ચાર પ્રકારની ભૂમિકાવાળો કહેલો પ્રસિદ્ધજ છે.

તેટલા માટે એટલે (૧) અશુભકાલ હોવાને લીધે અને (૨) તે કાળમાં સંયમ પાળવું મુશ્કેલ હોવાને લીધે-એમ ઉક્ત બે કારણને લીધે, અથવા અહીં એટલે જૈન પ્રવચનમાં તેમજ અન્ય દર્શનોમાં પ્રસિદ્ધ રીતે સિદ્ધ કરેલ છે (નવું સાધ્ય કરવાનું રહેતું નથી) તે કારણે-યુક્ત ન્યાય પૂર્વક-અહીં સંસારથી મુક્તિ મેળવવાની ઈચ્છા રાખનારાઓએ -સર્વ શાસનમાં પ્રવર પારગત એવા કેવલી ભગવાનોનાં આગમોનું અવલંબન કરનારાઓએ પ્રતિમાપૂર્વક પ્રવ્રજ્યા લેવા માટે પ્રયત્ન કરવો.

અહીં સાથે સાથે ભાવદીક્ષા કેને અને કયારે થાય છે, તેનો વિશેષ અધિકારી કોણ, તેને દીક્ષારાગ જોઇએ, લોક વિરૂદ્ધ અનુષ્ઠાનનો તેણે ત્યાગ કરવો જોઇએ, એ ગત અંકના ૪૯૧ મા પાને પંચાશક-બીજું પંચાશક ગાથા ૩ થી ૭ નો ભાવાર્થ આપેલ છે તે પણ વિચારી લેવા વાંચકોને ભલામણ છે કે જેથી તે સર્વ કરી શકવામાં જેને દીક્ષા આપવામાં આવે તેની ઉમર કેટલી હોવી જોઇએ તેનો વિચાર બરાબર થઈ શકે.

(ક્રમશઃ)

રત્નવિજયકૃત અમદાવાદ તીર્થમાળા સં. ૧૯૧૨

[સંગ્રાહક—**તંત્રી.**]

વચન સુધારસ વરસતિ, **સરસતિ** સમરી માય;
ગુરૂ ગીરૂઆ ગુણ આગલા, તેહના પ્રણમું પાય. ૧

ગુજ્જર ધરમેં ગાજતો, **રાજનગર** શુભ થાન,
મોટા મંદિર જિનતણાં, સુનીયે સત અનુમાન. ૨

કિણ કિણ પોલેં દેહરાં, તીર્થંકર અભિધાન,
રસના શુચિ કરવા ભણી એ ભણું તસ અહીઠાંણ. ૩

૧ ઢાલ પ્રભુ પાસનું મુખડું જોવા, ભવભવનાં દુખડાં ખોવા—એ દેશી.

જુહરીવાડેં જિનવરધામ, માનુ શિવમારગ વિસરામ;
પહેલાં **ધર્મ**જિણંદ જૂહારો, મનમોહન **સંભવ** સારો.૧

સુપારસનાથ નિહાલો, આજ આણંદ અધિક દિવાલી;
શોદાગર પોલમેં સાર, **શાંતિ**જિન જગદાધાર. ૨

જૂહરી પોલ નેં **લેહરીયા** નામ, બે **વીર** જિનેસર ધામ;
વાસુપૂજ્ય દિઠાં આણંદ, બે **શાંતિનાથ** જિણંદ. ૩

જગવલ્લભ જગતનો સ્વામિ, **નિસાપોલ**મેં અંતરજામી;
સહસ્ત્રફણા શ્રી **પારસનાથ**, **ધર્મ શાંતિ** શિવપુરસાથ.૪

ચિંતામણ પારસદેવ, સુર ઇંદ કરેં સહુ સેવ;
પાડે **શેપ**નેં ચ્યાર વિહાર, **વાસુપૂજ્ય શીતલ** જયકાર.૫

શાંતિનાથ નેં **અજિત** જિણંદ, મુખ જોતાં કરમ નિકંદ
દેવસાનેં પાડેં ન્યાસ્ય, **ચિંતામણી સાવલા પાસ**. ૬

ધર્મનાથ જગતનો સૂર, શાંતિનાથ દિઠાં સુખપૂર;
તિલકસાની પોલ સુથાન, શાંતિજિન તિલક સમાન.૭
પોલ પાંજરે ચ્યાર પ્રાસાદ, ભેટિ શાંતિ મેટો વિષવાદ;
વાસપૂજ્ય શીતલ જિનસાર, પ્રભુ પુજી કરો ભવપાર.૮
મુડેવાની ખડકી એક, તિહાં દેહરાં દોય વિવેક;
મુડેવા પારસ પાંમિ, ધર્મનાથ નમું શિરનામી. ૯
શાંતિનાથ હરણુ ભવતાપ, મહાજનનેં પાંજરે આપ;
એક ચૈત્ય કાલુપૂર દીઠો, જિન શાંતિ સુધારસમીઠો.૧૦
ધનાસુથારની પોલ પ્રકાસ, ત્રણુ દેહરાં દિઠાં ઉલ્લાસ;
શ્રી આદીશ્વર દીનદયાલ, દીઠા પારસ પાપ પખાલ.૧૧
કુંથુનાથ વંદો નરનાર, કાલુ સંઘવીની પોલ મઝાર;
બે દેહરાં અમરવિમાન, ચિંતામણી અજીત નિદાન.૧૨
જાંપડાપોલ જૂહારણુ કોડ, શાંતિનાથ નમું કરજોડ;
રાજામેતાની પોલ ઉદાર, દોય દેહરાં સુખદાતાર. ૧૩
કુંથુનાથ આદીશ્વર તાર, બીજો તારક નહી સંસાર;
ચંગપોલમેં નેમસુરંગ, મુખદેખણુ અમનેં ઉમંગ.૧૪
ગોલવાડની પોલ સમાજ, જિનરાજ મહાવીર મહારાજ;
પુર સારંગ તલિયા જાણુ, પ્રભુ પારસ અભિનવ ભાણુ. ૧૫
કામેશ્વર પોલ નિહાલ, જિન સંભવનાથ સંભાલિ;
વાગેશ્વરી પોલ વિખ્યાત, આદીશ્વર ત્રિભુવનતાત. ૧૬
ચાડાચેડયાની પોલ પ્રધાન, નાથ સંભવચંદ્ર સમાન;
પોલ નામેં સાવલા પાસ, વીર શાંતિ નમો ઉલ્લાસ.૧૭
જિનવંદન લાભ અપાર, બોલે ગણુધર સૂત્ર મઝાર;
જિન વંદે થઇ ઉજમાલ, ભવ ત્રીજેં વરે શિવમાલ.૧૮

દોહા.

ચંદ્રકિરણુસમ શોભતો, ચંદ્રપ્રભુ જસ નામ;
ધન પિંપલીપોલેં સદા, અતિ ઉત્તમ જિનધામ. ૧
ઢાલની પોલેં વંદના, મુનિસુવ્રત મહારાય;
તુમ પદવંદન ભવિ લહેં, તીર્થંકર પદ પ્રાય. ૨
જમાલપુરના પાસજી, કીજે પર ઉપગાર;
ગોડિ જોડિ તુમતણી, સુંણિ નહિ સંસાર. ૩

૨. ઢાલ એક દિવસેરે શેઠ સુવ્રત પોસો કરે. એ દેશી.

પોલ માંડવીજી તે માંહે પોલાં ઘણી,
કાકા બલિયાની સુવિધિ તણી પ્રતિમા સુણી,
હરિ કિસનાજી પોલ સેઠની અતિ ભલી,
પર ઉપગારીજી શાંતિ નિરખો રંગ રલિ.
રંગ રલિ જિન પાસ પેખો, સહસ્રનાથ ફણાવલિ,
પોલ ત્રીજી સમેતશિખરે, જોતાં જિન કમલા મલિ,
સુરદાસ સુસાર શ્રેષ્ઠી પોલ તેહના નામની,
આદિ જિનને નિરખ સજની કાંતિ ધનમેં દામની. ૧
જિન વિમલરે લાલભાઈની પોલમેં,
નાગ ભુધરરે શાંતિ જિન રંગ રોલમેં,
ચોક માણુકરે મહુર્ત પોલ વિશાલ છે,
જિન શીતલ રે ત્રિભુવન નાથ દયાલ છે.
દયાલ દીઠો અજિત જિનવર પોલ લૂહાર તણી સુણી,
રૂપ સુરચંદ પોલ પ્રતિમા, વાસુપૂજ્ય સોહામણી,
તીર્થ સ્વામિ વિમલ નામિ દાઇની ખડકી સદા,
પોલ ઘાંચી નાથ સંભવ સાથ દાયક શિવ મુદા. ૨
જિન સંભવરે ક્ષેત્રપાલના વાસમેં,
ગતિ છેદી રે નાથ મલ્યા સુખ રાસમેં,
ભેટી સુમતિરે મુકો મનનો આવલો,
ચ્યાર દેહરા રે પોલ ફતાસાની સાંભલો.
સાંભલો ભાવે સુજાંણુ ચેતન વાસપૂજ્ય વિરાજતા,
શ્રેયાંસ જિનવર જગત ઈશ્વર સજલ જલધરગાજતા,
વીર મોટો ધીર મહીમેં ચૈત્ય ચોથો મન ધરો,
સુમતિ રમણી સ્વાદ લેવા ભવિક સેવા નિત કરો. ૩
નેમિ જિનવરરે બ્રહ્મચારી શિરસેહરો,
પોલ ટીંબલરે દીઠો અભિનવ દેહરો,
પોલ હાજેરે છાજે નવ શાસનપતિ,
પોલમાંહિરે શાંતિનાથની શુભ મતિ,
શુભ મતિ સેવો ચંદ્ર શાંતિ જે ભણી ગ્રંથે વિધિ,
નાંમ પોલનું રામ મંદિર મહાવીર મહિમાનિધિ,
એહ પોલેં ભવિક નિરખો શ્રી સુપારસ દિનમણી,
ચીપરડીની પોલમાંહિ સુમતિ જિન શોભા ઘણી. ૪
પાસાનીરે પોલેં ઋષભ દિવાકર,
દુજા જિનવરરે ધર્મ અનંત ગુણાકર,
કૂવે ખારેરે પોલે સંભવ જિન તપેં,
લાંબેશ્વરરે બે જિન યોગીશ્વર જપેં.
જપે યોગી સહસફણુના સાવલા સુહામણા,
નામ સમરો ભવિક ભાવે પાસ પ્રભુ રલિયામણા,

દોસીવાડે દોય દેહરાં નાથ સકલ ગુણાકરા,
પાર્શ્વભાવા જગત ચાવા સ્વામિશ્રી **સીમં**ધરા. ૫

વાડે કુસમેરે શાંતિ જિન પ્રતપે અતિ,
મારવાડિરે ખડકી માંહે જિનપતિ,
દેવ દુજારે નિત સમરે સુરનરપતિ,
પોલ સારીરે કોઠારીની શુભ મતિ,
શુભ મતિ સુણજ્યો તેહ માહિં પોલ **વાઘણ** પરગડી,
જગતવલ્લભનાથ સમરૂં કેમ વિસરૂં ઈક ઘડી,
તેહ પાડે ચૈત્ય સારાં ષટ તણી સંખ્યા સુણો,
આદીશ્વર ને **અજિત** સ્વામિ દોય **શાંતિ** જિન ભણો. ૬

ચિંતામણીરે **પારસ** આસા પુરતો,
વીર વંદોરે સંકટ સંઘનાં ચૂરતો,
પોલ **ચૌ**મુખરે કલિકુંડ નામે **પાસ** છે,
વલિ **શાંતિ**રે દિનકર જેમ પ્રકાશ છે.
પ્રકાશ પ્રભુનો પોલ **નગીના આદિ** જિનવરનો સુણ્યો,
સાહપુરમેં નાથ સંભવ ભક્તિભાવેં સંથુણ્યો,
પંચભાઈની પોલ રૂડી ચૈત્ય બે જિન રાજતા,
આદિ શાંતિદેવ દેખી દેવ દુજા લાજતા. ૭

દુહા

ઈસલ પારસનાથના, ગુણગણમણી ગંભીર,
પૂજી **ડીકા** પોલમેં, ભવજલ તરવા ધીર. ૧
ભાવેં નિરખું હરષમેં, **સંભવ** પ્રભુ દીદાર,
લુણસેવાડે નિત નમું, નાથ હીયાનો હાર. ૨
દરવાજેં **દિલ્લિતણેં**, **વાડી** શેઠનેં નામ,
કીધી તિરથ થાપના, શિવમારગ વિશરામ. ૩
દિવાકર પ્રભુ દીપતા, **ધર્મ**નાથ અભિધાન,
ઓર ન અરજ હજૂરમાં, મુજરો લીજ્યો માન. ૪

૩ ઢાલ-હીવે અવસર જાણી કરે સંલેખણ સાર એ દેશી.

સહુ ચૈત્ય નમીનેં વંદો ગુરૂ ગુણવંત,
સદ્બુદ્ધિ સાથેં અનુભવ સુખ વિલસંત;
પરિસહને સહવા દંતી જિમ રણધીર,
શ્રુતરયણે ભરીયા દરિયા જિમ ગંભીર. ૧

દુર્ગુણને ટાલે પાલે શુદ્ધાચાર,
જલ ઉપશમ ઝીલિ વિમલ કરે અવતાર;
મહા જંગી જીત્યો કામ સુભટ નિરધાર,
નવકલ્પી કરતા ઉત્તમ આપ વિહાર. ૨

સહુ આગમજ્ઞાયક ન્યાય તણો ભંડાર,
વ્યાકરણ પ્રફુલ્લિત કરતા શબ્દ વિચાર;
કોશ નાટક વક્તા સાહિત્યને વલિ છંદ,
રાયસભામાં જઈને કરે કુતીર્થીનિકંદ. ૩
ટીકા અવચૂરી નિર્યુક્તિના જાણ,
ચૂર્ણી ભાષ્યાશય દ્યોતક અભિનવ ભાણુ;
ષટ્ શાસ્ત્રને જાણે તાણે નહી લવલેશ,
વીસ વરસ પ્રમાણે વિહરે સગલે દેશ. ૪

સહુ દેશના સંઘને ઉપજાવે પરતીત,
રૂચિ પદને ધરવા રહે આપ અતીત;
શુદ્ધ ચારિત્ર ધરતા વીસા વરસ દુવીસ,
પ્રાય તેહને આપે આચારિજ ગણ ઈસ. ૫

પડિરૂવાદિક સહુ ઉપદેશમાલા વકતુ,
ષટ્ત્રિશંત ગુણ ગણ સૂરિપદના યુક્ત;
પદ ધરવા એ વિધિ **વિ**શેષાવશ્યકીજ,
યદિ શિવસુખ અર્થી ગુરૂ એહવાનેં ધીજ. ૬

સાધુ ને શ્રાવક પંડિત જેહનાં નામ,
વલિ ગચ્છના સ્વામિ લિજે તસ પરિણામ,
દેશકાલ સંભાલિ શુદ્ધ કરે ઉપદેશ,
લૌકિક લોકોત્તર બાધક નહી લવલેશ. ૭

તસ આંણા ધોરી જે કહે તે ઠીક,
ઉપદેશપદાદિક ષોડશ સમેત હતીક;
ગીતારથ આપે પીજ્યો વિષ ને આપ,
અમૃતે આપે અગીતારથ છાપ. ૮

તસ અમૃત છડો નીર્ણીત એક અસાર,
ગચ્છાચાર પયન્ને જોવો એ અધિકાર;
પડિક્કમણા અવસર અથવા બીજીવાર,
અઠાઈ દો સુકી જે સુત્રોચ્ચાર. ૯

એ રીતે વંદો ચિઉ દેશના અણગાર,
સદગુરૂને અભાવે વંદન એહ પ્રકાર;
મૂઢ મત્સરધારી અક્ષરો નવિ બોધ,
જગજોધા થઈને કરે પરંપર શોધ. ૧૦
કાયકલેશ ને કરતા ધરતા મેલો વેશ,
મનમાન્યું બોલે કરે આગમ ઉદ્દેશ;
જિનશાસન ડોલે બોળે જલધિમઝાર,
ત્રિકયોગે કરજ્યો એહવાનો પરિહાર. ૧૧

અનુષ્ઠાન કરંતા કરવા પર અપમાન,
માંજારતણી પરિ ક્રિયાનો તોફાંન;
ક્રોધી ને કપટી લંપટી રસના જેહ,
છલ હેર કહીણા કુગુરૂ કહાવે તેહ. ૧૨

જે સાધુ થઇને કરે કુશીલાચાર,
પદ તેહને કરતાં વિધિ વંદન વ્યવહાર;
જિણ આણ વિરાધે કરે અનંત સંસાર,
મહાવીર પયંપે **મ**હાનિશીથ મઝાર. ૧૩

દોષ ઉત્તર દેખી રાષો **સ**મપરિણામ,
શુદ્ધ ધર્મ સુણાવે એહિજ ઉત્તમ કાજ;
મલમાંહિ મોતી લેવાનો નહિ દોષ,
ઉપદેશ સુણીને ધરજ્યો મન સંતોષ. ૧૪

દોહા.

કામભોગ મેલાઅ છે, આર્ત્ત રૌદ્રનાં બીજ;
ધન્ય જન એહથી ઓસર્યાં, પ્રગટયા જસ બોધબીજ. ૧

રૂપવિજય વિદ્યાનિધિ, વિમલ ઉદ્યોત સુસંત;
વીરવિજય વચનાવલિ, થયાથી વીર ગુણવંત;

શેઠ હઠિસિંઘ સાંભરે, જેહના ગુણ અભિરામ;
વિસાર્યાં નવિ વીસરે, સજ્જન જનના નામ. ૩

કામ કલણ ખુઝા નહિ, તિન સમય અણગાર;
શ્રાવક ને વલિ શ્રાવિકા, વંદો વાર હજાર. ૪

૪ ઢાલ—હવે શ્રીપાલકુમાર એ દેશી.

તપગચ્છનો સુલતાન **સિં**હ સૂરીશ્વર જગ જયોજી;
સત્યવિજય અભિધાન, શિષ્ય વિભૂષણ તસ થયોજી. ૧

કીધો ધર્મ ઉદ્ધાર, સંવેગી નભ દિનમણીજી;
કપૂરવિજય પટ્ટધાર, ઉજ્જવલ કમલા તસ તણીજી. ૨

પદકજ મધુકર રૂપ, **ક્ષ**માવિજય ગુણ આગલાજી;
જિનવિજય જિનરૂપ, પાટે તેહની નિરમલાજી. ૩

વૃદ્ધિવિજય પંન્યાસ, **હં**સવિજય ગુરૂ ગુણનિધિજી;
મોહનવિજય પાસ, આરાધનની બહુ વિધિજી. ૪

તેહના શિષ્ય પ્રધાન, **અ**મૃતવિજય સોહામણાજી;
શીતલચંદ્ર સમાન, અતિશય ગુણગણના મણાજી. ૫

પાલીપુરને પાસ, હાથ પ્રતિષ્ઠા સાંભલીજી;
ઝાઝો પ્રભુનો ઉજાસ, જિન જોતાં મતિ અતિભલીજી. ૬

કાજલ કેશર જાત, નયણે જેહને નિહાલજોજી;
એહવા તસ અવદાત, ગુણ ગીરૂઆ સંભાલજોજી. ૭

બહુલા જૈન પ્રાસાદ, તસ ઉપદેશે નીપનાજી;
દીઠાં અધિક આલ્હાદ, ઇંદ્રલોકે ગુરૂ ઉપનાજી. ૮

તરણી તુલ્ય પ્રકાશ, ગણધર ગોયમ જેહવાજી;
તસ પદ અધિક ઉલ્લાસ, **તે**જવિજય ગુણી તેહવાજી. ૯

તપગણ હવણાં અધિપ, **દે**વેન્દ્રસૂરિ પેખજોજી;
કિજો અવગુણ ત્યાગ, કેવલ ગુણને દેખજોજી. ૧૦

અમદાવાદ અચંભ, શેઠ **હે**માભાઇ મહાગુણીજી;
સુણીઈ શાસનથંભ, શેઠ હીયે કરૂણા ધણીજી. ૧૧

સાધુ સમતાવંત, ગુણવંતી ગુરૂણી ઘણીજી;
નરનારી ધનવંત, ખાંણ રતનની ઇહાં સુણીજી. ૧૨

ઓગણીસેંને બાર સાર ચોમાસો સેહરમાંજી;
મુજ સિદ્ધચક્ર આરાધ, પાર ઉતારે લહેરમાંજી. ૧૩

શુકલાશ્વિન મઝાર, નવપદ ઓલી ઉજલીજી,
આઠમ દિન ગુરૂવાર, વાંણી ગુરૂ ગંગા જલીજી. ૧૪

શિતલ જિન ગુણમાલ, ચંદ્રકલા ગગને ટલીજી;
એ ભણી ચ્યારે ઢાલ, મનની આશા અમ ફલીજી. ૧૫

તેજવિજય જયકાર, **શાં**તિવિજય સમતા ધણીજી;
ઉપગારી અવતાર, બલિહારી તસ પદમણીજી. ૧૬

તસ પદકિંકર માન, **ર**ત્નવિજય મુનિ શિવ ભણીજી;
તીરથમાલા નામ, કીધી રચના જિનતણીજી. ૧૭

અલીકોચ્ચારણ પાપ, મિચ્છામિ દુક્કડ મો ભણીજી;
કીજો અવગુણ માફ, લીજો સજ્જન ગુણ મણીજી. ૧૮

વસ્તુ–તેજયુગમાં સાહિત્યપ્રવૃત્તિ.

જૈનસાહિત્યના ઇતિહાસના ચોથા વિભાગનું ચોથું પ્રકરણ.

[સં. ૧૨૭૫ થી સં. ૧૩૦૩]

પ્રયોજક—તંત્રી.

[જૈનસાહિત્યનો ઇતિહાસ હમણાં છપાય છે તેમાંનું એક પ્રકરણ વાનગી તરીકે આ માસિકના વાંચકો પાસે નિવેદિત કરવામાં આવે છે કે જે પરથી તેમને તે ઇતિહાસ કેવી શૈલી પર લખાય છે તે જાણવાનું મળી આવે. આ ઇતિહાસ પૂરો થતાં જૈન ગૂર્જર કવિઓનો બીજો ભાગ બહાર પડશે, કારણકે તે ઇતિહાસ તે ગ્રંથની પ્રસ્તાવના તરીકે છે.]

पीयूषादपि पेशलाः यशधरज्योत्स्नाकलापादपि
स्वच्छा नूतनचूतमंजरिभरादप्युल्लसत्सौरभाः ।
वाग्देवीमुखसामसूक्त विशदोद्गारादपि पांजलाः
केषां न प्रथयन्ति चेतसि मुदं श्री वस्तुपालोक्तयः ॥

—અમૃતથી પણ મધુર, ચંદ્રમાની ચાંદનીના સમૂહથી પણ સ્વચ્છ, નૂતન આમ્રમંજરીના ઢગથી પણ વિશેષ ઉઠતી સુગંધવાળી અને સરસ્વતીના મુખના સામસૂક્તિઓના શુદ્ધ ઉદ્ગારો કરતાં પણ મનોરમ એવી શ્રી વસ્તુપાલની ઉક્તિઓ કેના ચિત્તમાં પ્રમોદ પ્રસારતી નથી?
–રાજશેખર પૃ. ૯૨, જિનહર્ષ પૃ. ૮૩, ઉપદેશતરંગિણી પૃ. ૭૦.

૫૩૧. **વસ્તુપાલ** વીર પુરૂષ હતો એટલુંજ નહિ પરંતુ પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ પણ હતો–કવિ હતો. તેણે **નરનારાયણાનંદ** નામનું કાવ્ય (પ્ર. ગા. ઓ. સી. નં. ૨) ૧૬ સર્ગમાં રચ્યું, તેમાં પોતાનું નામ કર્ત્તા તરીકે કવિ **હરહર** અને **સોમેશ્વરે** આપેલ 'વસન્ત-પાલ' રાખેલ છે (જુઓ સર્ગ ૧૬–૩૮) અને તેજ નામ પરથી **બાલચંદ્રસૂરિએ** તેના ચરિત્રરૂપ '**વસંત-વિલાસ**' નામનું મહાકાવ્ય રચ્યું. આ **નરનારાયણાનંદ** કાવ્યમાં **કૃષ્ણ** અને **અર્જુનની** મિત્રતા, બંનેનો **ગિરિનારપર** આનંદવિહાર, **અર્જુનદ્વારા** સુભદ્રાનું કૃષ્ણે કરાવેલું હરણ–એ **મહાભારતમાંથી** લીધેલ વિષય છે, અને તેમાં મહાકાવ્યનાં બધાં લક્ષણો કવિ **માઘકૃત શિશુપાલવધના** નમુના પ્રમાણે સમાવ્યાં છે. તેનો રચનાકાળ સં. ૧૨૭૭ થી ૧૨૮૭ ની મધ્યમાં અનુમાનાય છે. આની પહેલાં સંસ્કૃતમાં **આદિજિનેશ્વર મનોરથમય સ્તોત્ર** રચ્યું હતું. (જુઓ નરનારાયણાનંદ **૧૬–૨૯.** તેની પરિશિષ્ટમાં મુદ્રિત) તથા **અંબિકા**-સ્તવન રચ્યું (જુઓ જૈનસ્તોત્ર સમુચ્ચય પૃ. ૧૪૩) તેણે અનેક સૂક્તિઓ બનાવી હતી કે જે પૈકી કેટ-લીકનાં અવતરણ યાદવ રાજા કૃષ્ણના સૈન્યના અને હાથીઓના ઉપરી જહ્લણે પોતાના **સૂક્તિમુક્તાવલી** નામના ગ્રંથ કે જેમાં **હેમચંદ્ર**, **સિદ્ધરાજ**, **શ્રીપાલ**, **સોમપ્રભ**, **અરસિં** (અરિસિંહ) ઠક્કર, **વિજયપાલ** વગેરે ઘણા કવિઓનાં કાવ્યોને સ્થાન મળ્યું છે તેમાં, **પ્રબંધચિંતામણિ**, **ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધ**, **સારંગધર પદ્ધ**-તિમાં લેવાયાં છે. **સોમેશ્વરના** ઉલ્લાસરાઘવપરથી[૩૯૧] જણાય છે કે **વસ્તુપાલને** સૂક્તિઓ રચવાનો શોખ હતો; અને વિશેષમાં **વસ્તુપાલની** કવિ તરિકેની ખ્યાતિ ફક્ત ગૂજરાતમાંજ નહીં પણ ચારે દિશાએ પ્રસરવા પામી હતી. તેનાં બિરૂદો પણ તે વાત સિદ્ધ કરે છે. પોતે પોતાને સરસ્વતીપુત્ર–વાગ્દેવીસૂનુ (સરખાવો શારદા પ્રતિપન્નાપત્ય-ગિરનારપ્રશસ્તિ), જણાવે છે. બીજાં બિરૂદો કાવ્યદેવી પુત્ર (ગિરનાર પ્રશસ્તિ) 'કવિકુંજર' 'કવિચક્રવર્તિ' 'મહાકવિ વગેરે હતાં અને આબૂની પ્રશસ્તિમાં **સોમેશ્વરે** તેને 'શ્રેષ્ઠ કવિ' વર્ણવેલો છે. એક કવિએ પીયૂષાદપિ પેશલા એ શ્લોકથી તેની સૂક્તિઓનું વર્ણન કર્યું છે તે આ પ્રકરણની આદિમાં મૂકેલ છે.

૫૩૨. **વસ્તુપાલ** મહાકવિ હતો છતાં તેનામાં તે માટે અભિમાન ન્હોતું; એ વાત પોતાના **નરનારાયણા**-

૩૯૧. अंभोजसंभवसुता वक्त्रांभोजेऽरति वस्तुपालस्य।
यद्वीणारणितानि श्रूयन्ते सूक्तिदंभेन ॥
ઉ० ૨।૦૮ મો સર્ગ.

નંદમાં છેવટે આપેલ નમ્રતાભર્યા શ્લોકપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે.

उद्भास्वद् विश्वविद्यालयमयमनसः कोविदेन्द्रा वितन्द्रा
मन्त्री बद्धांजलि र्वो विनयनतशिरा याचते वस्तुपालः ।
अल्पप्रज्ञाप्रबोदादपि सपदि मया कल्पितेऽस्मिन्प्रबन्धे
भूयो भूयोऽपि यूयं जनयत नयनक्षेपतो दोषमोषम् ।

—પ્રકાશવન્તા વિશ્વવિદ્યાનાં સ્થાનરૂપ જેનાં મન છે એવા હે વિતન્દ્ર કોવિદો ! આપને હસ્તાંજલિ જોડી વિનયથી શિર નમાવી **વસ્તુપાલ મંત્રી** યાચના કરે છે કે અલ્પમતિજ્ઞાનથી પણ એકદમ મેં કલ્પેલા આ પ્રબંધમાં આપ વારંવાર દૃષ્ટિક્ષેપ કરી દોષને દૂર કરશો.

૫૩૩. તેનામાં ટીકાકારની—સમાલોચકની, કાવ્યના ગુણ દોષ પારખવાની અને બીજાઓનાં કાવ્યોની ભૂલો શોધી કાઢવાની વિવેચક શક્તિ હતી. સુંદર કાવ્યકલાને તે હમેશાં પ્રશંસતો, જ્ઞાનના પ્રચાર અને ઉદ્ધાર માટે બહુ ચીવટ રાખતો. અઢાર કરોડ રૂપીઆના મોટા ખર્ચે ત્રણ પુસ્તકાલયો (ભંડાર) કરાવ્યાં હતાં.[૩૯૨]

૫૩૪. તે કવિઓનો આશ્રયદાતા હતો. રાજપુરોહિત **સોમેશ્વર** આદિ કવિઓને ભૂમિ આદિ દાનથી પુષ્કળ આજીવિકા કરી આપી હતી તે કૃતજ્ઞતા પ્રકાશવા માટે **સોમેશ્વરે** એક શ્લોક કહ્યો હતો કેઃ—

सूत्रे वृत्तिः कृता पूर्वं दुर्गसिंहेन धीमता ।
विसूत्रे तु कृता तेषां वस्तुपालेन मंत्रिणा ॥

આશય—પૂર્વકાલમાં બુદ્ધિમાન્ દુર્ગસિંહે સૂત્રોમાં (વ્યાકરણના સૂત્રોમાં) વૃત્તિ (વ્યાખ્યા) કરી, પરંતુ અદ્ભુત તો એ છે કે **વસ્તુપાલે** વિસૂત્રોમાં (સૂત્રોની રચના કર્યા વગર પણ) વૃત્તિ (આજીવિકા) કરી આપી.

૫૩૫. **સોમેશ્વર**—પોતાના સુરથોત્સવ કાવ્યમાં પોતાનો પરિચય આપતો કવિપ્રશસ્તિવર્ણન નામનો સર્ગ છે તે પરથી જણાય છે કે તેના પૂર્વજો ચૌલુક્ય **મૂલરાજથી** રાજપુરોહિત તરીકે કામ કરતા વંશપરંપરા ચાલ્યા આવ્યા છે. મૂળ પુરૂષ **સોલ** તે ગુલેચા કુલનો બ્રાહ્મણ, તે દ્વિજોના 'નગર' (આનંદપુર—વડનગર) માં રહેતો તે **મૂલરાજનો** પુરોહિત થયો. તેનો પુત્ર **લલ્લશર્મા ચામુંડરાજનો**, અને તેનો પુત્ર **મુંજ દુર્લભરાજનો** પુરોહિત હતો. તેનો પુત્ર **સોમ**—તેનો પુત્ર **આમશર્મા** કર્ણનો પુરોહિત હતો. તેનો પુત્ર **કુમાર સિદ્ધરાજનો** પુરોહિત હતો અને તેનો પુત્ર વિષ્ણુનો ઉપાસક **સર્વદેવ** (૧)—તેનો **આમિગ** ને તેનો **સર્વદેવ** (૨જા) એ **કુમારપાલનાં** ફૂલ ગંગાજીમાં નાંખ્યા. સર્વદેવ (૨) ના નાનાભાઇ **કુમાર** (બીજા) એ ઘવાયેલ **અજયપાલની** વ્યથા દૂર કરી. તે રાષ્ટ્રકૂટ વંશના **પ્રતાપમલ્લનો** પ્રધાન બન્યો ને પછી ચૌલુક્ય રાજાનો સેનાપતિ પણ થયો હતો. તેને **લક્ષ્મી** નામની સ્ત્રીથી ત્રણ પુત્ર નામે **મહાદેવ**, **સોમેશ્વર** અને **વિજય** થયા તે પૈકી **સોમેશ્વરે** યામાર્ધ (દોઢ કલાક) માં એક નાટક અને એક સુંદર ભાવપૂર્ણ કાવ્યની રચના કરીને ભીમ (ભોળાભીમ) ની સભાના સભ્યોને પ્રસન્ન કર્યા. (આ કાવ્યનું શું નામ હતું તે જણાતું નથી) ત્યાર પછી તે **વીરધવલનો** રાજપુરોહિત થયો. તે **વસ્તુપાલનો** આશ્રિત કવિ હતો. વસ્તુપાલે અનેક વખત જાગીર વગેરે બક્ષીસ તેને આપી હતી. તેના ગ્રંથો **૧ સુરથોત્સવ**—૧૫ સર્ગનું ૧૧૮૭ શ્લોકનું કાવ્ય. આનો વિષય **માર્કંડેય** પુરાણના **દેવીમાહાત્મ્ય** યા **સપ્તશતી** ચંડી આખ્યાનમાંથી લીધો છે અને તેની શૈલીપર લખાયું છે (પ્ર૦ કાવ્યમાલા નિ. પ્રેસ.) **૨. રામશતક**—(તેની ડા. ભાંડારકરને ૧૨ પત્રની પ્રતિ પ્રાપ્ત થઇ છે) ૩ ઉલ્લાઘરાઘવ—નાટક કે જેના દરેક અંકને અંતે એક શ્લોક વસ્તુપાલની પ્રશંસાનો લખ્યો છે. ૪ **કીર્તિકૌમુદી**—૯ સર્ગનું ૭૨૨ શ્લોકનું મહાકાવ્ય તેમાં **વસ્તુપાલની** કીર્તિકૌમુદીનું પ્રધાનતઃ વર્ણન છે

૩૯૨. **अष्टादश कोटिसुवर्णव्ययेन सरस्वतीभाण्डागाराणां स्थानत्रये भरणं कृतम् ।**—જિનપ્રભસૂરિના તીર્થકલ્પમાંના વસ્તુપાલ સંકીર્ત્તનમાંથી. સ્વ૦ ચી૦ દલાલે 'પાટણના ભંડારો' નામના લેખમાં જણાવ્યું છે કે 'વસ્તુપાલના સ્થાપેલા ભંડારોનો નાશ મુસલમાનોના હાથે થયો જણાય છે. શેઠ હાલાભાઇના તાડપત્રના સંગ્રહમાં શ્રી ચંદ્રસૂરિની બનાવેલી જીતકલ્પવૃત્તિની સંવત્ ૧૨૮૪માં ઉતારેલી પ્રત મળી આવે છે તેને છેવટે વસ્તુપાલની સ્તુતિમાં બનાવેલ શ્લોકો મળી આવે છે; તેથી આ વસ્તુપાલના ભંડારમાંની એક પ્રત હોય એમ ધારી શકાય છે.'

અને તે આપતાં આદિના શ્લોકોમાં વાલ્મીકિ, વ્યાસ, કાલિદાસ, માઘ, ભારવિ, બાણ, ધનપાલ, બિલ્હણ, હેમસૂરિ, નીલકંઠ, પ્રલ્હાદનદેવ, નરચંદ્ર, વિજયસિંહ, સુભટ, યશોવીર અને વસ્તુપાલની પ્રશંસાના ચમત્કૃત શ્લોક લખ્યા છે. વિશેષમાં મૂલરાજથી લઇ વીરધવલ સુધીનું વૃત્તાંત છે. આથી આ એક ઐતિહાસિક કાવ્ય છે. તે લગભગ સં. ૧૨૮૨ માં રચાયું લાગે છે. (ગૂ. ભા. સ્વ. વલ્લભજી હરિદત્ત આચાર્યકૃત ગુ. વ. સો. એ પ્રકટ કર્યું છે.)

૫૩૬ આ ઉપરાંત સં. ૧૨૮૭ માં આબૂના 'લૂણવસહી' મંદિરમાં લગાવેલી પ્રશસ્તિ, સં. ૧૨૮૮ માં ગિરિનાર પર્વતપર વસ્તુપાલ તેજપાલે જીર્ણોદ્ધૃત મંદિરપર લગાવેલી ગદ્યપદ્ય પ્રશસ્તિ, સોમેશ્વરે રચી છે. વળી વીરનારાયણ નામનો પ્રાસાદ વીરધવલે પાટણમાં કરાવ્યો હતો તેમાં સોમેશ્વરે ૧૦૮ શ્લોકની પ્રશસ્તિ રચી હતી એમ ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધમાં હરિહર પ્રબંધ પરથી જણાય છે પણ તે હાલ ઉપલબ્ધ નથી. સોમેશ્વરે પોતાની કવિતાની પ્રશંસા કરતાં સુરથોત્સવમાં જણાવ્યું છે કે વસ્તુપાલ, હરિહર, સુભટ આદિ કવિપ્રવરો પોતાની કવિતાની ઘણી પ્રશંસા કર્યા કરતા હતા.

૫૩૭ **હરિહર**—ગૌડદેશી પંડિત હતો. તેણે ગૂજરાતમાં આવી સોમેશ્વરનો દ્વેષ છતાં રાજસભામાં આદર પામ્યો. પછી તેને અને સોમેશ્વર વચ્ચે સારો મેળ થયો હતો. હરિહરની 'નૈષધીય' ની પ્રત પોતે ચતુરાઈથી ઉતારી વસ્તુપાલે પોતાના પુસ્તકાલયમાં રાખી હતી. [વધુ માટે જુઓ ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધમાં હરિહર પ્રબંધ]

૫૩૮ **સુભટ**—'તેમનું રચેલું દૂતાંગદ નામે એક અતિ લઘુ નાટક છે. દેવશ્રી કુમારપાલદેવના મેળામાં મહારાજાધિરાજ ત્રિભુવનપાલની પરિષદ્‌ની આજ્ઞાથી આ નાટક ભજવાય છે એમ આરંભમાં સૂત્રધાર જાહેર કરે છે. માત્ર એકજ અંકનું આ નાટક છે, અને તેમાં પણ રાજશેખર ભર્તૃહરિ આદિ પૂર્વના કવિઓમાંથી કાંઇક કાંઇક લીધું છે—છતાં આ કવિ માટે સોમેશ્વર કહે છે કેઃ—

'सुभटेन पदन्यासः स कोऽपि समितौ कृतः ।
येनाधुनाऽपि धीराणां रोमांचो नापचीयते ॥'

દૂતાંગદમાંના કેટલાક શ્લોકને આ પ્રશંસા લાગુ પાડી શકાય એવી છે ખરી, પરંતુ અત્રે તેમજ અન્યત્ર પણ 'કવિપ્રવર' માં એમની ગણના થઇ છે તે માટે તો આ લઘુ નાટક કરતાં કાંઇક વધારે મહત્વની કૃતિ તેણે રચેલી હોવી જોઇએ એમ લાગે છે.

૫૩૯. **નાનાક** પંડિત—તે પણ તેજ સમયના બીજા એક સંસ્કૃત કવિ હતા. વડનગર પાસેના એક ગામમાં કપિષ્ઠલ ગોત્રના એક કુળમાં એ જન્મ્યા હતા. એ કવિપંડિત જ્ઞાતિએ નાગર, શ્રીમાન્ અને વેદ રામાયણ ભરત નાટક અલંકાર આદિ વિષયોમાં ઘણા નિપુણ હતા. એમનું એકે કાવ્ય ઉપલબ્ધ થતું નથી.

૫૪૦. આ સર્વ સોમેશ્વરથી માંડી નાનાક પંડિત સુધીના સર્વ કવિઓ જૈનેતર હતા. અરિસિંહ જૈન હતો કે શૈવ તે ખાત્રીથી કહી શકાતું નથી. સોમેશ્વરના પોતાના સમયમાં કેટલાક નવીન કવિઓની કદર થવા માંડી હતી એમ તેણે તેની યાદી પોતાના ગ્રંથમાં આપેલી છે તે પરથી જણાય છે. જૈન-બ્રાહ્મણ વચ્ચેનો ભેદ ભૂલાઈ જઇ હેમચંદ્રની વાણી કેવી લોકપ્રિય થઇ હશે એ પણ એમના વિષેના શ્લોક થકી જણાય છે. વળી જૈન મન્ત્રી પણ બ્રાહ્મણોને દાન આપતા એવો એ બે ધર્મના અનુયાયીઓનો પરસ્પર પ્રીતિભર્યો સંબંધ હતો એમ દેખાય છે.

૫૪૧. "ગૂજરાતમાં જૈનધર્મની સાથે બ્રાહ્મણધર્મનો શૈવસંપ્રદાય પ્રચલિત હતો અને વિષ્ણુભક્તિ પણ અજ્ઞાત ન હતી. સોમેશ્વરની કીર્તિકૌમુદીમાં વસ્તુપાલ સંબંધે શ્લોક આ પણ છે કેઃ—

(૧) नानर्च भक्तिमान्नेमौ नेमौ शंकरकेशवौ ।
जैनोऽपि यः सवेदानां दानाम्भः कुरुते करे ॥

—નેમિ ભગવાનમાં ભક્તિવાળા આ વસ્તુપાલે શંકર અને કેશવનું પૂજન ન કર્યું એમ ન સમજવું; જૈન છતાં વેદધર્મીઓના હાથમાં પણ એ દાનનું પાણી આપે છે.

એટલુંજ નહીં પણ કેટલેક ઠેકાણે એ કાવ્યમાં શંખપૂજાનો ઉલ્લેખ જોઇએ છીએ, અને એ કાવ્યના

પહેલાજ શ્લોકમાં ચતુર્ભુજ ભગવાનની (કૃષ્ણની) પ્રાર્થના છે; તેળી તેજ સમયનો એક બીજો કવિ-નામે સુભટ-દૂતાંગદ એટલે કે 'અંગદવિષ્ટિ' નામના એક નાટકમાં લખે છે:—

'भूयाद् भूत्यै जनानां जगति रघुपतेर्वैष्णवः कोऽपि भावः'

(રઘુપતિનો અવર્ણ્ય વૈષ્ણવભાવ જગતમાં લોકનું કલ્યાણ કરો.)

(૨) વિષ્ણુભક્તિ ગ્રંથો જેવા કે શ્રીમદ્‌ભાગવત, રામાયણ, મહાભારત અને હરિવંશ ગુજરાતમાં જાણીતા હતા. (સોમેશ્વરના સુરથોત્સવ, કીર્તિકૌમુદિ ગ્રંથ પરથી જણાય છે.)

(૩) કૃષ્ણલીલા-બાલક્રીડા અને કૃષ્ણરાધાની લીલા પણ હતી. જુઓ સુરથોત્સવમાંનો એક શ્લોક:-

" स पातु गोवर्धनभारखिन्न-यदंगसंवाहनकैतवेन
गोप्यो गुरूणां पुरतोऽप्यशंकमवापुराश्लेषसुखं स्मरार्त्ताः
राधाऽस्तु सिध्ध्यै रतिविग्रहे या..."

—એ કૃષ્ણ તમારું રક્ષણ કરો-ગોવર્ધન પર્વત ઉપાડવાથી થાકેલાં જેનાં અંગ ચાંપવાને બહાને, કામથી પીડાએલી ગોપીઓએ, મોટેરાંની સમક્ષ પણ નિ:શંક રીતે, આલિંગનનું સુખ મેળવ્યું, અને રાધા પણ તમારી મનવાંછના પુરી કરો—"રતિકલહમાં."

(૩) વળી સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળના સમયનો સર્વોત્તમ જૈન વિદ્વાન્ હેમચંદ્ર, પોતાના 'કાવ્યાનુશાસન' નામના ગ્રંથમાં નીચે મુજબ બે શ્લોકો ટાંકે છે:—

" कृष्णेनाम्ब ! गतेन रन्तुमधुना मृद्भक्षिता स्वेच्छया
सत्यं कृष्ण ! क एवमाह ? मुसली, मिथ्याम्ब ! पश्याननम् ।
व्यादेहीति विकाशिते शिशुमुखे माता समग्रं जगद्
दृष्ट्वा यस्य जगाम विस्मयपदं पायात् स वः केशवः ॥
कनककलशस्वच्छे राधापयोधरमंडले
नवजलधरश्यामामात्मद्युतिं प्रतिबिम्बिताम् ।
असितसिचयप्रान्तभ्रान्त्या मुहुर्मुहुरुत्क्षिप-
ञ्जयति जनितव्रीडाहासः प्रियाहसितो हरिः ॥

—"બા, કૃષ્ણ રમવા ગયો હતો ત્યાં એણે હમણાં જ ફાવે તેટલી માટી ખાધી;' 'કૃષ્ણ, ખરી વાત કે?' 'કોણે કહ્યું?' 'બળદેવે કહ્યું;' 'બા, એ ખોટું કહે છે-જો મારું મોં.' 'ઉઘાડ, જોઇએ.'—એમ કહેતાં વેંત બાળકે મોં ઉઘાડયું અને એ મોંમાં સમસ્ત જગત્ જોઇ એની મા વિસ્મય પામી-એ કૃષ્ણ તમારું રક્ષણ કરો.

—કનકકલશ જેવા સ્વચ્છ રાધાના સ્તનમંડળમાં કૃષ્ણની નવજલધર જેવી શ્યામ કાન્તિનું પ્રતિબિમ્બ પડયું. એને કાળું લુગડું સમજી કૃષ્ણ વારંવાર ખસેડવા જાય છે ! એ જોઇ રાધા હસી. અને કૃષ્ણ પણ એ વિસ્મયકારક ભૂલ માટે શરમાયા અને હસ્યા-એ કૃષ્ણને જય હો !

આટલા ઉતારાઓથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે કે સિદ્ધરાજ કુમારપાળથી માંડી લવણપ્રસાદ વીરધવલ અને વસ્તુપાલના સમય સુધીમાં પણ શ્રીમદ્ ભાગવત તેમજ રામાયણ મહાભારત અને હરિવંશ ગૂજરાતમાં જાણીતાં હતાં, એટલુંજ નહીં પણ કૃષ્ણ અને રાધાની લીલા પણ પ્રસિદ્ધ હતી."-વસન્ત: ભાદ્રપદ ૧૯૬૧.

૫૪૨ અરિસિંહ—તેના પિતાનું નામ લવણસિંહ હતું. તે પણ વસ્તુપાલનો આશ્રિત હતો. તેણે સુકૃતસંકીર્ત્તન નામનું ૧૧ સર્ગનું ૫૫૫ શ્લોકનું મહાકાવ્ય વસ્તુપાલે કરેલાં સુકૃત્યોના વર્ણન રૂપે બનાવ્યું. (વે. નં. ૧૭૮૬; વિષયવર્ણન ઈં. એ. ૨૩, પૃ. ૪૭૭-૪૯૫; પ્ર૦ આ. સભા નં. ૫૧) તેમાં વનરાજથી સામંતસિંહ ચાવડાની વંશાવલી તથા મૂળરાજથી ભીમદેવ અને અર્ણોરાજથી વીરધવલનો સંક્ષિપ્ત વૃત્તાંત આપી વસ્તુપાળનું વિસ્તૃત ચરિત્ર આપેલું છે. તેના દરેક સર્ગની અંતે અમર પંડિતે બનાવેલા પાંચ પાંચ શ્લોકો લગાડેલા છે; તે પાંચ શ્લોકો પૈકી પ્રથમના ત્રણ વસ્તુપાલની પ્રશંસાના, ચોથો અરિસિંહ અને તેની કવિચાતુરીની પ્રશંસાનો છે અને પાંચમો શ્લોક ઉપરના ચાર શ્લોક અમર પંડિતે રચેલ છે તે જણાવે છે. ઉપદેશતરંગિણીના આધારે અરિસિંહને પણ કીર્તિકૌમુદીના કર્ત્તા સોમેશ્વરની માફક વસ્તુપાલે ગામ ગિરાસ તથા બીજાં દાન યાવજ્જીવ આપ્યાં હતાં.

૫૪૩. તેને 'ઠકકુર' પદ લાગેલું છે તેથી તે વણિક કે બારોટ હશે તેની શંકા થાય, પરંતુ ઠકકુર પદ વણિક કોમમાં પણ સાધારણ હતું. તેનો ધર્મ જૈન કે શૈવ હતો તે સંદેહવાળી વાત છે, છતાં કુમારપાળના આત્માને બોલાવી તેની પાસે ભીમદેવને આજ્ઞા કરાવે છે કે જૈન ધર્મનું માહાત્મ્ય તારે ફરીથી સજીવન કરવું, તે બિના તેમજ ગ્રંથની આદિમાં દેખાતી બ્રહ્માની સ્તુતિ ખરી રીતે નાભિભૂ ઋષભ-

દેવની સ્તુતિ છે, તે તેને જૈન હોવાનું :પૂરવાર કરે છે. વસ્તુપાલની માતા કુમારદેવી જૈન ધર્મ પાળનારામાં એક અગ્રગણ્ય હતી છતાં :તેને શૈવ ધર્મમાં પણ શ્રદ્ધા હતી તે વાત તેણેજ આપેલી હોવાથી તે આપણને તે શૈવ હોવાનું કારણ આપે. **સૂક્ત મુક્તાવલી** નામના ગ્રંથમાં **જલ્હણેજ અરસી** ઠકકુરના ચાર શ્લોક આપેલ છે તે **અરસી** ઘણે ભાગે આ અરિસિંહજ જણાય છે. ઉક્ત .**અમરચંદ્ર** તે **અરિસિંહને** 'સારસ્વતામૃત-મહાર્ણવપૂર્ણિમેન્દુ જેવો સુકવિ' જણાવે છે.

૫૪૪. **અમરચંદ્રસૂરિ**—એ સંસ્કૃત સાહિત્યમાં એક નામાંકિત વ્યક્તિ છે. તેના ગ્રંથોની કીર્ત્તિ માત્ર જૈન સમાજમાંજ નહિ પરન્તુ બ્રાહ્મણોમાં પણ વિસ્તરેલી હતી. બ્રાહ્મણોમાં તેના ગ્રંથો **બાલભારત** તથા **કવિકલ્પલતા** વિશેષ પ્રખ્યાત હતા. **બાલભારત** તેણે બ્રાહ્મણોની પ્રેરણાથી અદ્દભુત કાવ્યોની રચનાપૂર્વક સંસ્કૃત મહાકાવ્ય **વિશલદેવના** રાજ્યમાં રચ્યું. (ભાં. ૪, ૬; વે૦ નં. ૧૭૫૯ પ્ર૦ પંડિત વૉ૦ ૪-૬ અને નિ. પ્રેસની કાવ્યમાલા સન ૧૮૯૪). **કવિકલ્પલતા** પર પોતે **કવિશિક્ષાવૃત્તિ** નામની ટીકા પણ રચી છે (વે. નં. ૧૩૧) કે જેમાં પોતાના ગ્રંથો નામે છંદોરત્નાવલિ; મંજરી નામની ટીકાસહિત કાવ્યકલ્પલતાપરિમલ, અલંકારપ્રબોધનો ઉલ્લેખ કરેલ છે. (વે. નં. ૬૦) તેના હાલમાં ઉપલબ્ધ થતા બીજા ગ્રંથોમાં **છન્દોરત્નાવલી**, **સ્યાદિસમુચ્ચય** (બુહ. ૪, નં. ૨૮૭, પ્ર. ૫૦૬ ગ્રં.) અને **પદ્માનંદકાવ્ય** મુખ્ય છે. **પદ્માનંદકાવ્ય** પાટણના એક **વાયડા** વાણીઆ નામે કોષ્ઠાગારિક **પદ્મની** પ્રાર્થનાથી રચવામાં આવ્યું તેથી એ નામ આપેલું છે, ને તે 'વીરાંક'થી અંકિત છે, તેમાં ૨૪ તીર્થંકરોનાં ચરિત્રો આપ્યાં છે. (કાં. વડો. પી. ૨, ૨.) તેથી તેનું બીજું નામ **ચતુર્વિંશતિ જિનચરિત્ર-જિનેંદ્રચરિત્ર** છે. પ્રબંધકોશમાં તેના બીજા જે બે ગ્રંથોનાં નામ પણ આપ્યાં છે તે **સૂક્તાવલી** તથા **કલાકલાપ** નામનાં છે.

૫૪૫. તેણે **બાલભારતમાં** એક જગ્યાએ પ્રભાતવર્ણનના એક શ્લોકમાં **વેણી**-અંબોડાનું વર્ણન કરતાં તેની કૃપાણ-તરવાર (કામદેવની) સાથે સરખામણી કરી છે તેથી તેને 'वेणीकृपाणोऽमरः' પણ કહેતા હતા. **અમરચંદ્ર** તે **વિવેકવિલાસના** કર્ત્તા [393] **વાયડગચ્છીય જિનદત્તસૂરિ** (જુઓ પારા ૪૯૬)ના શિષ્ય હતા. **પ્રબંધકોશમાં રાજશેખર** જણાવે છે કે જિનદત્તસૂરિના શિષ્ય **અરિસિંહ** કવિરાજ પાસેથી અમરચંદ્રને સિદ્ધ સારસ્વત મંત્ર મળ્યો. તે મંત્રને ૨૧ દિવસ જપવાથી **સરસ્વતીએ** પ્રત્યક્ષ થઈ વર આપ્યો કે તું એક સિદ્ધ કવિ થઇશ અને બધા રાજાઓ તને માન આપશે. તેજ **પ્રબંધકોશ** તેને **વીશલદેવના** દરબારમાં પ્રવેશ તથા તેની દ્વારા તેના ગુરૂ **અરિસિંહનો** પ્રવેશ કેમ થયો તેનું વર્ણન કરે છે. **પ્રબંધચિંતામણિ** જણાવે છે કે **અમરચંદ્રે વસ્તુપાલના** વખતમાં **ધોલકાના** દરબારમાં **પ્રવેશ** કર્યો હતો અને ત્યાં શક્તિશાળી તથા કીર્તિવંત કવિ તરીકે તે સન્માનિત હતો. **અમરચંદ્ર** પોતે **અરિસિંહનો** શિષ્ય હતો એવું પોતાના એક પણ ગ્રંથમાં જણાવતો નથી, પણ ગ્રંથો પરથી એટલું જણાય છે તે પોતે **અરિસિંહ** અને તેની કવિતાને બહુજ માન દૃષ્ટિથી જોતો હતો. **અરિસિંહદ્વારા અમરચંદ્રને** સિદ્ધસારસ્વત મંત્ર મળવાની બિના તથા **વિશલદેવના** દરબારમાં **અરિસિંહનો અમરચંદ્ર** દ્વારા થયેલ પ્રવેશ-એ બંને બાબતો સત્ય હોય એ બહુ વિચારણીય છે, પણ એક વસ્તુ સ્પષ્ટ છે કે **વિશલદેવના** દરબારમાં અરિસિંહ અને અમરચંદ્ર એ બંને કવિ તરીકે નામાંકિત દરજ્જો ભોગવતા હતા. **જેમ સુકૃતસંકીર્ત્તનમાં અમરચંદ્રે** ચાર શ્લોકો રચ્યા છે તેવી જ રીતે **અમરચંદ્રની** કાવ્યકલ્પલતામાં કેટલાંક સૂત્રો **અરિસિંહે** અને કેટલાંક સૂત્રો **અમરે** બનાવ્યાં છે; [394] વળી તેમાં **અમરચંદ્રે** જણાવ્યું

---

૩૯૩. વાયડગચ્છમાં સૂરિપરંપરામાં જિનદત્ત, રાશિલ્લ અને જીવદેવસૂરિ વારંવાર આવ્યાં કરે છે:—

अमीभिस्त्रिभिरेव श्री जिनदत्तादिनामभिः ।
सूरयो भूरयोऽभूवन् तत्प्रभावास्तदन्वये ॥
—પદ્માનંદકાવ્ય પ્રશસ્તિ શ્લોક ૩૫.

૩૯૪. सारस्वतामृतमहार्णवपूर्णिमेन्दोर्मत्वाऽरिसिंहसुकवेः कवितारहस्यं ।
किंचिच्च तद्रचितमात्मकृतं च किंचिद् व्याख्यासते
त्वरित काव्यकृतेऽत्र सूत्रं ॥
—काव्यकल्पलता वृत्ति १-१.

છે કે અરિસિંહે કવિતારહસ્ય નામનો એક વધુ ગ્રંથ પણ રચ્યો છે અને સુકૃત સંકીર્તનમાં અરિસિંહને એક શક્તિસંપન્ન તાર્કિક તરીકે અમરચંદ્રે જણાવ્યો છે.

૫૪૬. અમરચંદ્રના[૩૯૫] શીઘ્રકવિત્વનો એક રમુજ પ્રસંગ એક સ્થળે નોંધાયો છે. એકદા તેણે વ્યાખ્યાન કરતાં એક શ્લોકાર્ધ કહ્યો:—

अरिमन्नसारे संसारे सारं सारंगलोचनाः ।

—"આ અસાર સંસારમાં મૃગનયની (સ્ત્રીઓ) સારરૂપ છે."

આ વખતે વંદના કરવાને મંત્રી વસ્તુપાલ આવ્યો હતો. તેણે બારણામાં આવતાં આ શ્લોકાર્ધ સાંભળતાં વિચાર્યું 'અહો ! આ મુનિ તો સ્ત્રીકથામાં આસક્ત થયેલ છે.' તેથી તેણે નમન કર્યું નહિ. તેનો અભિપ્રાય જાણી તે આચાર્યે ઉત્તરાર્ધ કહ્યો કે:-

यत्कुक्षिप्रभवा एते वस्तुपाल ! भवादृशाः ॥

—કે જેની કુખમાંથી હે વસ્તુપાલ ! તમારા જેવા જન્મ્યા છે."

આ સાંભળીને વસ્તુપાલે આચાર્યના પગમાં પોતાનું શિર ઝુકાવ્યું.

"એમ કહેવાય છે કે આ અમરચંદ્ર વીશલદેવ રાજાની સભામાં આવ્યા તે વખતે ગુર્જરેશ્વર પુરોહિત સોમેશ્વરદેવ, વામનસ્થલીના કવિ સોમાદિત્ય, કૃષ્ણનગરના કમલાદિત્ય તથા વીસલનગરના-મહાનગરના નાનક પંડિત બેઠા હતા. તેમાં જુદા જુદા કવિઓ એ અમરચંદ્રને જે સમસ્યા પૂછી તેમાં નાનાક પંડિતની 'गीतं न गायतितरां युवति र्निशासु'ની પૂર્તિમાં અમરચંદ્રે કહ્યું:-

श्रुत्वा ध्वनेर्मधुरतां सहसावतीर्णे भूमौ मृगे विगत-
लांछन एत्र चन्द्रः ।
मागान् मदीयवदनस्य तुलामतीव गीतं न गायतितरां
युवति र्निशासु ॥

તાત્પર્ય કે—હું ગાઇશ તો આ ચન્દ્રમાંનો મૃગ તે સાંભળવા નીચે ઉતરી આવશે અને આમ મૃગલાંછનથી મુક્ત થઇને ચન્દ્ર મારા મુખની બરોબરી કરી શકશે: તેથી એ સ્ત્રી રાત્રે ગાતી નથી !

આ પ્રસંગે અમરચંદ્રસૂરિએ કુલ ૧૦૮ સમસ્યા પૂર્યાનું કહેવાય છે.

૫૪૭. વસ્તુપાલની કવિઓ તરફ દાન-વીરતા એટલી બધી હતી કે તેને 'લઘુ ભોજરાજ' કહેવામાં આવતો. સોમેશ્વર, હરિહર, અરિસિંહનો તે ખાસ આશ્રયદાતા હતો અને દામોદર, નાનાક, જયદેવ, મદન, વિકલ, કૃષ્ણસિંહ, શંકર સ્વામી, સોમાદિત્ય કમલાદિત્ય અને તે ઉપરાંત ભાટ ચારણો અને અન્ય કવિઓને તેણે ધનવાન્ બનાવ્યા હતા.

બાલચંદ્રસૂરિ.

बहुप्रबन्धकर्तुः श्री बालचन्द्रस्य का स्तुतिः ।
मन्त्रीशवस्तुपालेन यः स्तुतः कविता गुणात् ॥

—પ્રદ્યુમ્નસૂરિકૃત સમરાદિત્યસંક્ષેપ સં. ૧૩૨૪

—બહુ પ્રબન્ધ કરનાર બાલચંદ્ર કે જેની સ્તુતિ કવિતાના ગુણને માટે મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે કરી હતી તેની શું સ્તુતિ કરવી ?

૫૪૮ પ્રબંધ ચિંતામણીમાં વસ્તુપાલ મંત્રી પ્રત્યે આ બાલચંદ્ર પંડિતે એક સ્તુતિશ્લોક[૩૯૬] કહ્યો હતો તેનો ઉલ્લેખ છે:-

गौरी रागवती त्वयि त्वयि वृषो बद्धादरस्त्वं युतो
भूत्या त्वं च लसद्गुणः शुभगणः किं वा बहु ब्रूमहे ।
श्री मंत्रीश्वर! नूनमीश्वरकलायुक्तस्य ते युज्यते
बालेन्दुं चिरमुच्चकै रचयितुं त्वत्तोऽपरः कः प्रभुः ॥

—હે મંત્રિ ! તારામાં અને શિવમાં હવે કંઇ ફેર રહ્યો દેખાતો નથી, કેમકે શિવને ગૌરી (પાર્વતી) જેમ વ્હાલી સ્ત્રી છે તેમ તને ગૌરી-ગૌર અંગવાળી વ્હાલી સ્ત્રી છે, જેમ શિવમાં વૃષને-નંદીને ઘણો આદર છે તેમ તારામાં વૃષ-ધર્મનો આદર છે, જેમ શિવ ભૂતિ-ભસ્મથી યુક્ત છે, તેમ તું પણ ભૂતિ-સમૃદ્ધિથી યુક્ત છે. જેમ શિવ ગુણથી શોભે છે તેમ તું પણ ગુણથી શોભે છે, જેમ શિવને શુભ ગણ છે તેમ તને શુભ ગણ-સેવકો છે એથી તું ઈશ્વરની-શિવની કલાયુક્ત છે. શિવને (ભાલમાં)

૩૯૫. આવો ઉલ્લેખ ઉપદેશતરંગિણીમાં છે પરન્તુ રાજશેખરના ચ૦ પ્ર. માં પૃ. ૧૧૯ તેમજ જિનહર્ષના વ. ચ. માં ગૂ. ભા. પૃ. ૧૨૬-૧૩૫. સ્તંભતીર્થમાં સ્તંભનપાર્શ્વનાથના ચૈત્યના અધ્યક્ષ કવીશ્વર મલ્લવાદીના સંબંધમાં આ પ્રસંગ વર્ણવાયો છે.

૩૯૬. આ શ્લોકને લગભગ મળતો શ્લોક બાલચંદ્રે જૈત્રસિંહ સંબંધે કહ્યો છે તે માટે જુઓ વસંતવિલાસ ૩ જા સર્ગને અંતે મૂકેલો શ્લોક પૃ. ૧૬.

બાલેન્દુ છે તે રચવાનું-આ બાલચંદ્રને સ્વીકારવાનું તને યોગ્ય છે. તારા કરતાં બીજો કયો પ્રભુ છે ?

આ કહેનાર બાલચંદ્રને તેની આચાર્યપદ સ્થાપનામાં વસ્તુપાલે એક હજાર દ્રામ ખર્ચ્યા.

૫૪૯. આ કર્તાએ પોતાની હકીકત પોતાના વસંતવિલાસ કાવ્યના પ્રથમ સર્ગમાં આપી છે કેઃ- મોઢેરક નામના શહેરમાં (ગાયકવાડ રાજ્યના કડી પ્રાંતમાં આવેલું મોઢેરા) ધરાદેવ નામનો પ્રસિદ્ધ મોઢ બ્રાહ્મણ હતો. તે દીન જનોને રક્ષતો અને જિનપ્રણીત શાસ્ત્રના રહસ્યનો જાણનાર હતો. તેને વિદ્યુત (વીજળી) નામની પત્નિથી મુંજાલ નામનો પુત્ર થયો. તે પિતાના ઘરમાં રહેતો હોવા છતાં સંસારને જાલ સ્વરૂપ સમજતો હતો. હરિભદ્રસૂરિની વાણી સાંભળી વિવેક રૂપી સંપત્ મેળવી માબાપની અનુમતિથી જૈનમતનું વ્રત અભ્યાસ્યું-ક્રમે ક્રમે સમગ્ર કલામાં ગુરૂ પાસેથી નિપુણ થઇ દીક્ષા લીધી અને બાલચંદ્ર નામ રાખ્યું. હરિભદ્ર સૂરિએ પોતાના આયુષ્યને અંતે બાલચંદ્રને પોતાના પદમાં સ્થાપ્યા. ટુંકમાં તેના ધર્માચાર્ય અને સૂરિપદપ્રદાતા હરિભદ્ર સૂરિ હતા. રત્નશ્રી ગણિનીના તે ધર્મપુત્ર હતા. ચૌલુક્ય ભૂપાલો જેના ચરણમાં નમતા અને જે સરસ્વતીના નિવાસ સ્થાન રૂપ હતા એવા ચૌલુક્ય રાજગુરૂ પદ્માદિત્ય તેના અધ્યાપક હતા. વાદિ દેવસૂરિ ગચ્છના આચાર્ય ઉદયસૂરિએ તેને સારસ્વત મંત્ર આપ્યો હતો. એક વખત તેણે સરસ્વતીનું ધ્યાન કરતાં યોગનિદ્રામાં એક મુહૂર્ત્ત આવી શારદાએ કહ્યું 'વત્સ ! તારા બાલ્યકાળથી સારસ્વતકલ્પથી કરેલા મારા ધ્યાનથી હું તારા પર પ્રસન્ન થઈ છું અને જેમ પૂર્વે કાલીદાસ આદિ બુદ્ધિશાળી મારી ભક્તિથી કવીન્દ્રો થયા તેમ વત્સ ! તું પણ થશે.' આ સરસ્વતીના પ્રસાદથી જેણે મહાકવિત્વરીતિ મેળવી છે એવો હું આ વસન્તવિલાસ કાવ્ય રચું છું.' તેણે પોતાને 'વાગ્દેવીપ્રતિપન્નસૂનુ' તરીકે ઓળખાવેલ છે. (પી. ૩, ૧૦૦; પી. ૫, ૪૮).

૫૫૦. પોતાની ગચ્છ પરંપરા પોતે ઉપદેશ કંદલી વૃત્તિમાં આપી છે કેઃ-ચંદ્ર ગચ્છમાં પ્રદ્યુમ્ન સૂરિ થયા કે જેણે તલવાટકના રાજાને પ્રબોધ્યો હતો, તેની પછી ચંદ્રપ્રભ સૂરિ થયા કે જેણે જિનની પ્રાભાતિક સ્તુતિ રચી હતી, તેના ધનેશ્વરસૂરિ થયા કે જેણે પોતાના સ્વર્ગસ્થ ગુરૂ પાસેથી મંત્ર પ્રાપ્ત કર્યો હતો અને સમયુ નામના નગરના દેવતા-પુરદેવતાને પ્રબોધ્યો હતો. તેને સરસ્વતીના ચાર હસ્ત જેવા ચાર શિષ્ય નામે વીરભદ્ર, દેવસૂરિ, દેવપ્રભ અને દેવેન્દ્રસૂરિ થયા, તે પૈકી છેલ્લા દેવેન્દ્રસૂરિએ જિન પ્રાસાદો જ્યાં પુષ્કળ હતાં એવી મંડલી (માંડલ) નામની નગરીમાં મહાવીર ચૈત્યની પ્રતિષ્ઠા કરી. તેના ભદ્રેશ્વર સૂરિ અને તેના અભયદેવસૂરિ થયા કે જેનું ધર્મોપદેશામૃત પીને આસડે પોતાની વિવેકમંજરી અને ઉપદેશકંદલી રચી. તેના શિષ્ય હરિભદ્ર સૂરિ ષડ્દર્શનો અને સાહિત્યમાં નિષ્ણાત થયા; અને તેના શિષ્ય તે બાલચંદ્ર. સમરાદિત્યસંક્ષેપાદિના કર્ત્તા અને અનેક ગ્રંથોના સંશોધક પ્રસિદ્ધ પ્રદ્યુમ્નસૂરિને પદપ્રતિષ્ઠાપ્રાપ્તિ આ સુકવિ બાલચંદ્ર દ્વારા થઈ હતી.

૫૫૧ આ બાલચંદ્રસૂરિએ કરૂણાવજ્રાયુધ (પ્ર૦ આ. સભા) એ નામનું પંચાંકી નાટક રચ્યું, તે વીરધવલના મંત્રી વસ્તુપાલની આજ્ઞાથી શત્રુંજયમંડન પ્રથમ તીર્થંકર (ઋષભદેવ) ના ઉત્સવમાં ભજવાયું હતું તે પરથી જણાય છે કે તે મંત્રી શત્રુંજયની યાત્રાએ ગયા (સં. ૧૨૭૭) ત્યારે રચ્યું. તેમાં વજ્રાયુધ ચક્રવર્ત્તિએ પોતાના પ્રાણના ભોગે પણ પારેવાનું રક્ષણ કર્યું તે પ્રસિદ્ધ વસ્તુને અવલંબીને આ નાટક રચાયેલું છે. પોતાના સમકાલીન મહાકવિ આસડે રચેલા ગ્રંથો નામે વિવેકમંજરી અને ઉપદેશકંદલી ઉપર ટીકાઓ તેણે રચી, વિવેકમંજરી ટીકા સં. ૧૨૪(૭)૮ માં રચી (કી. ૨, ૫; પી. ૩, ૧૦૦), કે જે નાગેંદ્ર ગચ્છના વિજયસેનસૂરિએ અને બૃહદ્ગચ્છના શ્રી પદ્મસૂરિએ શોધી તથા તેમાં દેવાનંદગચ્છના કનકપ્રભસૂરિ શિષ્ય પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ સહાય કરી; અને ઉપદેશકંદલી પર વૃત્તિ રચી કે જેની તાડપત્રની સં. ૧૨૯૬ની પ્રત પાટણના ભંડારમાં છે. (પી, ૫,૪૨). અને તે ઉપરાંત વસન્તવિલાસ નામનું મહાકાવ્ય (ગા. ઓ. સી. નં. ૭) બનાવ્યું છે, તેમાં કીર્ત્તિકૌમુદીનીપેઠે વસ્તુપાલનાં પરાક્રમો વર્ણવેલાં છે. વસ્તુપાલ સોમશર્મા અને હરિહરાદિ કવિઓથી વસંતપાલ કહેવાતો હતો તેથી તે

નામ પરથી કાવ્યનું નામ **વસન્તવિલાસ** રાખ્યું છે. આમાં વસ્તુપાલના મૃત્યુનો ઉલ્લેખ હોવાથી તે મૃત્યુ સંવત્ ૧૨૯૬ પછી અને તે વસ્તુપાલના પુત્ર જૈત્રસિંહના વિનોદ માટે રચાયું તેથી તે ગ્રંથનો રચનાસમય વિક્રમ તેરમા સૈકાની આખરનો અથવા ચૌદમા સૈકાની શરૂઆતના આશરાનો છે એ ચોક્કસ છે. તેમાં ૧૪ સર્ગ છે અને તેમાં ગૂજરાતના ઇતિહાસ માટે કેટલીક સામગ્રી મળી આવે છે.[૩૯૭]

૫૫૨ **જયસિંહસૂરિ**—તે વીરસૂરિના શિષ્ય અને ભરૂચના મુનિસુવ્રત સ્વામીના મંદિરના આચાર્ય હતા. તેજપાલ મંત્રી એકદા મંદિરની યાત્રાએ આવતાં તે આચાર્યે કાવ્યથી તેની સ્તુતિ કરી અને અંબડના શકુનિકાવિહારમાંની ૨૫ દેવકુલિકા માટે સુવર્ણધ્વજ દંડ બનાવી આપવા કહ્યું. વસ્તુપાલની સંમતિથી તેજપાલે કરાવી આપ્યા તેની સ્મૃતિમાં આ સૂરિએ બંને ભાઇઓના આ દાન માટે એક સુંદર લાંબું પ્રશસ્તિકાવ્ય રચ્યું, કે જેમાં મૂળરાજથી વીરધવલ સુધીના રાજાઓની વંશાવલીએ ટુંક વર્ણન પણ આવેલ છે. અને તે ઉક્ત મંદિરની ભીંતના પથ્થરમાં કોતરવામાં આવ્યુંહતું તેમ લાગે છે. જો કે શકુનિકા વિહારની મસ્જીદ બનાવવામાં આવી છે, છતાં તે તેના અન્ય નાટક ગ્રંથ હમ્મીરમદમર્દનકાવ્યની પ્રતની અંતે લખાયેલ મળી આવ્યું છે. (જુઓ પારા ૫૨૮) બીજો ગ્રંથ નામે ઉક્ત **હમ્મીરમદમર્દન** (ગા. ઓ. સી. નં. ૧૦)તે ગૂજરાત ઉપર મુસલમાનોએ કરેલો હુમલો બંને ભાઇઓએ પાછો હઠાવ્યો એ ગૂજરાતના ઇતિહાસમાંના એક અગત્યના બનાવને નાટકના રૂપમાં રજુ કરતું કાવ્ય છે; અને તે નાટક વસ્તુપાલના પુત્ર જયન્તસિંહની આજ્ઞાથી (ખંભાતના) ભીમેશ્વર[૩૯૮] ભગવાનની યાત્રાના ઉત્સવ પ્રસંગે ખંભાતમાં પહેલ વહેલું ભજવાયું હતું. આમાં પાંચ અંક છે. તેની તાડપત્રની સં. ૧૨૮૬ ની લિખિત પ્રત મળી આવે છે તેથી તે પહેલાં અને વસ્તુપાલનો કારભાર સં. ૧૨૭૬ માં થયો ત્યારપછી રચાયેલું છે.

૫૫૩ **ઉદયપ્રભસૂરિ**—આ વસ્તુપાલના ગુરૂ ઉપર્યુક્ત વિજયસેનસૂરિના શિષ્ય હતા. તેને વસ્તુપાલ મંત્રીએ સૂરિપદથી સમલંકૃત કરાવેલ હતા. તેણે **સુકૃતકલ્લોલિની** (કાં. છાણી) નામનું પ્રશસ્તિકાવ્ય રચ્યું (પ્ર૦ હમીરમદમર્દન પરિ૦ ૩ ગા. ઓ. સી.) તેમાં વસ્તુપાલ અને તેજપાલનાં સુકૃત્યો–ધાર્મિક કાર્યો અને યશનો ગુણાનુવાદ બતાવેલ છે. વસ્તુપાલે શત્રુંજયની યાત્રા કરી (સં. ૧૨૭૭) તે પ્રસંગે આ કાવ્ય રચાયું લાગે છે, અને વસ્તુપાલે પોતે બંધાવેલા ઇંદ્રમંડપના એક મોટા પથ્થરની તખતી ઉપર તે કોતરાવ્યું હતું. આમાં કાવ્યત્વના ઉંચા ગુણો હોવા ઉપરાંત ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ આપણને ઘણી માહિતી મળે છે. અરિસિંહના સુકૃતસંકીર્ત્તન કાવ્યની માફક આમાં પણ વસ્તુપાલની વંશાવલી આપેલી છે અને ચાપોત્કટ (ચાવડા) અને ચૌલુક્ય વંશના રાજાઓનું વર્ણન આપ્યું છે. વિશેષમાં બહુ મોટા ગ્રંથો ઉક્ત સૂરિએ રચ્યા છેઃ–૧ **ધર્માભ્યુદય મહાકાવ્ય** વસ્તુપાલના યાત્રા પ્રસંગે 'લક્ષ્મ્યંક' રચ્યું છે. (પી. ૨, ૩૩ પી. ૩, ૧૬) તેનું બીજું નામ **સંઘાધિપતિ ચરિત્ર** મહાકાવ્ય છે. તેમાં પ્રથમ તથા છેલ્લા સર્ગમાં વસ્તુપાલ તથા તેના ગુરૂ અને બીજા જૈનાચાર્યો સંબંધી ઐતિહાસિક વૃત્તાંત છે. બાકીનો ભાગ આદિનાથ અને નેમિનાથ વગેરે તીર્થંકરોનાં ચરિત્રોનો છે. તેને મલધારી નરચંદ્રસૂરિએ સંશોધ્યું. (પા. ભં. તાડપત્ર) ૨ જ્યોતિષનો ગ્રંથ નામે **આરંભસિદ્ધિ** (પ્ર૦ પુરૂષોત્તમ ગીગાભાઇ ભાવ૦) ૩ સંસ્કૃત **નેમિનાથચરિત**, ૪–૫ **ષડશીતિ** અને **કર્મસ્તવ** એ બે કર્મગ્રંથોપર ટિપ્પન, તથા ૬ સં. ૧૨૯૯ માં ધર્મદાસ ગણિકૃત ઉપદેશમાલા પર **ઉપદેશમાલાકર્ણિકા** નામની ટીકા ધોળકામાં રચી પૂર્ણ કરેલ છે.

૫૫૪ વસ્તુપાલનો પોતાનો પુસ્તકભાંડાગાર જબરો હતો અને તેમાં સર્વ જાતના કિંમતી અને

---

૩૯૭ જુઓ તેના પર સ્વ૦ સાક્ષર ચિમનલાલ દલાલની અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના, કે જેના ગૂ૦ ભાષાન્તર માટે જુઓ જૈનયુગ સં. ૧૯૮૩ ભાદ્ર૦ આશ્વિન ને સં. ૧૯૮૪ ના અંકો.

૩૯૮. આ ભીમેશ—ભીમેશ્વરના ખંભાતના મંદિરમાં સોનાના કલશ અને ધ્વજદંડ વસ્તુપાલે કરાવ્યા હતા—જુઓ જિનહર્ષકૃત વસ્તુપાલચરિત ૪-૭૨૦, અને સુકૃતસંકીર્ત્તન ૧-૩.

અલભ્ય ગ્રંથોનો અપૂર્વ સંગ્રહ એકત્રિત કર્યો હતો (હરિહર પ્રબંધ). પ્રસિદ્ધ આલંકારિક **માણિક્યચંદ્રસૂરિ** **કાવ્યપ્રકાશ** પરની ટીકા નામે **કાવ્ય** પ્રકાશ સંકેત રચવામાં વ્યગ્ર હોવાથી **વસ્તુપાલે** તીર્થયાત્રામાં સાથ આપવા બોલાવ્યા છતાં આવી શકયા નહોતા, તેમને પોતાના પુસ્તકાલયની સર્વ ધાર્મિક ગ્રંથોની પ્રતો આપવાની આજ્ઞા કરી હતી. તે સૂરિએ તે મંત્રીને 'સર્વ ધર્મશાસ્ત્રોના એક આદર્શ' એવું બિરૂદ આપ્યું હતું. (જિનહર્ષકૃત વ. ચ.)

૫૫૫ **વસ્તુપાલ** કાવ્યશક્તિની કદર કરતો એટલું જ નહિ પરંતુ ગ્રંથકારોને ધાર્મિક તેમજ સાહિત્યના ગ્રંથો રચવાને પોતાના બોધ અને આનંદ માટે વિનવતો-પ્રેરતો; તેના ઉદાહરણ તરીકે નીચે જણાવવામાં આવ્યું છે.

૫૫૬. **નરચંદ્રસૂરિ** કે જે હર્ષપુરીય ગચ્છના જયસિંહસૂરિ-અભયદેવસૂરિ (મલધારી)-હેમચંદ્ર સૂરિ-શ્રીચંદ્રસૂરિ-મુનિચંદ્ર સૂરિના શિષ્યો દેવાનંદ અને યશોભદ્ર,-તેમના શિષ્ય દેવપ્રભસૂરિના શિષ્ય હતા તે વસ્તુપાલની સંઘયાત્રામાં ગયા હતા ને તેની સાથે ઘણો પરિચય ધરાવતા હતા. તેમને એકદા **વસ્તુપાલે** વિજ્ઞપ્તિ કરી કે 'આપે મારા શિર પર હાથ મૂકવાથી હું સંઘાતિપત્ય પામ્યો, સેંકડો ધર્મસ્થાનો અને દાનવિધિઓ કર્યા, અને હવે જૈનશાસનકથાઓ સાંભળવા મારૂં ચિત્ત ઉત્કંઠ છે' તેથી તેમણે ૧૫ તરંગોમાં કથારત્નસાગર રચ્યો. (સં. ૧૩૧૩ની તાડપત્રની પ્રત પા. સૂચિ) વિશેષમાં એક વિજ્ઞપ્તિ કરી કે 'અતિ વિસ્તૃત અને અતિ સંક્ષિપ્ત એવા ગ્રંથો છે તે ક્લેશથી સમજાય છે અને કાવ્યરહસ્યનો નિર્ણય તેથી થઇ શકતો નથી તો અતિ વિસ્તૃત નહિ પણ કવિ કલાનું સર્વસ્વ જેમાં આવી જાય અને દુર્મેધને પણ બોધક થાય એવું અનન્યસદૃશ શાસ્ત્ર કહો,' આથી તે સૂરિએ પોતાના શિષ્ય **નરેન્દ્રપ્રભ** સૂરિને તેવો ગ્રંથ રચવાની આજ્ઞા કરતાં વસ્તુપાલના આનંદ માટે **નરેંદ્રપ્રભે** આઠ પ્રકરણમાં **અલંકારમહોદધિ** નામનો ગ્રંથ રચ્યો.

૫૫૭ **નરચંદ્રસૂરિએ** વળી [૩૯૯] **મુરારિકૃત અનર્ઘરાઘવ** પર ૨૩૫૦ શ્લોક પ્રમાણ **ટિપ્પન** (જે. નં. ૨૨૦), **શ્રી**ધરકૃત **ન્યાયકંદલી** પર ટીકા (કે જેમાં **વિમલસૂરિએ** સહાય આપી હતી જે. ૪), **જ્યોતિઃસાર** (વે. નં. ૩૧૧; પી. ૩, ૨૭૫) કે જે **નારચન્દ્ર** જ્યોતિષ્ સાર કહેવાય છે, **પ્રાકૃત** દીપિકા-પ્રબોધ કે જેમાં **હેમાચાર્યના** અષ્ટમાધ્યાયના આખ્યાનોની રૂપસિદ્ધિ છે. (બુહ્. ૭ નં. ૮; પા૦ ભં.), **ચતુર્વિંશતિજિન** સ્તોત્ર (પી. ૫, ૯૬) ઇત્યાદિ અનેક ગ્રંથો રચ્યા છે.[૪૦૦] તેમજ સ્વગુરૂ **દેવપ્રભસૂરિનું પાંડવ**ચરિત અને ઉદય પ્રભસૂરિનું **ધર્માભ્યુદય** કાવ્ય સંશોધ્યાં છે. તેમના આદેશથી ગુણવલ્લભે વ્યાકરણ ચતુષ્કાવચૂરિ સં, ૧૨૭૧ માં રચી. સં. ૧૨૮૮ માં તેમણે રચેલા **વસ્તુપાલની** પ્રશસ્તિરૂપ સ્તુતિકાવ્યો ગિરનાર પર શિલાલેખમાં મોજૂદ છે. (જે. પૃ. ૩૨ અને ૬૫) તેમણે **સમરાદિત્ય** સંક્ષેપના કર્ત્તા **પ્રદ્યુમ્નસૂરિને** ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રની વાચના આપી હતી.[૪૦૧]

૫૫૮ **નરચંદ્રસૂરિના** ગુરૂ **દેવપ્રભસૂરિએ** સં. ૧૨૭૦ લગભગ 'છટ્ઠા અંગોપનિષદ્-**જ્ઞાતા** ધર્મકથા અને ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરૂષચરિત્ર ઇત્યાદિ જોઇને કૌતુહલથી પાંડવોના ચરિત્ર રૂપે' ૧૮ સર્ગનું ૮૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ **પાંડવ ચરિત્ર** મહાકાવ્ય રચ્યું તેનું **યશોભદ્રસૂરિ રત્નચંદ્રસૂરિ** અને **નરચંદ્રસૂરિએ** સંશોધન કર્યું હતું. (પી. ૩, ૧૩૨; વે૦ નં. ૧૭૪૮ પ્ર૦

---

૩૯૯. 'મુરારિનું અનર્ઘરાઘવ ગૂજરાતમાં ઘણું પ્રિય થએલું માલૂમ પડે છે, કારણકે તેના ઉપર મલધારી **દેવપ્રભાચાર્યનો** અનર્ઘરાઘવ રહસ્યાદર્શ (ગ્રંથ ૭૫૦૦), તેમના શિષ્ય **નરચંદ્રાચાર્યનું** મુરારિ ટિપ્પન (ગ્રંથ ૨૫૦૦) અને તપાગચ્છના જયચંદ્રસૂરિના શિષ્ય જિનહર્ષની અનર્ઘરાઘવવૃત્તિ એમ ત્રણ ટીકાઓ છે.'-સ્વ૦ દલાલ.

૪૦૦. આ **નરચંદ્રસૂરિના** વંશમાં પદ્મદેવસૂરિ-શ્રીતિલકસૂરિશિષ્ય **રાજશેખરસૂરિએ શ્રીધરકૃત ન્યાયકંદલિ** પર પંજિકા (પી. ૩, ૨૭૨-૨૭૫) રચી છે તેમાં **નરચંદ્રસૂરિના** ગ્રંથો જણાવેલા છે કેઃ—

टिप्पनमनर्घ्यराघवशास्त्रे किल टिप्पनं च कंदल्यां
सारं ज्योतिषमदभयः प्राकृतदीपिकामपि च ॥१५॥

૪૦૧. श्रीमते नरचन्द्राय नमोऽस्तु मलधारिणे ।
ददे मेऽनुत्तरा येनोत्तराध्ययनवाचना ॥२१॥

કાવ્યમાલા સન ૧૯૧૧. તેનું ગૂ. ભા. ભી. મા. તરફથી મુદ્રિત); વળી **દેવપ્રભે** **ધર્મસારશાસ્ત્ર**[૪૦૨]–અપરનામ **મૃગાવતી ચરિત્ર** પાંચ વિશ્રામમાં (જેસ. પૃ. પર) તથા **મુરારિના** અનર્ઘરાઘવ પર **અનર્ઘરાઘવ-કાવ્યાદર્શ** (ગ્રંથ ૭૫૦૦) રચ્યાં. ઉક્ત **નરેંદ્રપ્રભે** **અલંકાર મહોદધિ** ઉપરાંત **કાકુત્સ્થકેલિ** નામનો ગ્રંથ રચ્યો હતો.[૪૦૩]

૫૫૯. આ સમયે 'કવીન્દ્રબન્ધુ' નામનું બિરૂદ ધરાવનાર **યશોવીર** તે જાબાલિપુરમાં ચાહમાન રાજા ઉદયસિંહનો મંત્રી હતો. એ બહુશ્રુત વિદ્વાન્ અને રાજનીતિનિપુણ પ્રધાન હતો. મહામાત્ય **વસ્તુપાલ** તથા **તેજપાલ**ની સાથે આની ગાઢ મૈત્રી હતી. તેજ-પાલના બનાવેલા **આબુ** પરના નેમિનાથ ચૈત્યના શિલ્પકામમાં એણે કેટલાક દોષો બતાવ્યા હતા. (જુઓ જિનહર્ષનું વ૦ ચ૦). તેણે માદ્દડીમાં સં. ૧૨૮૮માં બિંબ પ્રતિષ્ઠા તથા સં. ૧૨૯૧માં આબુ પર દેવકુલિકા કરાવી હતી[૪૦૪]

૫૬૦. આ સમયે અનેક પુસ્તકોની તાડપત્ર પર પ્રતિઓ લખાઈ હતી. તે પૈકી કેટલીકનો ઉલ્લેખ ઉપલબ્ધ થાય છે તે આ પ્રમાણેઃ–સં. ૧૨૭૪માં સિદ્ધસૂરિએ જિનભદ્ર ગણિકૃત ક્ષેત્રસમાસ પર **રચેલી** ટીકાની (પા. સૂચિ નં. ૪૪) સં. ૧૨૭૫માં તાડપત્ર પર કર્મવિપાક ટીકાની (પા. સૂચિ નં. ૨૦), સં. ૧૨૮૪માં તાડપત્ર પર શ્રીચંદ્રસૂરિકૃત **જીતકલ્પચૂર્ણિ** (પા. ભં. પી. ૫, ૧૨૯), ની પ્રતો લખાઇ; તથા **આઘાટદુર્ગ**માં **જૈત્રસિંહ**ના રાજ્યમાં ને **જગતસિંહ**ના મહામાત્યપણામાં **હેમચંદ્ર** નામના શ્રાવકે **સમસ્ત** સિદ્ધાંતોનો ઉદ્ધાર કર્યો એટલે કે સર્વ સૂત્રો તેણે તાડપત્ર પર લખ્યાં–લખાવ્યાં. આ પૈકી દશવૈકાલિક, **પાક્ષિક** સૂત્ર અને **ઓઘ** નિર્યુક્તિની પ્રતો ખંભાત શાંતિનાથના ભં. માં વિદ્યમાન છે (પી. ૩,૫૨). સં. ૧૨૮૬માં **જયસિંહ** સૂરિકૃત **હમીર મદમર્દન**ની તાડપત્ર પર લખાયેલી પ્રત હાલ જે. ભં. માં છે. સં. ૧૨૮૮માં **ગોવિન્દ** ગણિકૃત કર્મસ્તવ ટીકાની પ્રત ગુરૂ **દેવ-નાગ**ની આજ્ઞાથી **શીલચંદ્રે** જિનસુંદરી નામની ગણિનીને માટે તાડપત્ર પર લખી (પા. ભં., કી. ૩ નં. ૧૪૮) ગર્ગ ઋષિકૃત કર્મવિપાક પરની **પરમાનન્દ** સૂરિકૃત ટીકા અને બૃહદ્ ગચ્છીય **હરિભદ્ર** સૂરિકૃત **આગમિકવસ્તુવિચારસારવૃત્તિ** લખાઈ (પા. સૂચિ નં. ૧૯) સં. ૧૨૮૯માં દ્રોણાચાર્ય કૃત **ઓઘનિર્યુક્તિ** વૃત્તિ, **મલયગિરિ**કૃત **પિંડનિર્યુક્તિવૃત્તિ**, દશવૈકાલિક, તે પરની નિર્યુક્તિ તથા હરિભદ્રસૂરિકૃત ટીકા તાડપત્ર પર લખાઇ (જે. ૪૧) સં. ૧૨૯૧માં લખાયેલા એક તાડપત્રના પુસ્તકમાં (પા. ભં.) **સિદ્ધસેન**, **પાદલિપ્ત**, **મલ્લવાદિ** અને **બપ્પભટ્ટિ**નાં પ્રાકૃત પદ્યમાં ચરિત્રો છે. **બપ્પભટ્ટિ** ચરિત્રમાં **ગૌડવહો**ના કર્ત્તા **બપ્પઇરાય**ને **બપ્પભટ્ટિ**એ જૈન બનાવ્યો એ વાત

---

૪૦૨. तत्क्रमिको देवप्रभसूरिः किल पांडवायनचरित्रं ।
श्री धर्मसारशास्त्रं च निर्ममे सुकविकुलतिलकः ॥१३॥
—રાજશેખરકૃત ન્યાયકંદલિપંજિકા પી. ૩, ૨૭૫.

૪૦૩. तस्य गुरोः प्रियशिष्यः प्रभु र्नरेंद्रप्रभः प्रभावाढ्यः ।
योऽलंकारमहोदधिमकरोत्काकुत्स्थकेलिं च ॥१६॥
—એજન.

૪૦૪. માદડી તે હાલનું માદ્રી કે જે એરનપુરારોડથી ૩૦ મૈલ પશ્ચિમ જોધપુર રાજ્યમાં આવેલું નાનું ગામ છે, તે તે વખતે મોટું શહેર હશે. ત્યાંના બે શિલાલેખો સં. ૧૨૮૮ના 'જૈન' તા. ૧૩-૧૧-૨૭ પૃ. ૭૮૭ માં પ્રકટ થયા છે તે પરથી જણાય છે કે તે વર્ષમાં ખંડેરક ગચ્છાચાર્યોના ચરણોના ઉપાસક શુદ્ધવંશી સમસ્ત રાજાઓમાં જાગૃત યશવાલા અને ઉદયસિંહના પુત્ર યશોવીર મંત્રીએ સ્વમાતા ઉદયશ્રીના કલ્યાણાર્થે પોતે કરાવેલા ચૈત્યમાં જેઠ શુદ ૧૩ બુધે શાંતિનાથનું બિંબ તથા જિનયુગલની કાર્યોત્સર્ગસ્થ મૂર્ત્તિઓ શાંતિસૂરિએ પ્રતિષ્ઠિત કરી; અને સં. ૧૨૯૦ના લેખ માટે જુઓ જિ૦ ૨, નં. ૧૦૮–૦૯–તેમાં જણાવેલ છે કે તેના પિતાનું નામ મંત્રી શ્રી ઉદયસિંહ હતું કે જે વિપુલ ધનનું દાન કરવાથી દાનવીર, ગિરનાર આદિ તીર્થોની મહાન્ આડંબર સાથે યાત્રા વગેરે ધર્મકૃત્યો કરવાથી ધર્મવીર અને રાજા-મહારાજાઓનું પણ માનમર્દન કરવાથી યુદ્ધવીર–એમ ત્રિવિધવીર ચૂડામણી કહેવાતો હતો. તે પિતાના પુણ્યાર્થે આ યશોવીર કે જેને સરસ્વતી અને લક્ષ્મીએ એકીસાથે અંગીકાર કર્યો છે તેણે સુમતિનાથની પ્રતિમાયુક્ત એક, અને પોતાની માતા અર્થે પદ્મપ્રભની પ્રતિમાવાળી બીજી એમ બે દેવકુલિકાઓ કરાવી.

વર્ણવેલી છે. આ પ્રાકૃતચરિત્રો પ્રાચીન હોવાથી સંસ્કૃત કરતાં વધારે વિશ્વસનીય છે (સ્વ. દલાલ) સં. ૧૨૯૨માં વીજાપૂરમાં દેવભદ્રગણિ, પં. મલયકીર્તિ, પં. અજિતપ્રભગણિ વગેરેનાં વ્યાખ્યાનથી સમસ્ત શ્રાવકોએ સંઘના પઠન-વાચનાર્થે મલયગિરિકૃત નંદીટીકા તાડપત્ર પર લખાવી. (પી. ૩, ૩૬) સં. ૧૨૯૪માં સ્તંભતીર્થવાસી શ્રીમાલવંશીય ઠ. સાઢાસુત ઠ૦ કુમરસીંહે નિશીથચૂર્ણિની પ્રત તાડપત્ર પર લખી (કી. નં. ૩૮) સં. ૧૨૯૫માં શ્રીમન્ નલકમાં મહારાજા જયતુગિદેવના રાજ્યમાં મહાપ્રધાન ધર્મદેવના સમયમાં ઉપકેશ વંશના ચિત્રકૂટવાસી સા૦ સાલ્હાકે કર્મસ્તવ તથા કર્મવિપાકની ટીકાની તાડપત્ર પર પ્રત લખી (જે. પૃ. ૨૬) અને તેજ વર્ષમાં વીસલદેવ રાજ્યે દંડાધિપતિ વિજસિંહના વારામાં સંડેરગચ્છીય ગણિ આસચંદ્ર શિ૦ પંડિત ગુણાકરે ષડ્વિધાવશ્યક વિવરણ (યોગ શાસ્ત્રમાંથી) ની તાડપત્ર પર પ્રત લખી (પા. સૂચિ નં. ૩૭) સં. ૧૨૯૬માં ત. દેવેન્દ્રસૂરિ, વિજયચંદ્રસૂરિ, ઉપા. દેવભદ્રગણિના વ્યાખ્યાનની અસરથી વીજાપુરમાં નાગપુરીય શ્રાવકોએ પાક્ષિક પ્રતિક્રમણની ચૂર્ણિ અને વૃત્તિ તાડપત્ર પર લખાવી (પી. ૧, ૩૫; ખં. શાંતિ. ભં.) અને તે વર્ષમાં મહારાજા ભીમદેવના રાજ્યમાં મહામંડલેશ્વર રાણક વીરમદેવની રાજધાનીમાં વિદ્યુત્પુર (વીજાપુર)માં રહીને મલયગિરિકૃત સંગ્રહિણી ટીકા તાડપત્ર પર લખાઇ (જે. ૩૫.)

૫૬૧ આ સમયમાં (સં. ૧૨૯૦ પછી) વિશેષાવશ્યક પર શિષ્યહિતા નામની ટીકાની તાડપત્ર પરની પ્રત આશાદિત્ય નામના દ્વિજે લખી તે લેખકે ખ૦ જિનપતિસૂરિના પરમભક્ત મોઢ વંશીય શાંતિ નામના શ્રાવકને યશોમતિ નામની ભાર્યાથી થયેલ પ્રદ્યુમ્ન નામના પુત્રની ભાર્યા લક્ષ્મી માટે પ્રશસ્તિ રચી પ્રાંતે મૂકી છે. તે લક્ષ્મીએ વર્દ્ધમાન (વઢવાણ) નામના પુરમાં દેવભદ્રસૂરિનાં વ્યાખ્યાન સાંભળી આ પ્રત લખાવી તેજ સૂરિને અર્પણ કરી તે ભાં. ઇ. માં મોજૂદ છે.

૫૬૨ આ વસ્તુ-તેજ-યુગમાં બીજા ઘણા ગ્રંથકારો થયાઃ- સં. ૧૨૭૬માં રાજગચ્છના અભયદેવસૂરિ (સંમતિ ટીકાકાર)-ધનેશ્વર-અજિતસિંહ-વર્ધમાન--શાતિભદ્ર-ભરતેશ્વર--વૈરસ્વામી-નેમિચંદ્ર-સાગરેન્દુસૂરિ શિષ્ય) માણિક્યચંદ્રસૂરિ કે જેમણે સં. ૧૨૧ (૪) ૬ માં કાવ્યપ્રકાશસંકેત રચ્યો હતો તેમણે પાર્શ્વચરિત (પી. ૩, ૧૫૭; જે. ૫) ભિન્નમાલવંશીય શ્રેષ્ઠિ દેહડની પ્રાર્થનાથી સં. ૧૨૭૬માં દિવાળી દિને વેલાકૂલ શ્રીદેવકૂપકમાં પૂર્ણ કર્યું; અને શાંતિનાથ ચરિતાદિ (જે. પ્ર. ૪૯) ગ્રંથો રચ્યા. સં. ૧૨૭૭માં મૂલ ચંદ્રપ્રભ સૂરિકૃત પ્રાકૃત સમ્યકત્વ પ્રકરણ=દર્શનશુદ્ધિ પર ચક્રેશ્વરસૂરિએ અધૂરી ટીકા મૂકી સ્વર્ગે જતાં તેના પ્રશિષ્ય પૂર્વોક્ત તિલકાચાર્યે પૂરી કરી; (કાં. વડો. નં. ૧૬૯) અને તેમણે સં. ૧૨૯૬માં આવશ્યક નિર્યુક્તિલઘુવૃત્તિ (પી. ૨, ૬; પી, ૪, ૭૪) તેમજ દશવૈકાલિક ટીકા (પી. ૫, ૬-૫૨) તથા બીજા સામાચારી-જૈન સાધુ શ્રાવકોના આચાર-સંબંધી સં. ૧૩૦૪માં અનેક ગ્રંથો પર વૃત્તિઓ જેવી કે શ્રાવક પ્રાયશ્ચિત્ત સામાચારી-પૌષધિક પ્રાયશ્ચિત્ત સામાચારી-ચૈત્યવંદના વંદનક-પ્રત્યાખ્યાન લઘુવૃત્તિ-શ્રાવક પ્રતિક્રમણ સૂત્રવૃત્તિ-સાધુ પ્રતિક્રમણસૂત્ર લઘુવૃત્તિ (પી. ૪, ૧૦૮), પાક્ષિકસૂત્ર-પાક્ષિકક્ષામણકાવચૂરિ આદિ રચી. (જેસ. પ્ર. ૨૦, ૩૬) તેઓ સં. ૧૩૦૪ સુધી વિદ્યમાન હતા.

૫૬૩. વળી સં. ૧૨૭૮માં ચંદ્રકુલના વર્ધમાન સૂરિ-જિનેશ્વર-નવાંગીવૃત્તિકાર અભયદેવ-જિનવલ્લભ-જિનશેખર-પદ્મેન્દુ શિષ્ય અભયદેવસૂરિ (બીજા) એં 'શ્રી' એ શબ્દથી અંકિત જયન્તવિજય કાવ્ય (પ્ર. કાવ્યમાલા નં. ૭૫), સં. ૧૨૮૦માં શ્રીપ્રભસૂરિએ હેમચંદ્રના કારકસમુચ્ચયોધિકારત્રયમાંથી પહેલા બે અધિકાર પર વૃત્તિ, સં. ૧૨૮૧માં લક્ષ્મીધરે તિલકમંજરીકથાસાર, સં. ૧૨૮૨માં (ખ૦ જિનપતિસૂરિ શિ૦) ઉક્ત પૂર્ણભદ્ર ગણિએ સ્થાનાંગ-ભગવતી-ઋષિસ્તવમાંથી ઉદ્ધરી અતિમુક્તચરિત્ર પાલણપુરમાં, અને તેણેજ સં. ૧૨૮૫માં જેસલમેરમાં ૭ પરિચ્છેદવાળું ધન્યશાલિભદ્રચરિત તેમજ જેસલમેરમાં સં. ૧૩૦૫ (બાણશૂન્યાનલગ્નૌ ?) કૃતપુણ્યચરિત્ર (મોટી ટોલી ભં. પાલીતાણા) આદિ રચ્યાં. આ ધન્યશાલિભદ્રચરિતમાં સર્વદેવસૂરિએ સહાય આપી છે અને

તેના સંશોધક **સૂરપ્રભવાચક** હતા કે જેમણે વાદિ **યમદંડ** નામના દિગંબરને ખંભાતમાં જીત્યો હતો, કાલસ્વરૂપકુલક વૃત્તિ રચી હતી અને જેમણે **ચંદ્રતિલક** ઉપાધ્યાય અને વિદ્યાનંદને અભ્યાસ કરાવ્યો હતો.

૫૬૪. સં. ૧૨૮૫ના અરસામાં **પાર્શ્વ**નાથ ચરિત્રાદિ વિંશતિ (૨૦) પ્રબંધના કર્તા આચાર્ય **વિનયચંદ્ર** વિદ્યમાન હતા. તેમનો કવિશિક્ષા નામનો કાવ્યસાહિત્ય પર રચેલ (વિનયાંક) ગ્રંથ તાડપત્ર પર પાટણ ભંડારમાં વિદ્યમાન છે. (પા. સૂચિ નં. ૫૯) તે કવિ તેમાં કહે છે કે **બપ્પભટ્ટી** ગુરૂની વાણીમાં કવિશિક્ષા કહીશ (**नत्वा श्री भारतीं देवीं बप्पभट्टिगुरोर्गिरा । काव्यशिक्षां प्रवक्ष्यामि नानाशास्त्रनिरीक्षणात् ।**) **બપ્પભટ્ટી** કાવ્યશૈક્ષ કહેવાતા હતા; અને તેમની રચેલી **કાવ્યશિક્ષા**નો **વિનયચંદ્રે** પોતાના ગ્રંથમાં ઉપયોગ કરેલો હશે. પ્રસ્તુત શિક્ષામાં તે વખતના ૮૪ દેશોની [૪૫૦]માહિતી આપેલી છે; તે પૈકી **સુરાષ્ટ્ર** નવહજાર ગામનો, **લાટ** દેશ એકવીસ હજાર ગામનો, ગૂર્જર દેશ સિત્તેર હજાર ગામનો વગેરે જણાવ્યું છે. પ્રાયઃ આ **વિનયચંદ્રે** સં. ૧૨૮૬ માં **મલ્લિનાથચરિત્ર** મહાકાવ્ય રચ્યું ને **ઉદયસિંહે** રચેલી **ધર્મ**વિધિવૃત્તિને સુધારી-શોધી. (કાં. છાણી)

૫૬૫. સં. ૧૨૮૫ના વર્ષમાં **જગચ્ચંદ્રસૂરિએ** ઉગ્ર તપ આદર્યું હતું તેથી **મેવાડ**ના રાજાએ **'તપા'** બિરૂદ તેમને **આઘાટ**માં આપ્યું અને તેનાથી **'તપા-ગચ્છ'** સ્થપાયો. (**મેવાડ**ની ગાદીપર સં. ૧૨૭૦ થી ૧૩૦૯ સુધી **જૈત્રસિંહ** નામે રાજા હતો. સં. ૧૨૭૯ સુધી **મેવાડ**ની રાજધાની નાગદન્હ્દ–નાગહૃદ–હાલનું નાગદા શહેર હતું, તે તૂટયા પછી **ચિતોડ** રાજધાની થઇ. **આઘાટ** તે ઉદયપુર પાસેનું **આહાડ** કે જે મેવાડનું એક પ્રાચીન નગર હતું.) આ **તપા** જગચ્ચંદ્રસૂરિ અને તેના શિષ્યમંડળને **વસ્તુપાલે**[૪૦૬] ગૂજરાતમાં અતિ માન આપ્યું અને તેથી ગૂજરાતમાં **તપાગચ્છ**નો પ્રભાવ અત્યાર સુધી જબરો ચાલ્યો આવ્યો છે. આ **જગચ્ચંદ્રસૂરિ**ના શિષ્ય **વિજય-ચંદ્રસૂરિ** તે મૂળ **વસ્તુપાલ**ના ગૃહમાં લેખ્ય કમ

૪૦૫. ચોરાશી દેશોનાં નામ નીચે પ્રમાણે ગણાવેલાં છેઃ– 'चतुरशीतिर्देशाः गौडकन्यकुब्ज कौल्लाक कलिंग अंग वंग कुरंग आचाल्य कामाक्ष ओष्ट्र पुंड्रउडीश मालव-लोहित पश्चिम काछवालभ सौराष्ट्र कंकण लाट श्रीमाल अर्बुदमेदपाट मरुवरेन्द्र यमुनागंगातीरअंतर्वेदि मागध मध्य कुरुकाहल कामरूप कांची अवंती पापांतक किरात सौवीर औशीरवाकाण उत्तरापथ गुर्जर सिंधुकेकाण नेपाल टक्क तुरुष्क ताइकार बर्बरजर्जर काश्मीर हिमालय लोहपुरुष श्री राष्ट्र दक्षिणापथ सिंघल चौल कौशल पांडु अंध्र विन्ध्य कर्णाटद्रविड श्रीपर्वत विदर्भ धारा-उरलाजी तापी महाराष्ट्र आभीर नर्मदातट द्वीपदेशाश्चेति॥

हीरुयाणी इत्यादि षट्कं । पत्तनादि द्वादशकं । मातरादिश्चतुर्विंशतिः । वड्र इत्यादि षट्त्रिंशत् । भालिज्जादि चत्वारिंशत् । हर्षपुरादि द्विपंचाशत् । श्रीनारप्रभृति षट्पंचाशत् । जंबूसरप्रभृति षष्टिः । पडवाण प्रभृति षट्सप्ततिः । दर्भावतीप्रभृति चतुरशीतिः । पेटलापद्र-प्रभृति चतुररुत्तरशतं । षदिराल्लकाप्रभृति दशोत्तरं शतं । भोगपुरप्रभृति षोडशोत्तरं शतं । धवलक्क प्रभृति पंच-शतानि । माहणवासायमर्धाष्टमशम् । कौंकणप्रभृति चतुर्दशाधिकानि चतुर्दशशतानि । चंद्रावतीप्रभृति अष्टा-दशशतानि । द्वाविंशति शतानि महितटं । नव सहस्राणि सुराष्ट्राः । एकविंशति सहस्राणि लाटदेशः । सप्तति सहस्राणि गूर्जरो देशः पारतश्च । अहूडलक्षाणि ब्राह्मण-पाटकं । नवलक्षाणि डाहलाः । अष्टादशलक्षाणि द्विन-वत्यधिकानि मालवो देशः । षड्त्रिंशल्लक्षाणि कन्यकुब्जः। अनंतमुत्तरापथं दक्षिणापथं चेति ॥ —ષટ્ક એટલે ૭ ગામોનો સમુદાય; ઇત્યાદિ.–સ્વ. સાક્ષર ચિમનલાલ દલાલનો 'પાટણના ભંડારો અને ખાસ કરીને તેમાં રહેલું અપભ્રંશ તથા પ્રાચીન ગૂજરાતી સાહિત્ય' એ લેખ. (પાંચમી ગૂજરાતી સા. પરિષદ્નો અહેવાલ)

૪૦૬. तदादिबाणद्विपभानु वर्षे १२८५ श्री विक्रमात् प्राप तदीय गच्छः ।
बृहद् गणाह्वोऽपि तपेति नाम श्रीवस्तुपालादि-मिरर्च्यमानः ॥

—મુનિસુંદર ગુર્વાવલી શ્લો. ૯૬.

આ ગુર્વાવલીમાં જણાવ્યું છે કે આઘાટપુરમાં નૃપ-સભામાં ૩૨ દિગંબર વાદીને જીતવાથી રાજાએ જગચ્ચંદ્રને 'હીરલા' એવું બિરૂદ આપ્યું. શ્લો. ૧૦૬.

કરનાર મંત્રિ-હિસાબી મહેતા હતા અને તેને આચાર્યપદ અપાવવામાં પણ વસ્તુપાલની સામેલગીરી હતી. (મુનિસુંદરકૃત ગુર્વાવલી શ્લો. ૧૨૨-૧૨૫) આ વિજયચંદ્રસૂરિથી 'વૃદ્ધ પોશાલિક તપાગચ્છ' સ્થપાયો.

૫૬૬. સં. ૧૨૮૬માં નાગોરના રહીશ દેલ્હાના પુત્ર પૂનડ કે જેણે સં. ૧૨૭૩માં બિંબેરપુરથી શત્રુંજયની પ્રથમ યાત્રા કરી હતી તેણે શેત્રુંજયની યાત્રા માટે સંઘ કાઢ્યો. અને વસ્તુપાલે ભક્તિ સારી કરી સાથે રહી યાત્રા કરી હતી. (ચ. પ્ર.) સં. ૧૨૮૭માં સર્વદેવસૂરિએ જેસલમેરમાં સ્વપ્નસપ્તતિકાવૃત્તિ રચી (કાં. છાણી).

૫૬૭. ખ૦ જિનપતિસૂરિ શિષ્ય જિનપાલ ઉપાધ્યાયે (કે જેમણે સં. ૧૨૬૨માં ષટ્સ્થાનક વૃત્તિ અને પછી સનત્કુમારચક્રિચરિત મહાકાવ્ય સટીક રચેલ છે) સં. ૧૨૯૨માં જિનદત્તસૂરિકૃત ઉપદેશ રસાયન પર વિવરણ, સં. ૧૨૯૩માં જિનવલ્લભસૂરિકૃત દ્વાદશ કુલક પર વિવરણ અને પંચલિંગી વિવરણ-ટિપ્પન, સં. ૧૨૯૪માં જિનદત્તસૂરિકૃત ચર્ચરી નામના અપભ્રંશ કાવ્ય પર વિવરણ, (પ્ર. ગા. ઓ. સી.) તથા તે ઉપરાંત સ્વપ્નવિચારભાષ્યાદિ રચ્યાં. (અપભ્રંશ કાવ્યત્રયી. પ્રસ્તાવના પૃ. ૬૫-૭૦, જેસ. પ્ર. ૪૧. વે૦ નં. ૧૬૨૩)

૫૬૮. સં. ૧૨૯૨માં દિગંબરી પંડિત આશાધરે ત્રિષષ્ટિસ્મૃતિ માલવાના પરમાર દેવપાલના રાજ્યમાં અને સં. ૧૩૦૦માં જયતુગિ દેવ (જયસિંહ)ના રાજ્યમાં ધર્મામૃત શાસ્ત્રની રચના કરી. આ ઉપરાંત તેણે અનેક ગ્રંથો રચ્યા છે.

૫૬૯. સં. ૧૨૯૪માં આં. ધર્મઘોષ સૂરિના શિષ્ય અને પટ્ટધર મહેન્દ્રસૂરિએ ઉક્ત ધર્મઘોષની શતપદીમાં કેટલાક પ્રશ્નો ઉમેરી, ઉદ્ધરી, ક્રમરચનામાં ક્વચિત્ ફેરફાર કરી તે શતપદી-પ્રશ્નોત્તર પદ્ધતિનો સમુદ્ધાર કર્યો (પી. ૧, ૧૨; પી. ૫, ૬૭). કે જેની સં. ૧૩૦૦ માં લખાયેલી પ્રત પા. ભં. માં છે. વળી તેણે ૧૧૧ ગાથાનું તીર્થમાલા સ્તોત્ર-પ્રતિમા સ્તુતિ પ્રાકૃતમાં સટીક રચ્યું (બુહ. ૮ નં. ૪૧૮ મુ૦ વિધિપક્ષ પ્રતિક્રમણ. ભી. મા.) જીરાવલ્લી પાર્શ્વનાથ સ્તોત્ર (પી. ૧ નં. ૩૧૬)ના રચનાર મહેંદ્રસૂરિ આ હશે. આ મહેંદ્રસૂરિના શિષ્ય (પ્રાયઃ ભુવનતુંગસૂરિએ) ચતુઃશરણાવચૂરિ રચી (લીં.)

૫૬૯. વળી સં. ૧૨૯૪માં ચંદ્ર કુલના વિબુધપ્રભસૂરિ શિષ્ય પદ્મપ્રભસૂરિએ મુનિસુવ્રતચરિત (પી. ૩, ૩૦૨) અને કુંથુચરિત (કે જેની સં. ૧૩૦૪ની પ્રત જેસ. ભં. માં છે) રચ્યાં. પાર્શ્વસ્તવ ભુવનદીપક આદિના ગ્રંથકાર આ પદ્મપ્રભ છે કે બીજા તેનો નિશ્ચય થયો નથી.

૫૭૦. સં. ૧૨૯૫માં ખ. જિનપતિસૂરિ શિષ્ય સુમતિ ગણિએ મૂલ જિનદત્તસૂરિકૃત ગણધરસાર્ધશતક પર બૃહદ્વૃત્તિ રચી. તે વૃત્તિ પહેલાં ખંભાતમાં આરંભીને ધારાપુરી-નલ કચ્છકાદિ વિહાર કરતાં કરતાં છેવટે મંડપદુર્ગ-માંડવગઢમાં પૂરી કરી, અને તેને જૈન વિદ્વાન્ જલ્હણે લખી; અને તેનો પ્રથમાદર્શ ખ. જિનેશ્વરસૂરિ શિષ્ય કનકચંદ્રે લખ્યો. (જેસ. ૩૯, જે. પ્ર. ૫૦; ભાંડા. રી. ૧૮૮૨-૮૩ પૃ. ૪૮). આજ વર્ષમાં ઉદયસિંહસૂરિએ જિનવલ્લભની પિંડવિશુદ્ધિ પર સૂત્ર સહિત ૭૦૩ શ્લોક પ્રમાણ દીપિકા રચી. (પા. સૂચિ)

૫૭૧ સં. ૧૨૯૬માં ગુણાકરસૂરિએ નાગાર્જુન કૃત યોગરત્નમાલા પર વૃત્તિ કરી; સં. ૧૨૯૮માં ચંદ્રગચ્છમાં (ભદ્રેશ્વરસૂરિ-હરિભદ્ર-શાન્તિસૂરિ-અભયદેવ-પ્રસન્નચંદ્ર-મુનિરત્ન-શ્રીચંદ્રસૂરિશિષ્ય) દેવેન્દ્રસૂરિએ ૫૭૩૦ શ્લોક પ્રમાણ ઉપમિતિભવપ્રપંચકથા સારોદ્ધાર (પી. ૬, ૪૦) રચ્યો કે જેનું સંશોધન પ્રસિદ્ધ સંશોધક પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ કર્યું હતું, આ દેવેન્દ્રસૂરિને સૂરિપદ તેના ગુરૂ શ્રીચંદ્રસૂરિના પટ્ટધર યશોદેવસૂરિએ આપ્યું હતું.

૫૭૨. 'ગૂર્જરેશ્વર ભીમદેવ અને મહારાણા વીરધવલના મહામાત્ય, ગૂજરાતના ગૌરવને વિસ્તારનાર, પ્રૌઢપ્રતિભાસંપન્ન, લક્ષ્મી અને સરસ્વતીના લાડીલા ધર્મપુત્ર, તેજપાલના જ્યેષ્ઠ બંધુ, પોતાના પ્રચંડ બાહુબલથી વૈરીઓના વિક્રમને પરાસ્ત કરનાર યુદ્ધવીર, દિલ્હીના સુલતાન મોજદીન પાદશાહને વિચક્ષણતાથી ગૂર્જરભૂમિ સાથે સંધિ કરાવનાર, મહારાણા વીરધવલ દ્વારા શત્રુંજયની પૂજા માટે અંકેવાવાલિય ગામ શાસનમાં અપાવનાર, શત્રુંજય-ગિર-

નાર-આબુ વગેરે અનેક તીર્થસ્થાનોમાં-દેવમંદિરોમાં-સંઘયાત્રા મહોત્સવોમાં તથા સેંકડો અન્ય ધર્મ-સ્થાનકોમાં કરોડો અને અબ્જોની સંખ્યામાં લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય કરનાર ધર્મવીર, ચતુરતાપૂર્વક નિર્દોષ ધર્માચરણો આચરી કલિયુગમાં પણ કૃતયુગને ઉતારનાર સર્વ દર્શનોને સન્માન અને સમભાવથી જોનાર, કવિઓના આશ્રયદાતા, સુવર્ણધારાધર વરસાવી સમસ્ત યાચકોને સંતુષ્ટ કરનાર દાનવીર, નરનારાયણાનંદ મહાકાવ્ય આદીશ્વર મનોરથમય સ્તોત્ર સૂક્તિઓ વગેરે રચનાર, વિચારચતુર, વિવેકવાચસ્પતિ વિખ્યાત મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલનું[૪૦૭] શત્રુંજયની તેરમી યાત્રા માટે પ્રયાણ કરતાં માર્ગમાં વિ. સં. ૧૨૯૬માં માઘમાસની પંચમી તિથિએ રવિવારના પ્રથમ પહોરમાં ધર્મરાજ-પુત્રી સદ્ગતિ સાથે પાણિગ્રહણ થયું-સ્વર્ગગમન થયું. (વ૦ વિ૦). મંત્રી તેજપાલ સં. ૧૩૦૪માં સ્વર્ગસ્થ થયો. [૪૦૮]

૫૭૩ વસ્તુપાલના મુખથી મૃત્યુ પહેલાં જે પદ્યો નીકળેલાં રાજશેખર જણાવે છે તેથી તેની અંતર્ગત ભાવનાનું સ્વરૂપ સમજાય છે.

शास्त्राभ्यासो जिनपदनतिः संगतिः सर्वदार्यैः
सद्वृत्तानां गुणगणकथा दोषवादे च मौनम् ।
सर्वस्यापि प्रियहितवचो भावना-चात्मतत्त्वे
सम्पद्यन्तां मम भवभवे यावदाप्तोऽपवर्गः ॥

૫૭૪. 'ઇ. સ. ૧૩મો સૈકો સોમેશ્વરદેવ, નાનાક પંડિત, સુભટ, અરિસિંહ, અમરચંદ્રસૂરિ વગેરે સમકાલીન કવિઓના તેજથી ઉજ્જવળ દીપે છે. આ યુગ સાહિત્યના વિલાસનો હતો. કુમારપાળ, ભીમદેવ, લવણપ્રસાદ, વીરધવલ, વીશળદેવ, વસ્તુપાળ, તેજપાળ વગેરે સાહિત્યના શોખીન ઉત્તેજકો હતા. ભોજ અને વિક્રમરાજાની સભામાં જેમ કવિમંડળો મળતાં, તેમ આ સમયમાં ગૂજરાતના રાજાઓની સભાઓ પણ વિવિધ દેશના કવિઓની ચાતુરી બનાવવાનું સ્થાન હતું. અનેક નાના મોટા કવિઓ ત્યાં એકઠા થતા, પરસ્પર સ્પર્ધા કરતા, અને જ્યાં કવિતા અઢળક દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન હતું ત્યાં 'કાવ્યચૌરનો અભાવ ન હોય તે સ્વાભાવિક છે.'[૪૦૯]

૫૭૫ 'પાટણના ગૂર્જર રાજ્યની સ્થાપના જૈનોથી થયેલી છે; અને વનરાજના સમયથી પાટણ જૈનોના મધ્યબિન્દુ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. જૈન ધર્મ તથા તેના આચાર્યોને મળતા રાજ્યાશ્રયથી ૧૦ થી ૧૩ મા શતક સુધીમાં જૈન આચાર્યોએ ગૂજરાતના પાટનગરમાં તથા અન્ય સ્થળોએ રહીને ઘણા અગત્યના ગ્રન્થો રચીને ગૂજરાતનું સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરેલું છે. જૈન આચાર્યોએ રચેલું સાહિત્ય બાદ કરીએ તો ગૂજરાતનું સાહિત્ય અત્યંત ક્ષુદ્ર દેખાશે. સાહિત્યની પ્રવૃત્તિ પુસ્તકોના સંગ્રહ વગર અશક્ય છે અને તેથી જૈનોએ પોતાના ધાર્મિક સાહિત્ય ઉપરાન્ત બૌદ્ધ તથા બ્રાહ્મણ ગ્રંથો પાટણ, ખંભાત વગેરેના સ્થળોના ભંડારોમાં સંગ્રહેલા હતા; અને આ ભંડારોના લીધેજ બૌદ્ધો તથા બ્રાહ્મણોના પ્રાચીન ગ્રંથો જે કોઇ પણ ઠેકાણેથી મળે નહીં તેવા અહિંયા ઉપલબ્ધ થયેલા છે.'[૪૧૦]

---

૪૦૭. પંડિત લાલચંદનો લેખ 'સિદ્ધરાજ અને જૈનો.'

૪૦૮ સ્વ. ત૦ મ૦ ત્રિપાઠીને એક જીર્ણ પ્રતના પાનામાં પણ લખેલું મળ્યું હતું કે

'सं. १२९६ महं० वस्तुपालो दिवं गतः ।
सं. १३०४ महं० तेजःपालो दिवं गतः ॥'

જ્યારે ચ૦ પ્ર. માં વસ્તુપાલનું અને તેજપાલનું મૃત્યુ સં. ૧૨૯૮ અને ૧૩૦૮ માં અનુક્રમે થયેલું જણાવેલું છે, તે ઠીક નથી.

૪૦૯. પ્રો૦ આનન્દશંકરનો લેખ 'ગુજરાતનું સંસ્કૃત સાહિત્યઃ એ વિષયનું થોડુંક રેખાદર્શન.' (ત્રીજી ગૂ. સા. પરિષદ્નો અહેવાલ)

૪૧૦. સ્વ. ચીમનલાલ દલાલનો લેખ 'પાટણના ભંડારો અને ખાસ કરીને તેમાં રહેલું અપભ્રંશ તથા પ્રાચીન ગૂજરાતી સાહિત્ય' (સુરત ગૂ. સા. પરિષદ્નો અહેવાલ) તેમજ તેમનો લેખ નામે 'પાટણના ભંડારો'-લાઇબ્રેરી મિસેલેની-જુલાઈથી અકટોબર સને ૧૯૧૫.

લંડનના પત્રો.

(ગતાંક પૃ. ૪૮૪ થી ચાલુ)

૧

લંડન તા. ૧૧-૭-૨૮
અષાઢ વદ ૯ બુધવાર ૧૯૮૪

પ્રિય......

× × આ અઠવાડિયામાં ખાસ કાંઇ જોવાયું નથી. કેન્સીંગ્ટન ગાર્ડન પેલેસ કરીને જે જૂનો રાજમહેલ છે તે એક દિવસે જોઈ આવ્યો. એમાં રાણી વિકટોરિયાનો જન્મ થયો હતો. અને એનું બાળપણ પણ એમાંજ વ્યતીત થયું હતું. અમારા મકાનથી બહુ પાસેજ એ મહેલ આવેલો છે.

× × હમણાં ઋતુ બહુ સારી રહે છે. વરસાદ કે વાદળ નથી. સૂર્ય તપે છે ને આજે તો જાણે આસો માસનો અનુભવ થતો હોય એમ લાગે છે.

પંજાબી મી. દારાનો ચિત્રસંગ્રહ ફરી જોયો. ઘણો કિંમતી સંગ્રહ છે. એ બધી સામગ્રી જોઇને હિંદુસ્થાનની વિભૂતિનો સંહાર કેવી રીતે થઇ રહ્યો છે તે માટે મનમાં બહુ બહુ દુઃખ થયું. એ માણસ વ્યાપારી તો છેજ, પણ તેની સાથે અભ્યાસી અને દેશપ્રેમી પણ છે. કલાકોના કલાકો બેસીને વાતો કરીએ છીએ, કાંઇ કાંઇ વાંચીએ છીએ અને રડીએ પણ છીએ. એમણે મને થોડાંક યુરોપિઅન ચિત્રો વિદ્યાપીઠમાં મોકલવા માટે આપ્યાં છે. ચિત્રકળાનો અભ્યાસ કરવા ઇચ્છનાર પ્રાથમિક અભ્યાસીને એ ઉપયોગી છે. આવતા મેલમાં એ મોકલવા ઇચ્છું છું. બહુ મોટાં અને વજનદાર છે તેથી પેક વગેરે કરવાની ખૂબ માથાફોડ છે. એવું કામ સહેલાઇથી થઈ શકે તેમ નથી. પેક કરવા માટે તેવાજ કોઇ ધંધાદારીને ત્યાં જવું જોઇએ ને તે માંગે તે પૈસા આપવા જોઇએ. **જિનવિજય.**

૨

લંડન તા. ૨૫ જુલાઇ, ૨૮
શ્રાવણ સુદ ૮, બુધવાર, ૧૯૮૪

એક કાગળ આજે નાસ્તો કરતી વખતે મળ્યો. ૫ મી તારીખનો લખેલો આજે મળ્યો અને ૬ ઠીએ લખેલો ગઇ કાલે મળ્યો! કારણ એ છે કે થોમસ કુકની ઑફિસમાંથી જેમ જેમ પત્રોનું વિશ્લેષણ થતું જાય તેમ તેમ એ લોકો ટપાલમાં રવાના કરતા જાય. રજીષ્ટર્ડ વગેરે પત્રો એકદમ જુદા કાઢી લે છે અને બાકીના પછી ધીમે ધીમે છાંટતા જાય અને રવાના કરતા જાય. એની ઑફિસ એટલે એક જબરદસ્ત પોષ્ટઑફિસજ છે. હજારો કાગળો એની માર્ફત મુસાફરોને આવે છે ને જાય છે. એ, બી, થી લઇને ઝેડ સુધીના દરેક અક્ષરવાર જુદા જુદા કંપાર્ટમેંટ છે ને તે દરેકમાં એકેક છોકરી કામ કરતી હોય છે. મારૂં નામ મુનિ એટલે મારે 'એમ' ના ખાનામાં જઇને મારૂં કાર્ડ આપવું અને ટપાલ માંગવી. હોય તો તરત કાઢી આપે, ન હોય તો તેવો જવાબ આપે. આવીજ રીતે બેંકના ખાતાઓ, લગેજના ખાતાઓ, રેલ્વે ટીકીટના ને સ્ટીમરની ટીકીટના ખાતાઓ, મોટર વાટે મુસાફરી કરવાના ખાતાઓ, વિદેશી નાણું પુરું પાડનારા ખાતાઓ વગેરે અનેક ખાતાઓ એની ઑફિસમાં કામ કરતા હોય છે. દુનિઆના ગમે તે ભાગમાં આપણે મુસાફરી કરવી હોય અને તે ગમે તે વાહન-જેમકે મોટર, રેલ્વે, સ્ટીમર, વિમાન-દ્વારા કરવી હોય તો તેની બધી વ્યવસ્થા એ ઑફિસ કરી આપે છે! કેટલી બધી વ્યવસ્થા અને કેટલી બધી યોજના! અને આવી તો અહિં અનેક કંપનીઓ અને ઑફિસો છે.

મુંબઇથી મારૂં રજીસ્ટર્ડ પત્ર આવ્યું તે મારૂં નામ ઠામ લખી લઇ, પાસપોર્ટ જોઇ, મારી સહી લઇને મને આપવામાં આવ્યું તે લઇને પછી હું બેંકિંગ ડિપાર્ટમેંટમાં ગયો. ત્યાંના માણસે ડ્રૂાફ્ટ જોયો, મારી સહી માંગી, નામઠામ પાસપોર્ટ વગેરે તપાસ્યાં, ને ત્રણ મિનિટમાં મને પૈસા આપી દીધા. મુંબઈમાં આટલાજ કામ માટે ઓછામાં ઓછા ત્રણ કલાક જોઇએ. ત્યાંથી પછી ટ્રાવેલીંગ ચેકના ડિપાર્ટમેંટમાં ગયો. ત્યાં તે પૈસાના ટ્રાવેલર્સ ચેક લેવાના

હતા. એટલે ત્રણ મિનિટમાં બધા ફૉર્મ ઉપર સહીઓ વગેરે કરાવી લીધી ને કહ્યું કે સાંજે પાંચ વાગ્યા સુધીમાં આવીને ચેક લઈ જશો. એ ટાઇમે ત્યાં જઇને ઉભા ને રસીદ બતાવી કે એક મિનિટમાં આપણને આપણા ચેક આપી દીધા. ત્યાંથી પછી ટીકીટડિપાર્ટમેંટમાં જઇને એંટવર્પની ટીકીટ લઇ લીધી. ટીકીટો કાઢવાની પણ એવી સુગમ રીત કરી રાખેલી છે કે પાંચ મિનીટમાં ગમે તે સ્થળની ને ગમે તે માર્ગની ટીકીટ કરી આપે. આપણને રેલ કે સ્ટીમરની સીટ રીઝર્વ કરાવવી હોય તો તે પણ કરી આપે. કોઇ પણ શહેરમાં અગાઉથીજ હોટેલની એરેંજમેંટ આપણને જોઇતી હોય તો તે પણ કરી આપે. આપણે માત્ર પાઉંડ ગણી ગણીને આપે જવા બાકી બધું એ કરી આપશે. આપણે આખા જગતની મુસાફરી કરવી હોય ને કહીએ કે દરેક દેશમાં દરેક દર્શનીય વસ્તુ બતાવી શકે અને તેનું વર્ણન સમજાવી શકે એવો એક માણસ સાથે જોઇએ તો તે પણ એ ઑફિસ આપવા તૈયાર છે. આ તે વ્યવસાય આ તે વ્યાપાર ને આ તે ઉદ્યોગ. આ રીતે લાખો કરોડો રૂપીઆ મેળવાય છે ને દેશની સમૃદ્ધિ વધારાય છે.

આજે બુધવાર છે. આવતી કાલે સાંજની આઠની ગાડીમાં નીકળી હું એંટવર્પ જાઉં છું. ટીકીટ લઈ લીધી છે. આજે બધો સામાન પેક કરવો છે. પેક કરવાની મારી રીત તમે જાણો જ છો. લંડનમાં આવે ૧ મહિનો ને ઉપર ૧૮ દિવસ થઈ ગયા. આટલા દિવસ અહિંતો ઘર કરીને જ જાણે રહ્યા હોઇએ તેવું લાગે છે માટે સામાનસુમાનને ગોઠવવાની માથાકુટ ઉભી થાયજ ને.

એ પાર્સલ ગઇ કાલે તમારા તરફ રવાના કરવા ટપાલમાં નાંખી દીધા. એકમાં છોકરાઓને જોવા માટે કેટલીક ચિત્રોની સાદી ચોપડીઓ ને એક હેંડબેંગ... ને માટે મોકલી છે અહિંની સ્ત્રીઓની–આખા યુરોપની સ્ત્રીઓની જે એક વિશેષતા મારી નજરે પડી તે એ કે ઘરથી બહાર નીકળતી વખતે દરેક સ્ત્રી–નાની કે મોટી ગમે તે હોય પણ પોતાના હાથમાં એક હેંડબેગ અવશ્ય રાખે છે. એ બેગ વગરની એક પણ સ્ત્રી જાતિને મેં હજીસુધી રસ્તામાં જોઈ નથી. એટલે આવી બેગ નમુના તરીકે મોકલું છું. આનો ઉપયોગ અહિંની સ્ત્રીઓને દર મિનીટે હોય છે. પૈસાટકા એમાં રખાય, રૂમાલ એમાં રખાય, જરૂરી કાગળો વગેરે એમાં રખાય ને વધારે મહત્ત્વની વસ્તુ જે અહીંની સ્ત્રીઓ માટે છે તે મોં પર લગાડવાના પાઉડરની ડબી અને તેને લગતું સાહિત્ય તે એમાં રખાય. આપણને તો એ જોઇને કાંઇક નવાઇ લાગે કાંઈક હસવું આવે ને કાંઇક શરમ પણ આવે પરંતુ અહિંની સ્ત્રી જાતિ માટે એ ભારે આવશ્યક વસ્તુ મનાય છે કે તેણે પોતાનું મોઢું હમેશાં દર ક્ષણે પાઉડરથી રંગેલું રાખવું જોઇએ. રેલમાં જુઓ, ટ્રામમાં જુઓ, મોટરમાં જુઓ, રેસ્ટોરામાં જુઓ કે પછી ગમે ત્યાં બેઠેલી કે ચાલતી જુઓ–અહિંની સ્ત્રી, ૧૨ વર્ષની છોકરીથી લઈ ૭૨ વર્ષની બુઢ્ઢી સુધાં, બે ચાર મિનિટે પોતાની હેંડબેગ ઉઘાડે, તેમાંના કાચમાં મોઢું જુએ ને પછી પાઉડરનું કુંમડું લઇ જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં તે ફેરવે ને પાછી કામે લાગે. બાકી અહિંની સ્ત્રીઓ કેટલી બધી પુરુષાર્થી છે, કેટલી ઉદ્યોગી છે ને કેટલી નિર્ભીક છે એ બધું તો અવસરે લખીશ.

છોકરાઓ માટે જોવાનાં અહિંના થોડાંક ચિત્રો ને થોડીક ઇંગ્રેજીની તેવી ચોપડીઓ જો બનશે તો આજે લઇને મોકલીશ.

લગભગ, અહિં દોઢ મહિનો રહેવાથી મને ઘણું જ્ઞાન અને અનુભવ મળી ગયાં. હવે આખા યુરોપમાં મુસાફરી કરતાં મને જરાએ મુંઝવણ થાય તેમ નથી. હું સીધો અહિં આવ્યો તે ઘણુંજ કાર્યસાધક થઇ પડ્યું. જો કે અભ્યાસને અવકાશ મળ્યો નથી પણ તે કરતાં બીજું ઘણું આવશ્યક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ ગયું.

લંડન આખું ઉપર ઉપરથી જોવાઇ ગયું. ઇંગ્રેજ જાતિના રીતરીવાજ, સ્વભાવ, વ્યવસાય, દેશ, ભૂમિ અને જલ વાયુ વગેરે બાબતોનો યોગ્ય પરિચય થઈ ગયો. એ પરિચય દ્વારા યુરોપની બીજી પ્રજા-

ઓનો પરિચય સ્હેલાઈથી થઇ શકશે અને તેની વિશેષતા જોઇ શકાશે.

આ ગયા રવિવારે, ઇંગ્લીશ રાજવંશનો જે જગ પ્રખ્યાત જૂનો રાજમહેલ ને કિલ્લો છે તે જોઈ આવ્યો. એનું નામ વિંડસર છે. અહિંથી ૨૦-૨૨ માઇલના આંતરે છે.

તેની પાસેજ એક ઇટન કરીને ગામ છે જ્યાં એક ૫૦૦ વર્ષની જૂની કોલેજ છે. આખા ઈંગ્લાંડમાં એ પહેલી પબ્લીક સ્કૂલ છે ને એનો ઇતિહાસ અદ્દભુત છે. એ ખૂબ ધ્યાનથી જોઈ આવ્યો. એના વિષે આજ લખવાનો અવકાશ નથી. પણ એ જોઈ મને જે કલ્પનાઓ આવી અને જે ઉર્મિઓનો અંતઃક્ષોભ થયો તે અકથ્યજ છે. રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠ કેવું હોઇ શકે છે અને તેણે શું કરવું જોઇએ એનું પ્રત્યક્ષ ભાન આ સંસ્થા જોયા સિવાય થવું અશક્ય હતું. આની બધી વિગત લખવા માટે મન ઘણું ઉછાળા મારે છે પણ સમયના અભાવે લાચાર છું. હવે પછી લખીશ.

વિદ્યાપીઠમાં મોકલવા માટે, એક મિત્રે મને કેટલાક યુરોપીય જગ વિખ્યાત ચિત્રોના સુંદર ફોટાઓ આપ્યા છે તે આજે પેક કરવા છે પણ તેમની સાઇઝ અને વજન વધારે પડતાં ભારે છે તેથી પેક કરવાની મુશ્કેલીમાં પડયો છું. પુંઠા કાગળો વગેરે લઈ આવ્યો છું ને હવે તે કામ કરવા મંડું છું. લગભગ ૪૫ ચિત્રો છે. તે દરેક સામે તેના વર્ણનનું એકેક છાપેલું બોર્ડ છે. પાર્સલ કાકા સાહેબના નામનું કરીશ.

મારા અહિંના નિવાસ દરમ્યાન મને ભાઇ સવાઇલાલની મદદ ઘણી કિંમતી અને મહત્ત્વની થઈ પડી. બ્રાઇટન અને વિંડસર વગેરે એણે જ મને બતાવ્યાં.

શરીરે મજાનું છે. કોઇ જાતની ફર્યાદ નથી. મન પણ સ્વસ્થ છે. તમારી બધાની સ્મૃતિ તો અનિવાર્ય છે. સુંદર, સત્ય અને શિવનાં દર્શન થાય ત્યારે સ્વજનની સ્મૃતિ ન થાય તો પછી ક્યારે થાય. જીવનના ભૂતકાળનો ઇતિહાસ સ્મરૂં છું ને-તે અહિં આવ્યા પછી વધારે ને વધારે સ્મૃતિપટ ઉપર દૃશ્ય થતો જાય છે-પોતાના અસ્તિત્વના વિષે ભ્રમિષ્ટ બનું છું. એક જ જીવનમાં-એક જ ભવમાં માત્ર ૪૦ જ વર્ષમાં-અનેક જીવનના-અનેક ભવના-અનેક યુગોના અનુભવોનો જાણે એક વિચિત્ર સમૂહ બનેલો નજરે પડે છે. જગતમાં આવા ઘણા થોડા મનુષ્યો હશે જેના જીવનમાં મારી જેમ જગત્ ન જાણે તેવી રીતે, મહાન્ પરિવર્તનો થયાં હશે. મનને જરાક અવકાશ મળે છે કે ખૂબ અંતરાવલોકન થવા માંડે છે. ચીપીઆ ને લંગોટીની ધૂન ગઇ નથી ને જવાની પણ નથી, પણ એતો બધું......

આ દેશમાં કાગળ લખવાની પણ ભારે કળા છે. કયા માણસને કેવા કાગળો એટલે કે કેવી જાતના કવરો અને કાગળો વાપરવા તે પણ એક સંસ્કારની શિષ્ટતા સૂચવે છે. આ વખતે હાથનો લખેલો કાગળ જોઇને મને આપણા સંસ્કારની ગ્લાનિ થઈ આવી. આવી જાતનો લખેલો કાગળ જો અહિં કોઈ મનુષ્યના દેખતાં આપણે વાંચીએ કે ઉઘાડીએ તો પૂરી કિંમતજ થઇ જાય. ફાટેલા કાગળના ગમે તે જાતના કકડા ઉપર, અહિં વિદેશમાં બેઠેલા શિષ્ટ પુરુષ ઉપર, લખીને મોકલવામાં ભારે અનૌચિત્ય છે. બ્રેકફાસ્ટ લેતી વખતે એ કાગળ મળ્યો. કવર ફાડીને અંદર જોતાં જ મારે આમનો આમ કાગળ ખીસામાં મુકી દેવો પડ્યો. પાસેના ટેબલ પર બેઠેલા જનોનું ધ્યાન તે પર જાય ને જુએ તો આપણી સંસ્કૃતિની ઘણી માઠી અસર તેમના પર થાય. જે કાગળો પર આપણે લખીએ છીએ તેના કરતાં વધુ સુંદર કાગળો તો અહિંના જાજરૂ માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. ચહાના કપ રકાબીઓ નીચે મુકવાના જે કાગળો આવે છે તેટલી કિંમતના તો આપણી પાસે હાથ મોં લુંછવાના રૂમાલ પણ નથી હોતા.

છોકરાઓને કહેશો કે લખવા માટે સારામાં સારા નોટ પેપર માંગી લે. ગમે તે નોટમાંથી ફાડીને કોઈ કાગળ પરત લખે. આપે પણ ધ્યાનમાં રાખવું. લખનારને ખાસ સૂચના કરવી. ઘરમાં

ઘણાએ નોટ પેપરો પડયા છે. ન હોય તો બજારમાંથી સારા નોટ પેપરો ને સારા કવરો થોડાક મંગાવી લેવા. આવી બાબતો પર અહિં ઘણું ધ્યાન અપાય છે. રદી કાગળો કે કવરો પર હોટેલના માણસો પણ પૂરી નજર નથી નાંખતા અને કાંઈ ચિંથરાયું સમજીને ફેંકી દે છે. બાહ્ય દેખાવ પર આખા યુરોપમાં ઘણું ભારે વજન અપાય છે, એક પૈસાની ચીજ પણ પૈસાના પાકીટમાં પેક કરીને આપવાની અહિં પદ્ધતિ છે. આ બાબત બધાએ ધ્યાનમાં લેવી ને તે પ્રમાણે બિનચુક કરવું.

શ્રી પાઠકજી અને ભાઈ રસિકલાલના કાગળો મળ્યા છે. જવાબ હવે પછી લખીશ. અત્યારે તો બધાને માત્ર જય જય.

બેચરભાઈના સર્વ પરિવારને આશીર્વાદ.

બધાનો

જિનવિજય.

વીકાકૃત અસૂત્રનિરાકરણ બત્રીશી.

વીર જિણેસર મુગતિ હિં ગયા,
સઈં ઓગણીસ વરસ જવ થયાં,
પણયાલીસ અધિક માજનઇ,
પ્રાગવાટ પહિલઈ સાજનઈ. ૧
લૂંકા લીહાની ઉતપત્તિ, સીખ્યા બોલ દસ વીસની છિત્તિ,
મતિ આપણી કરિઉ વિચાર,
મૂલિ કષાય વધારણ હાર. ૨
તસ અનુવઇ હઉઓ **લાખણસીહ**,
જિનવર તણી તીણં લોપી લીહ,
ચઉપ્પદી કીધઉ સિદ્ધાંત, કરિઉ સતાં સંસાર અનંત. ૩
વિણુ વ્યાકરણિ હિં બાલાબોધ,
સૂત્ર વાત બે અર (થ વિબિધ);
કરી ચઉપડા જણ જણ દયા,
લોક તણા તીણં ભાવ જિ ગયા. ૪
ઘર ખૂણઇ તે કરઈ વખાંણ,
છાંડઇ પડિકમણું પચખાણ,
છાંડી પૂજા છાંડિઉં દાન,
જિન પડિમા કીધઉં અપમાન. ૫
પાંચમિ આઠમિ પાખી નથી,
મા છાંડીનઈ માઙી ઇચ્છી,
વિનય વિવેક તિજિઉ આચાર,
ચારિત્રીયાં નઇ કહઇ ( ) ખાધાર. ૬
મુગ્ધ સ્વાભાવી જે ગુણવંત,
તે ભોલવીયા એણં અનંત,
નાલક નાલકિ ત્રસ બહૂ કહઈ,
તીણં વાત ભવિયણ લહિબહઇ. ૭
સ્વામી તો નવિ બોલઇ ઇમ, આપણ પૂજા કીજઈ કીમ,
અચિત પ્રદેશિ સચિત કિમ ચડઈ,
ઈણં બોલિઇ સહૂ સંશય પડઇ. ૮
જ્ઞાતાધર્મ્મ કથા જે અંગ, તેહનુ એહે કીધઉ ભંગ,
દ્રોવઈ સઇંવર મંડપ ઠાણિ,
જિન પૂજ્યા જિણહર સંઠાણિ. ૯
ઉપપાતિકનઇં **રાજ**પ્રશ્રેણિ,
જીવાભિગમ સુત્ત મજઝેણ,
અષ્ટપગારી પૂજા ખરી,
સૂરીયાભ દેવિઈ તિહાં કરી. ૧૦
શ્રી **આવશ્યકિ** બોલિઉં સહી,
નામ ઠવણ દ્રવ્ય ભાવ જિ કહી,
ચિહુ ભેદે બોલ્યા જિનરાજ,
કુત્સિત મતી ન માનઈ આજ. ૧૧
અષ્ટાપદ કુણિ દીઠઉ કહઈ,
નંદીસર વર નવિ સાંસહઇ,
મેરૂ ચૂલાં જે વનિ પ્રાસાદ,
તે ઉથાપઈ કરઈ કુવાદ. ૧૨
ભુવનાધિપ વ્યંતર માહિ જેઉ,
દેવલોકિં યોતિપ બિહુ લેઉ,
જિણહર પડિમા સાસઇ બહૂ,
તે મતવાલે લોપિઉં સહુ. ૧૩

સમવસરણ જે સમઇ પ્રસિદ્ધ,
તેહ તણઉ એ કરઇ નષિદ્ધ,
પૂજા દ્રવ્ય ભાવ બિહું તણા,
ઠામિ ઠામિ અક્ષર છઇ ઘણા. ૧૪
એક વચન તીર્થંકર તણું, જમ્માલિઇ કુથાપિઉં ઘણું,
તીણું કીધઇ બહૂ કાલ જિ રલિઉ,
એહૂ મત તેહ નઈ જઇ મિલિઉ. ૧૫
અર્થ પ્રરૂપઇ શ્રી અરિહંત,
સૂત્ર રચઈ ગણધર ગુણવંત,
ચઊદ અનઇ દશ પૂરવધાર,
સૂત્ર રચઈ બિન્હઇ સુવિચાર. ૧૬
પ્રત્યેકબુદ્ધ વિરચઇ તે સહી,
એહ વાત જિન આગમિ કહી,
સૂત્ર ન માનઇ તે કુહુ કિસ્યા,
આરાધકનઈ મનિ કિમ ત્રસ્યા. ૧૮
બિ મારગ શ્રી જિનવરિ કહિયા,
ભવ્ય જીવ તેહે તે ગ્રહિયા,
ધુરિ સુશ્રમણ સુશ્રાવક પછઈ,
સંવિગ પાખિક ત્રીજા અછઇ. ૧૮
મહાવ્રત અણુવ્રત છાંડી બેઉ,
તીહં ટલતુ તપ બોલઇ જેઉ,
બેડી છતાં સિલાં તે ચડઈ,
ભવસાગરિ તે નિશ્ચિઈ પડઈ. ૧૯
સુંદર બુદ્ધિ વિમાસઇ ઘણું,
રૂડઉં વિચારિઉં તુ હુઈ આપણું,
જિન વાણી જે બહૂ અવગણઈ,
તેહનઇ પાત્ર મૂરખ વલી ભણઈ. ૨૦
ષડાવશ્યક જે જિનવરિ ભણ્યા,
એહેતે સઘળાં અવગણ્યાં,
અણુવ્રત સામાઇક ઉચ્ચાર,
પોષધ પ્રતિમા નહી વિવહાર. ૨૧
થાપઇ જીવ દયામઇ ધર્મ્મ, સૂક્ષમ બાદર ન લહઇ મર્મ્મ,
સન્નિ અસન્ની જે આતમા,
એકંદ્રી પંચેંદ્રી સમા. ૨૨
ભવ્ય અભવ્ય જેહવઇ, વીતરાગ દલવા ડંસવઇ,
ખાંડઇ પીસઈ છેદઈ સદા,
પ્રાશુક વિધિ નવિ માનઇ કદા. ૩૨
પૂજા ટાલઈ હંસા ભણી, સવરિં ભીતે હુ ધણી,
સર્વાદરિ માંડઈ વ્યવસાય,
ધન મેલઇ બહૂ કરી ઉપાય. ૨૪
ખત્ર અખત્ર થકી નવિ વમઈ,
મન ગમતૂ ભોજન નિત જિમઇ,
તે મનિ માનેઇ તેહજિ સહી,
ધર્મ્મ ધ્યાનથી વાત જિ રહી. ૨૫
નીસા સાડ ચકા દિઈ ઘણા,
પર નિંદાની નહી કાંઈ મણા,
રાગ દોસ બે મહુવડિ કરિયા,
ક્રોધાદિ કિમ દિછઇ પરિવરિયા. ૨૬
ટીંટહુડી ઊંચઉ પગ કરઈ, આભ પડંતાં ઠાઢણુ ધરઇ
તિમ જાણઈ અમ્હે તારક અછું,
પાત્રપણૂં સઘલઇ અમ્હ પછું. ૨૭
નવા વેષ નવલા આચાર,
ભણઇ ગુણઈ વિણ શૌચાચાર,
જ્ઞાન વિરાધઇ મૂરખપણઈ,
જાણુ શિરોમણિ તેહનઈ ભણઇ. ૨૮
લાભ છેહા નવિ જાણઈ ભેઉ,
ઉત્સર્ગ અપવાદ ન માનઇ બેઉ,
નિશ્ચય નઈ વ્યવહાર જિ કિસિઉ,
સ્વામી બોલ ન બો...ઉ ૨૯
દ્રવ્ય ક્ષેત્રનઈ કાલ જિ ભાવ,
તેહ ઉપરિં છઈ ખરઉ અભાવ,
મૂલોતર ગુણ જે છઈ ઘણા,
તે લોપ્યા જિનસાસન તણા. ૩૦
નિન્હવિ આગઇ બોલ્યા બોલ,
આ તો સિવહું માહિં નિટોલ,
નિન્હવ સંગતિ જે નર કરઈ,
કાલ અનંત સંસારિ જિ ફિરઇ. ૩૧
ઇમ જાણી સંગતિ મન કરઉ,
આપણપૂં આપિહિં સમ ધરઉ,
એ બત્રીસી લૂંકા તણી,
સાધુ શિરોમણિ **વીકઇં** ભણી. ૩૨

—ઇતિ અસૂત્ર નિરાકરણ બત્રીસી. સમાપ્તા. છ.

શ્રી. પત્ર ૧ પં. ૧૫ ગોકુળભાઇ નાનજીનો સંગ્રહ રાજકોટ.

ત્રણ રાજેમતિ ગીતો

૧ પ્રીતમવિજયકૃત.

બપીયડા ! તું ચતુર સુજાણ, તાહરિ મધુરિ વાણિ,
માહરો પીઉડો ગુણખાણ, તેહનઇં તું મનાવિ આણ રે–બપી૦
તું ગઢ ગિરનારે વસિઉ, નેમ શિવ રમણિનો રસિઉ,
મુઝ મુકી રાઉ ધસમસીઉ રે. ૨
તું તો પંથ તણા દુઃખ સહિજે, જા થાક તિહાં રેહજ્યઇ,
જીવનને સમાચાર કહિજ્યઇ બોલડે બોલે તેહનઇં દેહજ્યઈ રે–૩
તુઝ ધરિણિ રાજલ નારિ, રાગ માંડિ કાં ધુતારિ,
એહથી કુણ છે સારી, વણ વાંકે મુકી નિરધારિરે–૪
યૌવન રસ લહેરિ જાઈ, પીઉ વિના કિમ રહેવાઇ,
તેણઇ દુખડે અન ન ખાઇ, એમ દુખીયાંના દિન જાઇ રે–૫
દુખ આગિ કરિ દેહ ગાલી, અંગની સુશ્રૂષા ટાલિ,
તુઝ પાખિ હુઇ સા કાલિ, નાહ નેહ વાચા નવિ પાલી રે–૬
દરસણ વિણ સા કમલાણિ, જિમ મેહ વિના સરપાણિ,
નાહ સંગ પખે અકલાણિ, જિમ ખાધિ કોદરા માણી રે–૭
નિઃસ્નેહા નેહસું બાંધિ, કાં મુકી પદમની લાધિ,
તાહરિ મુગતિ રમણિ મન બાંધિ, તું તો રાજલનો અપરાધિ રે–૮
રાજલ પીઉ પાએ લાગિ, ભવભ્રમણ થકી સા ભાગિ,
લાધિ દિખા આદેશ માગી, પ્રીતમવિજય મુગતિનો રાગીરે. ૯

---

૨. રૂચિરવિમલકૃત.

રાજિ મૃગાનયણીરી નાકરી ફૂલી, ફુલડી કાનલસારઇ રાજલ લ્યો ભમરની જાાં મારઇ મૃગાનયણીરી નાકરી ફૂલી–એ દેશી.

માત શિવાદેવી જાયા, રાજિ, સુરનર નારી ગુણ ગાયા, રાજી ઘર આવોરે.
હઠીલા હઠ છોડી, રાજિ હૂં તો અરજ કરૂં કરજોડી રાજી ઘર આવો રે. ૧
જીવદયા મન આંણી, રાજિ કાં છોડો રાજૂલ રાણી. રાજી૦
થેં તો જાદવ કુલરા હીરા, રાજિ રથ ફેરો રે નણં-દલના વીરા. રાજી૦ ૨
ધણ છાંડયાં જગ હાસો, રાજિ ઘર આવી કરો ઘરવાસો,
છેહ છયલ્લ ન દીજેં, રાજિ ધણ જોવન લાહો લીજઇ. રાજી૦ ૩
થેં તો માસૂંજી પ્રીત ઉતારી, રાજિ થાંનેં અવર મીલી ધૂતારી. રાજી૦
પ્રીયા માંસૂંજી પ્રીત ઠગોરી, રાજિ, કરી ચિત્તડું લીધું ચોરી, રાજી૦ ૪
સખી કટકી કીડી કાજઇ, રાજિ કરતાં કિમ કંત ન લાજઈ, રાજી૦
સખી નયણાં નીંદ ન આવઈ, રાજિ સામલીયો સયણ સોહાવઈ. રાજિ ઘર૦ ૫
પીયા થે છોજી કામણગારા, રાજિ અબલારાં પ્રાંણ આધારા, રાજી૦
પીઉ રૂઠા રીસ ન આંણેં, રાજિ અવગુણ તે ગુણ કરી જાંણે. રાજી ઘ૦ ૬
ઇમ પ્રીઉનઇ ઓલંભા દેતી, રાજિ પ્રીઉ પાસેં સંજમ લેતી, રાજી૦
રૂચિરવિમલ ગુણ ગાયા, રાજિ નેમિ રાજૂલ સવ સુખ પાયા. રાજિ ઘર આવોરે હઠીલા હઠ છોડી૦ ૭

---

૩. મેઘમુનિકૃત.

કહે કરજોડી રાજુલ નારિ કે, સુણના સામલા રે લો,
થેં છો યાદવ કુલરા ચંદ કે, નિરૂપમ નિરમલા લો. ૧
પાએો પૂરવ ભવની પ્રીત કે, મેલો આમલો રે લો,
દેખી પંજરમાંય પશુવૃંદ કે, કીધા મોકલો રે લો. ૨
વલીયા તોરણથી તતખેવ કે, થયા મન આકલા રે લો,
એહ ન ઘટે તુમને વાત કે, નેમજી નાહલો રે લો. ૩

મેં છાં ભવ ભવ તુમચા દાશ કે, ચાકર રાવલા રે લો,
આવ્યો આપણા ઘરમાંહિ કે, માંડાવીયા ચાકલા રે લો.૪
બેસો સાંગામાંચી માહિ કે, ધોવું પાવલા રે લો,
કીજે ભોજનની ભલી ભાત કે, મીઠા અતિ ગલ્યા રે લો.૫
નેમજી દીધા વરસી દાન કે, ખરી મન ખંતશું રે લો,
ચઢીયા ગઢ **ગિ**રનાર કે, રૂડી રીતશું રે લો. ૬
ધાતે કીધો સંજમનો સાથ કે પૂરણ પ્રીતશૂં રે લો,
સાથે સહસ પરિવારિ કે, સમતા ચિત્ત સ્યૂં રે લો. ૭
એહવું સુણીને **રા**જુલ નારિ કે, પૂરવ પ્રીતશું રે લો,
ચાલી પોતે પીઉને પાસ કે, ગજગતિ ગાંમિનીરે લો. ૮
લીધા પંચ મહાવ્રત ભાર કે, ભલી પરે ભામિની રે લો,
કીધો શિવપુરનો સંઘાત કે, સાથે સ્યાંમની રે લો. ૯
નેમજી રાખો અવિહડ નેહ કે, **રા**જુલ નારિશું રે લો,
આપ્યો શીલશું રંગો ઘાટ કે, વ્રત આધાર શું રે લો.
પોહતા મોક્ષ પુરી મુઝાર કે, સહૂ પરિવારશું રે લો,
ધન ધન બાવીસમો જિનરાય કે, શીયલ સણગારશુંરે લો.
પ્રભુજી પોતાનો કરી દાસ કે, પાર ઉતારજ્યો રે લો.
દેજો દોલત દીન દયાલ કે, દુરજન વારજો રે લો.
તાહરા સેવકની અરદાસ કે ચિત્તમાં ધારજો રે લો,
માંગે **મેઘ** મુનિ માય બાપ કે મુઝને તારજો રે લો.૧૬

જર્મનીના પત્રો.

૧

હામ્બુર્ગ, તા. ૮-૮-૨૮.
અધિક શ્રાવણ વદ ૭, બુધવાર, સં. ૧૯૮૪.

પ્રિય:—

ગયા મેલમાં લખ્યા પ્રમાણે, ગત ગુરુવારની સવારે એંટવર્પથી વિદાય થઇ સાંજના નવ વાગે અહિં હાંબુર્ગ આવી પહોંચ્યો છું. એ દિવસની મુસાફરી બહુ આનંદથી થઇ. રસ્તામાં આખો હોલાંડ દેશ જોવા મળ્યો, અને તે ઉપરાંત જર્મનીનો ઉત્તર પ્રદેશ જોવામાં આવ્યો. હામ્બુર્ગ જર્મનીના ઉત્તર ભાગમાં લગભગ કિનારા ઉપર આવેલું છે. મુંબઈ જેવું શહેર છે. આલ્બે અને આલ્સ્ટર આ નામની બે નદીઓ આ શહેરની વચ્ચે વહે છે. આલ્બે એ ઉત્તર જર્મનીની મુખ્ય નદી છે. અહિંથી ૬૦ માઇલ નીચે જઈ એ ઉત્તર સમુદ્રમાં મળે છે. હામ્બુર્ગ આખા યુરોપમાં સૌથી મોટું બંદર છે. આલ્બે નદીના કાંઠા પર લગભગ ૧૦ માઇલ સુધી આ બંદર પથરાએલું છે. દુનિઆના બધા ભાગોમાંથી અહિં સ્ટીમરો આવે છે ને જાય છે. બંદર પર નાની મોટી હજારો સ્ટીમરો પડેલી કે દોડાદોડ કરતી હોય છે. જગતની મોટામાં મોટી સ્ટીમરો અહિં હામ્બુર્ગના બંદરમાં જ બંધાઈ છે. જર્મનીના વ્યાપાર અને વહાણવટાનું હામ્બુર્ગ મુખ્ય સ્થાન ગણાય છે.

મેં એંટવર્પથી આગળ જ લખી જણાવ્યું હતું તેથી સ્ટેશન ઉપર ભાઈશ્રી ભાઇલાલ પટેલ, મુંબઇવાળા ડૉ. શ્રી ત્રિભોવનદાસના ચિરંજીવ ભાઈ શશિકાંત અને પ્રો. તવાડીઆ સામે લેવા આવ્યા હતા. એ ભાઇઓએ અગાઉથીજ ઉતરવા માટે એક રૂમ નક્કી કરી રાખેલું હતું તેમાં આવીને મુકામ કર્યું.

ભાઇલાલ પટેલ નડીઆદના વતની છે ને ગ્રેજ્યુએટ છે. અહિં વ્યાપાર કરે છે. મુંબઈમાં ઘણા વર્ષો સુધી રહેલા તેમજ પરમાણંદ શેઠને ત્યાં બાળકોના ટયુટર તરીકે કામ કરતા હતા તેથી મારાથી પરિચિત છે. બહુ ઉત્સાહી અને સેવાપ્રિય સજ્જન છે. જર્મન ભાષા ઘણી સરસ રીતે બોલે છે. કોઇ પણ હિન્દીને પોતાની સેવા આપવા એ હંમેશાં તત્પર રહે છે. પ્રો. તવાડીઆ એક પારસી યુવક છે. મુંબઇ યુનિવર્સિટીના ગ્રેજ્યુએટ છે. ૬ વર્ષથી અહિંની યુનિવર્સિટીમાં ગૂજરાતી અને હિન્દી ભાષાના લેકચરર તરીકે કામ કરે છે. એ હમણાં જ ડૉકટર Ph. D. થયા છે. બહુ સજ્જન, પ્રેમી અને જ્ઞાનપ્રિય મનુષ્ય છે. યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરતી અને ડૉકટરની ડીગ્રી માટે તૈયાર થએલી એક જર્મન બાનુ સાથે એમણે લગ્ન કર્યાં છે. બાઈ પણ બહુ ભલાં અને સુસંસ્કારી છે. એ બ્હેને Ph. D. ની ડીગ્રી માટે **पउमचरियं**નો અભ્યાસ કરવા માંડયો હતો. એના કેટલાક ભાગનો

જર્મન ભાષામાં અનુવાદ પણ એમણે કરેલો. એમના પિતા એક સારા ઈન્જીનીઅર હતા. મારો ઉતારો એ દંપતીએ પોતાના મકાનની બાજુમાં જ એમણે રાખ્યો છે. ખૂબ સદ્‌ભાવ અને પ્રેમ બતાવે છે. સવાર સાંજ ચહા વગેરે માટે એમને ત્યાં જ બેસવા કરવાનું રાખ્યું છે. પરમ દિવસે અહિંના સીટીપાર્કમાં બધા સાથે ફરવા ગયા હતા. તે વખતે મિસીસ તવાડીઆએ મારો એક ફોટો લઇ લીધો હતો. જેની કોપી આ સાથે તમને બધાને જોવા મોકલું છું. જમણી બાજુએ મિ. તવાડીઆ બેઠા છે. તવાડીઆને જૂની ગૂજરાતીના અભ્યાસ તરફ શોખ છે ને તે માટે એ વિષયને લગતા પુસ્તકોના સંગ્રહની એમને આવશ્યકતા રહે છે. આ સાથે એમને જોઇતા પુસ્તકોની એક યાદી મોકલું છું તે આપ ભાઇ શ્રી કેશવલાલ મોદી વગેરે માર્ફત મોકલી આપવાની ગોઠવણ કરશો.

પ્રો. શુબ્રીંગ હાલ અહિં નથી. યુનિવર્સિટીમાં રજા પડેલી હોવાથી તે કયાંએ બહાર પ્રવાસે ગયા છે. પણ મારી બધી સગવડ માટે પ્રો. તવાડીઆને ખૂબ ભલામણ કરતા ગયા છે. પ્રો યાકોબી અહિં આવેલા છે. તેમને મળવા માટે આવતી કાલે અગર પરમ દિવસે જવાનું થશે.

બીજા સ્નેહિઓમાં, શ્રી વાડીલાલભાઇ પણ અહિંજ છે. અવારનવાર મળીએ છીએ ને પોતાની ધુનની વાતો કર્યા કરીએ છીએ. એક નવા સ્નેહી અહિં મળ્યા છે ને તેમના સહવાસનો અમૂલ્ય આનંદ મળે છે. એમનું નામ ડૅા. ભાષ્કરરાવ પટેલ છે. સોજીત્રાના ખાનદાન પાટીદાર છે. અસહકારના જમાનામાં સરકારી કૅાલેજ છોડી ખેડા જીલ્લામાં ખૂબ કામ કરતા હતા. શ્રી મહાદેવ દેશાઈના ખાસ મિત્ર છે. આપણા મંડળનાજ વ્યક્તિ છે. ૫-૬ વર્ષથી આસ્ટ્રીઆ અને જર્મનીમાં રહી ડૅાકટરી લાઇનનો ખૂબ અભ્યાસ કર્યો છે અને વીએના યુનિવર્સિટીના M. D. થએલા છે; અહિં એક મોટી હોસ્પીટલ છે તેમાં અનુભવ મેળવવાની ખાતર આસિસ્ટંટ તરીકે કામ કરે છે. અહિં કોઈ પણ હિન્દીને આ કામ સોંપાયું હોય તો તે આ ડો. ભાસ્કરનેજ સોંપાયું છે. ઘણા ઉત્સાહી, રસિક અને આનંદી છે વારે ઘડીએ મળીએ છીએ ને પરસ્પર ખૂબ આનંદ અને દેશની વાતો કરીએ છીએ. આમ અહિં ત્રણે આરે સ્નેહિઓનો ખૂબ અલભ્ય સહવાસ પ્રાપ્ત છે.

ખાવાની સગવડ પણ લંડન પેરીસ કરતાં અહિં ઘણી સારી છે. એક ખાસ વેજીટેરિઅન રેસ્ટોરા છે જેમાં આપણને જોઇતો શુદ્ધ ખોરાક સરસ રીતે મળે છે. એ રેસ્ટોરાના માલિક અને તેના આખા કુટુંબ સાથે શ્રી પટેલ માસ્તરનો ઘર કરતાં પણ વધુ નિકટ જેવો સંબંધ છે અને તેથી જાણે ઘરમાંજ બેઠા જમતા હોઇએ તેટલો આનંદ ત્યાં મેળવી શકાય છે.

આમ અહિં જોઈતી બધી સામગ્રી સારા પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત છે તેથી હવે હાલ અહિંજ રહેવાનો અને અભ્યાસનો કાર્યક્રમ ગોઠવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે.

અત્યારે જે મકાનમાં ઉતારો કરેલો છે તે બરાબર માફકસર ન હોવાથી ગઈ કાલે બીજા મકાનની તપાસ કરી લીધી છે અને આજે સાંજે પાંચ વાગે એ જગ્યાએ સામાન ફેરવી નાંખીશ. આવતી કાલથી હવે જર્મન ભાષાના રટણની શુરુઆત થશે. અહિં એના માટે યથેષ્ટ સગવડ સુલભતાપૂર્વક મળી શકશે.

આમ હવે હું ઠેઠ ઈચ્છિત સ્થાને આવી પહોંચ્યો છું. તમારા બધાના શુભાશીર્વાદના પ્રતાપે આનંદ અને ઉલ્હાસમાં છું.

હવે મને અહિં તમારે જે મોકલવાનું હોય તે ખુશીથી મોકલશો. બીજું, ગદ્યસંદર્ભ અને પ્રબંધચિંતામણીને લગતી પ્રતો. પ્રેસકોપી વગેરે મોકલાવશો એટલે ધીમે ધીમે એ પણ કામ કરતો રહીશ. પ્રબંધચિંતામણિની એક પ્રત લુહારની પોળમાંથી ભાઇ મોદી લાવવાના હતા તે લાવ્યા કે કેમ ? ન મળી હોય તો ફરી તેમની પાસે માંગણી કરવી ઉચિત લાગે તો કરશો.

પ્રસ્થાનના તમારા લેખવાળા અંકની બે ત્રણ કોપીઓની જરૂર છે. સંશોધકના છેલ્લા અંકની પણ બે ત્રણ નકલો મોકલવી. પ્રો. શુબ્રીંગને એ અંકની એક નકલ બારોબાર મોકલાવી દેશો.

ડૉ. તવાડીઆ માટે, આપણા પુસ્તકોમાંથી—જૈન-ગૂર્જર કાવ્યસંચય, લેખસંગ્રહ, કૃપારસકોષ, વિજ્ઞપ્તિ ત્રિવેણી, જીતકલ્પચૂર્ણિ, શત્રુંજય તીર્થોદ્ધાર પ્રબંધ વગેરે પુસ્તકોની એકેક નકલ જોઈએ. સંશોધકની ૨ જા ૩ જા ભાગની ફાઇલ પણ.

પુરાતત્ત્વમંદિરના પુસ્તકો પણ જો બધાં એમને મોકલી શકાય તેમ હોય તો પ્રયત્ન કરશો. એ બધાનો રીવ્યુ લેવા તૈયાર છે ને હું પાસે હોવાથી સારી પેઠે સમજાવી પણ શકીશ.

તમારો-**જિનવિજય.**

૨.

હામ્બુર્ગ. તા. ૧૫-૮-૨૮

પ્રથમ શ્રાવણ વદ ૧૫, બુધવાર. સં. ૧૯૮૪.

પ્રિય...

કાગળના સમાચાર તો અલબત્ત બહુ જૂના જ લાગે. કારણ મહિના દોઢ મહિના પહેલાં લખેલી વાતનો જબાપ જ્યારે વાંચવા મળે ત્યારે અહિં તો કેટલુંએ બદલાઈ ગયું હોય. ભારત તો સદાનો સ્થિતિશીલ દેશ છે એટલે ત્યાંની દૃષ્ટિએ તો એ બધું બરાબરજ હોય પણ યુરોપ તો ગતિશીલ છે. અહિં તો દરેક મનુષ્યને નિશ્ચિત ભાન છે કે આપણે જે પૃથ્વીપર વસીએ છીએ તે ભમરડાની માફક અવિરત વેગે ફરી રહી છે. એની ગતિ સાથે આપણે પણ ગતિશીલ છીએ. એ ભાનથી પ્રજા પણ, ગતિ કે પ્રગતિ ગમે તે કહો, પ્રતિક્ષણે તેના વેગમાં ચાલી જાય છે. ૧૯૦૮માં યુરોપનો—આખા પૃથ્વી ખંડનો જે જાતનો નકશો હતો તે ૧૯૧૮માં નથી રહ્યો અને ૧૯૧૮માં જે વસ્તુસ્થિતિ જર્મનીની હતી તે આજે ૧૯૨૮માં સ્વપ્નવત્ છે.૧૦ વર્ષમાં તો જાણે આખી દુનિઆ બદલાઈ ગઈ, આખી સંસ્કૃતિ બદલાઈ ગઇ, આખી માનવજાત બદલાઇ ગઇ હોય એમ દેખાય છે. ખેર. આ ફિલસુફીને કયાં ડોળીએ. મુદ્દાની વાત કરીએ.

અહિંના પરિચિત મંડળના સમાચાર તો ગયા કાગળમાં લખ્યાજ છે. આવતી કાલે અહિં આવે મને એક પક્ષ થઈ જશે. જર્મન ભાષાનો અભ્યાસ શુરુ થઇ ગયો છે. ૩-૪ કલાક એ અભ્યાસમાં જાય છે. રહેવા કરવાનો કાર્યક્રમ ગોઠવાઈ ગયો છે. શહેરની વચ્ચોવચ્ચ એક મોટું તળાવ છે જેની ચારે બાજુએ શહેર વસેલું છે. એ તળાવના કિનારાપર એક ઘર જેવી હોટેલ છે તેમાં હાલ રહ્યો છું. રોજના પાંચ માર્ક (પાંચ શિલીંગ) ભાડું છે તેમાં રહેવાનું અને સવારની ચહા બ્રેડ મળે મુંબઇના વાલકેશ્વર રોડ જેવો આ લતો છે. મકાનમાં બેઠા બેઠા આખું તળાવ અને તેની બધી બાજુએ વસેલું શહેર દેખાય છે આબેહુબ મુંબઈના ચોપાટીના દરિઆ જેવો દેખાવ છે. ચોપાટીના દરિઆમાં જ્યારે એકલા પાણીના મોજાજ દેખાય છે ત્યારે અહિં તેના બદલે તળાવમાં હજારો નાની મોટી ફરતી હોડીઓને સ્ટીમ બોટો દેખાય છે. આ હોડીઓ ને સ્ટીમ બોટો ફક્ત લોકોના આનંદ અને આરોગ્યની વસ્તુઓ છે. આવડું મોટું તળાવ છે અને તેની ચારે બાજુએ શહેરની મુખ્ય વસ્તી રહેલી છે છતાં એક પણ માણસ તેમાં હાથ કે પગ પણ બોળતો નથી તો પછી બીજી ચીજો નાંખવાની તો વાતજ શી. આપણે ત્યાં જો આવી વસ્તી વચ્ચે આવું તળાવ હોય તો તેને મોટું ગટરનું જ રૂપ મળે. સવાર સાંજ હજારો સ્ત્રી પુરુષોને બાળકો પોતપોતાની નાની હોડીઓમાં બેસી તળાવમાં સહેલ કરવા નીકળે છે. શનિ રવિ જેવા રજાના દિવસોમાં તો નાના તંબુઓ વગેરે લઈ હોડી માર્ફત કોઈ દૂરના ખુલ્લા મેદાનમાં કે જંગલમાં ચાલ્યા જાય અને ત્યાં તંબુ વગેરે નાંખી આખો દિવસ ખુલ્લી હવા અને સૃષ્ટિસૌંદર્યનો આનંદ મેળવે. ગરીબ અને તવંગર બધાનો આવો સરખો જીવનક્રમ છે, કહે છે કે હાંબુર્ગમાં આવી જાતની કોઇ ૨૦ હજાર પ્રાઇવેટ હોડીઓ છે. ભાડે ફરતી તો વળી નોખીજ છે.

પ્રજાનું આરોગ્ય આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવું છે. એવા આરોગ્યની તો આપણને કલ્પના પણ ન હતી. આપણા દેશના જેવા દુર્બળ કે નિઃસત્ત્વ શરીરવાળો તો એક પણ મનુષ્ય હજી મારી નજરે સુધ્ધાં

ચઢયો નથી, હું દરેક મનુષ્ય તરફ ધારી ધારીને જોઉં છું કે આપણા જેવા શરીર વાળો કોઇ જીવાત્મા આ ભૂમિ ઉપર નજરે પડે છે ? પણ હજી સુધી નથી દેખાયો. ત્યારે અહિં પણ જેટલા હિન્દીઓ છીએ તે બધાજ વધતા ઓછા એક જ નમુનાના છીએ. દરેક નાનું બચ્ચું અને દરેક સ્ત્રી પુરુષ મજબુત બાંધાના અને બેવડા હાડના દેખાય છે. ૧૫ વર્ષની છોકરી આપણે ત્યાંની ૨૫ વર્ષની જુવાન સ્ત્રી કરતાં વધુ પુખ્ત દેખાય ત્યારે આપણે ત્યાંની ૨૫ વર્ષની બાઈડીઓ ૧૨-૧૪ વર્ષની છોકરીઓ કરતાં નિઃસત્ત્વ દેખાય. આનું કારણ આરોગ્ય અને જીવનની રહેણી છે. અહિં સ્ત્રી અને પુરુષ સરખી રીતે જ મહેનત કરે છે, કામ કરે છે અને કસરત કરે છે. એક દિવસે અહિંની કસરતશાળામાં ગયો. ત્યાં હજારો સ્ત્રીઓ આપણા અખાડાબાજોની માફક ખુલ્લા મેદાનમાં ઉઘાડી રીતે કસરતો કરતી દેખાણી. હું તો જોઇને દિઙ્મૂઢ જ થઇ ગયો. આની તો મને કલ્પના પણ ન હતી. આખા જર્મનીમાં આવી ઘણી મોટી મોટી કસરતશાળાઓ છે જેમાં વ્યવસ્થિત રીતે કસરત અને વ્યાયામનું સાયંટિફીક જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. જર્મનીમાં વ્યાયામની જે મુખ્ય સંસ્થા છે તેના ૧૬ લાખ સ્ત્રી પુરુષો મેંબર છે અને એ મેંબર તે કાંઈ આપણે ત્યાંના નામના મેંબરો નહિં પણ દરરોજ નિયમિત કામ કરનારા. જર્મનીમાં જે પૂર્વે ફરજીઆત લશ્કરી તાલીમ લેવાતી તે યુદ્ધની સુલેહ પ્રમાણે બંધ કરવામાં આવી ત્યારે તેના બદલે પ્રજાએ એ તાલીમને આ વ્યાયામનું રૂપ આપ્યું. જો જર્મનીને જરૂર પડે તો એક અઠવાડીઆમાં આ ૧૬ લાખ કસરતશાળાના મેંબરો લશ્કરીના રૂપમાં ફેરવાઇ જાય તેમ છે. અને આવી તો કેટલીક સંસ્થાઓ અને કેટલી કલબો છે. જર્મની પાસે કોઇ મોટો દરીઓ નથી કે સમુદ્ર કિનારો નથી છતાં નૌકાવિદ્યામાં જર્મની આજે પણ સર્વશ્રેષ્ઠ ગણાય છે. હાંબુર્ગની એલ્બે નદી કલકત્તાની હુગલી કરતાં અડધી પણ નથી છતાં તેમાં જગતની સૌથી મોટામાં મોટી સ્ટીમરો બંધાય છે ને તરે છે. આજ સુધીના કાળમાં સૌથી મોટી બે સ્ટીમરો જર્મનીએ બાંધી હતી જે લડાઈના દંડ તરીકે અમેરીકા અને ઇંગ્લંડને આપી દેવી પડી. તેના બદલે ફરી બીજી તેવી બે સ્ટીમરો જર્મનીએ નવી તૈયાર કરી છે જેમાંની એક આજેજ અહિંની ગોદીમાં તરતી થશે અને બીજી આવતી કાલે બ્રેમેન શહેરની ગોદીમાં પ્રેસીડેંટ હિંડેનબર્ગના હાથે તરતી થશે. ઇંગ્લાંડના છાપાઓ આ જોઇ મનમાં બળી રહ્યા છે અને વ્યંગ્યમાં લખે છે કે જર્મની હજી પણ નૌકાસંગ્રહમાં જગત્‌માં બીજું સ્થાન મેળવી રહ્યું છે. જર્મનીની બાંધેલી સ્ટીમરોને ઈંગ્રેજી કે અમેરીકન નાવિકો બરાબર ચલાવી પણ નથી શકતા. આવો આ પ્રજાનો પુરુષાર્થ છે. પણ આ તો બધું વિષયાન્તર થતું જાય છે. અલમિત્યનેન પ્રક્રાંતમનુસરામઃ

ગયે શુક્રવારે પ્રો. યાકોબીને મળી આવ્યો. અહિં તેમના એક પુત્ર વ્યવસાય કરે છે. તેને ત્યાં તે ઉતર્યા છે. ડોસા ઘણા પ્રેમ અને આદરથી મને મળ્યા. બહુ જ સદ્‌ભાવ બતાવ્યો છે. મારી સાથે ડૉ. તવાડીઆ હતા. બધી ખુશ ખબરો પૂછી રસ્તાની મુસાફરી કેવી નીવડી તે વિષે પૂછ્યું. યુરોપ કેવું લાગે છે તે પૂછ્યું. બધી વિગતથી વાતો કરી. અવસ્થાને લઇને કાને જરા ઓછું સંભળાય છે. તેથી સંસ્કૃત શબ્દો કાન બરાબર ઝીલતા નથી. લગભગ પોણો કલાક બેઠો હોઇશ. હમણા કયાં પુસ્તકો હું તૈયાર કરૂં છું તે વિષે પૂછ્યું. પછી તમારા વિષે વાત નીકળી. મેં યોગ્ય પરિચય આપ્યો. તે સાંભળી બહુ ચકિત થયા. સમ્મતિ માટે બોલ્યા કે ઘણું સુંદર અને આદર્શ કામ થાય છે. ખાસ કરીને નીચે જે સરખામણી માટેની ટિપ્પણીઓ આપેલી છે તે માટે તે વધુ આકર્ષિત દેખાયા અને તે આપણે સમજી શકીએ છીએ. અહિંના વિદ્વાનોનો બધો અભ્યાસ તુલનાની પદ્ધતિએ હોય છે તેથી એવી તુલનાત્મક વસ્તુ એમને વધારે આકર્ષે છે. તમારી માફક સમ્મતિની એકે એક પંક્તિને અર્થ દૃષ્ટિએ લગાવી શકે કે સમજી શકે તેવો તો કોઇ પણ વિદ્વાન્ આખા યુરોપમાં મળે તેમ નથી. પંક્તિ તો શું પણ આખું પ્રકરણ પણ કોઇ સમજી શકે તેમ નથી. આપણા દેશના ન્યાયશાસ્ત્રોની ઝીણી તર્ક પરંપરાનો એ લોકો

જરાએ અભ્યાસ નથી કરતા. એમના અભ્યાસનો સંપૂર્ણ ઝોક ભાષા અને ઇતિહાસની વસ્તુઓ તરફ વળેલો હોય છે. અસ્તુ.

હું બોન ક્યારે આવીશ એ વિષે ડોસાએ બહુ ઈંતેજારીથી પૂછ્યું. મેં મારી વાત કહી અને હાલ થોડો સમય અહિં રહેવા ઇચ્છું છું એમ જણાવ્યું. ડોસાએ કહ્યું બોનમાં બે ત્રણ મારા વિદ્યાર્થીઓ છે જેઓ નવાજ પી. એચ. ડી. થએલા છે તેમની સાથે તમને બહુ મજા પડશે અને તેઓ તમને જોઇતી દરેક મદત ઘણી ખુશીથી આપશે વગેરે વગેરે. પછી ઉઠતી વખતે ડોસાએ મારા મકાને મળવા આવવા માટે ઇચ્છા જણાવી. ત્યારે મેં કહ્યું કે તમે વૃદ્ધ છો અને અશકત છો તેથી એવી કશી તકલીફ લેવાની જરૂર નથી. છેવટે બોનમાં આવતી તારીખ ૨૧ થી ૨૫ સુધીમાં જર્મન સ્કૉલરોની કોન્ફરન્સ છે તેમાં આવવા માટે ખાસ જણાવ્યું છે. પણ અહિંથી અત્યારે ત્યાં જઇને ફરી પાછા અહિં આવતાં જતાં નકામો વધુ ખર્ચ થાય તેમ હોવાથી મારૂં મન મોળું જ છે. પ્રો. શુબ્રીંગે પણ બોનમાં મળવાનું જણાવ્યું છે.

અહિં હમણા બધો ક્રમ ગોઠવી દીધો છે. મિત્ર મંડળ પણ બહુ જ મજાનું મળી ગયું છે. ભાઈલાલ પટેલ અને ડૉ. ભાસ્કરરાવ, તેમજ ડૉ. તવાડીઆ અને તેમના પત્ની વગેરે સાથે યથાવસરે ખૂબ આનંદ લેવાય છે.

રોજ સવારે ઉઠી (લગભગ ૬॥-૭ વાગે ઉઠાય છે) શૌચ વગેરે જઇ મુખ પ્રક્ષાલન કરી, બરાબર આઠ વાગે ચહાને નાસ્તો લઉં છું. અહિંના નાસ્તાનો ક્રમ લંડન કરતાં જૂદો છે લંડનમાં તો બરાબર પેટ ભરીને ખાવાનું મળતું અહિ તેવું નથી. નાસ્તો કરીને અભ્યાસ કરવા બેસું તે લગભગ ૧૨ વાગ્યા સુધી ચાલૂ રહે. પછી કપડાં વગેરે પહેરી બહાર નીકળું તે આમ તેમ ફરી કરી એક વાગે રેસ્ટોરામાં પહોંચું. ત્યાં ભાઇ પટેલ વગેરે આવે. બધા સાથે ખાઇ કરી પાછા મકાને આવીએ અને પછી ૧ કલાક સુધી વાંચીએ. હજી તો જર્મન હું પટેલ માસ્તર પાસે જ વાંચું છું આવતી ૨૨ તારીખથી એક જર્મન ટીચર આવશે. તેને કલાકના રોજના બે માર્ક ઠરાવ્યા છે. આમ ૪ વાગ્યા સુધી વાંચી કરી છુટા પડીએ. પછી ફરવું હોય તો જરા ફરી આવું અગર બીજે કોઇ ઠેકાણે જવું હોય તો ત્યાં જાઉં. સાંજના ૭ વાગે પાછા રેસ્ટોરામાં મળીએ અને જમી કરી રાતના ૯-૧૦ વાગે મકાને આવી વાંચવાની ઇચ્છા હોય તો વાંચું નહિં તો સુઈ જાઉ. આ અત્યારનો કાર્યક્રમ છે.

જર્મનભાષામાં પ્રગતિ ઠીક થતી જાય છે અને જો બરાબર સરખી રીતે ચાલ્યૂં તો ૩-૪ મહિનામાં એનું સારૂં સરખું જ્ઞાન થઈ શકશે.

તમારો
જિનવિજય.

અમારો જ્ઞાનપ્રવાસ—૧ ઝીંઝુવાડા.

[તંત્રી]

निःस्वादिवैश्वर्यमनाप्य झंझु-
पुरार्कतो दुर्जनशल्यभूमान् ।
रूपं यतः स्मारमिवाप्य देव-
सद्मेव यच्चैत्यमचीकरच्च ॥

-हीरसौभाग्य सर्ग १ श्लो. ४०.

શ્રી હીરસૌભાગ્ય મહાકાવ્યમાં (રચ્યા સં. ૧૬૪૬ પહેલાંથી સ. ૧૬૭૧ સુધી) ઝંઝુપુરનો જે ઉલ્લેખ છે તે ઉપરના શ્લોકમાં છે. તે કાવ્યમાં ગૂજરાતનું વર્ણન કરતાં તેમાં આવેલ તીર્થસ્થળો પૈકી શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથનું વર્ણન પ્રથમસર્ગના શ્લોક ૩૧ થી ૪૩ માં આપ્યું છે તે પૈકી ૪૦ મો શ્લોક ઉપર આપ્યો છે તેનું ગૂ૦ ભાષાંતર નીચે પ્રમાણે છે:—

દુર્જનશલ્ય નામનો રાજા થયો તેણે ઝંઝુપુર એટલે ઝંઝુવાડા (હાલનું ઝીંઝુવાડા) ના (અધિષ્ઠાયક વાળા) સૂર્ય દેવતા પાસેથી નિઃસ્વ એટલે દારિદ્ર પાસેથી ઐશ્વર્ય ન મળે તે પ્રમાણે પોતાને કામદેવ જેવું રૂપ ન મળવાથી અને જે શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પાસેથી મળવાથી તેમનું દેવસદ્મ-સુપર્વવિમાન જેવું ચૈત્ય (શિલ્પિઓ પાસે) કરાવ્યું.

ટીકામાં કવિ કહે છે કે-ઝંઝુપુરમાં એટલે ઝંઝુવાડા નામના ગામમાં જે અર્ક એટલે અધિષ્ઠાયક સહિત સૂર્યપ્રતિમા હતી ત્યાંથી પોતાનું રૂપ પ્રાપ્ત થશે એમ ધારી દુર્જનશલ્ય નામનો રાજા પહેલાં સૂર્યની પાસે ગયો હતો. ત્યાં તેના અધિષ્ઠાયકે જણાવ્યું કે 'તારા અંગના કુષ્ઠાદિ રોગ મારાથી દૂર કરી શકાય તેમ નથી, તેથી તું શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પાસે જા, તે જ તારા સર્વ અંગના રોગો દૂર કરશે' પછી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથને આરાધી સમ્યગ્ રૂપવંતો થયો એવો સંપ્રદાય છે.

આના સમર્થનમાં કવિ ટીકામાં પૂર્વાચાર્ય-પ્રણીત ૭ સ્તુતિ કાવ્યોનો ઉલ્લેખ કરે છે તેમાં છેલ્લું કાવ્ય ઝંઝૂપુરને લગતું એ છે કેઃ—

झंझूपुरे सूर्यपुरोऽनवाप्तं
त्वत्तोऽधिगम्यांगमनंगरूपं ।
अचीकरद् दुर्जनशल्यभूपो
विमानतुल्यं तव देवचैत्यं ॥

—ઝંઝુપુરમાં સૂર્યની પાસે જે નહોતું મળ્યું તે તારી પાસે કામદેવ જેવા રૂપવાળું શરીર મળતાં દુર્જનશલ્ય નામના રાજાએ તારૂં વિમાન જેવું દેવચૈત્ય-દેવમંદિર કરાવ્યું.

આ ઉપરની દંતકથા પરથી એટલું તો લાગે છે કે ઝીંઝુવાડામાં પૂર્વે સૂર્યનું દેવળ હતું. સૂર્યને કાઠી લોકો ઇષ્ટદેવ તરીકે પૂજે છે અને તેની નિશાની તરીકે કાઠિયાવાડમાં થાન ગામ પાસે સૂર્યદેવળ છે ત્યાં કાઠી લોકો-રાજાઓ પૂજા અર્થે જાય છે. ઝીંઝુવાડા ઠાકોરોના હાથમાં છે ને તે ઠાકોરો હાલ કોળી ઠાકોરો કહેવાય છે પણ પૂર્વે તે કાઠી હશે એમ અનુમાન થાય છે.

હીર સૌભાગ્ય કાવ્યની રચના પહેલાંના બે ધાતુ-પ્રતિમા લેખો સં. ૧૫૨૦ અને સં. ૧૫૪૭ ના હાલમાં વીરમગામના શાંતિનાથજીના મંદિરની અને રાધનપુરના શાંતિનાથના મંદિરની ધાતુમૂર્ત્તિઓ પર કોતરેલા મળે છે કે જેમાં ઝીંઝુવાડાનો ઝંઝૂવાટક અને ઝંઝુવાડા તરીકે ઉલ્લેખ છે. તે નીચે પ્રમાણે છે:-

—સં. ૧૫૨૦ વર્ષે ચૈત્ર વ૦ ૮ શુક્રે **ઝંઝૂવાટકે શ્રી ૨ માલ** (શ્રીશ્રીપાલ) જ્ઞા૦ શ્રે૦ ગોવલ ભા૦ પૂંજી સુત ચુહષ ભા૦ ચાહિણુદે સુત પાતઉ વનઉ પાતાભાર્યા રમકૂ સહિતેન શ્રે૦ પાતાકેન આત્મશ્રેયસે પૂર્વજન (નિ)મિત'(ત્તં) શ્રી શીતલનાથ બિંબં કારિ૦ પ્રતિ૦ શ્રી **આગમગચ્છે** ભટ્ટારક....(વિ. ૧ નં. ૩૪૫)

—સં. ૧૫૪૭ વર્ષે માઘ સુદિ ૧૦ ગુરૌ શ્રી **શ્રીમાલ** જ્ઞાતીય વ્યવ (૦) કોતાભાર્યા

કસ્મીરદે સુત મેહા ભાર્યા માણિકિ । તયા સ્વશ્રેયસે શ્રીજીવિતસ્વામિ શ્રીસુમતિનાથબિંબં કારિતં । વટપ્રદીય શ્રીપૂર્ણિમા પક્ષે શ્રીદેવસુંદરસૂરીણામુપદેશેન પ્ર૦ ઝંઝૂવાડા. [વિ ૧. નં. ૪૯૫]

[આ બંને લેખોને કરાવી પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર શ્રીમાલી જ્ઞાતીય વણિકો હતા. વીસા કે દશા શ્રીમાલી તે લેખોમાં જણાવ્યું નથી. હાલમાં ઝીંઝુવાડામાં બંને જ્ઞાતીના વણિકો વસે છે; ને દશાશ્રીમાલીની સંખ્યા વધારે છે પણ આજુબાજુનાં ગામોમાં દશાશ્રીમાલી વણિકોની વસ્તી નથી જણાતી, જ્યારે વીસાશ્રીમાલી વણિકોની જોવામાં આવે છે.]

આ ગામ સાથે ગૂજરાતના પ્રસિદ્ધ રાજાઓ કર્ણ અને સિદ્ધરાજ જયસિંહના નામીચા મંત્રી ઉદયનનો સંબંધ હોય એમ સ્પષ્ટ જણાય છે, તે પરત્વે સ્વ. સાક્ષરશ્રી તનઃસુખરામ મનઃસુખરામ ત્રિપાઠીએ એક નોટ સને ૧૯૧૫ના જાન્યુઆરીના 'બુદ્ધિપ્રકાશ'ના શ્રી પોરબંદર રાજ્યમાં કાંટેલા ગામમાં મહાકાલેશ્વર મંદિરનો સં. ૧૩૨૦ નો શિલાલેખ' એ લેખમાં કરી હતી કેઃ—

'ઉદયન મંત્રી-એ હેમચંદ્ર તથા કુમારપાળ સાથે નિકટ સંબંધથી અતિ પ્રસિદ્ધ છે. એ ધર્મે જૈન અને જ્ઞાતિએ શ્રીમાલી વાણીઓ હતો. એનું વૃત્તાંત ગુજરાતી રાસમાલામાં (આ. ૨) ભાગ ૧ પૃ. ૧૫૪-૫ ના ટિપ્પનમાં તથા પૃ. ૨૪૮-૨૮૪-૨૮૫ માં સંગૃહીત છે.

લેખો આદિ ઉપરથી અવગત થાય છે કે એ કોઇ પણ સમયે ગુજરાતના મહામાત્ય (પ્રધાન-Minister) પદને પામ્યો ન હતો, પણ મંત્રી (Councillor) પદ પામ્યો હતો.

કર્ણના સમયમાં શ્રીમાલ (ભિન્નમાલ) થી તે પ્રથમ ગુજરાતમાં વ્યાપાર સારૂ આવ્યો, સિદ્ધરાજે તેને સ્તંભતીર્થ (ખંભાત) નો અધિકારી નિયમ્યો હતો. કુમારપાલ જ્યારે સિદ્ધરાજથી નાસતો રહેતો હતો ત્યારે તે મંત્રી ઉદયન પાસે ગયો હતો અને પાથેય (ભાથું) માગ્યું હતું, પણ રાજ્યભયથી તેણે આપ્યું ન હતું. પરંતુ હેમચંદ્ર (જેના પિતાએ ઉદયનની પ્રેરણાથી તેને સાધુ થવા દીધો હતો અને જે ઉદયનનો આશ્રિત હતો) તેણે કુમારપાલ ભવિષ્યમાં રાજા થશે એ વચન કહેવાથી તેને પાથેયાદિ આપી જવા દીધો (પ્રભાવક ચરિત.)

ઝિંઝુવાડાના પ્રાચીન કિલ્લાના કેટલાક ભાગમાં महं श्री ऊदल એમ અક્ષરો છે, તે દર્શાવે છે કે તેની અધ્યક્ષતાએ તે બંધાયો હશે. (રાસમાલા ભા. ૧ પૃ. ૩૭૯) કુમારપાલ રાજા થયો ત્યારે તેણે તેના બદલામાં ઉદયનના પુત્ર વાહડને (મહાકવિ-વાગ્ભટ વા વાગ્ભટ્ટ) મહામાત્ય પદ આપ્યું (કુમારપાલ ચરિત.) સંવત્ ૧૨૧૩ ના એક લેખમાં એ વાત સ્પષ્ટ છે. કુમારપાલે ઉદયનને સૌરાષ્ટ્ર જીતવા મોકલ્યો હતો ત્યાં આશરે સં. ૧૨૦૫ (કે ૧૨૦૮)માં જીવિતાંત પામ્યો.''

આમાંનું ખણું ખરૂં ઝીંઝુવાડા સંબંધી જાણવામાં આવતાં તે જોવાની ઉત્કંઠા થઇ અને વિશેષે કરી હું જ્યારે વડોદરા પ્રથમ વાર પંડિત લાલચંદને ત્યાં ઉતર્યો તે વખતે કવિ ઋષભદાસકૃત નવતત્ત્વ રાસની પ્રત ઝીંઝુવાડાના ભંડારની જોઇ ત્યારે ત્યાં પુસ્તક ભંડાર હોવો ઘટે એમ સમજી ત્યાં જઇ આવવાની તીવ્ર ઇચ્છા રહેતી હતી. સ્વ. મુનિશ્રી ખાન્તિવિજયજીએ એક સારો સંગ્રહ હસ્તલેખિત પ્રતોનો કરી ત્યાં રાખ્યો છે તેની ખબર મળતાં તે ઇચ્છાને વધુ વેગ મળ્યો.

અમે અહીંથી વઢવાણવાળા રા. રતિલાલ લખમીચંદ સાથે ૧૨ મી અકટોબરે રાત્રે મેલમાં ઉપડી વીરમગામ ઉતર્યા, ત્યાંથી ખારાગોઢા જતી બીજી ટ્રેનમાં જઇ ખારાગોઢા ઉતર્યા. ત્યાંથી ઝીંઝુવાડાની ભાડાની મોટરમાં બેસી ૧૩ મીએ સાંજે ચાર વાગે ઝીંઝુવાડા આવ્યા.

અહીં શ્રી ઉમેદ-ખાન્તિ જૈન જ્ઞાનમંદિર સ્થપાયું છે. તેના સ્થાપક પ્રસિદ્ધ મુનિશ્રી ખાન્તિવિજયજી હમણાંજ ખંભાતમાં સ્વર્ગસ્થ થયા, તે મંદિર એક માળવાળું પાકું છે, અને બજારમાં આવેલું છે, પણ જગ્યાની પગતાણ નથી, તેમાં લૂગડાંના બંધનવાળી

પોથીઓમાં પુસ્તક રાખવામાં આવ્યાં છે. હસ્તલિખિત પ્રતો ૪૨૭ છે, તે ઉપરાંત છાપેલ પ્રતો-પ્રતાકારમાં ગ્રંથો, પણ તેટલી છે ને છાપેલ પુસ્તકો ૧૧૫૭ છે. એકંદરે છાપેલાં પુસ્તકની ચુંટણી બહુ સારી કરી છે. આમાંના હસ્તલિખિત પુસ્તકોમાં ભાષામાં લખાયેલ રાસ ચોપઇ આદિ બધાં જોઇ લીધાં તેમાંથી મારા સંગ્રહમાં આવેલ રાસ વગેરેથી કોઇ નવીન ન સાંપડયું, છતાં તેમાં આપેલી લેખક (લહીયા)ની પ્રશસ્તિઓ વગેરે ઉતારી લીધું, તે ભાષાનાં પુસ્તકોમાં અહીં હીર રત્નસૂરિના વંશજો-યતિઓ રહેતા તેમનો સંગ્રહ મુખ્યત્વે કરીને છે. આ રીતે જૈન ગૂર્જર કવિઓને લગતું મુખ્ય કાર્ય કરવાનું હતું તે કરી લીધું. ભાષા સિવાયનાં પુસ્તકો જોવાનું ન બની શકયું, કારણકે વિશેષ રોકાવાનું બની શકે તેમ ન હતું, તે હવે ભવિષ્યમાં થઈ રહેશે. આ સિવાય સંઘનો કે દેરાસરનો જુદો કંઈ પુસ્તકભંડાર નથી.

દેરાસર મોટું પાકી બાંધણીવાળું છે, તેને ઉપલો એક માળ છે. તેનો પાયો સં. ૧૯૦૧ માં નંખાયો ને સં. ૧૯૦૫ માં પ્રતિષ્ઠા થઇ હતી. મૂળ નાયકની પાષાણપ્રતિમાપર લેખ નથી પણ તેની નીચે પરઘર છે તેમાં નીચે પ્રમાણે કોતરેલ છેઃ—

—સંવત ૧૯૦૭ ના વર્ષે વૈસાષ માસે શુકલપક્ષે ૩ સનીવાસરે શ્રી પરઘરજાનૂ હવને સા૦ હઠીસંઘ કેસરીસંઘજીની લાહની કારી સા. વજલાલ ભગવાનદાસે શ્રી ઝીંઝપુર મધ્યે રાજરા...સંઘ સમસત થઈ કરાપીત સીરસ્તુ કલ્યાણમસ્તુ.

આમાં જણાવેલ સા. હઠીસંઘ કેસરીસંઘ તે અમદાવાદના પ્રસિદ્ધ હઠીસિંઘ શેઠ કે જેમનું દિલ્હીના દરવાજે મોટા જિનાલય સાથનું મંદિર પ્રસિદ્ધ છે કે જેને 'હઠીસિંઘની વાડી' કહેવામાં આવે છે, વળી આમાં જણાવેલ શા. વ્રજલાલ ભગવાનદાસ તે તે ઝીંઝુવાડાનાજ રહીશ વીસાનેમા વાણિયા હતા એ વાત ત્યાં એક ધાતુની પ્રતિમા છે તે પરના નીચેના લેખ પરથી જણાય છેઃ—

સં. ૧૯૦૩ માહા વ. ૫ સુકે ઝંઝુપુર વાસતવ્ય વિસા નેમા સા. વરજલાલ સ્વાર્થ પાર્શ્વનાથ બિંબં સપ્રવીસ.

આ મૂર્ત્તિ અતિ ચકચકીત છે, તે વજનમાં ભારે છે ને સોનાની હોય નહિ તેવી કાંતિ આપે છે તેથી તેમાં સોનાનો ભાગ વિશેષ હોય એમ જણાય છે.

પહેલા માળ પર બે પાષાણપ્રતિમા છે તે પરના લેખ નીચે પ્રમાણે છેઃ—

સંવત્ ૧૮૫૪ મહા વદિ ૫....રાજવીજય સૂરિ ગછે શ્રીમુક્તિરત્ન સૂરી રાજ્યે.

સંવત્ ૧૮૫૪ વર્ષે મહા વદિ ૫ ચંદ્રે રાજવીજય સૂરી ગછે....

આ દેરાસરમાં ધાતુની મૂર્ત્તિઓ લગભગ બે ડઝન છે. ધાતુની પ્રતિમાઓ મુખ્યત્વે જૂની હોય છે અને તે દરેક પર પ્રાયઃ જરૂર લેખ લખાયેલ હોય છે. પ્રાચીન શોધકોએ દરેક સ્થળે ધાતુની પ્રતિમાઓના લેખો લઇ લેવા ખાસ કાળજી રાખવી કારણકે તેમાંથી પુરાતત્ત્વને લગતી સામગ્રી મળી આવે છે. આ ધાતુની મૂર્ત્તિઓ પરના લેખો ઉતારી સંવત વાર અત્ર મૂકીએ છીએઃ—

૧ સં. ૧૪૧૧ વૈશાષ શુ ૫. શ્રીમાલી જ્ઞાતીય પિતૃ સોભિત માતૃ શ્રીમલદે પિતૃ રાણિમ ધિધો શ્રેયસે સા. માલત શ્રી શાંતિનાથં કારિતં પ્ર૦ શ્રી વિદ્યાધર ગચ્છે શ્રી લલતપ્રભ સૂરિભિઃ સવલષણ મુજ (૫) ૨.

૨ સં. ૧૪૧૩ વૈશાખ....શનૌ શ્રીમાલ જ્ઞા. પિતૃ ભલષા ભાર્યા ચુહજાદે ભૃત દેવજ પાતલ પડપૌત્ર શિષર...કા. પ્ર૦ શ્રી બ્રહ્માણગચ્છે સલખણ પુરીય શ્રી મુણિચંદ્ર સૂરિભિઃ

૩ સં. ૧૪૩૨ ફાગુ શુદિ ૨ શુક્રે મોઢ જ્ઞા૦ શ્રે૦ પદમ ભા૦ રૂપલ પુ૦ નરસીહ ભા. મદન પુ૦ ઉદયસિંહેન પિતૃ પિતૃ થયોઃ શ્રે૦ શ્રી પાર્શ્વનાથબિંબં કા. પ્ર.

વિદ્યાધરગચ્છે શ્રી લલિતપ્રભસૂરિ પટ્ટે શ્રી મુનિપ્રભસૂરિભિઃ

૪. સં. ૧(૪)૩૫ માહ વદિ ૧૨ સોમ શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતીય વ્યવ૦ દેવસીહ ભાર્યા દેવલદે નિમિત્તં ભ્રાતૃવ્ય વયરાકેન શ્રી સુમતિનાથ બિંબં કા૦ પ્ર૦ પિપ્પલગચ્છે શ્રી મુનિપ્રભસૂરિભિઃ

૫ સં. ૧૪૫૦ વર્ષે માહ વદિ ૯ સોમે શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતીયં સંઘ ઝેલૂઆ ભાર્યા ધાંધલદે શ્રેયસ પુત્ર ચતુર્ભુજેન શ્રી ધર્મનાથબિંબં ર્છં કા૦ શ્રી પૂર્ણિમા શ્રી રત્નસાગરસૂરીણામુપ૦ પ્ર. શ્રી સૂરિભિઃ

૬ સં. ૧૪૭૧ વર્ષે માઘ શુદિ ૯ શનૌ શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતીય વ્યબ રાજપાલ ભા૦ ભષમાદે સુત સંગ્રામ પિત્રોર્ભ્રાતુ શ્રેયસે સુત સા માલન શ્રી આદિનાથ બિંબં કા૦ પ્ર૦ પિપ્પલ૦ ગછે શ્રી સોમચંદ્ર સૂરિભિઃ ॥

૭ સં. ૧૪૯૧ વર્ષે આડા ચાંદાદિ ભત્ત્વે દ્વય ભાર્યા સારૂ પુત્ર સા૦ ગગાકેન કેરા સ.ઉધરણ સુતેન શ્રી નેમિબિંબં કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં શ્રી સૂરિભિઃ શ્રીઃ ॥ હ

૮ સં. ૧૪૯૬ વર્ષે પ્રાગ્વાટ જ્ઞા૦ મં૦ ગેલા ભાર્યા ધારૂ સુત મં૦ સહસા ભા૦ માંજૂ સુત મં૦ વાનરેણ સ્વપિતૃવ્ય શ્રેયસે શ્રી શ્રી શ્રેયાંસનાથ મૂલનાયક ચતુર્વિંશતિજિનપટ્ટકઃ કારિતઃ પ્રતિષ્ઠિતઃ શ્રી તપાગચ્છેશ શ્રી સોમસુંદર સૂરિભિઃ ॥

૯. સંવત્ ૧૫૦૩ વર્ષે માર્ગશર શુદિ ૩ પ્રાગ્વાટજ્ઞાતીય મહં સહિસરાજ ભાર્યા ચમકૂસુત સાયરેણ ભાર્યા ડાહી સુત હરાજખલાદિ કુટુંબયુતેન સ્વશ્રેયોર્થં શ્રી પાર્શ્વનાથબિંબં કારિતં પ્રતિષ્ટિતં તપાગચ્છ નાયક શ્રી જયચંદ્રસૂરિભિઃ શ્રી વીરમગ્રામ વાસ્તવ્યઃ ॥

૧૦. સં. ૧૫૦૩ વર્ષે જ્યેષ્ટ વદિ ૨ સોમે શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતીય વ્ય૦ ધીરા ભા૦ ધરગાદે સુ૦ ડાહા ભા૦ ઝમકલદે આત્મશ્રેયોર્થં શ્રીધર્મનાથ બિંબં કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં પિપ્પલગછે શ્રી ગુણદેવસૂરિ પટ્ટે૦ શ્રી ચંદ્રપ્રભસૂરિભિઃ શુભં ॥

૧૧. સં. ૧૫૦૯ વર્ષે વૈશા૦ શુદિ ૧૫ સોમે શ્રી શ્રીમાલજ્ઞા૦ વ્ય૦ ગોસલ ભા૦ બલ્હૂ સુ૦ તૂંભા કૂભા વેલાભિઃ સંમલિતેન પિતૃવ્ય દેસલ ન(નિ)મિતં । આત્મશ્રેયસે શ્રી શાંતિનાથ બિંબં કારિતં પ્રષ્ટિતં આગમગચ્છે શ્રી હેમરત્નસૂરિભિઃ

૧૨. સં. ૧૫૧૦ માઘ માસે દેકાવાટકીય પ્રા૦ શ્રે૦ સિંધા ભાયષોની પુ૦ કૂંભા ભાર્યયા શ્રા૦ સારૂ નામ્ન્યા શ્રી કુંથુનાથ બિંબં સ્વ શ્રેયસ કારિત પ્રતિષ્ઠિતં તપા શ્રી સોમસુંદરસૂરિ શિષ્ય શ્રી શ્રી શ્રી રત્નશેખરસૂરિભિઃ॥શ્રીઃ॥

૧૩. સં. ૧૫૧૧ વર્ષે કાર્તિક વદિ ૫ રવૌ શ્રી શ્રીમાલજ્ઞાતીય વ્યવ૦ દેવરાજ ભા૦ દેવલદે સુત ભૂમવ ટીડાભ્યાં પિતૃમાતૃ લાડણ શ્રેયસે શ્રી શીતલનાથ બિંબં કા૦ પં૦વ૦ શ્રી પૂર્ણિમા પક્ષે ભ૦ શ્રી રાજતિલક સૂરીણામુપ૦ પ્રતિષ્ઠિતં સૂરિભિઃ ।

૧૪. સં. ૧૫૧૩ વર્ષે જેષ્ટ વદિ ૧૩ રવૌ શ્રી શ્રીમાલજ્ઞાતીય શ્રે૦ જઇતા ભાર્યા સારૂ સુત કર્મસી મૂલૂ ધના સૂરા મૂલૂ ભાર્યા માલૂણદે સુત માંડણ મહિપા મા-

ણિક માધવ કર્મસીભાર્યા હીરૂ સ્વ પૂર્વિજ ભાતૃસ્રયાર્થે શ્રીસુવિધિનાથ બિંબં કારિતં પ્રતિષ્ટિતં આગમ ગછે શ્રી આણંદપ્રભ સૂરિભિઃ ।। મૂલુસણુ વાસ્ત૦

૧૫ સંવત ૧૫૧૬ વર્ષે ચૈત્ર વદિ ૪ ગુરૌ । શ્રી શ્રીમાલજ્ઞાતીય વ્યપ ચાંપા ભા. ચાંપલદે પુત્ર જૂગકેન ભા૦ જસમાદે સહિતેન પિતૃમાતૃ સ્રેયોર્થં શ્રી મુનિ- સુજત સ્વામિ બિંબં કા૦ પ્ર૦ શ્રી નાણૂરૂ ગછેશ્રી પદ્દાણંદ સૂરિ પટ્ટે શ્રી વિનય ત્રભ સૂરિભિ ।। કાકરેચ્ય ગુરૂ ।।

૧૬ સં. ૧૫૧૭ વ....ક્ષિક સ્વભ્રાતૃ નિમિત્તં ગોઈંદેન આત્મશ્રેયસે શ્રી કુંથુનાથબિંબં કા૦ પ્ર૦ ચૈત્રગછ ધારણદ્રીય। શ્રી લક્ષ્મી- દેવ સૂરિભિઃ દેવાસર ગ્રામે મં ૨

૧૭ સં. ૧૫૨૦ (૧૫૨૯) વર્ષે પોસ વદિ ૫ શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞા૦ ઠા૦ ટાપર ભા૦ નાંઇ સુ૦ કજા ભા (૦) એ મકગદિ આત્મ શ્રેયસે શ્રી જીવત સ્વામિ શ્રીસુમતિના વિ૦ કા૦ પ્ર૦ શ્રી ના૦ શ્રી ગુણસમુદ્ર સૂરિણાં શ્રી ગુણદેવસૂરિ પ્રમુખ સહ.

૧૮ સં. ૧૫૨૭ જ્યેષ્ટ વદિ ૮ સોમે શ્રી શ્રી (માલ) જ્ઞા૦ શ્રે૦ ઋધરણ ભા૦ વજૂ સુ૦ રાજૂ સ્વભૃતૃ નિમિત્તં આ આત્મા શ્રેયસે સુવિધિનાથ જીવિતસ્વામિ બિંબં પ્ર૦ શ્રી બ્રહ્માણ ી વીરસૂરિભિઃ ।।શ્રીઃ।।

૧૯ સં. ૧૫૩૬ વર્ષે વૈશાખ વ. ૧૧ શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞા૦ પિતૃવ્ય રણ સા. કુંઉરા ભ્રાતૃ કાન્હા ત્તદામ્ (....) વાકેન શ્રી વાસ- પૂજ્ય પંચતીર્થી કારિતા । શ્રી દેવભદ્ર- સૂરીણામુપદેશત ।

૨૦ સંવત્ ૧૫૬૫ વર્ષ પોષ વદિ ૫ ગુરૌ ઉસવાલ ન્યાતીય સાહ ગુણીયા ભા૦ વાલ્હી સુત સૂરા ભા. અજીતેન સ્વશ્રેયો નિમિત્તં શ્રી કુંથનાથ બિંબં કારિતં । પ્રતિ૦ હારીજગછે શ્રી શીલભદ્રસૂરિભિઃ સીધા (થા) વા૦

[અપૂર્ણ]

તંત્રીની નોંધ.

૧ સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ.

દર વર્ષે તેના અંતમાં તે વર્ષમાં થયેલ સર્વ જીવો પ્રત્યે મૈત્રી દાખવી તેના પ્રત્યે કંઈ પણ પોતાને વેર નથી એવી પ્રઘોષણા કરી તેઓ પ્રત્યે મન વચન કાયાએ થઈ ગયેલા દોષ, સ્ખલન, અપરાધ, ગુન્હા, વિરોધ માટે ક્ષમા યાચી પોતે તે દરેકના દોષાદિ પ્રત્યે ક્ષમા આપવા જેટલી ઉદારતા બતાવવા માટે સમજુ જૈન સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કરે છે, અને તેટલુંજ તેમાં કરવામાં આવે છે એમ નથી, પણ તે ઉપરાંત હવે પછી તેવા દોષાદિ નહિ થાય એમ મન વચન કાયાએ પ્રયત્ન કરીશ એવી સાથે સાથે પ્રતિજ્ઞા પણ લેવામાં આવે છે.

આ ઘોષણા આ પ્રતિજ્ઞા—આ હૃદયનિષ્ઠા શુદ્ધ અને નિર્મળ હોય તો અનેક બંધો—કલેશમય બંધો—આત્માની ઉન્નતિના બાધક બંધનો તૂટે અને કલ્યાણ થાય. વ્યક્તિ અને વ્યક્તિ વચ્ચેના, વ્યક્તિ અને પંચ-સમાજ વચ્ચેના, પંચ પંચ વચ્ચેના, સંઘ સંઘ વચ્ચેના, મુનિ મુનિ વચ્ચેના ઝઘડાનો અંત આવે અને નિરાબાધ શાંતિમય વાતાવરણ સર્વત્ર ફેલાય.

પરંતુ આવું જોવાતું નથી—તેનો કિંચિદ્ અંશ પણ પ્રકટપણે દૃષ્ટિગોચર નથી થતું તેથી એમ સમજી શકાય છે કે આ માત્ર પ્રથાખાતર સેવાય છે, તે સેવનામાં ઢોંગ—દંભ અને આત્મવંચના થાય છે અને તેથી નથી થતું પોતાનું કલ્યાણ, કે નથી થતું સંઘનું.

એક ગાળ ન દે અને શાંત બેસી રહે એટલે બીજો આવી ગાળ આપે, ને મોઢામાં આંગળી નાંખી બોલાવવાનો પ્રયત્ન કરે, એક ભાઇ એક આક્ષેપ કરે તો બીજા છતા અછતા અનેક આક્ષેપ કરે, એક એક નાનું ચોપાનીઉં પ્રકટ કરે તો બીજો સામા અનેક લાંબા ચોપાનીઆં છપાવે, એક અંગત વાત કરે તો બીજો તેના બાપના બાપને ચોપડાવે, આમ અનેક તિરસ્કરણીય દેખાવો નજરે પડે, ત્યારે વીતરાગનો પ્રરૂપેલો ધર્મ તેના અનુયાયીઓના વિપરીત આચરણને લઇને-રાગદ્વેષમાં અંધતાને પરિણામે વગોવાય છે; અને શ્રીદેવચંદ્રજીની વાણીમાંથી એક નાનું પદ યાદ આવી જાય છે કેઃ—

તત્ત્વરસિક જન થોડલારે બાહ્ય ક્રિયા રૂચિ જીવ,
ઉપદેશક પણ એહવારે, શું કરે ? જીવ નવીન
ચંદ્રાનન જિન !

આમાંથી કવચિત્ નિરાશા એક બાજુ થાય છે, બીજી બાજુ સદોદિત અમો એ વિચારવાળા છીએ કે જાગ્રતિ કયારે આવશે કે જ્યારે કંઇક ચંચલતા હશે તો, નરી સ્મશાનશાંતિ નિર્બળતાની નિશાની છે. કાદવ ઉખેળવાથી પણ તે કાદવને કાઢી નાંખવાની ભાવના થતાં કાદવ દૂર થશે ને પાણી વધુ અખંડ રીતે નિર્મળ રહેશે. સમજુએ પોતાના ધ્યેયપર નજર રાખી આગળ ધપ્યેજ જવું. સ્વકાર્યમાં-સ્વધર્મમાં શ્રદ્ધા રાખી યથાશક્તિ સેવા કર્યે જવી.

અમારાથી બને તેટલી સેવાભાવના રાખી સંઘની હિતદૃષ્ટિ નજરમાં રાખી જે કંઇ કર્યું છે તે વાંચકો અને સંઘ સમસ્ત સમક્ષ પ્રકટ છે, તેમાં અમારી તરફથી અજાણ્યે કે જાણ્યે પ્રમાદવશાત્ કંઇ પણ સ્ખલન થયેલ હોય તો તે માટે અમે અંતઃકરણ પૂર્વક ક્ષમા યાચીએ છીએઃ અમારા પૂર થતા આક્ષેપો સંબંધી અમો અત્યારે મૌન સેવીશું. યથાકાળે તેનો ઉત્તર આપીશું. હમણાં તો એકે કરેલી ભાવનામાં અમે અમારો પણ સૂર પૂરીએ છીએઃ—

क्षेमं सर्व प्रजानां प्रभवतु बलवान्, धार्मिको भूमिपाल:
काले काले च सम्यग्वर्षतु मघवा, व्याधयो यान्तु नाशं।
दुर्भिक्षं चौरमारी क्षणमपि जगतां मास्म भूज्जीवलोके
जैनेन्द्रं धर्मचक्रं प्रभवतु सततं सर्वसौख्यप्रदायि ॥

૨ સ્વર્ગસ્થ ઝવેરી મણિલાલ સુરજમલઃ—

આ ભાઇના આત્માએ સં. ૧૯૮૫ના પર્યુષણ પર્વમાંજ આ ફાની સંસારનો ત્યાગ કરી દીધો તેથી મુંબઇની અનેક સંસ્થાઓએ-સંઘે એક ઉત્સાહી વિચારવાન્ કાર્યકર્ત્તા ગુમાવ્યો છે અને સખત આઘાત અમારા જેવા અનેકને કર્યો છે. જે કાંઇ તેમના પરિચયમાં આવેલ હોય તે એટલું તો વિના સંકોચે સ્વીકારશે કે તે પોતાનું મગજ કે મિજાજ કદિ પણ ખોતા નહિ. શાંતિથી વિચાર કરી પ્રત્યુત્તર આપે, પડેલી ગુંચનો તોડ કાઢે, અને સલાહ લેવા આવનારને સાચી અને વ્યવહારૂ સલાહ આપે, એવા એ નર હતા.

તેઓ જૈન એસોસિયેશન ઑફ ઇંડિયાના એક માનદ મંત્રી હતા. સહમંત્રી ઉત્સાહી યુવક હોઇ કદિ ઉતાવળા થઇ જાય તો તેના તે 'Break' (બ્રેક) સમાન હતા. બંનેએ એક બીજાનું જાળવી તે સંસ્થાનું માન-પ્રતિષ્ઠા વધારેલ છે. કૉન્ફરન્સ સ્ટૅન્ડિંગ કમિટીના એક આગેવાન સભાસદ હતા અને તે તરીકે તેમણે તેની લગભગ દરેક મીટિંગમાં હાજરી આપી રજુ થયેલા સવાલોને માટે પોતે જે અભિપ્રાય દર્શાવતા તે લગભગ સ્વીકાર્યજ થતા. સ્ટૅન્ડિંગ કમિટીનું પૂર વિશેષ વધારવાની મંત્રીઓની દરખાસ્ત રજુ થાય તે પહેલાં બંધારણપર નજર ખેંચી તે કૉન્ફરન્સના ઠરાવ વગર બની ન શકે તેમ અભિપ્રાય જાહેર કરવા ઉપરાંત જો તે છતાંય દરખાસ્ત મંજૂર રાખવામાં આવે તો પોતે જણાવેલા બીજા અનેક ઉત્સાહી અને શિક્ષિત જૈનોની પૂરણી કરવી ઘટે એમ તેમણે નિડરપણે જણાવ્યું હતું, આ અભિપ્રાય મીટિંગે મંજૂર રાખી સ્ટૅન્ડિંગ કમિટીના સભ્યોના પ્રમાણ માટે આવતા અધિવેશન પર વાત રાખવાનું સ્વીકારાયું હતું. આ વખતે બતાવેલી નિડરતા ખરેખર પ્રશંસાપાત્ર હતી. મુંબઇના કૉન્ફરન્સના અધિવેશનો વખતે તેમજ અન્યદા સુકૃતભંડાર ફંડના સેક્રેટરી, ખજાનચી આદિ અનેક રીતે કૉન્ફરન્સની સેવાઓ બજાવી છે. તેમના જવાથી એક મોટી ખોટ પડી છે એમાં જરાય શક નથી.

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયની અને મુંબઇ માંગ-

રોળ જૈન સભાની વ્યવસ્થાપક સમિતિના એક પ્રખર કાર્યકર્તા સભ્ય હતા. તે સિવાય શ્રી યશોવિજય જૈન ગુરૂકુલ તેમજ બીજી અનેક સંસ્થા સાથેનો સંબંધ હતો. આગમોદય સમિતિના માનવંતા મંત્રી તરીકે ઘણું સુંદર કાર્ય બજાવ્યું છે. એક ભાષાંતર કરવા માટે ફંડ થયું હતું ને તેના મંત્રી તરીકે તે નીમાયા હતા પણ દુર્ભાગ્યવશાત્ તે ફંડનો કંઇ પણ ઉદ્દેશ પાર પડયા પહેલાં તે ફંડ પાછું ભરનારાઓને આપી દેવાથી માતૃ ભાષામાં જૈનોને ધાર્મિક ગ્રંથોનો બોધ આપવાનું બંધ રહ્યું.

તેઓ પાલણપુરના રહીશ હતા. પાલનપુર વાસીઓમાં ઉંચા પ્રકારનું માન અને આદર ધરાવતા હતા. મુંબઇમાં અને કલકત્તામાં ઝવેરાતની દુકાનો હતી. પોતાનો ધંધો કુશલતાથી ચલાવવા ઉપરાંત જાહેર કામોમાં પુષ્કળ વખતનો ભોગ આપતા એ નિર્વિવાદ છે. આપણા શ્રીમંતો તેમના આ ગુણનું અનુકરણ કરે એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ. તેમને વાંચવાનો પુષ્કળ શોખ હતો અને તે માટે ઉત્તમ, મહત્ત્વનાં અને ઉપયોગી પુસ્તકોનો મોટો સંગ્રહ પોતે કરેલ છે. ધાર્મિક જ્ઞાન પણ સારૂં હતું અને તેથી કેટલાય જિજ્ઞાસુઓની શંકાઓનું સમાધાન તેઓ કરતા. મિત્રોને પ્રેરણા આપતા અને લેતા. સાધુઓની વૈયાવચ્ચ કરતા અને તેમને અનેક રીતે સહાયક નિવડતા. જ્યોતિષનું ઉંડું જ્ઞાન હતું અને તેથી પ્રતિષ્ઠા, દીક્ષા, પ્રવેશ આદિનાં દિન મૂહૂર્ત્ત કાઢી આપતા અને તે રામબાણ નિવડતા. કોઇ સાધુ તો તેમને તેથી 'જોશી'ની ઉપમા આપતા. આવા સંસ્કારી બાહોશ આત્મભોગી વીર બંધુ પચાશ વર્ષ પૂરાં કર્યાં પહેલાંજ એક જ્વલંત તારાની પેઠે અચાનક અદૃશ્ય થયા તે માટે તેમના કુટુંબી જનો આદિ પ્રત્યે અમે સમવેદના બતાવી તેમના આત્માને જાગૃતિ વાળી સદ્‌ગતિ મળો એમ હૃદયથી વિશેષને વિશેષ પ્રાર્થીએ છીએ.

૩ સંઘ એટલે શું ? શ્રાવકવર્ગ.

આ સંબંધમાં હીરસૌભાગ્ય કાવ્યના એક શ્લોક અને તેની ટીકા પરથી જે પ્રકાશ પડે છે તે નીચે પ્રમાણેઃ—

पुरसंघजनैः प्रणोदितै रमुनाधीतिकृते कृतीन्दुना ।
प्रतिबिम्बमिव द्युसद्‌गुरो र्द्विज आनायि ततः कुतश्चन ॥

સર્ગ ૬ શ્લો. ૫૦

—ત્યાર પછી કૃતીન્દુ એટલે કોવિદમાં ચંદ્ર એવા આ હીરહર્ષગણિને સ્વાધ્યયન કાર્ય માટે પ્રેરિત થઇ પુર એટલે દેવગિરિ નગરના **સંઘજનો** એટલે શ્રાદ્ધ વર્ગ પાસે કોઈ સ્થાનમાંથી સ્વર્ગના સદ્‌ગુરૂ એવા બૃહસ્પતિનું પ્રતિબિંબ હોય નહિ-બીજું રૂપ હોય નહિ એવો એક દ્વિજ બોલાવરાવ્યો—

આમાં સંઘ શબ્દ પર કવિએ પોતાનીજ ટીકામાં જણાવ્યું છે કે यद्यपि साधुसाध्वी श्रावक श्राविका रूप चतुर्विधःसंघः प्रोच्यते तथापि अत्राधिकारात् संप्रदायाद्वा श्राद्धवर्ग एव संघः ।

—જોકે સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકારૂપ ચાર પ્રકારનો સંઘ કહેવાય છે છતાં પણ અહીં **અધિકારથી** અથવા **સંપ્રદાયથી** શ્રાદ્ધવર્ગ એજ સંઘ છે.

આ ઉપરથી અધિકાર પરત્વે તેમજ સંપ્રદાય પરત્વે જે 'સંઘ' નો સામાન્ય અર્થ અને ભાવ છે તે શ્રાવકવર્ગ-શ્રાદ્ધવર્ગના સંઘનો છે. મુનિઓ પોતાના અરસ્પરસના વ્યવહાર અર્થે તેમજ આચાર્યાદિ પોતાના સાધુશિષ્યો સાથેના વ્યવહાર અર્થે જે કંઇ કરે તે શ્રમણ સંઘના માટે કરે છે ને તેમાં સંઘનો અર્થ શ્રમણસંઘ થઇ શકે. શ્રાવકોને તીર્થો-દેરાસરો સંભાળવાનાં છે, તેનો વહીવટ કરવાનો છે, સ્વામી વાત્સલ્ય સંઘનાં થાય તેમાં મુખ્યત્વે શ્રાદ્ધ સંઘ ભાગ લે છે, અને તે રીતે શ્રાવકનો સંઘ પોતે સંઘના નામે કાર્ય કરી શકે છે, તેમજ સાધુ સાધ્વી વગેરેના આહાર વિહાર માટે તેમજ ઉપાશ્રયાદિ માટે તેમજ ઉપકરણો માટે વ્યવસ્થા શ્રાવક-સંઘ કરે છે. એજ રીતે શ્રાવકસંઘ પોતાના સંઘના શ્રાવક શ્રાવિકા પ્રત્યે આદેશ આપી શકે છે તેમજ સાધુ સાધ્વીમાંથી જે કોઈ ભ્રષ્ટ-શિથિલાચારી થાય અને સમજાવતાં પણ ઠેકાણે ન આવે તો તેનો ઓઘો મુહપત્તિ લઈ ઉપાશ્રયમાંથી-ગચ્છમાંથી બહાર કાઢવાનો અધિકાર પણ શ્રાવક સંઘને મૂળથી છે. વળી એ પણ ખરૂં છે કે સંઘના આગેવાનો જો નીતિ ને ધર્મ

વિરૂદ્ધ ચાલતા હોય, પોતાના હાથ નીચે ચલાવતાં ટ્રસ્ટો કે ધર્માદા ખાતાનાં વહીવટોમાં અંધેર પ્રવર્ત્તતું હોય, અને તેના હિસાબો બરાબર રહેતા ન હોય કે ન દેખાડતા હોય તો અન્ય શ્રાવકો સંઘ તરીકે ભેગા મળી તે આગેવાનો પાસેથી તેમનો અધિકાર-સત્તા લઇ તેની બદલીમાં બીજા આગેવાનોને નીમી શકે છે અને સુવ્યવસ્થા કરી શકે છે.

૪ નવીન વર્ષ

વિક્રમાર્ક ૧૯૮૫ નું વર્ષ પૂરૂં થયું ને સંવત્ ૧૯૮૬ નો પ્રારંભ થયો. ગત વર્ષમાં ભારતે અનેક મુશ્કેલીઓ સહન કરી અને આ વર્ષમાં હજુ શું શું વિશેષ ઉપાધિઓ તેના કપાલે નિર્માયેલી છે તે જ્ઞાની જાણે! પણ આપણે બધાએ એ પ્રતિજ્ઞા લેવી ઘટે કે આપણે એવા પ્રયત્નો પ્રમાદ તજી કરીએ કે જેથી આવનારી ઉપાધિઓથી થતા દુઃખને થોડે ઘણે અંશે નિવારી શકીએ, સુખના આનંદ લઈ શકીએ, અને આપણે આપણી જાત, સંઘ, દેશ વગેરેને ઉન્નત કરી શકીએ.

માત્ર 'નવી સાલ મુબારક' એમ એક બીજાને કહેવાથી કે લખવાથી દહાડો વળવાનો નથી. માત્ર ઇચ્છાથી બની શકતું હોત તો કામધેનુ, કલ્પ વૃક્ષ આદિ કલ્પવાની જરૂર રહેત નહિ.

શુભ ઇચ્છા કરવાની ના નથી પણ તે ઇચ્છા સાથે તે પાર પાડવાનું બળ ફેરવવું જોઇએ-તે માટે જે જે સામગ્રીઓ જોઇએ તે એકઠી કરી તેને કામે લગાડવી જોઇએ, સર્વ ઇંદ્રિયોના વ્યાપારો તેમાં તદાકાર-તલ્લીન બની ઇચ્છેલા ધ્યેયની સિદ્ધિ કરવી જોઇએ.

સંઘના અનેક સવાલો છે. સંઘની સત્તા શું છે? સંઘ અને મુનિનો સંબંધ, સંઘની વ્યવસ્થા અને તેના નિયમો, સંઘમાં રહેલાં અનેક ટ્રસ્ટફંડો અને ધર્માદા ખાતાં, તેમાં રહેલ અંધેરનું નિવારણ અને તેની સુઘટના, વગેરે જો હાથ ધરવામાં આવે તો દરેકનો તોડ કાલે કરી બનતી ત્વરાએ લાવી શકાય તેમ છે. સંઘમાં ભાવના ફેલાવો, દરેક વ્યક્તિના ધર્મો સમજાવો, સાથે મળીને કાર્ય લ્યો અને આપો, શ્રીમંતો અને શિક્ષિતોનો સહકાર સાધો, શિક્ષા અર્થેના તલસતા જીવોને શિક્ષા આપો, વ્યાધિગ્રસ્તને માટે દવાનાં સાધનો આપો, વ્યાધિ ન થાય તે માટે યા વ્યાધિ જોર કરી ન જાય તે માટે આરોગ્યભવનો, સસ્તા ભાડાની ચાલીઓ સ્થાપો-સ્થપાવો, ધર્મના ચેતનરહિત દેખાતા પિંજરમાં પ્રાણ રેડી શુદ્ધ ધર્મને ખિલાવો-બતાવો-આચરી બતાવો, વીતરાગના ધર્મમાં-ધર્મના અનુયાયીઓમાં જ્યાં જ્યાં રાગ-દ્વેષનું વર્ધમાનપણું છે તેમાં ત્યાંથી દૂર કરાવી એખલાસ-સંપ-ઐક્ય વધારી સંગઠન કરો, દેશનાં જીવંત પ્રશ્નોમાં ભાગ લઈ દેશ જે બોજાથી સૈકાઓ થયાં કચડાઈ રહ્યો છે તે બોજા દૂર કરો, સામાજિક રૂઢિબંધનો-કુપ્રથાઓનો હાંકી કાઢો. આ સર્વ થશે એટલે આપણને આપણું સ્વરાજ મળી જશે.

આટલું કહી શ્રીમાન્ શેઠ મહાસુખભાઈ ચુનીલાલે નૂતન વર્ષાભિનંદન નિમિત્તે અમારા પર મોકલેલ પોતાની ભાવના-પ્રાર્થના છેવટે રજુ કરીએ છીએ.

સર્વે કાર્ય સ્વતંત્રતાથી કરવા શક્તિ પ્રજામાં વસે,
શ્રદ્ધા ને દૃઢતા સ્વરાજ્યની વસે ભ્રાંતિ ભીતિની ખસે,
ઇર્ષા ક્લેશ કુસંપને તજી દઈ સુસંપ શાંતિ સજે,
એવો દિવસ આ નવા વરસમાં વિશ્વેશ તું આપજે.
કોમી ઝેર વિવાદ વાદ ઝગડા વિનાશ પામે સહુ,
સર્વેનાં દિલ સાફ થાય સઘળે શુદ્ધિ પ્રવર્તે બહુ,
ભ્રાતૃભાવ વસે પરસ્પર વળી દ્વેષી મતિને તજે,
એવો દિવસ આ નવા વરસમાં વિશ્વેશ તું આપજે.
લક્ષ્મી દેવીની દૃષ્ટિ હો અમિભરી વેપારના કાર્યમાં,
પામે સ્હાય સદાય આ અવનિમાં ઉત્કર્ષના માર્ગમાં,
પામે નાશ અરે બુરી અવદશા લાચાર બેકાર જે,
એવો દિવસ આ નવા વરસમાં વિશ્વેશ તું આપજે.
વ્યાધિ ને પરિતાપ જાય તનથી કાયા નિરોગી રહે;
માતૃભક્તિનું રક્ત સૌ નસનસે વેગે પ્રજામાં વહે,
પામે યુવક સંઘ વિજય મહા છે દેશનું નૂર જે,
એવો દિવસ આ નવા વરસમાં વિશ્વેશ તું આપજે.
બુદ્ધિમાન મહા પુરૂષ પ્રકટે ખ્યાતિ ખીલે વિશ્વમાં,
કંપે દુશ્મન દેખી આર્ય નરને શકિત વસે અંગમાં,
પામે હિંદી મહાસભા સફળતા છે દેશનો આત્મ જે,
એવો દિવસ આ નવા વરસમાં વિશ્વેશ તું આપજે.
ભૂમિબાળ ગજાવો દે વદી મુખે "વંદે ભૂમિમાતરમ્"
માગે ઈશ્વર પાસ સ્તુતિ કરીને "કુર્યાત્ સદામંગલમ્"
પામી આમ પ્રજા મહા સુખ નવા વર્ષે પ્રભુને ભજે,
એવો દિવસ આ નવા વરસમાં વિશ્વેશ તું આપજે,

૫ બાબુ પુરણચંદ નાહર અને ગુલાબકુમારી લાયબ્રેરી—મુર્શિદાબાદ જીલ્લામાં આવેલ અજીમગંજનું નાહર કુટુંબ એક પ્રસિદ્ધ ઓસવાલ જૈન કુટુંબ છે. ઓસવાલ મૂલ ક્ષત્રિય હતા, તેમાં પ્રમાર કરીને થઈ ગયા તે નાહર કુટુંબના સ્થાપક ને તેની ૮૧મી પેઢીએ રાય સિતાબચંદ નાહર બહાદુર થયા. વખત જતાં આ કુટુંબની અનેક શાખાઓ થઇ. ૩૫મા વંશજ આશધરજીએ 'નાહર' એ બિરૂદ ધારણ કરેલું અને ત્યારથી જૈન ધર્મમાં તે આવ્યા. ઉક્ત રાય સિતાબચંદના બીજા પુત્ર તે પુરણચંદ નાહર સન ૧૮૭૫ માં જન્મ; ૧૮૯૧ માં કલકત્તા યુનિ. માં એન્ટ્રન્સ પરીક્ષા ને ૧૮૯૫ માં બી. એ. ની પરીક્ષા પાસ કરી, પછી બી. એલ. ની પરીક્ષા પાસ કરી. ૧૯૦૩ માં બેહરામપોરમાં વકીલાત કરીને પછી M. A. ની પરીક્ષા સન ૧૯૦૮ માં પાસ કરી. બંગાળાના જૈનોમાં તેઓ પહેલા ગ્રેજ્યુએટ અને વકીલ છે. ૧૯૦૮ માં કલકત્તામાં આવ્યા પછી કલકત્તાની હાઇકોર્ટની ચેમ્બર પરીક્ષા પાસ કરી ૧૯૧૪ માં ત્યાંના વકીલ તરીકેની સનંદ લીધી. તેમનો સ્વભાવ મિલનસાર, એક સજ્જન અને સદ્‌ગૃહસ્થને સર્વ રીતે છાજતી સભ્ય અને શાંત રીતભાત, ઉંચી કેળવણી અને સાર્વજનિક હિતમાં રસ લેવાની વૃત્તિ–એ સર્વ કારણોએ તેમણે પોતાની કોમમાં લોકપ્રિયતા સાથે ઉંચું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું, અને અનેક પદો મેળવ્યાંઃ– ૧. લાલબાગ ઇન્ડિપેન્ડંટ બેંચના ઑનરરી માજીસ્ટ્રેટ (સન ૧૯૦૧), ૨ અજીમગંજ મ્યુનિસિપાલિટીના કમિશનર (સન ૧૮૯૮), ૩ ત્યાંની ધર્માદા દવાખાનાની વ્યવસ્થાપક સમિતિના સભ્ય, ૪ મુર્શિદાબાદની લોકલબોર્ડના સભ્ય (૧૯૦૯), ૫ ત્યાં જીઆગંજના એડવર્ડ કોરોનેશન ઇન્સ્ટિટ્યૂશનના મંત્રી અને વ્ય૦ સ૦ના સભ્ય, ૬ હિંદુ યુનિવર્સિટી કોર્ટના સભ્ય. ૭ હીંદ સરકારના પુરાતત્ત્વખાતાના માનદ 'કૉરસ્પૉન્ડન્ટ'. ૮ કલકત્તા અને ઢાકા યુનિવર્સિટીમાં પરીક્ષક ૯ 'હિસ્ટોરિકલ રેકર્ડ્ઝ કમિશન'ના સભ્ય (૧૯૨૩), ૧૦ થી ૨૮ કલકત્તા યુનિવર્સિટી ઇન્સ્ટિટયૂટના 'સીનિયર' સભ્ય, પૂના ભાંડારકરના આજીવન સભ્ય, જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડના આજીવન સભ્ય, કલકત્તાની રામમોહન લાયબ્રેરીના આજીવન સભ્ય અને જૈનસાહિત્ય સંશોધક સમાજ પુનાના આજીવન સભ્ય, ગ્રેટબ્રિટન અને આયર્લેંડની રૅાયલ એસિયાટિક સોસાયટીના, કલકત્તાની એશિયાટિક સૅાસાયટી ઑાફ બેન્ગૉલના, ૧૯૨૩ના કલકત્તાના પ્રદર્શનના પુરાતત્ત્વ અને ઇતિહાસ ભાગના, કલકત્તા બંગીય સાહિત્ય પરિષદ્‌ના, કાશીની નાગરી પ્રચારણી સભાના, પટનાની બિહાર અને ઓરિસા રીસર્ચ સોસાયટીના, આસામની કામરૂપ અનુસંધાન સમિતિના લંડનની ધી ઈંડિયા સોસાયટીના, કલકત્તાના સંસ્કૃત મહામંડલના, કલકત્તાની સંસ્કૃત પરિષદ્‌ના ને સંગીત પરિષદ્‌ના, કલકત્તાની સોસાયટી ઓફ ઓરિયેન્ટલ આર્ટના, તથા કાશીની ભારતકલા પરિષદ્‌ના સભ્ય છે અને કલકત્તાની અહિંસા ધર્મ પરિષદ્‌ના આજીવન સભ્ય છે.

તેમની જાગીરોનો વહીવટ, આખા નાહર કુટુંબનો બોજો વગેરે હોવા છતાં પોતાનો ઘણો સમય વાંચનમાં, અંગ્રેજી, હિંદી અને બંગાલીમાં નિબંધ લેખો લખવામાં તથા પુસ્તકો બહાર પાડવામાં ગાળે છે. તેમણે જૈન શિલાલેખ સંગ્રહના ત્રણ ભાગ બહાર પાડયા છે તેમાં તેમણે પ્રવાસ ગામેગામ કરી ખૂબ પ્રયાસ કરી શિલાલેખોને લઇ એકત્રિત કરી બહાર પાડયા છે તે પરથી જૈન ઇતિહાસમાં એક અગત્યની પૂરવણી ઉમેરી છે.

અમે કલકત્તાની જૈન કૉન્ફરન્સના અધિવેશન વખતે ગયા હતા, ત્યારે તેમના મોટાભાઇ મણિલાલ નાહરના તરફથી એક મોટા મકાનમાં પુરાતત્ત્વનો જબરો સંગ્રહ–સિક્કા, ચિત્રો, હસ્તલિખિત પ્રતો, જૂનાં વસ્ત્રો વગેરે રાખેલો જોયો હતો. તે સરકારને સોંપી દેવામાં આવ્યો છે. બાબુ પૂરણચંદની તે સંગ્રહ કરવામાં ઘણી મહેનત હતી. આ છતાં તે સિવાયનો બહુ જબરો સંગ્રહ તેમણે કરેલો તે પોતાના પૂજ્ય માતુશ્રી ગુલાબકુમારીના નામથી 'ગુલાબકુમારી લાયબ્રેરી' કલકત્તામાં ઇન્ડિયન મિરરસ્ટ્રીટમાં કાઢી તેમાં રાખેલો છે. તેમાં પુરાતત્ત્વને લગતી ઘણી જબરી સામગ્રીઓ જેવી કે અલભ્ય જર્મનીમાં ને યૂરોપાદિ દેશમાં બહાર પડેલાં કેટલોગો, જર્નલો, ઇતિહાસો,

હસ્તલિખિત પ્રતો, સિક્કાઓ, હિંદી પ્રાચીન ચિત્રકળાનાં ચિત્રો, શિલાલેખો વગેરે છે. આ એક મહાન્ સંસ્થા તેમણે પોતાના દ્રવ્યથી એકલે હાથે ઉભી કરી છે તે માટે સમગ્ર જૈન સમાજને અભિમાન લેવાનું છે. આવું કાર્ય મોટાં મોટાં દેશી રાજ્યો કે સરકાર કે મોટી સંસ્થાઓ ભાગ્યેજ કરી શકી છે તે તેમણે કરેલ છે. હસ્તલેખિત પ્રતોનાં ૧૫૪ બંડલો છે. અને તેમાં કુલે ૪૮૧૯ પ્રતો છે. આ ઉપરાંત ૧૩૫ ગુટકાઓ છે કે જે દરેકમાં એક કરતાં વધુ કૃતિઓ લખાયેલી છે. આવો જબ્બરો સંગ્રહ માત્ર એકત્રિત કરી સંઘરી રાખવામાંજ પુરૂષાર્થ ન માનતાં તેનો લાભ તેના અભ્યાસીઓને જોઇતી સામગ્રી પૂરી પાડવામાં પણ આવે છે તે માટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે. અમોને વેબરનાં વૉલ્યૂમો, પોતાનાં સૂચિપત્રો, કેટલીક હસ્તલિખિત પ્રતો પૂરી પાડેલ છે તે માટે તેમનો હાર્દિક આભાર માનીએ છીએ.

આ લાયબ્રેરીનું અનુકરણ કરી અમદાવાદ, ખંભાત આદિ જ્યાં જ્યાં જુદાં જુદાં ભંડારો છે તે સર્વ એકત્રિત કરી એક 'ફાયરપ્રુફ' મકાનમાં મૂકી તેની સુવ્યવસ્થા માટે 'ક્યુરેટર' જેવા અધિકારી નીમી સર્વે અભ્યાસીઓને પુસ્તકો નિયત કરેલા નિયમોએ મળી શકે તેમ કરવાની જરૂર છે. દરેક સ્થળના ભંડારના વહીવટદારો આટલી સગવડ કરે તો કેટલો બધો લાભ જૈન સાહિત્યના પ્રચાર અર્થે થાય! શ્રી મોહનલાલજી સેંટ્રલ લાયબ્રેરીમાં જૂની પ્રતોનો જેમ બને તેમ વધુ સંગ્રહ કરવાનું ધ્યાનમાં રાખે એમ ઇચ્છીશું. આગ્રાની વિજયધર્મસૂરિ લાયબ્રેરી તો બંધજ લાગે છે, તેનો પુનરૂદ્ધાર થાય તો સારૂં.

૬ દેશી રાજાઓને માનપાન—દરેક દેશી રાજ્ય પોતપોતાના સંસ્થાનમાં એક રાજા કે ઠાકોરની કુલ સત્તાની નીચે ચાલે છે અને જ્યાં સુધી gross misgovernment એટલે અતિ ઉગ્ર અંધેર–ગેરવહિવટ ન હોય ત્યાં સુધી સાર્વભૌમ (Paramount) બ્રિટિશ સરકાર વચ્ચે આવતી નથી એ જાતનો સિદ્ધાંત હમણાં સ્પષ્ટાકારે લૉર્ડ ઇર્વિન વાઇસરોય સાહેબના ખાનગી સેક્રેટરીએ બહાર પાડેલ છે. એટલે દેશી સંસ્થાનમાં વસતી પ્રજા તેના રાજવીની ઇચ્છા અને છંદ પ્રમાણે ચાલે છે અને તેનું જેટલું ગાંડું મનસ્વીપણું કે શાણપણવાળું વર્ત્તન તે પ્રમાણે પ્રજા પર જુલમ કે ન્યાય થાય છે. સામાન્ય રીતે આદર્શ રામરાજ્ય દેશી સંસ્થાનોમાં દેખાતું નથી. હવે લોકશાસનની ઉપયોગિતા–કિંમત સમજાઇ છે. આ દેશી રાજ્યો પોતાની પ્રજાપર કેવો ત્રાસ ફેલાવી રાજ કરી રહ્યાં છે તે સંબંધીની બહાર પડતી બીનાઓ ધ્યાનમાં લઇ પછી કહી શકાય તેમ છે. તે વાત એક બાજુએ મૂકીએ, પણ તે રાજાઓને બ્રિટિશ હિંદમાં વસતી પ્રજાએ કે તે પ્રજાના અમુક ભાગે માનપાન આપી તેમના પ્રજાપરના અનિયંત્રિત કારોબારને વિશેષ ઉત્તેજન આપવું જોઇતું નથી. દેશી રાજ્યની પ્રજા સાથે સમવેદના અનુભવી તેમની વ્હારે ધાવું એ તો દૂર રહ્યું, તેમના દુઃખોપર મલમપટા કરવા એક બાજુ રહ્યા, પણ 'દાઝયા ઉપર ડામ' એ રૂપે તેમના ઝારશાહી રાજાઓને માનપાનથી ફુલાવવા એ યોગ્ય નથી એમ અમને લાગે છે.

'આપણી સંસ્થાઓ અને દેશી રાજ્યો' એ મથાળા નીચે અમે સં. ૧૯૮૫ના કારતક માગશરના અંકમાં પૃ. ૧૬૭–૮ માં જણાવ્યું હતું તે ફરીથી યાદ દેવાડીએ છીએ. તેમાં અમે વઢવાણમાં રહેતા પ્રસિદ્ધ રા. મોહનલાલ પીતામ્બરદાસ સંઘવીએ મુંબઇની જીવદયા મંડળીએ ધ્રાંગધ્રા નરેશને માનપત્ર આપવા બદલ તે મંડળીને જે ખુલ્લો પત્ર લખી પ્રકટ કર્યો હતો તેમાંથી અનેક ફકરાઓ ટાંક્યા હતા. તેમાંનો એક નીચે પ્રમાણે હતો.

'છેવટે મુંબઇના લક્ષ્મીનંદનો પાસે એક પ્રાર્થના કરી લેવા લલચાઉ છું કે કોઈ પણ દેશી રાજ્યની પ્રજાના સ્થિતિ-સંયોગોની સાચી કેફીયત જાણ્યા સિવાય આપ આપની મહોબત તરફ તણાઇ રાજાઓના મદમસ્ત અભિમાનમાં ઓર વધારો ન કરાવો. આથી બને છે એ કે રાજા પોતાની પ્રજાની પામરતા કલ્પી તે તરફ તિરસ્કારની દૃષ્ટિએ જોયાં કરે છે. અને એથી પ્રજાપર નવાં સંકટો મૂકાય છે. આ સ્થિતિ અનુભવીજ જાણી શકે તેવું છે, દેશી રાજ્યની પ્રજાના દુઃખમાં સહાય કરવાનો આપનો ધર્મ છે એટલે આપ જો પ્રજાને બીજી રીતે મદદ કરી ન શકો તો પણ જલસાના આવા તમાશા પરથી આપનું લક્ષ ઉઠાવી લેશો તો રાજાઓને પોતાની પ્રજાની મહોબતનો મોહ ઉત્પન્ન થશે, તે તરફ માનબુદ્ધિ જળવાશે ને કાંઈ નહિ તો એ પ્રજા તિરસ્કારથી મુક્ત રહેશે એવી મારી શ્રદ્ધા છે.'

આવી ખરી સલાહ નથી મનાતી અને કંઇક સ્વાર્થથી યા ધારેલા મનોરથ પૂરા પાડવા યા ગમે તે કારણે લક્ષ્મીનન્દનો રાજાઓને માનપાન આપવા જાય છે એથી પોતાનો મનોરથ સિદ્ધ થતો નથી, અને તે રાજાની પ્રજાનો એક રીતે દ્રોહ થાય છે.

અત્ર વિલાયતથી જામ સાહેબ પધાર્યા એટલે કેટલાક જૈન ગૃહસ્થો પોતાની ટોળી સાથે બંદર પર હારતોરા વગેરેથી માન આપવા ગયા, વળી અમદાવાદ અને આનંદ સ્ટેશને અમુક જૈન સોસાયટીનાં માણસો માન આપવા ગયા, એવું બહાર આવ્યું છે. જામ સાહેબ તો છાસવારે વિલાયત જાય છે ને આવે છે છતાં કોઈ વખત નહિ અને આ વખતે જ આમ માન આપવાની વૃત્તિ ઉભરાઇ આવે તેનું કારણ શું હોઈ શકે ? જામ સાહેબ તો મહા વિચક્ષણ રાજા છે અને તે આનો ભેદ ન સમજી શકે તેવું બનવા જોગ નથી. જૈનોની મનોદશા કોઇ વિલક્ષણ છે. તે બદલાઇ શુદ્ધ નિર્મળ બને અને દેશી પ્રજાને સાથ દે યા સાથ ન દે તો તેનો દ્રોહ થાય યા તેને નુકશાન થાય એવું એક પણ પગલું ન ભરે એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ.

શ્રી શત્રુંજય તીર્થના સંબંધમાં પાલીતાણા દરબાર સાથે ઝગડો થતાં ત્યાં યાત્રાએ ન જવાની દુહાઇ ફેરવાઈ ને બે વર્ષ સુધી ત્યાં ન જવાની જૈન પ્રજાએ ટેક સાચવી રાખી છતાં આખરે તેના પરિણામે પંદરનો સાઠ હજારનો રૂપિયાનો ચાંલ્લો થયો. આ રીતે પતાવટ થઇ એટલે એકના ચારગણા દામ આપવાનું નક્કી થયું. તે કેમ થયું તે જાણીતી વાત છે. પણ તેથી મલકાઈ જવાનું અને તે માટે તે દરબાર અમદાવાદ કે મુંબઈ પધારે ત્યારે મોટું માન આપવાનું કારણ ઉપસ્થિત થતું નથી, છતાં માનપાન અપાય તો પછી જે દેશી રાજાઓના સંસ્થાનોમાં આપણાં બીજાં તીર્થો છે તે તીર્થો માટેના કર લેવાતા નથી યા ઓછા લેવાતા હશે તે રાજાઓ માટે આપણે કંઇ પણ કરતા નથી, તેથી તેઓને પણ વધારે કર નાંખવા લેવાનું ઉત્તેજન મળે કે જેથી તેમને પણ માનપાન મળે. સાઠ હજાર માટેનું ઉઘરાણું પૂરૂં થયું ને ભેગી થએલી રકમના વ્યાજમાંથી ૩૫ વર્ષ સુધી તે રકમ અપાઇ શકાશે એવું-શ્રીમંતપણું આપણે દર્શાવી આપ્યું છે. તેથી તે મુદત પછી તે રકમ વધુ કરવાની હઠ પાછા પાલીતાણા દરબાર પકડે તો નવાઈ નહિ. આપણામાં મુસદ્દીગિરિ કેટલી છે તે પુરવાર કરવામાં આ આખો ઇતિહાસ ઠીક સાધન પુરૂં પાડે છે.

૭ જુન્નેરમાં કૉન્ફરન્સના અધિવેશનનું આમંત્રણ—કૉન્ફરન્સનું અધિવેશન પૂનામાં થઇ ગયું હતું. પાછું મહારાષ્ટ્રમાં અધિવેશન જુન્નેર મુકામે કરવા માટે ત્યાંથી આમંત્રણ આવતાં તે આમંત્રણ સ્ટૅન્ડિંગ કમિટિએ સ્વીકાર્યું છે, હવે તે અધિવેશન સફળ કરવા માટે ભગિરથ પ્રયત્ન મહારાષ્ટ્રના જૈન નેતાઓએ કરવાના છે. પ્રમુખ સાહેબની પહેલાં પ્રથમ નિમણુક થાય તે માટે ડેપ્યુટેશન નીકળી યોગ્ય જૈન-નેતાના પર વરમાળ આરોપવાની છે. પ્રમુખ પર મહા સભાના વિજયનો ઘણો આધાર છે. તે માટે અમારી નજર અમદાવાદના પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન-શ્રીમંત આગેવાન શેઠ કસ્તુરભાઇ લાલભાઇ પર પહેલી જાય છે. તેમણે કન્વેન્શનના પ્રમુખ તરીકે સુંદર કાર્ય તેમણે બજાવી આપ્યું હતું અને ત્યાર પછી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીએ તેમને વહીવટદાર પ્રતિનિધિ પૈકી એક-તેના પ્રમુખ તરીકે નીમી તેમની યોગ્ય કદર પીછાણી હતી. તેઓ મિલ માલેક છે અને જાહેર હિતમાં રસ ભર્યો ભાગ લેછે. જીનીવાની કૉન્ફરન્સમાં તેઓ પ્રતિનિધિ તરીકે જઈ પોતાની બાહોશી તેમણે બતાવી આપી છે. એવા નરપ્રાપ્ત થાય તો એક નંબરની વાત છે. ત્યાર પછી કૉન્ફરન્સના સ્થાપક તે રા. ગુલાબચંદજી ઢઢા M. A. છે. ઢઢા સાહેબની કારકીર્દિ સુવિખ્યાત છે તેમની સેવાઓ જાણીતી છે અને તેમની કદર આવા વખતે નહિ કરીએ ત્યારે ક્યારે કરીશું ? ત્યાર પછી રા. મકનજી જે. મહેતા બૅરિસ્ટરનું નામ હોઠે આવે છે. તેમણે વકીલાત કરવા માંડી ત્યારથી તે અત્યાર સુધી કૉન્ફરન્સની સેવા ઓછી કરી નથી. જૈન ગ્રેજ્યુએટસ એસોસિયેશનનાં સ્થાપક તેઓ હતા કે જે દુર્ભાગ્યે બંધ

પડી છે. કૉન્ફરન્સના મુંબઈ અધિવેશનોમાં સેક્રેટરી તરીકેની જહેમત ભરી સેવા સર્વને વિદિત છે. તેમજ રેસિડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરી તરીકે પણ સારૂં કાર્ય બજાવ્યું છે. શેઠ અમૃતલાલ કાળીદાસ એક ઉત્સાહી યુવાન્ શ્રીમંત અને પ્રતિષ્ઠિત પુરૂષ છે. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના એક વહિવટદાર પ્રતિનિધિ છે. આમ જે નામો અમારી નજરમાં હાલ આવે છે તેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

આ અધિવેશનમાં યોગ્ય પ્રશ્નોનો-ઠરાવો-પ્રસ્તાવોનો પણ વિચાર કરવાનો રહેશે. તે તૈયાર કરવાની જરૂર છે. કૉન્ફરન્સરનું બંધારણ જેટલે જેટલે અંશે ખામી વાળું હોય તે દૂર કરી વિશેષ વ્યાપક અને વ્યવહારૂ કરવાની જરૂર છે. આ પર સ્વાગત સમિતિ પૂરેપૂરૂં લક્ષ રાખશે એવી અમોને આશા છે.

૮ દિગંબર પરિષદ્—નું સાતમું અધિવેશન શ્રી અંતરીક્ષજી તીર્થ ભરાયું ને તેમાં થયેલા ઠરાવોની હકીકત દિગંબર પત્રોમાં આવી છે. તેમાંના જાણવા યોગ્ય ઠરાવો એ છે કેઃ ૧ જૈન જાતિના હ્રાસને દૃષ્ટિમાં રાખી આ પરિષદ્ ઉચિત સમજે છે કે જે જૈન ધર્માનુયાયી જાતિઓમાં જેના આચાર વિચાર સમાન જેવા છે તેમાં પરસ્પર વિવાહ સંબંધ કરવો (બહુ મતથી પસાર) ૨ પ્રાણીઓના આત્મહિત અને ઉન્નતિને માટે જૈન ધર્મનો પ્રચાર કરવો તથા જે મહાશય જૈન ધર્મની દીક્ષા લેવાનું ઇચ્છે તેને દીક્ષિત કરવો અને જે વ્યક્તિ જૈન ધર્મની દીક્ષા લે તેને આપણે ભ્રાતૃભાવથી અપનાવવો. ૩ જૈન પાઠશાલાઓ માટે આ પરિષદ્ આવશ્યક સમજે છે કે જૈન સિદ્ધાંતના આધારે નવીન શૈલીથી હિન્દી પુસ્તકો Readers ના ઢંગ પર તૈયાર કરવી. તે માટે શ્રીયુત પ્રો૦ હીરાલાલજી એમ. એ. એડવર્ડ કૉલેજ અમરાવતીને પ્રેરણા કરવામાં આવે છે કે આવાં પુસ્તકો તેઓ એક વર્ષમાં તૈયાર કરી આપે. ૪ વર્ત્તમાન ઇતિહાસોમાં જૈન ધર્મ સંબંધી અનેક ભૂલો છે, તેને સુધારવા માટે આ પરિષદ્ એક ઇતિહાસ સંશોધક બૉર્ડ (૧) પ્રો. હીરાલાલજી અમરાવતી, (૨) શ્રી કામતાપ્રસાદજી અલીગંજ (૩) શ્રી જુગલ કિશોરજી મુખ્તાર-દિલ્હી (૪) શ્રી નાથુરામજી પ્રેમી-મુંબઇ (૫) બા૦ છોટેલાલજી-કલકત્તાની નિયત કરે છે અને તેનું મંત્રિત્વ ઉક્ત પ્રો૦ હીરાલાલજીને સોંપે છે. ૫ પ્રાચીન જૈન-કલાર જાતિ મધ્ય પ્રાંતમાં કલચૂરી વંશની સંતાન એ લાખ ઉપર છે. તેને પોતાની પ્રાચીનતા સમજાવવા શેઠ માણેકચંદ જુબિલીબાગ ટ્રસ્ટ ફંડ મુંબઇ દ્વારા મોકલેલ બ્ર૦ કુંવર દિગ્વિજયજીએ જે ઉદ્યોગ કર્યો છે તેને અનુમોદના આપે છે અને તે કાર્ય આગળ વધુ તેજીથી વધારવું એમ ઠરાવ કરે છે. ૬ શારદા એકટ નામનો બાલવિવાહ પ્રતિબંધક કાયદો પસાર કરાવવા માટે શારદાજીને મુબારકબાદી આપે છે અને તે કાયદો સમાજ માટે અતિ લાભદાયક છે એમ માને છે-સમજે છે. ૭ હિંદુસ્થાનની મનુષ્ય ગણના સંબંધી વસ્તીપત્રકમાં જૈનો માટે જુદું ખાતું રાખવામાં આવે છે અને જૈન ધર્મ હિંદુ ધર્મથી સ્વતંત્ર છે, તો મનુષ્ય ગણના સમયે જૈનોનું જૂદું ખાતું રહેવાથી સહજમાં જૈનોની સંખ્યાની પરિસ્થિતિનું જ્ઞાન થાય છે તેથી જૈન સમાજની દૃષ્ટિથી જૈનોની મનુષ્ય ગણના વખતે એક જુદું ખાતું છે તેમ રાખવાનું અત્યંત આવશ્યક છે અને તે ખાતું જૈનો માટેનું કાઢી નાંખવું નહિ અને તે માટે હિંદુ સભાએ આંદોલન કર્યું છે તેનો વિરોધ આ સભા કરે છે...

૯ બાબુ જુગલકિશોર અને સમન્તભદ્રાશ્રમ:—બાબુ જુગલકિશોર મુખત્યારે મેટ્રિક સુધી અંગ્રેજી અભ્યાસ કર્યો છે, પણ ધર્મ અને શાસ્ત્રનું પર્યાલોચન અને સતત્ અભ્યાસમાં આખી જીંદગી તેમણે રોકી છે. તેઓ આધુનિક નવીન વિચારપ્રણાલીના જ્ઞાતા પણ છે. પ્રાચીન અને અર્વાચીન વિચારપ્રવાહનો સમન્વય કરી ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી ધાર્મિક સાહિત્ય પર અને વર્ત્તમાન સમસ્યાઓ પર અનેક તાત્ત્વિક અને વિચારપૂર્ણ લેખો તેમણે લખ્યા છે. ધાર્મિક સાહિત્યમાં અનેક જાલી-વિકૃત સ્વરૂપો દાખલ થઇ ગયાનો ધટસ્ફોટ કર્યો છે. જૈન હિતૈષીના સંપાદક તરીકે ઉત્તમ કાર્ય કર્યું છે. અનેક ગ્રંથોની તલસ્પર્શી સમાલોચના લીધી છે. જ્યાં જ્યાં દિગંબરી

ભંડારો છે ત્યાં ત્યાં જઇ તેમાંના ગ્રંથોની પ્રશસ્તિઓ ઉતારી આખા દિગંબર જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખવાના અને પ્રશસ્તિસંગ્રહ પ્રકટ કરવાના તેમના કોડ છે. પુરાતત્ત્વનો તીવ્ર શોખ છે. આ કોડ અને શોખ પૂરા પાડવા માટે તેમણે દિલ્હીમાં કરૌલ બાગમાં 'સમન્તભદ્રાશ્રમ' નામની સંસ્થા સ્થાપી છે. સમન્તભદ્ર નામના મહાન્ તાર્કિક, અને શાસ્ત્રકાર પૂર્વાચાર્ય થઇ ગયા કે જેમનું શ્વેતાંબરોમાં પણ 'વનવાસી' તરીકે સ્થાન છે. તેમના નામ પરથી આ આશ્રમનું નામ અપાયું છે તે યોગ્ય છે. ધર્મ તથા સમાજનું ઉત્થાન કરવાનું, તેના લુપ્તપ્રાય ગૌરવને પુનઃ પ્રકાશમાં લાવવાનું, પ્રાચીન કીર્તિઓને સુરક્ષિત રાખવાનું, ઇતિહાસનો ઉદ્ધાર કરવાનું અને સમાજની વ્યક્તિઓમાં જ્ઞાનવૃદ્ધિ કરી તેને તેના કર્તવ્યનો સાચો બોધ કરાવવાનું બહુ જરૂરી છે અથવા જૈન જાતિની જીવિત જાતિઓમાં ગણના કરાવી તેનું ભવિષ્ય સુધારવાનું અને જૈન શાસનને સમુન્નત કરવાનું અતિ આવશ્યક છે તેટલા માટે આ આશ્રમની સ્થાપના છે.

શ્રી જુગલકિશોરજીએ અધિષ્ઠાતા તરીકે વિજ્ઞપ્તિ પત્ર બહાર પાડયું છે તેમાં સમજાવ્યું છે કે આમાં સેવાભાવી વિદ્વાનો સહયોગ કરી શકે છે, ત્યાં આવી નિવાસ કરી શકે છે ને તે માટે ધનની ખાસ જરૂર છે. કેટલાક પ્રાયઃ એમ ધારતા હોય કે આ કાર્યો જૈનસમાજમાં થવાં અશક્ય છે યા તેની શક્તિથી બહારનાં છે, તો તેઓ ભૂલ કરે છે કારણકે જૈનસમાજમાં કેટલાયે વિદ્વાન્ છે, શ્રીમાન્ છે, સેવા કરવાના ભાવુક પણ છે અને તેઓ ધનસંપત્તિનો વ્યય ધર્માદિમાં કરતા પણ રહે છે. જો કામ કરવાને યોગ્ય વ્યક્તિ પોતાની શક્તિ ગોપવ્યા વગર સેવાનું વ્રત લે-પ્રતિદિન કલાક અર્ધો કલાક યા દરેક અઠિયાડિયે થોડા કલાક આ કાર્યોમાં લે-અર્પણ કરે તો તે સર્વ-કાર્યો બની શકે તેમ છે. ખેદનો વિષય એ છે કે સમાજમાં સંગઠન નથી, વ્યવસ્થા નથી, કર્તવ્યનો સાચો બોધ નથી, સમયની ગતિ-દેશકાલની પરિસ્થિતિ અને ઉપયોગિતા-અનુપયોગિતાની જોઈએ તેવી પિછાન નથી, તેથી ઘણી વ્યક્તિઓનો સમય પ્રમાદ, આલસ્ય અને વ્યર્થ કામોમાં જાય છે, અને આપસ આપસની ખેંચતાણને મારામારીમાં-ઝઘડા કલેશમાં વ્યતીત થાય છે. ખરૂં કાર્ય તેથી થતું નથી.

જો સમાજ આવા સેવા-આશ્રમ દ્વારા પોતાની શક્તિને કેંદ્રિત કરે, સંગઠિત પ્રયત્ન તથા વ્યવસ્થિત રૂપમાં કાર્ય કરવાનું મહત્ત્વ સમજે, સાચા સેવકોને પિછાને અને પોતાના લોકમાં ઉત્સાહ તથા સેવાભાગ જાગૃત કરે, તો સમાજની સર્વ વ્યક્તિ નિયમિત રૂપે સેવા કરવાનું શીખી જાય અને તેમ કરવું પોતાનું કર્ત્તવ્ય-સ્વધર્મ સમજે-તો આજ આ એક આશ્રમ દ્વારા ધર્મ તથા સમાજનું ખાસ અભ્યુત્થાન થઇ શકે છે. ગઇ કાલે જે શક્તિ વગેરેનો દુરૂપયોગ થતો હતો તેનો આજથી સદુપયોગ થતો જાય, અને આ સંસ્થા પરસ્પરના વૈમનસ્યને દૂર કરવામાં સહાયક બનતી બનતી જૈનના સર્વ સંપ્રદાયોને મેળવી લેવા અથવા તેમાં પ્રેમ પ્રતિષ્ઠિત કરી વ્યાવહારિક તથા સામૂહિક એકતા સ્થાપિત કરવા માટે એક પુલના જેવું કામ દેતી થાય તો તેના નામ પ્રમાણે સર્વત્ર ભદ્ર-કલ્યાણ થાય. જૈન સમાજને જીવવું હોય અને લોકમાં ઇજ્જત સહિત જીવવું હોય તો તેણે સર્વ કંઈ કરવું પડશે અને પ્રાયઃ આવાં આશ્રમો દ્વારાજ તે થઇ શકશે.

૧૦ સમન્તભદ્રાશ્રમે કરવા ધારેલાં કાર્યો-ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. તે સર્વ વિધાયક-રચનાત્મક (eonstructive) છે. તે નીચે પ્રમાણે છેઃ-

૧ ગ્રંથસંગ્રહ-એટલે આશ્રમના ભારતી-ભવનમાં સંપૂર્ણ જૈન ગ્રંથોની ઓછામાં ઓછી એક એક પ્રતિનો સંગ્રહ કરવો અને સાથે સાથે બીજા ધાર્મિક તથા ઐતિહાસિકાદિ અનેક વિષયોનો ઉત્તમોત્તમ તથા ઉપયોગી ગ્રંથોનો એક વિશાલ સંગ્રહ કરવો કે જે આશ્રમનાં કામોમાં સર્વ રીતે સહાયક બને અને જનતા તેનો સારો લાભ લઇ શકે.

૨ લુપ્તપ્રાય જૈન ગ્રંથોની ખોજ-એટલે જે ગ્રંથોની રચના વગેરેનો પત્તો મળે છે પરંતુ જે મળતા

નથી તેને ભારત કે ભારતની બહારનાં શાસ્ત્ર-ભંડારોમાં તપાસ કરી પ્રાપ્ત કરી રાખવાં.

૩ ગ્રંથ પ્રશસ્તિ આદિનો સંગ્રહ-એટલે જૈન ગ્રંથોમાં અપાયેલ ગ્રંથકાર આદિનો પરિચય તથા બીજા ઐતિહાસિક ભાગોનો સંગ્રહ કરવો.

૪ પૂર્ણ જૈન ગ્રંથાવલીનું સંકલન-અર્થાત્ સંપૂર્ણ જૈન ગ્રંથોની એક બૃહત્ સૂચી તૈયાર કરવી કે જેમાં ગ્રંથ નામ, કર્ત્તા, ભાષા, વિષય, શ્લોક સંખ્યા, નિર્માણ સમય, લેખન સમય અને ભંડાર નામ આપવામાં આવે અને જરૂર પડતાં તે ગ્રંથની અવસ્થા સંબંધી ખાસ 'રિમાર્ક' આપવામાં આવે.

૫ જૈન શિલાલેખ સંગ્રહ-જૈન મૂર્તિઓના લેખ સંગ્રહ સહિત.

૬ જૈન તામ્રપત્ર, ચિત્ર અને સિક્કાઓનો સંગ્રહ.

૭ જૈન મંદિરાવલી, મૂર્ત્તિ સંખ્યાદિ સહિત-સર્વ સ્થળનાં જૈન મંદિરોની પૂરી સૂચી.

૮ ત્રિપિટક આદિ પ્રાચીન બૌદ્ધ ગ્રંથો પરથી જૈન ઇતિહાસનો (અનુકૂલ કે પ્રતિકૂલ સર્વ વૃત્તાંતનો) સંગ્રહ.

૯ પ્રાચીન હિન્દૂ ગ્રંથો પરથી જૈન ઇતિહાસનો સંગ્રહ.

૧૦ બીજા પ્રાચીન ગ્રંથો પરથી જૈન ઇતિહાસનો સંગ્રહ.

૧૧ પ્રાચીન જૈન સ્મારકો તથા કીર્ત્તિસ્થંભોનો ઠીક ઠીક પરિચય-વિશેષ શોધ સહિત.

૧૨ જૈન સંબંધી આધુનિક અજૈન વિદ્વાનોના વિચારોનો સંગ્રહ-તેમનાજ શબ્દોમાં.

૧૩ દિગંબર-શ્વેતાંબર ભેદ પ્રદર્શન (અનુયોગ ભેદે ચાર ભાગોમાં)-અર્થાત્ બંને સંપ્રદાયોમાં પરસ્પર કઈ કઇ બાબતોમાં ભેદ છે તેની સૂચી.

૧૪ બૌદ્ધ અને જૈન પરિભાષાઓ (Technical terms) નો વિચાર; સમાનતા અને મૌલિકતાની દૃષ્ટિથી.

૧૫ ઉપજાતિઓ તથા ગોત્ર આદિના ઇતિહાસનો સંગ્રહ.

૧૬ ઐતિહાસિક જૈન કોશનું નિર્માણ, કે જેમાં જૈન આચાર્યો, વિદ્વાનો, રાજાઓ, મંત્રિઓ, તથા અન્ય ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓનું, તેમના સમય આદિ સહિત, સંક્ષેપમાં પ્રામાણિક પરિચય.

૧૭ જૈન ઇતિહાસનું નિર્માણ, પૂર્ણ શોધ સહિત.

૧૮ ભારતીય ઇતિહાસની અપૂર્ણતા અને ત્રુટિઓ દૂર કરવાના પ્રયત્ન.

૧૯ પુરાતન જૈન વાકય સૂચી-ખાસ ખાસ પ્રાચીન ગ્રંથોની શ્લોકોની અનુક્રમણિકાઓ, સંસ્કૃત પ્રાકૃતના વિભાગ પ્રમાણે બે ભાગમાં. उक्तं च આદિ શ્લોકોની તપાસ તથા ગ્રંથાદિના સમય નિર્ણયના કામમાં સહાયતા લેવા માટે.

૨૦ ગ્રંથાવતરણ સૂચીઓ-વિચાર પૂર્વક--ગ્રંથોમાં આવેલાં ઉધ્ધૃત વાકયોની સૂચીઓ તે ગ્રંથોના પૂરા પત્તા સહિત કે જ્યાંથી તે ઉદ્ધૃત કરાયેલાં હોય.

૨૧ જૈન લક્ષણાવલીનું નિર્માણ-અને પ્રાચીન જૈન ગ્રંથોમાં આવેલા પદાર્થો આદિનાં લક્ષણોનો મહત્ત્વપૂર્ણ સંગ્રહ કે જેથી સર્વનું વસ્તુતત્ત્વ જાણવામાં સહેલાઈ થાય.

૨૨ જૈન પારિભાષિક શબ્દકોશની રચના.

૨૩ મહત્વના ખાસ ખાસ ગ્રંથોના અનુવાદ.

૨૪ જૈન સુભાષિત સંગ્રહ-જૈન ગ્રંથોમાં અનેક વિષય પર સુંદર શિક્ષાપ્રદ રસભરી સૂક્તિઓનો સંગ્રહ.

૨૫ કથાસાર સંગ્રહ-પુરાણો આદિ પરથી અલંકારાદિ છોડીને મૂળ કથા ભાગનો સંગ્રહ.

૨૬ વિષયભેદથી ગ્રંથોનો સાર સંગ્રહ અથવા ખાસ ખાસ વિષયોપર મહત્ત્વપૂર્ણ યા અસાધારણ વાકયોનો સંગ્રહ.

૨૭ જૈન સ્થિતિ-પરિજ્ઞાન, ગણના તથા દેશભેદથી સામાજિક રીતિ રિવાજોના પરિચય સહિત-સાથે સાથે એવાં જૈન કુટુંબોનો પરિચય મળશે કે જેની આમદની રોજની ચાર આનાથી પણ ઓછી છે.

૨૮ મહાવીર ભગવાન્ અને તેમના પછી થયેલા ખાસ ખાસ પ્રભાવક આચાર્યોનાં ચરિત્રોની રચના-પૂરી શોધ સહિત.

૨૯ પાઠ્ય પુસ્તકોનું નિર્માણ—૧ બાલકો માટે, ૨ સ્ત્રીઓ માટે ૩ સર્વ સાધારણ માટે.

૩૦ ગૃહસ્થ ધર્મ ઉપર એક ઉત્તમ અને સર્વોપયોગી પુસ્તકની રચના કે જે uptodate સર્વ વાતોનો સંતોષજનક ઉત્તર દઇ શકતું હોય.

૩૧ જૈનયોગ વિદ્યાની શોધ—જૈન ગ્રંથોમાં યોગ સાધનાદિ સંબંધી જે મહત્ત્વનાં કથન છે તે સર્વનો સંગ્રહ કરી તેમાંથી સાર ખેંચવો.

૩૨ જૈન તત્ત્વોના રહસ્યનું ઉદ્‌ઘાટન અને જૈન ધર્મની વિશેષતાઓ તથા તેની ઉદારનીતિનું પ્રતિપાદન.

૩૩ જૈન ધર્મનો લોકમાં સર્વત્ર પ્રચાર અને પ્રસાર.

૩૪ જૈન સમાજને સ્વાવલંબી, સુખી અને વર્દ્ધમાન બનાવવી—પ્રગતિ કરવી.

૩૫ 'અનેકાન્ત' પત્રનું સંપાદન અને પ્રકાશન, કે જેની નીતિ સદા ઉદાર અને ભાષા શિષ્ટ શાંત તથા ગંભીર રહેશે.

૩૬ ઉપયોગી પુસ્તકોનું પ્રકાશન.

આવા આશ્રમની ખાસ જરૂર છે. તેને મદદ કર્યા વગર તેવું આશ્રમ નીભી ન શકે. શ્વેતાંબર ભાઇઓ આવાં આશ્રમો ખોલે તો સારૂં, પણ મુખ્તયાર જેવા સેવાભાવી ભાઇઓ કયાં છે? હોય તો તેને સહાય આપનાર કયાં છે? છતાંય જ્યાં સુધી તેવી સંસ્થા ન સ્થપાય ત્યાં સુધી શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય-મુંબઇ, ગુજરાનવાલા ગુરૂકુલ વગેરે પણ કંઇ આ સંબંધી કરી શકે તેમ છે. તે જાગૃત થાય તો સારૂં.

૧૧ 'અનેકાન્ત' પત્ર—આ પત્ર ઉક્ત આશ્રમ તરફથી બહાર પાડવાનું ધાર્યું હતું તેનો પ્રથમ અંક બહાર પડી ગયો છે. તેમાં 'વિશ્વમાં સત્ય, શાંતિ અને લોકહિતના સંદેશ તેમજ નીતિ વિજ્ઞાન—દર્શન ઇતિહાસ—સાહિત્ય—કલા અને સમાજશાસ્ત્રના પ્રૌઢ વિચારો, પ્રકટ કરવાનું બીડું સંપાદક મહાશય બાબુ જુગલ કિશોરે ઝડપ્યું છે. તેમાં જાણીતા વિદ્વાનોના લેખો મેળવી પ્રકટ કરવાનો તેમજ પોતે શોધ અને ગવેષણાથી પૂર્ણ લેખો લખી બહાર પાડવાનો પુરૂષાર્થ તંત્રીશ્રી કરશે એમ આશા રાખી હતી તે ઘણે અંશે પહેલો અંક જોતાં પાર પડી છે. વિષયોની સૂચી તેમણે પસંદ કરી હતી તે એ છે કે ૧ અનેકાંતતત્ત્વ યા રહસ્ય, ૨ અનેકાન્તવાદ, સ્યાદ્‌વાદ અને સપ્તભંગીવાદ, ૩ તત્ત્વવિવેક અથવા જૈનતત્ત્વજ્ઞાન, ૪ દર્શનશાસ્ત્રોના તુલનાત્મક અધ્યયન, ૫ જૈનધર્મની ઉદારનીતિ, ૬ જૈની અહિંસા, ૭ ભક્તિમાર્ગ અને સ્તુતિપ્રાર્થનાદિનું રહસ્ય, ૮ શુદ્ધિતત્ત્વમીમાંસા, ૯ ઐતિહાસિક અનુસંધાન, ઐતિહાસિક જૈનવ્યક્તિઓ પુરાણી વાતોની શોધ, ૧૦ દુષ્પ્રાપ્ય અને અલભ્ય સાહિત્ય, ૧૧ જીવનજ્યોતિ જગાવનારી સુભાષિત મણિઓ, ૧૨ લુટાયેલ જૈની, ૧૩ મરણોન્મુખ જૈનસમાજ, ૧૪ જિનવાણિ સાથેની જૈનોની બેવફાઇ, ૧૫ સેવાધર્મ, ૧૬ મહિલાસમુત્થાન, ૧૭ વૈજ્ઞાનિક જગત, ૧૮ બલની આરાધના, ૧૯ કોઇ પ્રભાવકનું ચરિત્ર યા ઐતિહાસિક ગલ્પ, ૨૦ દાનના અર્થશાસ્ત્રનું રહસ્ય, ૨૧ ખાદીના વ્યવહારમાં ત્યાગનું તત્ત્વ.

આ પત્રનો પ્રથમ અંક માર્ગશિરનો બહાર પડયો છે તેમાં વિષયસૂચી જાણવા જેવી છે. ૧ કામના (કાવ્ય) 'યુગવીર' ૨ ભગવાન્ મહાવીર ઔર ઉનકા સમય એક શોધથી ભરેલો લાંબો લેખ. તંત્રી મુખ્તારજી ૩ નીચ ઔર અછૂત (કાવ્ય) લે૦ ભગવન્ત ગણપતિ, ૪ અનેકાંતકે ઇતિહાસપર એક દષ્ટિ—બા૦ કામતા પ્રસાદજી, ૫ અનેકાંત (કાવ્ય)—કલ્યાણકુમાર જૈન, ૬ ધનિક—સંબોધન (કાવ્ય)—યુગવીર, ૭ અનેકાન્તવાદકી મર્યાદા—એક શાસ્ત્રીય લેખ લે૦ શ્રીમાન્ પં. સુખલાલજી, ૮ વિદ્યુચ્ચર—ગલ્પ લે૦ જૈનેન્દ્રકુમાર, ૯ અહિંસા ઔર અનેકાન્ત—એક પાનાનો ટુંકો લેખ લે૦ પં. બેચરદાસ, ૧૦ મહાકવિરત્ન લે૦ શાંતિરાજજી શાસ્ત્રી, ૧૧ સુભાષિતમણિયાં, ૧૨ સ્વાસ્થ્યરક્ષાકે મૂલમન્ત્ર લે૦ પં. શીતલપ્રસાદ રાજવૈદ્ય, ૧૩ સંપાદકીય છે. આખો અંક મહત્ત્વપૂર્ણ લેખોથી ભરપૂર છે. સંપાદકીયમાં સમન્તભદ્રાશ્રમની યોજના સમજાવી છે. તેમાં તે આશ્રમના ૪ ઉદ્દેશ્ય આપ્યા છે. (૧) એવા સાચા સેવક ઉત્પન્ન કરવા કે જે **વીર**ના ઉપાસક, વીરગુણ—વિશિષ્ટ અને પ્રાયઃ લોક

સેવાર્થ દીક્ષિત થાય તથા ભગવાન્ મહાવીરના સં-દેશને ઘેર પહોંચાડે (૨) એવી સેવા બજાવવી કે જેથી જૈનધર્મનું સમીચીન રૂપ, તેના આચારવિચારોની મહત્તા, તત્ત્વોનું રહસ્ય અને સિદ્ધાંતોની ઉપયોગિતા સર્વ સાધારણ જનતાને માલૂમ પડે-તેના હૃદયપર અંકિત થાય અને તે જૈનધર્મની મૂલવાતો તેની વિશેષતાઓ તથા ઉદાર નીતિથી સારા પ્રકારે પરિચિત થઇ પોતાની ભૂલને સુધારી શકે, (૩) જૈન સમાજના પ્રાચીન ગૌરવ અને તેના ઇતિહાસની શોધ કરી પ્રકાશમાં લાવવા અને તે દ્વારા જૈનોમાં નવજીવનનો સંચાર કરવા તથા ભારતવર્ષનો સાચો પૂર્ણ ઇતિહાસ તૈયાર કરવામાં મદદ કરવી (૪) વર્તમાન જૈન સાહિત્યથી અધિકમાં અધિક લાભ કેમ લઇ શકાય, તેની સુન્દર યોજના તૈયાર કરી તેને અમલમાં મૂકવી યા મૂકાવવી. (૫) સુરીતિઓના પ્રચાર અને કુરીતિઓના બહિષ્કારમાં સહાયક થવું તથા બીજી રીતે પણ સમાજના ઉત્થાનમાં મદદ કરવી અને તેને સ્વાવલંબી, સુખી અને વર્દ્ધમાન બનાવવી.

—ઉક્ત આશ્રમ અને તેના આ પત્રનો વિજય ઇચ્છીએ છીએ.

વિવિધ-નોંધ.

(કૉન્ફરન્સ ઑફિસ તરફથી)

(૧) **સ્વ. શેઠ મણીલાલ સુરજમલ ઝવેરી**:—ગત ભાદ્રવા માસમાં થએલાં સમાજના એક અગ્રેસર પુરૂષના એકાએક દેહાવસાનની નોંધ લેતાં અત્યંત ખેદ થાય છે. સમાજમાં ઉત્સાહપૂર્વક કાર્ય કરનાર વ્યક્તિઓ ગણી ગાંઠીજ છે. તેમાંથી એક બાહોશ, કાર્યકુશળ અને અનુભવી આ વ્યક્તિની ખોટ ન પૂરી શકાય તેવી છે. શેઠ મણીલાલભાઈ કૉન્ફરંસની સ્ટેન્ડીંગ કમિટીના એક સભ્ય હોવા ઉપરાંત ઑ. ટ્રેઝરર તરીકે પણ કાર્ય કરતા હતા. તેઓએ આ અગાઉ વખતો વખત સંસ્થાના દરેક કાર્યમાં રસ લઈ સમાજની અમૂલ્ય સેવાઓ બજાવી છે. સ્વર્ગસ્થ જૈન એસોશિએશન ઓફ ઇંડીઆના એક ઑનરરી મંત્રી તરીકે પણ વિવિધ જાતની સેવાઓ બજાવી રહ્યા હતા. તેઓના દિલગિરી ભર્યા અવસાનની નોંધ-કૉન્ફરંસે તા. ૧૩ સપ્ટેંબર ૧૯૨૯ ની સ્ટેન્ડીંગ કમિટીની મિટીંગમાં નીચે મુજબ ઠરાવ કરી-લીધી હતી, જેની નકલ મર્હુમના ભાઇ રા. ડાહ્યાચંદ ઉપર મોકલી આપવામાં આવી હતી.

"શ્રી જૈન શ્વે. કૉન્ફરંસની સ્ટેન્ડીંગ કમિટીના એક ઉત્સાહી સભ્ય શેઠ મણીલાલ સુરજમલ ઝવેરી જેઓ કૉન્ફરંસના દરેક કાર્યમાં ઉત્સાહથી ભાગ લેતા હતા, જેમણે આ સંસ્થાની સુકૃત ભંડાર ફંડ કમિટીના સેક્રેટરી તરીકે ઘણા વખત સુધી કાર્ય કર્યું હતું-જેઓ આ સંસ્થાના ટ્રેઝરર તરીકે પણ કામ કરતા હતા, જેમનો અભ્યાસ સાર્વત્રિક હતો અને જેઓ ઘણાં કાર્યોમાં આત્મભોગ આપી કાર્ય કરી રહ્યા હતા તેમના અચાનક અવસાનથી આ સંસ્થાએ સારો કાર્યવાહક ગુમાવ્યો છે. તેમની સેવાની નોંધ આજની મિટીંગ ઘણા ખેદ સાથે લે છે અને મર્હુમના આત્માને શાંતિ ઇચ્છે છે."

(૨) **કૉન્ફરંસ નિભાવ ફંડ**:—સંસ્થાના નિભાવાર્થે કેટલીક ચર્ચાઓ તા. ૧૩ સપ્ટેંમ્બર ૨૯ ની સ્ટેન્ડીંગ કમિટીની સભામાં નિકલી હતી, અને તેના પરિણામે 'શ્રી કૉન્ફરંસ નિભાવ ફંડ'માં સ્ટેન્ડીંગ કમિટીના સભ્યોએ ટીપમાં જે નાણાં ભર્યાં છે તે બદલ આભાર માનવાની આ તક લઇએ છીએ, અને આશા રાખીએ છીએ કે બીજા સભ્યો પણ સંસ્થાના નિભાવ અર્થે પોતાથી બનતો ફાળો આપી જરૂર સંસ્થા પ્રત્યેની ફરજ બજાવશે.

૧૦૧) શેઠ મોહનલાલ હેમચંદ ઝવેરી
૧૦૧) શેઠ રણછોડભાઇ રાયચંદ ઝવેરી.
૫૧) શેઠ ગુલાબચંદજી ઢઢ્ઢા.

૫૧) શેઠ મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ
૫૧) શેઠ મણીલાલ મોતીલાલ મૂલજી.
૫૧) શેઠ ગોવિંદજી ખુશાલભાઈ.
૫૧) શેઠ રવજી સોજપાળ
૪૧) શેઠ નાનજી લધાભાઇ
૨૫) શેઠ મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ
૨૫) શેઠ વીરચંદ પાનાચંદ
૨૫) શેઠ પ્રેમજી નાગરદાસ
૨૫) શેઠ લલ્લુભાઈ કરમચંદ
૨૫) શેઠ લાલભાઈ કલ્યાણભાઈ
૨૫) શેઠ અમરચંદ ઘેલાભાઈ
૧૫) શેઠ છોટાલાલ પ્રેમજી
૧૫) શેઠ નરોતમ ભગવાનદાસ શાહ
૧૫) શેઠ વાડીલાલ સાંકળચંદ વોરા
૧૫) શેઠ મોહનલાલ બી. ઝવેરી
૧૫) શેઠ રમણિકલાલ કે. ઝવેરી
૧૫) શેઠ ચીનુભાઈ લાલભાઇ
૧૫) શેઠ ઓધવજી ધનજી શાહ
૧૫) શેઠ હીરાલાલ મંછાચંદ શાહ
૧૫) શેઠ મકનજી જે. મહેતા.
૧૫) શેઠ ગોવિંદજીભાઇ લાલજી
૨૫) શેઠ જીવતલાલ પ્રતાપશી

(૩) **શ્રી તીર્થંકરોના ફોટાઓની થતી આશાતનાઃ**—અમારા ઉપર એક પત્ર શ્રી રંગૂન જૈન દેરાસરજીના મેનેજીંગ ટ્રસ્ટી શેઠ પ્રાણજીવનદાસ જેઠાભાઇ તરફથી શ્રી મહાવીર સ્વામીના ફોટાઓની થતી આશાતના અટકાવવા સંબંધે આવેલ છે. આ પત્ર ઉપર અમારા તરફથી યોગ્ય કાર્યવાહી ચાલુ છે.

આ વિષય ઉપર વિચાર કરતાં જણાઇ આવે છે કે આપણા પરમપૂજ્ય તીર્થંકર દેવોની છબીઓ આજે બજારમાં દરેક સ્થળે વ્હેંચાતી નજરે ચઢે છે. ફેરીઆઓ અજ્ઞાન હોઈ એ ફોટાઓને અશુદ્ધ જમીન ઉપર મૂકતાં બિલકુલ અચકાતા નથી. દિવાલીના તહેવાર પ્રસંગે હજારોની સંખ્યામાં પોસ્ટકાર્ડ પગરસ્તા (સડક) ઉપર રાખતા કેટલાક લોકો આપણે જોઇ શકીએ છીએ. આપણા જૈન બંધુઓ જ તે છબીઓ અને પોસ્ટકાર્ડોને ખરીદ કરી તેઓને એક જાતનું ઉત્તેજન આપતા હોય એમ સ્હેજ કલ્પના થઇ શકે છે. ગમે તે હોય પણ આ જાતની આશાતમાં એક અથવા બીજી દૃષ્ટિએ ખાસ અટકાવવા યોગ્ય લાગે છે, અને તે તરફ સમાજના સુજ્ઞ બંધુઓનું લક્ષ ખેંચીએ છીએ.

(૪) **શ્રી સુકૃતભંડાર ફંડમાં ફાળો:**—શ્રી પર્યુષણ પર્વાધિરાજમાં સુકૃત ભંડાર ફંડ ઉઘરાવવા અમારા તરફથી બનતા પ્રયાસો હાથ ધરવામાં આવ્યા હતા. મુંબઇના શ્રી ગોડીજી મહારાજના દેરાસરના ટ્રસ્ટી સાહેબોને પણ અમારા પ્રયાસમાં મદદ આપવા વિનંતિ કરવામાં આવી હતી. શેઠ મણીલાલ મોતીલાલ મૂલજી—જેઓ તે વખતે ઉકત દેરાસરજીના મેનેજીંગ ટ્રસ્ટી તરીકે કાર્ય કરતા હતા તેઓએ અમારી આ ફંડની સ્કીમને અમલમાં મૂકાવવા આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયવલ્લભ સૂરીશ્વરજીના વ્યાખ્યાનમાં શ્રી સંઘ સમક્ષ અપીલ રજુ કરી હતી. વ્યાખ્યાનમાં હાજર રહેલા અન્ય નેતાઓએ પણ તે સમયે આ સ્કીમને વધાવી લઈ પોતાનો ફાળો આપ્યો હતો. આ પ્રકારે શરૂઆત થતાં શ્રોતાવર્ગમાંથી ફંડ ઉઘરાવવા સૂચના થઈ હતી અને તેમ કરતાં ફંડમાં રૂા. ૨૨૮) વસુલ આવ્યા હતા. અમારા આ પ્રયાસને સફલ બનાવવા માટે શ્રી ગોડીજીના દેરાસરના ટ્રસ્ટી સાહેબોનો આ સ્થાને આભાર માનતાં અમોને આનંદ થાય છે.

(૫) **નવા રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરી:**—શેઠ ચીનુભાઈ લાલભાઇએ પોતાના હોદ્દાનું તા. ૫–૭–૨૯ ના પત્ર દ્વારા આપેલ રાજીનામા સંબંધે સંસ્થાની સ્ટેન્ડીંગ કમિટીઓમાં વિચાર થતાં તા. ૨૮–૭–૨૯ ના રોજ મળેલી સભાએ તેઓનું રાજીનામું નહીં સ્વીકારતાં સેક્રેટરી તરીકે ચાલુ રહેવા આગ્રહ કર્યો હતો. તેના જવાબમાં શેઠ ચીનુભાઇ તરફથી આવેલ તા. ૨–૮–૨૯ નો પત્ર-તા. ૧૩ સેપ્ટેંબર ૨૯ ના રોજ સ્ટે. કમિટીમાં રજુ કરવામાં આવ્યો હતો, કમિટીએ વિચાર કરી તેઓએ બજાવેલી સેવાની આભાર સાથે નોંધ લઇ દિલગિરી સાથે રાજીનામું સ્વીકારવાનો ઠરાવ કર્યો અને આ રાજી-

નામાના પસાર થવાથી ખાલી પડેલી જગ્યા માટે બીજી નિમણુંક કરવાના વિચાર પર આવતાં સર્વાનુમતે રા. શેઠ રણછોડભાઇ રાયચંદ મોતીચંદ ઝવેરીની નવા એ. રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરી તરીકે નિમણુંક કરવામાં આવી હતી.

(૬) કાન્ફરંસનું તેરમું અધિવેશનઃ—સાદડી મુકામે કૉન્ફરંસનું બારમું અધિવેશન ભરાયા પછી કેટલાક ઉત્સાહી આગેવાનોની ઇચ્છા અને શેઠ મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ, શેઠ મકનજી જે. મહેતા, શેઠ મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ, મોહનલાલ હેમચંદ ઝવેરી આદિના શુભ પ્રયાસથી મુંબઇમાં શેઠ કસ્તુરભાઈ લાલભાઇના નેતૃત્વ હેઠળ કન્વેન્શનની બેઠક બોલાવવામાં આવી હતી, અને જેમાં સમાજ-હિતને લગતા કેટલાક પ્રશ્નો ચર્ચાયા પછી આગામી અધિવેશનને ભલામણ કરનારા ઠરાવો થયા હતા. તે પછી શ્રી શત્રુંજયના પ્રશ્ન અંગે શ્રી ખાસ અધિવેશન કલકતા નિવાસી શેઠ બહાદુર સિંહજી સીંઘીના પ્રમુખપણા નીચે મુંબઇમાં બોલાવી સમાજમાં નવીન જાગૃતી પ્રકટાવી તીર્થાધિરાજના વિકટ પ્રશ્નમાં કૉન્ફ્રંસે પોતાનો અમૂલ્ય ફાળો આપ્યો હતો, જેના પરિણામે સમસ્ત હિંદના જૈનોમાં સંપ સાથે એક અજબ જુસ્સો પ્રકટ થયો હતો. કૉન્ફરંસના ઉક્ત ખાસ અધિવેશન પછી રા. મકનજી જે. મહેતા, બાર. એટલૉ અને રા. મોહનલાલ બી. ઝવેરી સોલીસીટર જેવા કાર્યકુશળ રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરીઓએ પોતાના હોદ્દાના રાજીનામાં મોકલાવ્યા તેઓની જગ્યાએ શેઠ ચીનુભાઇ લાલભાઇ સોલીસીટર અને તેઓ સાથે શેઠ નગીનદાસ કરમચંદની નિમણુંક કરવામાં આવી જે તેઓ તરફથી સહર્ષ સ્વીકારવામાં આવી હતી. શેઠ નગીનદાસ કરમચંદે નાદુરસ્ત તબિયતના કારણથી કૉન્ફરંસનું કાર્ય કરવા પોતાની અશક્તિ દર્શાવી રાજીનામું આપ્યું. શેઠ ચીનુભાઇ બાલાભાઇએ કલકતા, પાલણપુર, વઢવાણ અથવા તો તેવા અન્ય સ્થળે અધિવેશન ભરવા બનતા પ્રયત્નો કર્યા અને તે તરફના કેટલાક આગેવાન ગૃહસ્થો સાથે પત્ર વ્યવહારની શરૂઆત પણ કરી હતી. દરમ્યાન શેઠ ચીનુભાઈએ પણ રાજીનામું મોકલાવ્યું. બે નવા સેક્રેટરીઓ ચુંટી કાઢવા સ્ટેન્ડીંગ કમિટી સમક્ષ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતાં રા. શેઠ છોટાલાલ પ્રેમજી અને રા. શેઠ રણછોડભાઇ રાયચંદ મોતીચંદ ઝવેરીની નિમણુંકો કરવામાં આવી.

મહારાષ્ટ્ર પ્રાંતમાં 'જુન્નેર' મુકામે કૉન્ફરંસનું અધિવેશન થાય એમ મહારાષ્ટ્રના કેટલાક ઉત્સાહી બંધુઓની ઇચ્છા થતાં તેઓએ પ્રથમ મુંબઇમાં કેટલાક આગેવાનો સમક્ષ પોતાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી હતી, અને તે માટે નિશ્ચય કરવા શેઠ મોતીલાલ વીરચંદ-સેક્રેટરી શ્રી મહારાષ્ટ્રીય જૈન શ્વે. પ્રાંતિક પરિષદ્-ને આ સંબંધે વાટાઘાટ કરવા મોકલ્યા હતા. તેઓ તથા મહારાષ્ટ્રના અન્ય આગેવાનો તા. ૧૨-૧૦-૨૯ ના પત્ર દ્વારા જુન્નેરમાં અધિવેશન ભરવા આમંત્રણ આપતાં સ્ટેન્ડીંગ કમિટીની મિટીંગ બોલાવવા આગ્રહ કર્યો હતો. આ ઉપરથી સંસ્થાની સ્ટેન્ડીંગ કમિટીની એક સભા તા. ૧૪-૧૦-૨૯ સોમવારના રોજ રાતના સ્ટાં. ટા. ૮ વાગતે સંસ્થાની ઑફીસમાં રા. શેઠ ગોવિંદજી ખુશાલના પ્રમુખપણા હેઠલ મળી હતી, જે વખતે શેઠ મોતીલાલ વીરચંદે હાજરી આપી કેટલીક હકીકતો રૂબરૂમાં રજુ કરી હતી. કમિટીએ આજુબાજુના સર્વ સંજોગો વિચારી સર્વાનુમતે નીચે મુજબ ઠરાવ કર્યો:—

"રા. શેઠ મોતીલાલ વીરચંદ તરફથી કૉન્ફરંસના અધિવેશન સંબંધે આવેલ પત્રની નોંધ આજની સભા આભાર સહિત લે છે અને ઠરાવ કરે છે કે જુન્નેર મુકામે માઘમાસ લગભગ કૉન્ફરંસ બોલાવવા સંબંધે ઑલ ઇંડીઆ સ્ટેન્ડીંગ કમિટીના સર્વે સભ્યોને પત્રો લખી તેઓના અભિપ્રાય આશુ વદ ૦)) સુધીમાં મેળવવા અને તે અભિપ્રાયો કૉન્ફરંસની આવતી સ્ટેન્ડીંગ કમિટી (સ્થાનિક) સમક્ષ રજુ કરી તે પર વિશેષ વિચાર કરી નિર્ણય ઉપર આવવું."

ઉપરોક્ત ઠરાવ અન્વયે નીચે મુજબ એક પત્ર તા. ૧૫ મી ઑકટોબર ૧૯૨૯ ના રોજ (જા. નં. ૧૩૭૩) લખવામાં આવ્યો હતો :—

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ ઑલ ઇંડીઆ સ્ટેન્ડીંગ કમિટીના મેમ્બરો જોગ.

સુજ્ઞ શ્રી,

સવિનય વિજ્ઞપ્તિ કે અત્યારે જૈન કોમમાં અનેક પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થયા છે તેના સંબંધમાં સામાજિક નજરે વિચાર કરવાની જરૂર છે. અત્યારે વાતાવરણ સંક્ષુબ્ધ થયું છે, તેના સંબંધમાં માર્ગસૂચક ઠરાવો કરવાનો અવસર આવી લાગ્યો છે. કૉન્ફરન્સ ઓફીસ પર તે સંબંધી પત્રો આવ્યા છે અને જાહેર પત્રોમાં સૂચનાઓ થઈ છે. આ પ્રસંગે કૉન્ફરન્સ જેવું મોભાદાર મંડળ પોતાનો અભિપ્રાય વિચાર કરી જાહેર કરે તે સર્વમાન્ય થઇ પડવાનો ઘણો સંભવ રહે છે.

દરમ્યાન, મહારાષ્ટ્રના આપણા અનેક ઉત્સાહી ભાઇઓ એક કેન્દ્રસ્થ સ્થળમાં કૉન્ફરન્સનું અધિવેશન કરવા તૈયાર થયા છે એવો પ્રસંગ મળતાં આપણે વિચારવિનિમય કરવાનું બની આવશે અને આપણી અનેક ધુંચવણોનો નીકાલ થઈ જશે. કૉન્ફરન્સનું અધિવેશન જેમ બને તેમ જલદી થાય તે ઈષ્ટ છે, એમ કેટલાક ભાઇઓનો મત થતાં એ સંબંધમાં છેવટનો નિર્ણય કરવા પહેલાં ઓલ ઇંડીયા સ્ટેન્ડીંગ કમિટીનો વિચાર જાણવાની જરૂર લાગી છે.

તો આપશ્રીને વિજ્ઞપ્તિ કે આવતા માઘ માસ લગભગમાં મહારાષ્ટ્રમાં કૉન્ફરન્સનું અધિવેશન કરવા સંબંધમાં આપનો અભિપ્રાય જરૂર લખી મોકલશો. આવી મહત્વની બાબતમાં અભિપ્રાય આપ્યા વગર ન રહેશો એવી વિજ્ઞપ્તિ છે. અત્યારની બાબતોમાં વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે અને વિચાર કરવા માટે સાધન અને તક ઉભા કરવા યોગ્ય લાગે છે.

આપ બરાબર વિચાર કરી દિવાળી (તા. ૩૧-૧૦-૨૯) પહેલાં અમને મળે તેમ આપનો જવાબ લખી મોકલશોજી. એટલે એ સર્વ પત્રનો સાર તુરતમાં સ્થાનિક સ્ટેન્ડીંગ કમિટી સમક્ષ રજુ કરી છેવટનો નિર્ણય રજુ કરવામાં આવશે.

આપ જવાબ જરૂર તુરત લખશોજી.

આ પત્રના જવાબમાં અમોને ગુજરાત, કાઠીઆવાડ, પંજાબ, બંગાલ, સંયુક્તપ્રાંત, સિંધ, કચ્છ, મહારાષ્ટ્ર, મધ્યહિંદ, મેવાડ, મારવાડ, માળવા, દિલ્હી આદિ હિંદના લગભગ સર્વે પ્રાંતોના તથા સ્થાનિક સ્ટેન્ડીંગ કમિટીના સભ્યો તરફથી પણ અભિપ્રાયો પ્રાપ્ત થયા હતા. ૫૧ સભ્યોએ અધિવેશન ભરવાની તરફેણમાં, ૩ સભ્યોએ અસ્પષ્ટ (સંદિગ્ધ) રીતે, તથા ૧ સભ્યે વિરૂદ્ધમાં અભિપ્રાય લખી મોકલાવતાં તે સર્વે છેવટના નિર્ણય માટે કોન્ફરંસની તા. ૭-૧૧-૨૯ ની સ્ટેન્ડીંગ કમિટી સમક્ષ રજુ કરવામાં આવ્યા હતા, જે સમયે શેઠ મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ, શેઠ જીવતલાલ પ્રતાપશી, શેઠ મકનજી જે. મહેતા, રા. મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ, શેઠ મોહનલાલ બી. ઝવેરી, શેઠ રણછોડભાઈ રાયચંદ, શેઠ છોટાલાલ પ્રેમજી, શેઠ કકલભાઇ બી. વકીલ, શેઠ મુળચંદ હીરજી, શેઠ ગોવિંદજી ખુશાલ, શેઠ હીરાલાલ મંછાચંદ શાહ, શેઠ ઓધવજી ધનજી શાહ, શેઠ વીરચંદ પાનાચંદ, શેઠ નાનચંદ કે. મોદી, શેઠ નાનજી લધાભાઇ, શેઠ પરમાણંદ કુંવરજી કાપડીઆ, શેઠ લલ્લુભાઇ કરમચંદ, શેઠ વાડીલાલ સાંકળચંદ, શેઠ મગનલાલ મુળચંદ, શેઠ નરોત્તમ ભગવાનદાસ શાહ અને શેઠ ચુનીલાલ વીરચંદ એ હાજરી આપી હતી. પ્રમુખસ્થાન શેઠ મકનજી જુઠાભાઇ મહેતા, બાર. એટ-લૉ ને આપવામાં આવ્યુ હતું. કાર્યક્રમ હાથ ધરતાં ઉપર જણાવવામાં આવેલા અધિવેશન ભરવા સંબંધેના અભિપ્રાયો વાંચી સંભળાવવામાં આવ્યા હતા. તે ઉપર વિચાર કરતાં સર્વે ઉપસ્થિત સભ્યોએ પોતાના મત, આમંત્રણ સ્વીકારી અધિવેશન ભરવાની તરફેણમાં આપ્યા હતા. પરિણામે રા. શેઠ મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ, સોલીસીટરે નીચેનો ઠરાવ રજુ કરતાં સમાજમાં ફેલાયેલી અશાંતિ અને તેથી ઉત્પન્ન થતાં નુકશાનોનું સંક્ષેપમાં દિગ્દર્શન કરાવ્યું હતું. તે સાથે કૉન્ફરંસ જેવી સંસ્થાએ સમાજ હિત માટે કરવાનાં કાર્યો તરફ સભ્યોનું લક્ષ ખેંચ્યું હતું. આ ઠરાવને રા. મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ બી. એ. એલ એલ. બી. એડવોકેટ તરફથી ટેકો આપવામાં આવ્યો હતો.

ઠરાવઃ—"ઑલ ઈંડીઆ સ્ટેન્ડીંગ કમિટીના કૉન્ફરંસના અધિવેશન ભરવા સંબંધી આવેલા અભિપ્રાયો વિચારતાં આગામી કૉન્ફરંસના અધિવેશન માટે શ્રી જુન્નેરનું આમંત્રણ આવ્યું છે તે સ્વીકારવું."

આ ઠરાવને સર્વે સભ્યોએ હૃદયપૂર્વક વધાવી પાસ કરવા અનુમતિ દર્શાવી હતી અને પ્રમુખે તે

મુજબ ઠરાવ સર્વાનુમતે પાસ થએલો જાહેર કર્યો હતો.

(૭) **કૉન્ફરંસનો સં. ૧૯૮૪ ની સાલનો હિસાબઃ**—સંસ્થાની તા. ૭-૧૧-૨૯ ના રોજ મળેલી સ્ટેન્ડીંગ કમિટીની બેઠક વખતે સં. ૧૯૮૪ ની સાલનો ઑડિટ થએલ હિસાબ સરવૈયું તથા આવક-જાવકનો હિસાબ રજુ કરવામાં આવતાં શેઠ નાનચંદ કે. મોદીની દરખાસ્તને શેઠ વાડીલાલ સાંકલચંદનો ટેકો મળતાં સર્વાનુમતે પાસ કરવામાં આવ્યો છે. આ હિસાબ અન્યત્ર પ્રકટ કરીએ છીએ.

(૮) **ઑડીટરની નિમણુંકઃ**—સંસ્થાના ઑનરરી ઑડિટર તરીકે છેલ્લા ચાર વર્ષથી શેઠ નરોત્તમ ભગવાનદાસ શાહ પોતાના સમયનો ભોગ આપી સેવા બજાવી રહ્યા છે, તેની નોંધ લેતાં અમે તેઓનો આભાર માનીએ છીએ. સંવત્ ૧૯૮૪ ની સાલનો હિસાબ તેઓએ તપાસી આપતાં સંસ્થાની સ્ટેન્ડીંગ કમિટીએ પાસ કર્યો છે અને આવતા વર્ષ-એટલે કે સં ૧૯૮૫ ની સાલ માટે ફરી તેઓની ઑનરરી ઑડિટર તરીકે-નિમણુંક સ્ટેન્ડીંગ કમિટી તરફથી કરવામાં આવી છે.

(૯) **જૈન તીર્થોના ઇતિહાસ સબંધે અમારો ખુલાસોઃ**—જૈનજીવનના ગતાંકમાં 'સત્ય શું છે' ના મથાળા હેઠલ જે ટીકાઓ કરવામાં આવી છે તેના ખુલાસા રૂપ ઉક્ત પત્રના તંત્રી ઉપર જા. નં. ૧૨૧ તા. ૩૦-૧૧-૧૯૨૯ ના રોજ લખવામાં આવેલ છે જે અત્રે પ્રકાશિત કરીએ છીએઃ—

મે. અધિપતિજી 'જૈનજીવન.' પુના.

વિ. આપના તા. ૨૧ નવેમ્બર ૧૯૨૯ ના અંકમાં 'સત્ય શું છે' ના મથાળા હેઠળ ભાઇ નાથાલાલ છગનલાલ શાહ પાલણપુર વાલા તરફથી પ્રકટ થનાર શ્રી જૈન તીર્થોના સચિત્ર ઈતિહાસ નામક પુસ્તક સંબંધે કેટલીક હકીકતો જનતામાં ગેરસમજ ફેલાવનારી હોઇ અમારે જણાવવું જોઇએ કે કૉન્ફરંસે આ ઐતિહાસિક સાહિત્ય બહાર પાડવાના કાર્યમાં આ ભાઇને કોઇ પણ જાતની નાણાં સંબંધી સહાયતા આપવાનું ઠરાવ્યું નથી. માત્ર આ પુસ્તકના ગ્રાહકો પાસેથી ડિપાઝીટના જે રૂપીઆ આવે તે ઑફિસમાં જમા રાખવા સિવાય અમારે તે સાથે વિશેષ સંબંધ નથી, અને કિંમત માટે જે ટીકા 'સાહિત્ય પ્રેમી' તરફથી કરવામાં આવી છે તે આ જાતના ઐતિહાસિક સાહિત્ય અને તેને મેળવવા પાછળ થતાં ખર્ચથી તદ્દન અજાણ્યા હોય એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. શોધખોળના કાર્યો મહેનત અને આત્મભોગ શિવાય થઈ શકતા નથી અને તે બીના લક્ષમાં રાખતાં-ખર્ચના પ્રમાણમાં-અમોને તો આ પુસ્તકની કિંમત વ્યાજબી જણાય છે.

આશા છે કે આ ખુલાસો આપના આવતા અંકમાં જરૂર પ્રસિદ્ધ કરી આભારી કરશોજી. પત્રની પહોંચ સ્વીકારવા વિનંતિ છે.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરંસનું સંવત્ ૧૯૮૪ ના આસો વદ ૦)) સુધીનું સરવૈયું.

જ		ઉ	
૧૦૯૦૦-૫-૯	શ્રી ખાતાઓ.	૧૩૬૨-૯-૯	શ્રી અંગત લ્હેણા ખાતે.
૪૩૭૦-૦-૬	શ્રી કૉન્ફરંસ નિભાવ ફંડ ખાતે જમા.	૪૪-૩-૦	ઉપદેશક વાડીલાલ સાંકળચંદ ના ખાતે ઉધાર.
૬૪૩૯-૫-૩	શ્રી પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ ખાતે જમા.	૧૨-૮-૩	ઉપદેશક રાજમલ ભગવાનદાસના ખાતે ઉદ્વાર.
૭૬-૦-૦	શ્રી પુસ્તક વેચાણ ખાતે જમા.	૪૯-૦-૯	ઉપદેશક કરસનદાસ વનમાળીના ખાતે ઉધાર.

૧૫-૦-૦ શ્રી જીવદયા ખાતે જમા.

૧૦૯૦૦-૫-૯

૮૪૨૨૧-૨-૧ શ્રી વ્યક્તિગત ખાતાંઓ.

૧૩૩૫૬-૬-૭ શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડ ખાતે જમા.

૧૦૦૦૦-૦-૦ શ્રી બીજી કૉન્ફરંસ રિસેપ્શન કમિટી ફંડ ખાતે જમા.

૪૯૨૮૬-૧૦-૩ શ્રી બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટી જૈન ચેર આદિ મદદ ફંડ ખાતે જમા.

૬૮૦૯-૭-૩ શ્રી શત્રુંજય પ્રચાર કાર્ય ફંડ ખાતે જમા.

૧૦૫૮-૯-૬ શ્રી અણઘટતા આલેપો લખાણો માટે યોગ્ય ઉપાયો લેવાના ફંડ ખાતે જમા.

૩૪૭૦-૬-૯ શેઠ ફકીરચંદ પ્રેમચંદ સ્કૉલરશિપ પ્રાઈઝ ફંડ ખાતે જમા.

૧૪-૯-૯ રા. શંભુલાલ જગશી અમદાવાદ વાળા ખાતે જમા.

૨૨૫-૦-૦ ઉપદેશકોના પગાર ખાતે જમા.

૮૪૨૨૧-૨-૧

૯૫૧૨૧-૭-૧૦

૮૮-૧૧-૦ શ્રી જૈન ધર્મ પ્રચારક સભા ભાવનગર ખાતે ઉ.

૫૫૦-૦-૦ ધી ડાયમંડ જ્યુબીલી પ્રિ. પ્રેસ અમદાવાદ ખાતે.

૧૨-૧૧-૯ બાબુ કીર્તિપ્રસાદજી ખાતે.

૨૫૦-૦-૦ મી. હરીલાલ એન. માંકડ ખાતે.

૧૦૦-૦-૦ પ્રૉ. પી. એલ. વૈદ્ય ખાતે.

૧૧૩-૫-૬ સીપાઇ રામજી દેવજી ખાતે.

૧૦૯-૧૨-૦ શેઠ મુળચંદ આશારામ ઝવેરી અમદાવાદ ખાતે.

૩૦-૦-૦ મી. મંગળદાસ ત્રીકમલાલ ઝવેરી મુંબઇ વાળા ખાતે.

૨-૫-૬ મી. માણેકલાલ ડી. મોદી ખાતે.

૧૩૬૨-૯-૯

૯૧૦૯૭-૪-૦ શ્રી સિક્યોરિટીઓ તથા રોકડ.

૧૦૦૦૦-૦-૦ સીટી ઇમ્પ્રુવમેન્ટ ટ્રસ્ટ બોંડ ખાતે.

૭૫૦૦-૦-૦ સાડા ત્રણ ટકાની સન ૧૯૦૦-૧ની લોન ખાતે.

૪૯૬૮૪-૪-૭ સાડા ત્રણ ટકાની જૂદા જૂદા સનની લોન ખાતે.

૩૦૦૦-૦-૦ ત્રણ ટકાની લોન ખાતે.

૪૦૦૦-૦-૦ પોસ્ટલ કેશ સર્ટિફિકેટ ખાતે.

૧૪૭૨-૧૩-૨ બેંક ઓફ ઇંડીઆના ચાલુ ખાતે.

૪૯૦૦-૦-૦ બેંક ઓફ ઇંડીઆના સેવિંગ બેંક ખાતે.

૧૦૦૦૦-૦-૦ બેંક ઓફ ઇંડીઆ લી. ના ફિક્સડ ડિપાજીટ ખાતે.

૩૫૦-૧-૩ ઇમ્પીરિઅલ બેંક ઓફ ઇંડિઆના ચાલુ ખાતે.

૧૯૦-૧-૦ શ્રી પુરાંત રોકડ ઑફીસમાં.

૯૧૦૯૭-૪-૦

૨૬૬૧-૧૦-૧ શ્રી ખાતાંઓ.

૬૮-૨-૬ શ્રી જૈનયુગ ખાતે.

૧૪૬૨-૨-૦ શ્રી જૈન ગુર્જર કવિઓ પ્રથમ ભાગ ખાતે.

૧૬૧-૫-૧૦ શ્રી કૉન્ફરંસ ખાસ અધિવેશન ખાતે.

૭૨૩-૧૦-૩ શ્રી ડેડ સ્ટૉક ફરનીચર ખાતે.

૧૧૫-૮-૦ શ્રી લાઇબ્રેરી ખાતે.

૩-૧૫-૬ શ્રી ન્યાયાવતાર ખાતે.

૧૩૪-૧૪-૦ શ્રી જૈન ગુર્જર કવિઓ ભાગ ૨. ખાતે.

૨૬૬૧-૧૦-૧

૯૫૧૨૧-૭-૧૦

I have examined the cash book, Ledger and the Vouchers. I have obtained all the explanation I demanded and to the best of my knowledge, the above Balance-Sheet truly represents the condition of the Conference as at Asho Vad 30th. Samvat 1984. I have seen the receipt of the Securities lying with the Bank of India Ltd.

Bombay, 29-10-29 Sd. **NAROTTAM B. SHAH.**

Hony. Auditor.

નોટ: સ્થળ સંકોચના લીધે આ અંકમાં આવક જાવકનો હિસાબ તથા સિક્યોરિટીઓનું લિષ્ટ આપી શક્યા નથી.

ગ્રાહકોને વિનંતિ.

ચાલુ નવી સાલનું લવાજમ રૂા. ત્રણ આ અંક મળેથી મોકલી આપવા તરદી લેવી. હવે પછીનો અંક પણ તૈયાર જ છે એટલે લવાજમ મોકલી આપવામાં નહિં આવ્યું હશે તો આવતો અંક વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે તો તે સ્વીકારી લેવા વિનંતિ છે.

જૈનયુગ-ઑફીસ.

C/o. **જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરંસ.**

૨૦, પાયધોની, મુંબઈ ૩.

નીચેનાં પુસ્તકો વેચાતાં મળશે.

શ્રી ન્યાયાવતાર	રૂ. ૧-૮-૦
જૈન ડીરેકટરી ભાગ ૧ લો	રૂ. ૦-૮-૦
જૈન ડીરેકટરી ભાગ ૧-૨	રૂ. ૧-૦-૦
જૈન શ્વેતામ્બર મંદિરાવળી	રૂ. ૦-૧૨-૦
જૈન ગ્રંથાવળી	રૂ. ૧-૮-૦
જૈન ગુર્જર કવીઓ (પ્ર. ભાગ)	રૂ. ૫-૦-૦
પાઇઅલચ્છી નામમાલા (પ્રાકૃત કોષ)	રૂ. ૧-૦-૦

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ
૨૦, પાયધુની મુંબઈ ૩

જૈન ગ્રેજ્યુએટો તથા સંસ્થાઓ પ્રત્યે.

જૈન ગ્રેજ્યુએટો અને સંસ્થાઓનું એક રજીસ્ટર ગત કન્વેન્શન વખતે થએલા ઠરાવ અન્વયે આ સંસ્થાની ઓફીસમાં રાખવામાં આવ્યું છે, જેથી વિનંતિ કરવાની કે પોતપોતાના નામો વિગત સાથે સત્વરે ઉક્ત રજીસ્ટરમાં નોંધાવવા માટે નીચેના સીરનામે લખી જણાવવું.

એસીસ્ટંટ સેક્રેટરી,
શ્રી જૈન શ્વેતાંમ્બર કોન્ફરન્સ.
૨૦, પાયધુની મુંબઇ ૩.

અમારા અમદાવાદના એજન્ટ :—

રા. જગશીભાઇ મોરાર

ઠે. અંબાલાલ હીરાલાલ પટેલના ઘર પાસે,
માદલપુરા—અમદાવાદ.

આ માસિક અમદાવાદમાં તેમના મારફતે ગ્રાહકોને પહોંચાડવા ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. અમદાવાદના અમારા ગ્રાહકોને તેમજ અન્ય બંધુઓને જણાવવાનું કે નીચેના પુસ્તકો પણ તેમની પાસેથી વેચાતા મલી શકશે.

"જૈન ગુર્જર કવિઓ" (પ્ર. ભાગ), "જૈન શ્વેતામ્બર મંદિરાવલિ",
"જૈન ડીરેકટરી" ભાગ ૧-૨, "જૈન ગ્રંથાવલિ", વિગેરે.

અમદાવાદના ગ્રાહકો પ્રત્યે વિજ્ઞપ્તિઃ—આપનું લવાજમ હજુ સુધી મોકલાયું ન હોય તો સત્વરે અમારા એજંટને આપી પહોંચ લેશોજી.

—વિના વિલંબે—

વાંચો વિચારો અમલ કરો.

શ્રી શત્રુંજય અંગે **ખાસ અધિવેશન** ભરી તે સમયે **શત્રુંજય પ્રચાર કાર્ય સમિતિ નીમી,** સભાઓ ભાષણો પત્રિકાઓ દ્વારા, ઉક્ત સમિતિના સભ્યોના સતત્ પ્રવાસ દ્વારા કોન્ફરન્સે કોમમાં ઐક્ય, જોષ અને ચેતન ટકાવી રાખવા પ્રયાસ કર્યા છાપાઓ દ્વારા તેમજ ટપાલ દ્વારા દેશ વિદેશમાં આ પ્રશ્નને જાણીતો કરી પ્રગતિમાન કરવા સતત કાર્ય કર્યું તે કોન્ફરન્સના અસ્તિત્વનેજ આભારી છે.

—કોન્ફરન્સનું અસ્તિત્વ ચહાતા હોતો—

એજ ખાશ અધિવેશનનો નીચેનો ઠરાવ વાંચો.

૧૩ "શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સનું આ ખાસ અધિવેશન સમસ્ત હિંદના જૈન સંઘોને સુકૃત ભંડાર ફંડમાં પૈસા ભરવા આગ્રહ પૂર્વક ભલામણ કરે છે.

વિજ્ઞપ્તિ. આ ઠરાવ વાંચી આપ સંઘની સભા બોલાવી દર વર્ષે આપના સંઘનો ફાળો તુરતજ એકઠો કરી મોકલી આપો, અને પ્રતિવર્ષ મોકલતા રહો.

કેળવણી આદિ અનેક કાર્યો આ ફંડ ઉપરજ આધાર રાખે છે. જરૂર પુણ્ય કાર્ય કરો.

નોટ. આ ફંડની ઉત્પન્નમાંથી ખર્ચ જતાં અર્ધા નાણાં કેળવણીમાં ખર્ચાય છે. બાકીના અર્ધા નાણાં કો. નિભાવ ફંડમાં લઇ જવામાં આવે છે જેમાંથી સમાજ હિતના અનેક કાર્યો થઇ શકે.

શ્રી જૈન શ્વે. કોન્ફરન્સ.
૨૦, પાયધુની, મુંબઇ ૩.
તારનું સરનામું:-
Hindsangh.

લી૦ સેવકો,
શેઠ છોટાલાલ પ્રેમજી.
શેઠ રણછોડભાઇ રાયચંદ ઝવેરી.
એ. રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરી.

શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બૉર્ડનું

વિશાળ કાર્યક્ષેત્ર.

૧ સદરહુ બૉર્ડ નવી તેમજ ચાલુ પાઠશાળાઓને મદદ આપી પગભર કરે છે.

૨ જે વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ આગળ વધારવા માગતા હોય પણ નાણાની સગવડ ના હોય તેમને સ્કૉલરશીપો આપી ઉચ્ચ કેળવણી અપાવે છે.

૩ બાલકો, બાલીકાઓ, સ્ત્રીઓ તેમજ પુરૂષોની હરીફાઇની ધાર્મિક પરીક્ષા દરવર્ષે ડીસેમ્બરમાં લે છે. અને લગભગ રૂ. ૧૦૦૦નાં ઇનામો દરવર્ષે વ્હેંચી આપે છે.

૪ ઉચ્ચ કેળવણી માટે ખાસ સગવડ કરી આપે છે.

૫ વાંચનમાળાઓ તૈયાર કરાવરાવે છે.

૬ બીજા પરચુરણ કામો પણ કરે છે.

આ ખાતાના લાઈફ મેમ્બરો અને સહાયક મેમ્બરોની આર્થિક મદદથી ઉપરનાં કાર્યો થાય છે. આ ખાતાને રકમો મોકલવી તે પોતાની જાતને ચેતન આપવા બરાબર છે.

—: મેમ્બરો માટે :—

લાઇફ મેમ્બર થવાને રૂ. ૧૦૦) એકી વખતે સહાયક મેમ્બર થવાને દર વર્ષે ફક્ત રૂ. પાંચ જ આપવાના છે.

૨૦ પાયધુની, મુંબઇ ૩.

ઓન. સેક્રેટરીઓ,
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર એજ્યુકેશન બોર્ડ.

રાજા મહારાજાઓ

નવાબ સાહેબો, નામદાર સરકારના ધારાસભાના ઓનરેબલ મેમ્બરો, સેશન્સ જજો, કમાન્ડર ઈન ચીફ બરોડા ગવર્નમેન્ટ, જનરલો, કર્નલો, મેજરો, કેપટનો, નામદાર લેટ વાઇસરાયના લેટ ઓનરરી એ. ડી. સી., પોલીટીકલ એજન્ટો, સરકારી યુરોપીયન સીવીલીયન ઓફીસરો, યુરોપીયન સીવીલ સરજ્યનો, એમ. ડી. ની ડીગ્રી ધરાવનારા મોટા ડાકટરો તથા દેશી અને યુરોપીયન અમલદારો અને ગૃહસ્થોમાં **બાદશાહી યાકુતી** નામની જગજાહેર દવા બહુ વપરાય છે એજ તેની ઉપયોગીતાની નીશાની છે–ગવર્નમેન્ટ લેબોરેટરીમાં આ રજવાડી દવા એનાલાઈઝ થયેલ છે.

બાદશાહી યાકુતી

ગમે તે કારણથી ગુમાવેલી તાકાત પાછી લાવે છે. પુરૂષાતન કાયમ રાખે છે. આ રાજવંશી યાકુતી વીર્ય વીકારના તમામ વ્યાધી મટાડે છે અને વીર્ય ઘટ્ટ બનાવી ખરૂં પુરૂષાતન આપે છે. ખરી મરદાઈ આપનાર અને નબળા માણસને પણ જુવાનની માફક જોરાવર બનાવનાર આ દવાનો લાભ લેવા અમારી ખાસ લામણ છે. આ દવા વાપરવામાં કોઈપણ જાતની પરેજીની જરૂર નથી. ૪૦ ગોલીની ડબી એકના રૂપીયા દશ.

ડાકટર કાલીદાસ મોતીરામ. રાજકોટ–કાઠીયાવાડ.

દરેક પુસ્તકાલયનો શણગાર

ગાંડીવે પ્રગટ કરેલાં પુસ્તકો.

ઐતિહાસિક

જોમ્બયુગનું બંગાળા	૧)
હાય આસામ	૧)
કલકત્તાનો કારાયુગ	૧।
પંજાબનું પ્રચંડ કાવતરૂ	૦।≈
નિહલિસ્ટોના પંજામાં	૦।।।
કાળું ગુલાબ (ડુમા)	૧।।
આનંદમઠ (બંકિમ)	૧।।

મનોરંજક

બ્રહ્માંડનો ભેદ	૩।।
અમૃતનો પ્યાલો	૦।।≈
નામ વિનાની નવલકથા	૧।।

ગાંધીજીકૃત

જેલનો અનુભવ	૦।।
નીતિધર્મ	૦।।

પ્રકીર્ણ

રાષ્ટ્રીય ગરબાવળી	૦।
ગીતાંજલિ (સચિત્ર)	૧।
કરણઘેલાનું કળાવિધાન	૦।
પાંડવ ગુપ્તનિવાસ	૦।।।

બાળસાહિત્ય

ટોલસ્ટોયની ૩ વાતો	૦।⌒
બકુલ	૦।≈
બીરબલનો બન્ધુ	૦।।
મૂરખરાજ	૦।।
નીલમ	૦।≈
ભીષ્મ	૦।
બાળાવહાર	૦।।।
જય બજરંગ	૦।≈
વાઘોનું વન	૦।
જાદુઇ હાર	૦।
બરફીપુરી	૦।
સોનાકુમારી	૦।
તોફાની ટીપુડો	૦।≈
ધૂપસળી	૦।
બાળવિહાર (૨)	૦।≈
મોતીના દાણા	૦।⌒
કેરીનાં ભજીયાં	૦)≡
એક હતો કુતરો	૦।
નવનીત	૦)≡
મેઘધનુષ	૦।

એકે એક પુસ્તકાલય માટે આ પુસ્તકો અનિવાર્ય છે.

“ ગાંડીવ ”

ગુજરાતમાં ઠામ ઠામ પ્રચાર પામેલું આ પત્ર તેની મર્માળી અને રસિક શૈલી માટે ખાસ વખણાયું છે. ચાર રૂપિયાના વાર્ષિક લવાજમમાં કોઇ પણ સ્થળે ઘેરબેઠાં મળી શકે છે. માત્ર ચાર આનાની ટિકીટ બીડી એક મહિનાના નમુના મંગાવો. એક વાર વાંચશો એટલે એ તમને જકડીજ લેશે. **જૈન ચર્ચા દર અંકે હોય છે.**

આ ઉપરાંત સારા લેખકોનાં તમામ પુસ્તકો અમારે ત્યાંથી કિફાયત દરે મળશે. અમારાં સર્વ પુસ્તકો વડોદરાના પુસ્તકાલય સ૦ સ૦ મંડળમાંથી પણ મળી શકે છે.

મુંબાઇમાં,
દરેક બુકસેલર આ
ચોપડીઓ વચે છે.

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર,
કેળાંપીઠ, સુરત.

—: શક્તિની સર્વોત્તમ દવા :—

મદનમંજરી ગોળીઓ

આ દિવ્ય ગોળીઓ પાચનશક્તિ સુધારી દસ્ત સાફ લાવે છે. હાથપગની કળતર, વાંસાની ફાટ વીગેરે નબળાઈને લીધે થતા દરેક દર્દો નાબુદ કરે છે તથા વીર્ય અને લોહી વધારી અખૂટ શક્તિ આપે છે. કીં. ગોળી ૪૦ ની ડબી ૧ નો રૂ. ૧)

રમણ વિલાસિની વટીકા

વીર્ય સ્તંભન કરનાર અકસીર દવા કીં. ડબી ૧ નો રૂ. ૧.

નપુંસકત્વારિઘૃત

પુરૂષના ગુહ્ય ભાગની દરેક ખામીઓ આ લેપ લગાડવાથી દુર થઈ ખરી મરદાઈ પ્રાપ્ત થાય છે. કીં. ડબી ૧ નો રૂ. ૧) એક.

રાજવૈદ્ય નારણજી કેશવજી,
હેડ ઓફીસ—જામનગર (કાઠીયાવાડ)
મુંબઇ બ્રાંચઃ—૩૯૩ કાલબાદેવીરોડ-મુંબઇ નં. ૨
અમદાવાદ એજન્ટઃ-**પંડિત શાહની** કું. ત્રણદરવાજા

જોઇએ છેઃ

ઉપદેશકો—બહારગામ ફરી સમાજમાં ચેતન પ્રકટાવવા, ભાષણો આપી કૉન્ફરન્સના ઠરાવોને અમલમાં મૂકાવવા માટે. અંગ્રેજી, ગુજરાતી અને હીંદી જાણકાર જૈન શ્વે. મૂ. યુવકોને પસંદગી આપવામાં આવશે. લખોઃ—

રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરી.
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ.
૨૦ પાયધુની, મુંબઈ ૩.

તૈયાર છે ! સત્વરે મંગાવો !

"જૈન ગૂર્જર કવિઓ"

આશરે ૧૦૦૦ પૃષ્ટનો દલદાર ગ્રંથ.

ગુર્જર સાહિત્યમાં જૈનોએ શું ફાલો આપ્યો છે તે તમારે જાણવું હોય તો આજેજ ઉપરનું પુસ્તક મંગાવો.

"જૈન ગૂર્જર કવિઓ" એટલે શું? ગુજરાતી ભાષાના આદિ કવિ કોણ? યુગ પ્રવર્તકો કોણ? જૈન રાસાઓ એટલે શું? ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ અને વિકાસ કેવી રીતે થયા?

આ પુસ્તક જૈન સાહિત્વનો મહાસાગર છે કે જેમાં રહેલા અનેક જૈન કવિ રત્નોને પ્રકાશમાં લાવી ગુર્જર ગિરાનો વિકાસક્રમ આલેખવા તેના **સંગ્રાહક અને પ્રયોજક શ્રીયુત મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇએ** અથાગ પરિશ્રમ લીધો છે, તેમાં અપભ્રંશ સાહિત્યનો તથા પ્રાચીન ગુજરાતીનો ઇતીહાસ, જૈન કાવઓ-ના ઐાતહાસિક અતિ ઉપયોગી મંગલાચરણો તથા અંતિમ પ્રશસ્તિઓ, તેમજ અગ્રગણ્ય કવિઓના કાવ્યોના નમુનાઓ આપવામાં આવ્યા છે. દરેક કવિની સર્વ કૃતિઓનો-ઉલ્લેખ તથા સમય નિર્દેશ કરવામાં આવ્યા છે. **કિંમત રૂ. ૫-૦-૦ પ્રથમ ભાગ**-માત્ર જુજ પ્રતો હોઇ દરેકે પોતાનો ઑર્ડર તુરત નોંધાવી મંગાવવા વિનંતિ છે. લખોઃ—

૨૦ પાયધુની, ગોડીજીનીચાલી
પહેલે દાદરે
મુંબઈ નંબર ૩.

એસીસ્ટંટ સેક્રેટરી શ્રી. જૈન. શ્વે. કૉન્ફરન્સ.

જાણીતા બુકસેલરો પાસેથી પણ મલી શકશે.

ચડતી જુવાનીમાં થતી ભયંકર ભૂલોથી બચવા માટે

પ્રખ્યાત પુસ્તક

કામશાસ્ત્ર

— અવશ્ય વાંચવા લાયક છે. —

તેણે લાખો જુવાનોની જીંદગીને પાયમાલ થતી અટકાવી છે.

કિંમત કે પોસ્ટ ખર્ચ કાંઈપણ નહિ.

...માત્ર તમારૂ સરનામું મોકલી મંગાવી લ્યો...

વૈદ્ય શાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવીંદજી,

જામનગર–કાઠીયાવાડ.

અખૂટ કૌવત અને કાયમની તન્દુરસ્તી રાખવા માટે

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ

એક અકસીર ઈલાજ છે.

દસ્તની કબજીઆત દુર કરી, પાચન શક્તિને સતેજ કરે છે. લોહી સાફ કરી, તેમજ વીર્યને વધારી, શરીરને બળવાન બનાવે છે. સ્વપ્નમાં જતી ધાતુને અટકાવે છે. અને યાદદાસ્તને વધારી, બુદ્ધિ બળ તેમજ શારીરિક બળ આપી, જીંદગી સુધારી આપે છે.

કિંમત ગોળી ૩૨ ની ડબી ૧ નો રૂા. ૧) એક.

આતંકનિગ્રહ ઔષધાલય

મુંબઈ બ્રાન્ચ
કોલબાદેવી રોડ, } જામનગર–કાઠીયાવાડ.

બી. એ. ના સંસ્કૃતના વિદ્યાર્થીઓ માટે સુંદર તક.

ન્યાયાવતાર

(શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર વિરચિત.)

ડૉકટર પી. એલ. વૈદ્ય. એમ. એ, ડી. લીટ. (પેરીસ) સાંગલી વિલિંગ્ડન કૉલેજના સંસ્કૃત અને અર્ધમાગધીના વિદ્વાન પ્રોફેસરે તૈયાર કરેલ અંગ્રેજી વિવેચન અને પ્રસ્તાવનાવાળું કીંમત રૂા. ૧-૮-૦ માત્ર ટપાલ ખર્ચ જુદું.

આ આવૃત્તિમાં સંસ્કૃતમાં બે ટીકાઓ અને મૂળ શુદ્ધ અને સુંદર રીતે છાપવામાં આવ્યાં છે. ઉપરાંત ૪૦ પૃષ્ઠ થી વધારે પ્રસ્તાવના ડૉ. વૈદ્યે લખેલી છે કે જેમાં શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરની પહેલાંનો 'ન્યાય'નો ઇતિહાસ તેમની અન્યકૃતિઓ, સમય, વગેરેનો નિર્દેશ સુંદર રીતે કરવામાં આવ્યો છે, મૂળનું પદ્ધતિસર અને સંપૂર્ણ પૃથક્કરણ અને તેના પર અંગ્રેજીમાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. આ ઉપરાંત પ્રસ્તાવનામાં જે વિષયો ચર્ચવામાં આવ્યા ન હોય તેના પર નોંધ અને વિવેચન પણ આપવામાં આવ્યું છે. ડૉ. વૈદ્યના બૌદ્ધ અને હિંદુ ન્યાયના ગાઢ પરિચયને અંગે તેમણે ગુંચવણવાળા સઘળાં બિંદુઓ ઉપર સારૂં અજવાળું પાડતાં ચોક્કસ અર્થ નિર્દેશ કર્યો છે. જૈન ન્યાય ઉપરની ટીકાઓ અને તુલનાત્મક વિવેચન સંસ્કૃતના વિદ્વાનોને પણ લાભદાયી અને રસપ્રદ નિવડે તેમ છે.

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:—
ગોડીજીની ચાલ
૨૦, પાયધુની મુંબઇ ૩.
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ.

પ્રગટ કર્તાઓ,
રેસીડેન્ટ જનરલ સેક્રેટરીઓ
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ.

ડૉ. પી. એલ. વૈદ્ય, સાંગલી કૉલેજ—સાંગલી.

શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલય

શ્રી સારાભાઈ મગનભાઈ મોદી લોન–સ્કોલરશીપ ફંડ

આ ફંડમાંથી જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સ્ત્રી કે પુરૂષ વિદ્યાર્થીને નીચે જણાવ્યા મુજબ અભ્યાસ કરવા માટે આર્થિક સહાય લોન રૂપે આપવામાં આવે છે.

(૧) માધ્યમિક કેળવણી અંગ્રેજી ચોથા ધોરણની અંગ્રેજી સાતમા ધોરણ સુધીના અભ્યાસ માટે.
(૨) ટ્રેઇનીંગ સ્કૂલ અથવા કોલેજમાં અભ્યાસ કરી ટ્રેઇન્ડ શિક્ષક થવા માટે.
(૩) મિડવાઇફ કે નર્સ થવા માટે.
(૪) હિસાબી જ્ઞાન Accountancy ટાઇપ રાઇટીંગ, શોર્ટહેન્ડ વિગેરેનો અભ્યાસ કરવા માટે
(૫) કળાકૌશલ્ય એટલે કે પેઇન્ટીંગ, ડ્રોઇંગ, ફોટોગ્રાફી, ઇજનેરી વિજળી ઇત્યાદિના અભ્યાસ માટે.
(૬) દેશી વૈદકની શાળા કે નેશનલ મેડીકલ કોલેજમાં અભ્યાસ કરવા માટે.

લોન તરીકે મદદ લેનારે મુકરર કરેલ ધાર્મિક અભ્યાસ કરવો પડશે તથા લિખિત કરાર પત્ર કરી આપવું પડશે અને કમાવાની શરૂઆત થતાં જે મદદ લીધી હોય તે તેના મોકલવાના ખર્ચા સહિત વગર વ્યાજે પાછી વાળવાની છે. વિશેષ જરૂરી વિગતો માટે તથા અરજી પત્ર માટે સેક્રેટરીને **ગોવાલીયા ટેંકરોડ-ગ્રાંટરોડ-મુંબઈ** લખો.

*સ્ત્રીઓએ લેખીત કરારપત્ર કરી આપવાનું નથી, વળી ટ્રેઇન્ડ શિક્ષક થનાર પુ તેમજ જેઓ માત્ર ધાર્મિક, સંસ્કૃત યા પ્રાકૃતનો અભ્યાસ કરી તે ભાષામાં પુરેપુરા નિષ્ણા થવા માગશે તેઓએ પણ કરારપત્ર કરી આપવાનું નથી. એટલે કે આ બન્નેએ પૈસા પાછ આપવા કે નહિ તે તેમની મુનસફી ઉપર રહેશે.

જૈન વિદ્યોત્તેજક સહકારી મંડળ લીમીટેડ,

સને ૧૯૨૫ ના સાતમા એક્ટ પ્રમાણે તા. ૧૩-૧૨-૨૬ ને રોજ રજીસ્ટર થયેલી.

હેડઓફીસઃ–ટાઉન હોલ સામે–**મુંબઇ.**

થાપણ રૂા. ૫,૦૦,૦૦૦ દરેક રૂા. ૨૫) ના વીસ હજાર શેરોમાં વહેંચાયેલી ભરાયેલી થાપણ ૯૪૬૦૦ વસુલ આવેલી થાપણ ૫૪૬૪૦ દરશેરે રૂા. ૫) અરજી સાથે રૂ. ૧૦) એલોટમેંટ વખતે, અને રૂ. ૧૦) ત્યાર પછી.

ઉપરોક્ત મંડળમાંથી દરેક લાઇનમાં અહિં તેમજ પરદેશમાં અભ્યાસ કરવા માટે હા તુરત મુંબઇ ઇલાકાના ચંચળ બુદ્ધિના શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ દરમીય છ આનાના વ્યાજે તથા ત્યારપછી આઠ આનાના વ્યાજે યોગ્ય જામીનગીરીથી અને વી ઉતરાવી લોન આપી સહાય કરવામા આવે છે. વિશેષ હકીકત માટે **ઑનરરી સેક્રેટરી ટાઉન હોલ સામે, કોટ, મુંબઈ લખવું.**

શેર ભરનારાઓને વધુમાં વધુ ચાર ટકા વ્યાજ આપવાનો નિયમ છે, શેર લેવા ઇચ્છ ઉપરના સરનામે લખવું.

આ ... ની શ્રી જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ માટે ધી ડાયમંડ જ્યુબિલી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, અમદાવાદ
દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું અને માણેકલાલ ધુલચંદ મોદીએ જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ ઑફીસ, ૨૦ મુંબઈમાંથી